

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

m.ilin e.segal

insan nasıl insan oldu

İNCELEME 1.CILT

HÜR
YAYINEVİ

HÜR YAYINLAR : 75

Kapak resmi : Turgay Betil ★ Dizgi ,baskı : Hilâl Matbaacılık
Koll. Şti. ★ Cilt : Numune Mücellithanesi ★ 1974 - İstanbul

M. İLİN - E. SEGAL

İNSAN NASIL İNSAN OLDU

1. CİLT

Rusçadan Çeviren:

AHMET ZEKERYA

HÜR
YAYINEVİ

Ankara Caddesi : 99, Babiâli Han, Kat : 3
P.K. 1222 - İstanbul

Telefon : 27 15 88

BİRİNCİ BÖLÜM

1

taş sayfalı kitap

Yeryuvarlağı büyük bir kitap gibi ayaklarımızın altında duruyor.

Yer kabuğunu meydana getiren tabakalar, her tortul tabaka, bir kitap sayfası gibidir.

Biz, bu kitabın en son sayfasındayız. İlk yaprakları çok derinde. Okyanusların dibi ve kıtaların temeli orada.

Bu ilk yapraklara, kitabın ilk bölümlerine daha varılmamıştır. Onlarda neler yazılı olduğunu, ancak tahmin edebiliriz.

İnsanların yaşadığı zaman yaklaştıkça, kitabın okunması daha kolaylaşıyor.

Sıcak lavların yakıp buruşturmuş olduğu sayfalar, yeryüzünde dağ silsilelerinin nasıl meydana geldiğini, başka sayfalarda, yer kabuğunun yükselip alçalması so-

nucunda, denizlerin nasıl genişleyip yeniden daraldıklarını anlatıyorlar.

Deniz hayvanlarının kabuklarından meydana gelmiş olan beyaz sayfalardan, beyaz tabakalardan hemen sonra kömür gibi kara tabakalar geliyor.

Kalın kömür tabakalarının meydana getirdiği sayfada, bir zamanlar yeryüzünü kaplayan dev ormanların tarihini okuyabiliriz.

Yer yer, elle çizilmiş gibi, yaprak izlerine veya kömür haline gelen ormanlarda yaşamış hayvanların fosilleşmiş iskeletlerine rastlanıyor.

Böylece, sayfa sayfa, dünyanın tüm tarihini okuyabiliriz. Kitabın kahramanı, yani insan, ancak en son sayfalarında belirir. İlk bakışta, bu büyük kitabın kahramanı insan olmadığı sanılabilir. Eski zamanların dev fil ve gergedanlarının yanında insan, ikinci derecede bir şahıs gibi görünür. Fakat bu yeni kahraman, gittikçe artan bir cesaretle ön plana çıkmaya başladı.

Ve bir gün geldi ki, insan bu büyük kitabın yalnız kahramanı değil, aynı zamanda onu yazanlardan biri olmaya başladı.

İşte bir ırmağın kesitinde, buz çağında meydana gelmiş tortul tabakalar arasında bir kara çizgi apaçık görünüyor.

Doğa denen kitapta bu kara çizgi, ağaç kömürüyle çizilmiştir. Kumlarla toprağın arasında bu incecik ağaç kömürü tabakası da nereden çıktı? Orman yangınından kalmış bir iz olmasın!

Yangın izleri, geniş bir sahayı kaplar, buradaki çizgiye kısacık. Böyle bir iz, ancak ateşten kalmış olabilir.

Ateşi de, ancak insan yakabilir.

Üstelik, ateşin yanında insanın daha başka izlerine:

taş âletlere, avlanmış hayvanların parçalanmış kemiklerine rastlarız.

okunabilmesi gereken söz

İlk insanın avlanırken yaşamış olduğu yerlerde, öldürmüş olduğu hayvanların kemiklerine şimdiye kadar rastlanır. Buralarda sararmış at kaburgaları, boynuzlu başlar ve yaban domuzlarının eğri dişleri bulunur. Kemikler bazı yerlerde büyük yığınlar meydana getirirler. Bunlardan, insanın uzun zaman aynı yerde kaldığı anlaşılıyor.

En ilginç de şudur ki, avcı kulübelerinde bulunan at, yaban domuzu ve bizon kemikleriyle birlikte dev mamut kemikleri, yani büyük mamut başları, rendeye benzeyen uzun eğri dişleri, gövdeden ayrılmış dev mamut ayakları da vardır.

Mamut gibi dev bir hayvan öldürebilmek için ne kadar güçlü ve cesaretli olmalıydı. Fakat mamutu parçalayıp kulübelere kadar götürebilmek için bundan daha fazla bir kuvvet gerekti. Çünkü mamutun her ayağı neredeyse bir ton ağırlığında, başı da bir insanın sığabileceği büyüklükteydi.

Fil avında kullanılan özel tüfeklerle silâhlı bugünün avcıları bile mamutla kolay kolay başa çıkamazlardı. Kaldı ki, ilk insanın tüfeği de yoktu ve silâhları taş bıçaktan yada sivri taş burunlu kargıdan ibaretti.

Gerçi aradan geçen binlerce yıl içinde taş âletler değişe değişe daha keskinleşmiş ve daha mükemmelleşmişti. Taş bıçak yada taş uçluk yapmadan önce, insan taşın üst kabuğunu kırar, sonra pürüzleri yontup taşı levhalara ayırır, daha sonra da levhalardan kendisine gerekli kesici âleti yapardı.

Çakmaktaşı gibi sert bir malzemedен bıçak yapabil-

mek büyük bir hünerdi. Bunun için insan, yaptığı taş âleti kullandıktan sonra atmaz, göz bebeği gibi korur ve körlendiği zaman bilirdi.

İnsan, kendi emeğinin ve zamanının değerini bildiği için, yaptığı âletin de değerini bilmeye başlamıştı.

İnsan, âletinin üzerine titriyordu, çünkü emeğin ve zamanın ne demek olduğunu biliyordu.

Ne kadar uğraşılsa uğraşılsın, taş yine taşı. Mamut gibi bir hayvanı öldürebilmek için taş uçlu kargı, kötü bir silâhtı. Çünkü mamutun, zırhlı gemiler gibi kalın bir derisi vardı.

Yine de insan, mamutları öldürebiliyordu. Bunu avcıcı kulübelerinde bulunan mamut başları ve dişleri ispat ediyor.

İlk avcılar mamutların hakkından nasıl gelebiliyordu acaba? Bunu, ancak «insan» sözünü okurken, onu «insanlar» anlamında düşünebilen anlayabilir. Âlet yapmayı, avcılığı, ateş yakmayı, ev kurmayı ve toprağı işlemeyi, insan tek başına değil, öbür insanlarla birlikte, onlarla el ele vererek öğrenmişti.

Kültürü ve bilimi tek bir insan değil, milyonların emeğine dayanan insan toplumu yaratmıştır.

İnsan, yalnız olsaydı, hayvan olarak kalırdı.

Toplumda hayvanı insana çeviren emek olmuştur.

Bazı kitaplarda ilk avcılar, kendi emeği ve aklıyla her şeyi elde etmiş olan bir Robenson olarak tasvir edilirler.

İnsan, gerçekten böyle bir Robenson olsaydı; insanlar topluluk halinde değil de, ayrı ayrı aileler halinde yaşamış olsalardı, hiç bir zaman insan olup bir kültür yaratamazlardı.

Zaten Robenson'un hayatı da, gerçekte, De Foe'nun anlattığı gibi olmamıştı. De Foe, gerçekten yaşamış bir denizcinin hayatını, kitabına esas olarak almıştır. Bu

denizci, bir gemide ayaklanmaya önyak olduğu için, okyanusun ortasında ıssız bir adaya çıkarılmış. Yıllar sonra, adaya gelen gezginler, adada tek başına yaşamış olan denizciyi büsbütün yabanileşmiş bir halde bulmuşlar. İhtiyar denizci, konuşmayı bile hemen hemen unutmuş, insandan çok hayvana benziyormuş.

Çağdaş insanın bile tek başına insan olarak kalabilmesi pek kolay değildir.

Ya ilkel insana ne denir?

İlkel insanı insan eden, birlikte yaşamaları, birlikte avlanmaları ve âlet yapmalarıydı.

İnsanlar mamuta sürü halinde çullanırlardı. Mamutun kılı gövdesine bir değil, onlarca kargı saplarıydı. Mamutu kovalayan insan sürüsü, çok ayaklı ve çok elleri bir varlığa benzerdi. Hattâ yalnız onlarca el, onlarca ayak değil, bir o kadar da insan kafası işlerdi mamut avında.

Mamut insandan kat kat büyük ve güçlüydü ama, insanlar ondan akıllıydılar.

Mamut o kadar ağırdı ki, insanı ezmesi işten bile değildi. Ne var ki, insanlar da, bu devi yenmek için, asıl onun bu ağırlığından faydalanıyorlardı.

İnsanlar mamutu kuşatıp stepi tutuşturuyorlardı. Ateşin parıltısından çılgına dönen ve dağlanan mamut, ateşin kovduğu tarafa doğru kaçıyordu. Ateşse, insanın sinsice tertibine göre, mamutu bataklığa doğru kovuyordu.

Bataklığa varınca mamut, bataklık yerde kurulmuş kâgir bir bina gibi çöküveriyordu. Etrafı gök gürlemesini andıran böğürmeleriyle sarsarak, kâh bir ayağını, kâh öbürünü bataklıktan çıkarmaya çalışıyor, çabaladıkça da daha derine batıyordu.

Artık insanlara sadece mamutu öldürmek kalıyordu.

Mamutu tuzağa düşürüp öldürmek kolay değildi ama, öldürdükten sonra, yaşadıkları yere sürüklemek daha güçlü. İlkel insanın yaşadığı yerler, genel olarak bir ırmağın su basmayan yüksek kıyısında bulunurdu. Irmak insanın hem su ihtiyaçlarını karşılar, hem de kıyılarında âlet yapmak için gerekli malzemeyi, yani taş sağlardı.

Öyle ki, mamutu en alçak yerden, bataklıktan yukarıya sürüklemek gerekiyordu.

Bu işte de yine bir çift değil, onlarca çift el çalışırdı.

Mamutun kalın derisi, sert sinirleri, güçlü adaleleri, keskin taşlarla kesilir, parçalanırdı. Tecrübeli ihtiyarlar, hayvanın başını ve ayaklarını gövdeden daha çabuk ayırmak için nereden kesmek gerektiğini öğretirlerdi.

Mamut parçalara bölündükten sonra, onu yaşadıkları yere taşımaya koyulurlardı.

İşin elbirliğiyle yürümesi için insanlar hep bir ağızdan bağırır ve onlarca insan, kılılı büyük bir ayağı, yada uzun hortumlu başı sürükleye sürükleye götürürlerdi.

Avcılar kan ter içinde, bitkin bir halde kulübeleri-ne varırlardı. Bundan sonra başlayan büyük şenlik görülmeye değerdi. İnsanlar, dört gözle bekledikleri mamutu avlayınca bayram yapıyorlardı. Uzun bir zaman için yiyecek sağladıklarına seviniyorlardı.

İnsanın öbür hayvanlarla yarışması sona ermişti. İnsan, hayvanların en büyüğünü yenerek yarışmanın sonuna galip olarak gelmişti.

Yeryüzünde insanlar, daha büyük bir hızla çoğalmaya başladılar. Zamanla bu çoğalma daha da arttı, insanlar bütün dünyaya yayıldılar.

Böylece başka hiç bir hayvana kısmet olmayan bir şey insana kısmet oldu.

Tavşanlar da çoğalıp sayıları insanlarınki kadar olabilir mi?

Olamaz. Çünkü tavşanlar çoğalınca, bunları yiyen yırtıcı hayvanlar daha da çoğalır, ki bu da tavşanların yeniden azalmasına sebep olur.

Demek oluyor ki, yabanî hayvanların sayısı alabil-
diğine artamaz. Bunların kolay kolay aşamadıkları sınırlar vardır.

İnsan, kendisi gibi hayvanları da çevreleyen doğal sınırları çoktan aşmıştı: Âlet yapmayı öğrenerek önceleri yemediği şeylerle beslenmeye başlamış, doğayı kendisine karşı daha cömert olmaya zorlamıştı. Önceleri tek bir insan sürüsünün geçinebildiği yerde, sonraları iki, hattâ üç insan topluluğu geçinebilir olmuştu.

Daha sonraları, büyük hayvanları avlamaya başlamakla insan doğadaki yerini daha da genişletti.

Artık insanın, bitkisel yiyecekler toplayarak beslenmesine gerek kalmamıştı. Otlama işini, insan hesabına bizonlar, atlar, mamutlar yapıyorlardı. Bu hayvan sürüleri, steplerde otluyor ve tonlarca otu kilogramlarca ete çevirerek semizliyorlardı. Öyle ki, insan bir bizonu yada mamutu vurmakla, yıllarca yığılmış besin ve enerji kaynağına sahip oluyordu.

Besin yedeği insana son derece gerekliydi. Fırtınalı, tipili, soğuk günlerde yiyecek aramaya gidilemezdi. Yazı da, kışı da sıcak olan o bolluk zamanları geçmişe karışmıştı çünkü.

Bir değişiklik, başka bir değişikliği doğuruyordu.

İnsan, yiyecek malları yapmaya başlayınca, aynı yerde daha uzun müddet yaşamak zorunda kalmıştı. Çünkü mamutunu beraberinde kolayca taşıyamazdı.

Başka sebeplerle de, insanın artık avarelikten kurtulmasına yol açtı. Önceleri her ağaç insana, yırtıcı hayvanlardan korunmak için sığınak olabilirdi.

Artık insanın yırtıcı hayvanlardan korkusu azalmıştı. Ama yeni bir düşman belirmişti: soğuk.

Soğuktan ve kar fırtınasından korunmak için insanın, güvenebileceği bir barınağı olmalıydı.

insan ikinci bir doğa yaratıyor

Öyle bir zaman geldi ki, insan, kocaman soğuk dünyada, kendisi için küçücük, sıcak bir dünya kurmaya koyuldu. Mağara ağızlarında, yada kaya diplerinde, deri ve dallardan yaptığı ve ne yağmur, ne kar, ne de yelin girebileceği bir çatı altına sığındı. Küçük dünyanın ortasında yaktığı ateş, geceleri aydınlatıyor, kışın da ısıtıyordu.

Eski insanların, avlanmak için yerleştikleri yerlerde, kulübenin çatısını tutan direkler vardı. Bunların izlerine bugün bile rastlanır. Direkler arasında ocak, yani yapma güneşi çevreleyen kömürleşmiş taşlar bulunmuştur.

Duvarlar çoktan çöküp çürümüşse de yerleri bellidir. İşte bu yerdeki topraktan, bu dünyayı kuran insan hakkında birçok bilgi edinilir.

Taş bıçaklar, çakmaktaşı parçaları, parçalanmış hayvan kemikleri, ocaktaki kül ve kömür, toprak ve kumla karışarak, doğada bulunmayan bir bütün meydana getirmiştir.

Ancak izleri kalmış bu evden çıkıp, birkaç adım öteye gidilecek olursa, insan emeğinden eser görülmez. Ne âlet bulunur, ne ocak, ne ocakta kömür ve kül, ne de kemik.

İnsan emeğinin izlerini saklayan toprağı kazarken, bulunan taş bıçak ve kazıma araçlarını gözden geçirirken, çoktan sönmüş ocağın kömürlerini eşelerken, önceki dünyanın insan için son dünya olmadığını apaçık görürüz. Çünkü insan, kendi özel, küçük dünyasını kurmuştur.

Geçmiş zamanlara ilk gezi

Bizon ve mamut avcılarının yaşadıkları yerlerde bulunan âletler arasında en çok iki taş âlete rastlanır. Bunlardan biri iki ucu sivri bir üçgen, öbürüyse yarım daire şeklinde keskin bir levhadır.

Bu âletlerin başka başka işlerde kullanıldığı besbellidir. Yoksa onlar bu kadar farklı olmazlardı.

Bu âletlerle ne işler görüldüğünü nasıl anlamalı?

Âletler gözden geçirilince bazı şeyler anlaşılabilir, ama en iyisi, zihnen taş devrine dönüp, insanların taş âletlerle nasıl işlediklerini görmektir.

Romanlarda sık sık: «On yıl geriye dönelim» gibi sözlere rastlanır. Romancılara kim ne diyebilir. İstedikleri şekilde dönebilirler. Üstelik, kahramanları hakkında da istediklerini yazmakta serbesttirler.

Peki, yazdığımız bu gerçek hikâyede biz nasıl hareket etmeliyiz? Uydurmaya hakkımız yok. Sonra, bizim on yıl değil, on binlerce yıl geriye dönmemiz gerekiyor.

Yine de, taş devrine dönmek mümkündür.

Taş devrine gitmek isterseniz, her şeyden önce yanınıza uzak yolculuklarda gerekli olan şeyleri almalısınız. Başta çadır gelir. Çadır; katlanabilir bambu değnekler, yere bağlandığı kazıklar ve bunları çakacak çekiçle birlikte, küçük bir çantaya sığar. Çadırdan başka daha bir yığın şey gerekir: başınızı güneşten koruyacak bir şapka, balta, tencere, gazocağı, matara, kaşık, pusula ve harita. Bütün bunları bir bavula yerleştirip, yanınıza silâh da aldıktan sonra (taş devrinde avlanmadan geçinilemez), en yakın limana gidip gemiye bilet almak kalır.

Ancak bilet alırken taş devrine gideceğinizi söyle-

meyin. Söylerseniz, gemiye bineyim derken tımarhane-ye düşersiniz.

Bilette: «Taş devrine gidiş geliş» sözleri yerine, başka basbayağı bir yazı olacak: «Melbourn».

Bu biletle, Avustralya'ya giden transatlantiğe binebilirsiniz.

Birkaç hafta sonra gemi sizi gezinizin amacı olan yerlere ulaştıracak.

Bütün mesele şu ki, yirminci yüzyılda bile insanlar bazı yerlerde, meselâ Avustralya'da, taş âletlerle çalışırlar. Öyle ki, uzak geçmiş zamanlara gidilemeyeceğine göre, dünyamızda bugün de aynı şartlarda yaşayan bir yere gidilebilir. Bilginler, insanların eski çağlarda nasıl yaşadıklarını öğrenmek istedikleri zaman böyle yaparlar zaten.

Avustralya'da bugüne kadar taş âletleri kullanan insanlar yaşamaktadır. Bunların nasıl çalıştıklarını görebilmek için, yaşadıkları yerlere gitmeliyiz.

Avustralyalı avcıların yaşadıkları yerlere giden yol, yer yer dikenli çalılıklarla kaplı, susuz, çorak steplerden geçip kıtanın içerilerine doğru götürür. Irmak kıyılarındaki bulunan ağaçların altında, ağaç kabuğu ve dallardan yapılmış kulübeler göreceğiz.

Kulübelerin yanında çocuklar oynar, kadın ve erkekler çalışır. Saçı sakalı uzamış bir ihtiyar, avda vurulmuş bir kangurunun derisini yüzer. İhtiyarın elinde üçgen şeklinde bir taş bıçak görürüz. Bize bu uzun geziyi de yaptıran işte bu taş âletin ta kendisidir.

Çağdaş Avustralya yerlileri, elbette ilkel insanlar değiller. İlkel insanlarla aralarında binlerce kuşak var. Kullandıkları taş âletler, geçmişin kalıntıları olup, bize birçok şeyi aydınlatabilir. Avustralya yerlilerin çalışmalarına dikkat edilirse, taş üçgenin, avcı silâhı olduğu görülür. Üçgen biçimli böyle bıçaklarla avda hayvan öl-

dürölüyor, derisi yüzölüp barsakları temizleniyor.

İkinci eski âleti, yani yarım daire şeklindeki bıçağı görebilmek için daha da uzaklara, Avustralya'nın güneyindeki Tasmanya adasına gitmek gerek. Orada kadınlar, böyle bıçaklarla, pek uzak olmayan bir geçmişe kadar elbise biçer, deri yüzer ve keserlerdi.

Âletler arasındaki bu iş bölümü, insanlar arasındaki iş bölümünü gösterir ki bu, daha avcılıkla geçinen ilkel insanlarda başlamıştı.

Daha çok iş çıkarabilmek için bir iş bölümü gerekiyordu. Erkekler avlanırken, kadınlar boş durmuyor, külübe kuruyor, elbise dikeyor, kök topluyor, yiyecek hazırlıyorlardı.

Yaşlılarla gençler arasında da iş bölümü vardı.

bin yıllık okul

Her iş ustalık ister. Ama onu bir kimseden öğrenmek gerekir.

Eğer her dülger, baltayı, bıçkı ve rendeyi kendisi bulmak, üstelik bunlarla nasıl işlemek gerektiğini düşünmek zorunda olsaydı, dünyada tek bir dülger bulunmazdı.

Coğrafya öğrenmek için, herkesin dünyayı dolaşması, Amerika'yı yeniden keşfetmesi, Afrika'yı incelemesi, Everest tepesine tırmanması gerekseydi ve bütün bunları birer birer anlatsaydı, buna bir insanın ömrü yetmezdi.

İnsanların gittikçe daha çok şey öğrenmesi gerekiyor.

İki yüz yıl önce on altı yaşında profesör olanlar vardı.

Sovyetler Birliği'nde yalnız lise öğretimi, tam on yıldır. Ve ileride daha uzun süre okumak zorunluğu baş

gösterecek herhalde. Çünkü her yeni yıl, bilime birçok yenilikler getiriyor. Üstelik bilimlerin sayısı da artıyor. Bir zamanlar yalnız tek bir fizik vardı. Oysa şimdi jeo-fizik var, astrofizik var. Önceleri yalnız bir kimya vardı, bugünse geoşimi de var, biyoşimi de var, agroşimi de var. Yeni buluşların etkisiyle bilimler, canlı hücreler gibi gelişip çoğalıyorlar.

Taş devrinde, bilim diye bir şey yoktu. İnsan tecrübesi tam birikmeye başlamıştı. İnsanın emeği de şimdi ki gibi bileşik değildi. Bunun için, öğrenmeye az zaman harcanıyordu. Ama o zaman da öğrenmek gerekti.

Vahşi hayvanların izini gütmek, vurulan hayvanın derisini yüzmek, kulübe kurmak, taş bıçak yapmak, bütün bunlar hüner ve ustalık isterdi.

Hüner, ustalık nereden alınırdı?

İnsan, usta olarak doğmaz, ustalık sonradan öğrenilir.

İnsanın hayvandan ne kadar uzaklaştığı, ondan ne kadar farklı olduğu asıl burada görülür.

Hayvanlar, derilerinin rengi yada gövdelerinin şekli gibi, doğal âletlerini ve bunları kullanma yetisini de ana ve babalarından soyaçekim yoluyla alırlar. Domuzun toprak kazmayı öğrenmesine lüzum yoktur. Çünkü bur-nu bu işe elverişli bir şekilde doğar. Kemirgenler de ağaç kemirmeyi ve kesmeyi kolayca öğrenirler. Çünkü kemirmeye ve kesmeye elverişli dişleri vardır. Bunun için hayvanların ne atelyeleri vardır, ne de okulları.

Ördek yavrusu yumurtadan çıkar çıkmaz, sinek ve yengeç avlamaya başlar. Oysa bunu kendisine kimse öğretmemiştir. Yabancı kuşların yuvalarında, ana baba-dan uzak büyüyen guguk kuşu yavruları, sonbaharda yalnız başlarına yola çıkar ve Afrika yolunu elleriyle koymuş gibi bulurlar.

Hayvanlar, ana babalarından bazı bilgi alırlarsa da bunlar için okul, şüphesiz söz konusu olamaz.

İnsana gelince iş değişir.

İnsan, âletlerini kendisi yapar, onlarla doğmaz. Bunun için de onları kullanma yetisini, ana babasından miras olarak değil, öğretmenlerinden ve tecrübe sahibi insanlardan alır.

İnsan, gramer kurallarını ve aritmetik problemlerini çözme usullerini doğuştan bilseydi, bu tembellerin pek hoşuna giderdi herhalde. O zaman insanların okula ihtiyaçları kalmazdı. Kalmazdı ama, bu da insanın pek yararına olmazdı. Okulsuz, hiç bir şey öğrenilemez. İnsana özgü hüner ve yeti, bir noktada donup kalır, bir sincabinkilerden farksız olurdu.

Bereket versin, insan, hazır hüner ve yetilerle doğmaz. Öğrenir ve öğretir: her kuşak, insanlığın ortak tecrübe hazinesine yeni bir şeyler katar. Böylece tecrübe gittikçe artar.

İnsanlığın bilgi sınırları gittikçe genişliyor.

İnsanı insan eden, ona bilim, teknik, sanat ve kültür veren, hep o bin yıllık okul, yani emek okuludur.

İnsan, bin yıllık okulda öğrenime, taş devrinde başlamıştı. Tecrübeli avcılar, gençlere zor avcılık mesleğini, yani yabani hayvanların toprak üzerinde bıraktıkları izleri tanımayı, ürkütülmeden, ava nasıl yaklaşmak gerektiğini öğretelmışlerdir.

Av, ustalık ister ama, şimdi avcı olmak daha kolaydır. Bunun bir nedeni varsa, o da avcılar silâhlarını kendileri yapmazlar. Taş devrindeyse topuzundan bıçağına ve mızrak uçlarına kadar her şeyi kendileri yaparlardı. Bu işte yaşlı bir usta, gençlere çok şey öğretebilirdi.

Ev işlerinde de bilgi ve tecrübe gerekti. Kadın, ev işlerinden başka, kulübe kurmayı da becermeliydi. Odun kesmeyi de, terziliği de.

Her insan topluluğunda, ömürleri boyunca edindikleri iş tecrübelerini gençlere veren, bilgili yaşlı erkekler ve kadınlar olmuştur.

Peki ama, kendi ustalığını, bilgi ve tecrübesini, insan başkasına nasıl verebilir?

Göstermek ve anlatmakla.

Bunun içinse dil gereklidir.

Hayvanların yavrularına, doğal birer âlet olan pençe ve dişlerinden faydalanmayı öğretmeleri gerekmez. Bunun için de hayvanların konuşmayı becermeleri hiç de gerekli değildir.

İnsan için konuşmak zorunluydu.

Dil, hem ortaklaşa çalışma, hem de yaşlıların tecrübe ve ustalıklarını gençlere öğretmeleri için gereklidir.

Peki, taş devri insanı nasıl konuşurdu?

dilsiz dil

Mağaraların derinliklerinde, ilk insanın, avlanırken yaşadığı yerlerde, çoğu zaman insanın kendisi de, daha doğrusu kalıntıları da bulunur.

1924 yılında Simferopol şehri yakınlarındaki Kiik-Koba adlı mağarada Sovyet arkeologları, ilkel bir insanın kemiklerini buldular. Bu insan, mağaranın ortasında eşkenar dörtgen biçimli bir mezara gömülmüştü. Yine aynı mağarada, geyik kemikleri ve taş âletler de bulundu. Taş devrinin başlangıcında yaşamış olan insanlara ait böyle bir konut, Özbekistan'daki Teşik Taş mağarasında da bulunmuştu.

İlk avcılar burada bir dağ geçidinin yamacına yerleşmişlerdi. Başlıca avları, kolay kolay yakalanamayan dağ keçisi olduğuna göre, bunlar çok çevik ve atik olmalıydı. Teşik Taş mağarasında, taş âlet ve hayvan ke-

miklerinden başka, sekiz yaşlarında bir çocuğun kafatasıyla kemikleri de bulunmuştu.

Taş devrinin başlarında yaşamış olan insanların kalıntıları yalnız Sovyetler Birliği'nde değil, birçok yerlerde, Amerika kıtası hariç bütün kıtalarda bulunmuştur.

Bu devre ait kalıntılardan biri, Neander ırmağı vadisinde bulunduğu için, bilim adamları, o devrin insanlarına «Neandertal adamı» derler.

Kahramanımıza biz de «Neandertal adamı» diyeceğiz. Kendisine yeni bir ad vermek gerekiyor, çünkü onu pitekanthropostan ayıran yüz binlerce yıl içinde değişmiştir.

Beli doğrulmuş, elleri daha çevikleşmiş, yüzü insan yüzüne daha çok benzemeye başlamıştır.

Yazarlar, kahramanlarının dış görünüşlerini bütün ayrıntılarıyla, şunlara benzer sözlerle tasvir ederler: «alev alev yanan gözler», «mağrur kartal burnu», «karga kanadı gibi kara saçlar». Kahramanın kafatası hacmi üzerinde durmak akıllarından bile geçmez.

Bizim tutumumuzsa bambaşka. Kahramanımızın kafatası hacmi, bizim için birinci derecede önemlidir, bizi gözlerinin renginden ve saçlarının parlaltısından daha çok ilgilendirir.

Neandertal adamının kafatası üzerinde yapılan incelemeler, beyninin, pitekanthroposunkine oranla büyümüş, gelişmiş olduğunu göstermiştir.

İnsanın, bin yıllar boyunca çalışmaları boşa gitmemiş, kendisini, hele ellerini ve kafasını, baştan başa değiştirmiştir. Çünkü hep kafa buyurmuş, eller çalışmıştı.

İnsan, bir taş parçasına keski biçimini vermeye uğraşırken, kendisi farkına varmadan, parmakları da değişiyor, daha çevikleşiyor, daha ustalaşıyordu. Aynı zamanda beyni de, değişe değişe bileşik bir şekil alıyordu.

Neandertal adamına bir göz atsaydınız, maymun olduğu aklınıza gelmezdi.

Oysa yine de maymuna çok benzerdi.

Dar alnı, bir siper gibi gözlerinin üzerine sarkmıştı. Eğri dişleri ileriye doğru çıkıktı.

Neandertal adamını çağdaş insandan ayıran, alnı ve çenesiydi. Alnı arkaya doğru eğik, çenesiyse var mı, yok mu belli değildi.

Hemen hemen alınsız olan bu kafatasında, çağdaş insanın beyin kısımlarından bazıları eksikti. Alt çene de henüz konuşmaya elverişli değildi.

Böyle bir alına ve çeneye sahip olan insan, şimdiki insan gibi düşünüp konuşmazdı.

Neandertal adamının da konuşması gerekiyordu. Bunu gerektiren, benzerleriyle ortaklaşa, beraberce çalışmalarıydı.

Çünkü insanlar birlikte çalıştıkları zaman, işle ilgili şeylerde, hiç olmazsa biraz olsun birbirlerini anlamalıydılar. İnsan, çenealtı bölgesinin ve çenesinin gelişip, konuşmaya elverişli hale gelmesini bekleyemezdi. Çünkü bu, binlerce yıl isterdi.

Peki ama, insanlar nasıl anlaşıyorlardı?

Tüm vücuduyla. Henüz bir özel konuşma organı olmadığı için, bütün vücudu konuşurdu: yüzünün adaleleri, omuzlar, ayaklar ve en çok da eller.

Köpekle hiç konuştuğumuz olmuş mudur? Köpek sahibine bir şeyler anlatmak istediği zaman, onun gözlerine bakar, onu burnuyla iter, ayaklarını dizlerine koyar, kuyruğunu sallar, gerilir, esner. Köpek, konuşmayı beceremez, bunun için de, burnundan kuyruğunun ucuna kadar bütün vücuduyla konuşmak zorunda kalır.

İlk insanlar da sözlerle konuşmayı bilmezlerdi. Ama başka insanlarla anlaşmaya yardım eden elleri vardı.

İnsan, «kes» diyeceğine, bu anlamı ifade eden bir şekilde elini sallardı: «ver» diyeceğine avucunu uzatır; «buraya, beriye gel» yerine de parmağını kıvrarak işaret ederdi. Sesi de ellerine yardım eder, karşısındakinin dikkatini jestlerine çekmek için bağırır, böğürdü.

İyi ama, bunları nereden biliyoruz?

Toprak altında bulunan her taş âlet parçası, geçmişin bir kısmıdır. Ama jestlerin «parçaları»nı, yani kalınlıklarını nerede bulmalı? Çoktan çürümüş olan ellerin hareketlerini, nasıl tasavvur etmeli?

Atalarımız olan eski insanlar, biz çağdaş insanlara az çok bir şeyler miras bırakmamış olsalardı, bu elbette imkânsız olurdu.

jestlerle ifade edilen anlamlar

Bir zamanlar Leningrat'a bir Kızılderili gelmişti. «Delik burunlar» anlamına gelen, Nemepu adlı kabileye mensup olan Kızılderili, dış görünüşünde Fenimor Kuper'in, savaş baltalarıyla silâhlı Kızılderililerine benzeriyordu.

Amerikalı misafir, ne makosen ayakkabı giymişti, ne de başını kuş tüyleriyle süslemişti. Sırtında herkesin giydiği gibi elbiseler vardı ve İngilizceyi ana dili gibi mükemmel konuşuyordu.

Bu iki dilden başka, Kızılderililer arasında pek eski zamanlardan kalmış üçüncü bir dil de biliyordu.

Bu dil dünyanın en basit dilidir. Bunu öğrenmek için gramer kurallarını bilmeye gerek yok. Bu dilde, çoğumuza güç gelen fiil zamanlarının adı bile yoktur. Telâffuzu öğrenme işi de yok, çünkü dilde kelime yok. Misafir Kızılderilinin konuştuğu dil, ses dili değil, jest, yani hareket dilidir.

Bu dilin bir sözlüğünü yapmayı deneseydiniz, aşağı yukarı şöyle bir şey çıkardı ortaya.

Ok. — Bir el, gözle görünmeyen bir yayı tutar, öbür el de yayın görünmez kirişini çekiyormuş gibi işaretler yapar.

Vigvam (Kızılderili evi). — Kenetlenmiş parmaklardan meydana gelen iki taraflı, sivri dam.

Beyaz insan. — Alındaki teri siler gibi bir hareket ki, bir şapkanın kenarını ifade eder.

Kurt. — Elin iki parmağı, iki kulağa benzetilerek, ileriye doğru uzatılır.

Tavşan. — Bir elin iki parmağı ileriye doğru uzatılır. öbür elle bir kavis çizilir ki, iki uzun kulak ve tavşanın yuvarlak vücudunu gösterir.

Balık. — Avuç, dikine **durumda** sağa sola hareket ettirilir. Bu, yüzen balığı hatırlatır.

Kurbağa. — Parmaklar birleştirilip, zıplar gibi açılıp kapanır.

Bulut. — İki yumruk başın üzerine kaldırılır. Bu jest, göğü kaplamış bulutları temsil eder.

Kar. — Yine aynı jest. Yalnız bu kez yumruklar, kar taneciklerinin döne döne yağmasını taklit edercesine yavaşça açılırlar.

Yağmur. — Yine aynı jest. Yumruklar açılarak birdenbire yere doğru indirilir.

Yıldız. — İki parmak başın üzerinde bükülüp açılır. Bu hareket yıldızların titreyişini gösterir.

Burada her jest, her hareket; havada elle çizilmiş bir tablodur, resimdir.

En eski yazılar harf olmayıp, resim oldukları gibi, en eski jestler de her halde hareketlerle çizilen birer resimdir.

Çağdaş Kızılderililerin kullandığı jest dili, elbette ilk insanların konuştukları dil değildir. Kızılderililerin

dilinde, eski jestlerden başka, ilk insanlarda bulunması mümkün olmayanlar da vardır. Misal olarak, Kızılderililerin diline son zamanlarda girmiş jestlerden birkaçını alalım:

Otomobil. — İki el, ilkin tekerleklerin dönmesini taklit eder, sonra direksiyonu çeviriyormuş gibi yapar.

Katar. — Yine dönen iki tekerlek hareketi ve lokomotifin bacasından duman çıkmasını taklit eden el hareketleri.

Bu jestlerin yeni zamanlarda doğduğu şüphesizdir. Bunlarla yan yana sözlükte, ilk insanlardan kalmış oldukları pek muhtemel olan jestler de buluyoruz. Örnek:

Ateş. — El aşağıdan yukarıya doğru sağa sola hareket ettirilir. Bu yükselen dumanı gösterir.

İş. — Havayı dikine yaran el hareketi.

Kim bilir, belki ilk insanlar elleriyle havayı yarıyorlardı zaman, «çalış» demek isterlerdi. Çünkü insanın ilk âleti aynı hareketi yapan keskiydi ve çalışmak, bir şeyi yarmaktan ibaretti.

kullandığımız jest dili

Jestlerle konuşma dilinden bugün de faydalanırız.

«Evet» demek istediğimiz zaman, çoğu hallerde bir baş hareketiyle yetiniriz.

«Orada» veya «oraya» demek istediğimiz zaman, parmağımızla işaret ederiz. Hattâ bunun için, «işaret parmağı» dediğimiz, konuşan özel bir parmağımız var.

Selâmlaşırken başımızı eğерiz. Başımızı sallarız, omuz silkeriz, çaresizlik ifadesi olarak ellerimizi açarız, kaşlarımızı çatarız, dudak ısırırız, dudak бүkeriz, elle tehdit ederiz, yumrukla masaya vururuz, ayağımızı yere vururuz, el sallarız başımızı iki elimizin arasına alırız, elimizi kalbimize götürürüz, kucaklama anlamına elleri-

mizi yana açarız, elimizi uzatırız, vedalaşırken havadan öpücükler göndeririz.

İşte size içinde tek bir söz olmayan bir konuşma.

Ve bu «dilsiz dil», jestler dili hiç unutulmuyor. Çünkü bu dilin bazı avantajları var. Bazan, uzun bir konuşmayla anlatılamayan birçok şey tek bir hareketle anlatılabilir. İyi bir aktör, yarım saat tek bir söz söylemez, ama, kaşları, gözleri, dudakları, yüzlerce sözü anlatır.

Bayraklar aracılığıyla iki gemi arasında nasıl konuşulduğunu görmüşsünüzdür. Bu konuşma usulü olmasaydı, rüzgârın ve dalgaların uğultusunu, bazı da top seslerini bastırabilmek için ne güçlü bir ses gerekirdi. Kaldı ki, böyle hallerde kulağın da insana pek faydası olmaz. O zaman iş gözlere düşer.

Binlerce yıl yaşadığına ve insanlara bugün de gerekli olduğuna göre, jest dilinin, hiç de kötü bir dil olmadığını anlaşıyor.

Sesli dil, eski jest dilinden üstün gelmiş, ama onu büsbütün söküp atamamıştır. Yenilen dil, üstün gelen dilin hizmetine girmiştir. Birçok halklarda jest dilinin, uşaklar ve küçükler gibi başkalarına bağımlı olanların dili olarak kalması sebepsiz değildir.

Kafkasya'da, bazı Ermeni köylerinde devrim'e kadar kadınların yabancı erkeklerle, bildiğimiz ses dilinde konuşmaya hakları yoktu. Meramlarını, ancak el işaretleriyle anlatabilirlerdi.

Jest dili Suriye'de, İran'da ve daha başka yerlerde de görülmüştür.

İran şahının sarayında uşaklar yalnız hareketlerle, kendi ayarındaki kimselerle sözlü konuşabilirlerdi. Bu zavallılar, sözün gerçek anlamında «konuşma hakkından» yoksundular.

Görülüyor ki, çoktan kaybolan geçmişin kalıntıları, izlerini bugünkü hayatımızda da buluyoruz.

Ormanda yaşayan her hayvan, her yandan gelen binlerce sese kulak verir ve binlerce işareti izler.

Bir dal çatırdaması, düşmanın yaklaştığına işaret olabilir. Kaçmaya yada kendini savunmak için direnme-ye hazırlamak gerektir.

Gök gürlledi yada ağaçların yapraklarını düşüren bir yel estiyse, bir deliğe yada yuvaya girip, yaklaşan fırından saklanmak gerektir.

Çürük yaprak ve mantar kokan topraktan duyulur duyulmaz bir hayvan kokusu geldiyse, avı izleyip yakalamalıdır.

Her hışırtı, her koku, ot üzerindeki her iz, her çığlık yada ıslık bir şey anlatır, bir şey ifade eder ve bir şey yapılmasını gerektirir.

İlk insan da doğadan gelen seslere kulak verirdi. Çok geçmeden bu seslerden başka, kendi topluluğundan insanların gönderdiği sesleri de anlamaya başlamıştı.

Bir avcı, ormanda geyik izi bulursa, arkasından gelen öbür avcılara bunu el sallayarak bildirirdi. Arkadakiler, geyiği daha görmemiş olsalar bile, verilen işaret, avcılarının silâhlarına daha sıkı sarılmalarını ve karşılığında geyiğin çatallı boynuzlarını görmüş gibi tetik davranmalarını gerektirirdi.

Hayvanın yerdeki izi de bir işarettir.

Bir iz bulunduğunu bildiren el sallayışıysa, işareti haber veren işaretti.

Avcılardan biri yerde bir iz bulduğu yada yaklaşan hayvanın çıkardığı hışırtıyı işittiği her defasında, topluluğun öbür üyelerine bunu bildiren bir işaret verirdi.

Böylece, doğadan insana gelen işaretlere bir de söz, yani insan topluluğunun insana iletlediği «işaretleri haber veren işaret» eklendi.

İvan Petroviç Pavlov, bir kitabında, insan sözünü «işaretleri haber veren işaret» olarak niteler.

Başlangıçta, «işaretleri haber veren işaret» sadece jest ve bağırışlardı. Göz ve kulakların aldığı bu «işaretleri haber veren işaretler», bir telefon merkezine gider gibi insanın beynine giderdi. Beyin, «İşareti haber veren işareti», yani «bir hayvan yaklaşıyor» sözünü kapınca hemen: ellere, kargıyı daha sağlam tutun: gözlere, yapraklara daha dikkatle bakın: kulaklara, ormanın çattırtı ve hıştırtılarına daha iyi kulak asın diye emrederdi.

Hayvan daha görünürlerde yoktu ama, insan onu karşılamaya hazırdı.

Böyle işaretler, hareketler ve bağırışlar arttıkça ve beyne gelen «işaretleri haber veren işaretler» sıklaştıkça, insanın kafatasında bulunan bu «merkez istasyon»un işi de o derece artıyordu. Beyinde yeni yeni hücreler meydana geliyordu. Beyin geliyor, hacmi büyüyordu.

Neandertal adamının kafatası hacmi, pitekanthropo-sunkinden 400 - 500 cm.³ büyüktür. İnsanın beyni geliyor, insan düşünmeyi öğreniyordu.

İnsan, güneşi hatırlatan bir işareti gördüğü zaman, gece bile olsa, güneşi düşünmeye başlıyordu.

Kendisine, gidip mızrağı getirmeyi gösterdiklerinde, mızrak yakında olmayıp, görünmese bile, onu düşünebilir olmuştu.

Ortaklaşa çalışma, insana konuşmayı, konuşma da düşünmeyi öğretmişti.

İnsan, aklını doğadan bir armağan olarak almamış, kendi emeğiyle kazanmıştır.

dilden ele

Daha âletler azken ve insanın tecrübesi kıtken, bu tecrübeyi başkasına iletme için en basit işaretler yetiyordu.

Çalışma toplumsallaştıkça, jestler de toplumsallaşıyordu. Her şeyi tam olarak anlatabilecek ayrı ayrı jestler gerekmişti. Bu zorunluk, hareketlere ifade edilen anlamlar doğurdu. İnsan, jestleriyle havada hayvanın, silâhın, ağacın resmini çizmeye başladı.

İnsan oklu kirpinin şeklini çizerken, sadece çizmekle yetinmeyip bir an için kendisi de oklu kirpiymiş gibi bir hal alıyordu. Hareketlerle, kirpinin toprağı nasıl kazıp attığını, iğnelerini nasıl diktiğini tasvir etmeye başlıyordu.

Böyle bir pandomim için, zamanımızda, ancak gerçek sanatçılarda rastlanılan derin bir gözlem gücüne sahip olmak gerekir.

«Su içiyorum» dediğimiz zaman, sözlerimizden, suyu nasıl içtiğimiz, bardaktan mı, şişeden mi, avucumuzdan mı içtiğimiz anlaşılmaz.

O zaman jestlerle konuşan insanı, su içme fikrini belirtmek için avcunu ağzına götürür, görünmeyen suyu kana kana içiyormuş gibi yapardı. Görene de su, gerçekten tatlı, soğuk ve susuzluğu gideriyor gibi gelirdi.

Biz yalnız: «avlamak», «avlanmak» deriz. İlk insan- sa işaret ve hareketlerle baştan sonuna kadar tüm av sahneleri tasvir ederdi.

Jest dili hem fakir, hem de zengindi. Zengindi, çünkü eşya ve olayları canlı bir şekilde tasvir edebilirdi. Fakirdi, çünkü jestle, meselâ sol göz de, sağ göz de gösterilebilirdi ama, göz anlamını ifade etmek çok güçlü.

Jestlerle bir şeyin aslına az çok uygun tam bir tasviri yapılabilirdi, ama soyut bir kavram hiç bir jestle anlatılamazdı.

Jest dilinin başka yetersizlikleri de vardı. Geceleri bu dille konuşulamazdı. Çünkü karanlıkta el hareketleri

görülmezdi. Gün ışığında da jest diliyle konuşmak, her zaman mümkün olmuyordu.

Kırda insanlar jestlerle kolayca anlaşıyorlardı. Fakat ağaçtan bir duvarın avcıları birbirinden ayırdığı ormanlarda, jest ve işaretlerle konuşmak imkânsızlaşıyordu.

İşte o zaman sestten medet ummak gerekmişti.

İlk zamanlarda dil ve boğaz, sahibinin iradesine pek tâbi olmuyordu. İnsanın dilinden, boğazından, kendisinin çıkarmak istediği sesler yerine başka sesler çıkıyordu. Ve bunlar birbirine karışarak bağırma, böğürme ve çığlık şeklini alıyordu. İnsanın kendi diline hâkim olup açıkça anlaşılacak bir şekilde konuşmaya başlayabilmesi çok uzun sürmüştü.

Dilin ağız boşluğundaki hareketleri, jestlerin en göze çarpmayanıydı. Fakat bunların büyük bir avantajı vardı ki, o da işitilebilmeleri idi.

Eve kabilesinin dilinde bayağı «yürümek» yerine şu şekiller kullanılır: «zo dze dze»: emin adımlarla yürümek; «zo boho boho»: şişman insanlar gibi ağır adımlarla yürümek; «zo bula bula», hangi yolda olduğuna bakmadan acele yürümek; «zo pia pia», küçük adımlarla yürümek; «zo govu govu» başını ileri doğru eğip, hafifçe topallayarak yürümek.

Sesle ifade edilen birer resim biçimli olan bu sözler, basbayağı emin adımlarla yürüyüşü, uzun uzun bir adamın emin adımlarla yürüyüşünü ve dizlerini bükmeden yürüyen bir insanın emin adımlarla yürüyüşünü bütün ayrıntılarıyla belirtiyorlar.

Kısacası, kaç çeşit yürüyüş varsa, o kadar da ifade görülüyor.

Jestlerle çizilen resmin yerini, artık sözle ifade edilen anlamlar almıştır.

İşte insan, önce jestlerle, sonra da sözlerle konuşmaya böyle alışıyordu.

insanı emek yarattı

Bir insan, bir ırmağın akıntısına karşı gide gide nasıl kaynağa varırsa, biz de insan tecrübesinin kaynağına geldik.

Bu kaynakta, hem insan toplumunun, hem dilin, hem de düşüncenin başlangıcını bulduk.

Bir ırmağın, kendisine akan kollarla daha da genişlediği ve sularının arttığı gibi, insan tecrübesinin ırmağı da gittikçe genişleyip derinleşiyordu. Çünkü her yeni kuşak, tüm tecrübelerini bu ırmağa akıtıyordu.

Kuşaklar birbiri ardından geçmişe karışıyordu. İnsanlar ve kabileler, iz bırakmadan yok oluyor, şehir ve köylerin yerinde yeller esiyordu. Zamanın yıkıcı gücüne hiç bir şey dayanamayacak gibiydi. Fakat insanlığın tecrübeleri kaybolmuyor, bilimde yaşamaya devam ediyordu. Dilde her söz, çalışmadaki her hareket, bilimdeki her kavram, kuşakların bir yere toplanmış tecrübesidir.

Irmağa akan sular ırmakta kaybolmadığı gibi, eski kuşakların tecrübeleri de boşa gitmemiştir. Bir zamanlar yaşamış olan insanların emeği, insanlık tecrübesinin ırmağında, yaşamakta olan insanların emeğiyle kaynaşmıştır.

Irmağın kaynağına, her şeyin başlangıcına işte böyle vardık. Çalışan, konuşan, düşünen bir varlık olan insan işte böyle doğdu.

Maymun değişe değişe insan haline gelinceye kadar geçmiş olan binlerce yıla göz atarken, Frederich Engels'in, insanı emeğin yarattığı hakkındaki sözlerini hatırlamamak imkânsız.

Fransa'nın Sollütre adlı bölgesinde, kayalık bir uçurumla biten yüksekçe bir yayla vardır.

Arkeologlar bu yaylanın eteğinde büyük bir kemik yığını bulmuşlardır. Burada mamutların kürek kemikleri, ilkel öküz boynuzları ve mağara ayılarının kafatasları görülmüştür. Fakat kemiklerin çoğu at kemiğiydi. Bunlar insan boyunu aşan yığınlar halindeydi. Bilim adamları, bu kemik yığınıni çeşitlere ayırdıktan sonra, burada en az yüz bin at kemiği saymışlardır.

Böyle muazzam bir at mezarlığı nasıl meydana gelmişti? Kemikleri dikkatle inceleyen bilginler, birçoğunun kırık, parçalanmış ve yanık olduğunu görmüşlerdir. Bu kemiklerin buraya, aşçı kadınların elinden geçtikten sonra yığıldıkları belli olmuştur. At mezarlığının, gerçekte muazzam bir yiyecek artıkları çöplüğü olduğu anlaşılmıştır.

Bu kadar çöp bir yılda yığılamazdı. Demek insanlar burada yıllarca yaşamışlardı.

Fakat çöp yığını, niçin başka yerde değil de burada, uçurumda bulunuyordu. İlk avcılar, kulübelerini niçin düz bir ovada kurmayıp da, bir uçurumun kenarında kurmuşlardı?

Avcılar, ovada bir at sürüsüne rastladıklarında, sık ve yüksek otların arasında gizlene gizlene, ihtiyatla sürüye yaklaşırlardı. Her avcının elinde birkaç mızrak bulunurdu. Öndekiler, işaretlerle, atların nerede ve ne kadar olduklarını, nereye doğru gittiklerini bildirirlerdi.

Avcılar, at sürüsünü kuşatıp çemberi yavaş yavaş daraltır ve ilkin ovada kara birer leke gibi görünen at-

lar, artık iyice seçilirdi. Atlar büyük başlı, ince ayaklıydılar, vücutları uzun sert kıllarla kaplıydı.

Atlar birden ürküp tetikte bulunur; kaçmaya hazırlanırlardı. Fakat iş işten geçmiş olurdu. Bir mızrak bulutu, uzun gagalı, kanatsız kuşlar gibi, atlara doğru uçardı.

Mızraklar, atların sağrılarına, sırtlarına, boyunlarına saplanırdı. Nereye kaçmalıydı? Düşman, atları üç taraftan sarmıştı. Birdenbire yükseliveren bu canlı duvarın yalnız bir çıkış yolu, yalnız bir kapısı vardı: uçurum. At sürüsü, kurtulmak için, vahşî bir kişneme ve gürültüyle bu kapıya atılırdı. Avcıların da istediği zaten buydu. Sürüyü hep bir tarafa, uçurum yönüne sürerlerdi. Korkudan çılgına dönen atlar, önlerinde hiç bir şey görmeden kaçarlardı. At sürüsü, sallanan kuyrukları, köpürmüş sırtlarıyla, canlı bir seli andırıyordu. Sonunda at sürüsü, ister istemez uçurumun kenarına varırdı. Öndeki atlar tehlikeyi görüp başlardı kişnemeye, şahlanmaya. Fakat artık durulamazdı. Arkadaki atlar öndekileri sıkıştırıp iterlerdi.

Ve bu canlı selin, bir şelâle gibi uçuruma akmasıyla, aşağıda kanlı bir cesetler yığını meydana gelirdi.

İşte av böyle sona ererdi.

Sonra kaya dibinde ateşler yakılır, yaşlılar avı dağıtırlardı. Av bütün toplumundu. Fakat en iyi parçalar, en cesur ve en usta avcılara verilirdi.

yeni insanlar

Saatin akrebine baktığımız zaman, akrep hareketsiz gibi gelir bize. Fakat bir iki saat sonra akrebin yerini değiştirdiğini görürüz.

İnsanların hayatında da böyle olur. Çevremizdeki, hatta kendimizdeki değişikliklerin, çoğu zaman farkın-

da olmayız. Tarihin akrebi bize hareketsiz gibi görünür. Ancak birkaç yıl sonra, akrebin yerini değiştirdiğinin, kendimizin de, çevremizin de değişip başkalaştığının farkına varırız.

Eskiye yeniyle karşılaştırmak için elimizde hatıra defterleri, fotoğraflar, gazeteler, kitaplar var .Atalarımızinsa, bu kıyaslamayı yapabilecek hiç bir şeyi yoktu ellerinde. Hayat kendilerine hareketsiz ve değişmez görünürdü. Çünkü, rakamsız kadran üzerinde akrebin hareketi sezilemeyeceği gibi, değişiklik de yeniye eskiyle karşılaştırmaksızın farkedilemez.

Taş âletler yapan her usta, kendisine ustalık öğretmenin bütün hareket ve usullerini olduğu gibi tekrarlarmaya çalışırdı.

Kadınlar ev yaparlarken, ocağı tıpkı büyükanneleri gibi kurarlardı.

Avcılar hayvanları, atalarından gördükleri gibi kovalayıp bir yere kısıtırlardı.

Öte yandan insanlar, hiç farkında olmadan, âletlerini de, evlerini de, çalışmalarını da değiştiriyorlardı.

Her yeni âlet, ilk zamanlarda eskisine çok benzerdi. İlk mızrak, kargıdan az farklıydı. İlk ok, mızrağa çok benzerdi. Fakat okla kargı, birbirinden artık iyice farklılaşmıştı. Ok ve yayla avlanmak, kargıyla avlanmaya hiç benzemezdi.

İnsanın yalnız âletleri değil, kendisi de değişiyordu. Bunu kazılarda bulunan iskeletlerden anlıyoruz. Mağaraya giren insanı, buz çağının sonunda mağaradan çıkan insanla karşılaştırırsak, bunların başka başka iki varlık olduğu görülür. Mağaraya giren, daha maymuna benzeyen, beli bükük, bocalaya bocalaya yürüyen, hemen hemen alınsız ve çenesiz Neandertal adamıydı. Mağaradan çıkansa, dış görünüşüyle bizden pek az farklı olan, boyulu boslu Kromanyon adamıydı.

İnsanın yaşayışı değıştikçe evi de değışiyordu. Evlerin tarihini yazsaydık, mağaradan başlamamız gerekirdi. Doğa yapısı olan bu evi, insan hazır olarak bulmuştu.

Doğa kötü bir mimardır. Dağları ve dağlardaki mağaraları yaparken, bunlarda insanın yaşayacağı umurunda bile olmamıştır. Bunun için, insanlar barınacak mağara ararlarken, kendilerine her bakımdan uygun olanına pek seyrek rastlardı. Evin ya tavanı çok alçaktı, ya duvarları çökmek üzereydi, ya da kapısı o kadar dar ki, içeriye emekleye emekleye girmek bile zordu.

Evi, içinde yaşanabilecek hale getirmek için bütün topluluk, kolları sıvar, mağaranın tavanını ve duvarlarını taş âletlerle kazır, ağaç kazıklarla da düzeltirdi.

Hemen giriş yerinde ocak kazılır, çevresine taş dizilirdi. Anneler yavrularına özenle «yataklar» hazırlarlardı. Bunun için, yerde bir çukur kazılır, kuş tüyünden döşek yerine de ocaktan ılık kül koyarlardı.

Mağaranın bir köşesinde, ayı eti ve her türlü yiyecek stokları için bir ambar yapılırdı.

Böylece insan, doğanın yaratmış olduğu mağaraya çeki düzen veriyor, kendi emeğiyle insan evine çeviriyordu.

Ve bu işe harcadığı emek zaman geçtikçe artıyordu.

İnsan, kaya diplerinde hazır çatımsı yerler bulduğu zaman altına duvar örüyor, hazır duvar bulunca da, üzerine çatıp ev yapıyordu.

Fransa'nın güneyindeki dağlarda, ilk insanlardan kalma böyle bir ev bulunmuştur. Yerli halk bu eve «Şeytan Ocağı» gibi acayip bir ad vermiştir. Çünkü, büyük taş parçalarından yapılmış bu inin ocağında yalnız şeytan ısınabilir sanmışlardır. Atalarının tarihini daha iyi

bilselerdi, «Şeytan Ocağı»nın, şeytan tarafından değil, insan eliyle yapılmış olduğunu anlarlardı.

İlk avcılar bir zamanlar burada kayalık bir çatı altında, dağdan kopmuş taş parçalarından meydana gelen iki duvar bulmuşlar. Bu hazır iki duvara, dikey iki duvar da insanlar örmüş. Duvarların biri büyük taş levhalardan, öbürü de kazıklar arasına dallar örülüp üzeri hayvan derisiyle kaplanarak yapılmıştır.

Bu sonuncu duvarın böyle yapıldığını sadece tahmin ediyoruz, çünkü zamanla yıkılıp gitmiştir.

Duvarlarla çevrili geniş bir çukur olan zeminliğin dibinde çakmaktaşı parçaları, kemik âletler ve boynuzlar bulunmuştur.

«Şeytan Ocağı» yarı ev, yarı mağaradır. Artık buradan gerçek eve geçiş pek uzak değildir.

İki duvarı örebilen insan dört duvarı da örebilirdi.

Böylece, mağaralarda, hazır kaya çatıları altında değil, açık havada kurulmuş ilk evler belirdi.

avcılarının evi

1925 yılı sonbaharında Don ırmağı kıyılarındaki Gagarino köyü halkından Antonof, avlusunda yeni bir yapıyı sıvamak için toprak kazıyordu.

Kürek ikide bir kemik parçalarına çarparak gıcırdayıyordu.

Köylü, tam o sırada oradan geçen Vladimirof adındaki öğretmene:

— Bu kadar kemiğin ne işi var burada, bir türlü kazamıyorum, neredeyse kürek kırılacak, diye yakınmıştı.

Öğretmenin yerinde başka biri olsaydı, durup biraz çene çaldıktan sonra yoluna devam ederdi.

Köy öğretmeni, büyük bir arkeoloji heveslisiydi.

Köylünün çukurdan çıkardığı kalın, sarı, cilâlı gibi büyük bir dişi dikkatle incelemeye başladı.

Böyle büyük bir diş, ancak mamut dişi olabilirdi.

Don kıyılarında mamut ha! Çıldırmaq işten değildi.

Öğretmen, çukurdan çıkarılan bir yığın kemiği toplayıp bir arabaya yükledikten sonra, komşu şehirdeki müzeye götürdü.

Küçük şehirlerdeki müzelere yolunuz düşmüşse, oralarda birçok çeşitli eşyaların bulunduğunu görmüş olmalıydınız. Bir de bakarsınız mermer bir aşk tanrısının yanında, çariçe Katarina devrinde yaşamış bir beyin portresi...

Başka bir odada da, o havalide bulunan maden ve bitki koleksiyonlarının yanında, kılı elinde değnek tutan kartondan bir pitekanthropos.

Öğretmen, Gagarino köyünde bulunan kemikleri, işte böyle bir müzeye teslim etmişti.

Müze müdürü, mamut dişini ve öbür kemikleri kataloğa kaydedip pitekanthroposla madenlerin yanına koymakla yetinebilirdi.

Ama yetinmedi. Hemen Leningrat Antropoloji ve Etnografya müzesine bir mektup yazdı. Neva ırmağı kıyısındaki binalardan birinde bulunan bu müzede Rus bilginleriyle gezginlerinin, dünyanın dört bucağında toplamış oldukları zengin koleksiyonlar saklanır.

Çok geçmeden Leningrat'tan Gagarino'ya Zamiyatin adında bir arkeolog geldi. Leningratlı bilginle köy öğretmeni araştırmalara başladılar.

Gagarino'da neler bulunmuştu?

Kazıların daha ilk günlerinde, çakmaktaşıdan kazıma âletleri ve keskiler, kemik bir biz, delinmiş bir mavi tilki dişi, kömürle karışık mamut ve başka hayvan kemikleri.

Çakmaktaşıdan âletler ve mamut dişi parçaları, çukurdan başka, ambar duvarlarının toprak badanasında da bulundu. Belliydi ki, toprakta, kemikler ve taş âletler, ayıklanamayacak kadar çoktu.

Kazı işleri aylarca devam edip yeni yeni şeyler bulundu. Bulunan eşyalar, yani iş âletleri, süs eşyaları, heykelcikler, yabanî hayvan kemikleri; itinayla sandıklara yerleştirilip Leningrat'a gönderiliyor, orada da uzmanlar incelemelere başlıyorlardı.

Mineraloglar, âletlerin hangi taştan yapılmış olduğunu anlıyor, paleontologlar, ilk insanların hangi hayvanları avladıklarını öğrenmek için kemikleri inceliyor, usta restoratörler de, mamut dişinden yapılmış olup zamanla aşınmış olan figürleri onarıyorlardı.

Öte yandan arkeologlar dikkatle, arkeoloji biliminin tüm kurallarına uyarak, kazı işlerine devam ediyorlardı. Ve gözlerinin önünde, ilk avcılarının evi, gittikçe daha iyi belirliyordu.

Avcı evi, duvar dipleri boyunca taş bloklar, mamut kellesi ve dişleri bulunan bir zeminlikti. Çok muhtemel ki, duvarlar, ağaç kazıklar arasına dallar örülerek ve hayvan derileriyle kaplanarak yapıldı. Kazıkların uçları da yukarıda birleşerek çatıyı meydana getirirlerdi. Duvarların berkitilmesi için de diplerine taşlar ve mamut kemikleri yığılırdı.

Böyle bir ev dışarıdan, büyük bir kulübeye benzerdi. Bir duvarın dibinde, mamut dişinden yapılmış kadın heykelcikleri bulunmuştu. Biri tombul, öbürü de zayıf bir kadındı. Sanatçının, bu heykelcikleri doğadan kopye ettiği anlaşılıyordu. Kadınların saçları üzerinde özellikle durulmuş olup özene özene işlenmişti.

Kulübenin ortasında, yerde, sandık vazifesini gören dairevî bir çukur vardı. Bulunan kemik iğne, mavi tilki

dişlerinden gerdanlık ve bir mamut kuyruğu, anlaşılan burada korunmak istenmişti.

İğne, dikiş işlerinde kullanılıyordu, gerdanlığın neye yaradığı malûm. Ya mamut kuyruğu, niye böyle dik-katle saklanmıştı?

Başka yerlerde bulunan eşyalara dayanarak söylenebilir ki, ilk avcılar, yabani hayvanlara benzemek için sık sık sırtlarına hayvan postu geçirir, arkalarına kuyruk takarlardı.

Gagarino'daki zeminlikler gibi konutlar, yurdumuzun başka bölgelerinde de bulunmuştur. Voronej'e yakın köylerden birinde o kadar sık kemik bulunurdu ki, köye, kemikler anlamına gelen «Kostenki» adı verilmişti.

Bulunan kemiklere bakarak, bir zamanlar buralarda mamut, mağara arslanları, mağara ayıları ve at avlayan insanların yaşamış olduğu söylenebilir.

Kostenki köyünde Sovyet arkeologlarının inceledikleri konuttan, orada insanların bir zeminlikte değil, birkaç zeminlikte yaşadıkları anlaşılmıştı. Avcılar ortaklaşa, toplu halde avlanırlardı. Zeminliklerde güzelce yontulmuş taş ve kemik âletler bulunmuştu. Eşyalar arasında fil dışından kadın heykelcikleri de vardı. Bunlardan birinde dövme usulüyle yapılmış bir desen ve meşin önlük iyice seçilebilmişti. Demek daha o zaman insan deri işlemeyi biliyordu.

İlk avcılarının evleri, şimdiki evlerimize pek benze-
mezdi. Dışarıdan, evin ancak dairevî bir tümseği andıran damı görünürdü. Eve yalnız bacadan girilebilirdi, çünkü damdaki bacadan başka deliği yoktu.

Toprak duvarların dibinde kanepeler yerine mamut kafaları duruyordu. Yatak vazifesini de toprak görüyordu. Bir meydancıkta, başlarını topraktan yapılmış yastıklara koyup uyurlardı.

Kanepeleri kemikten, yatakları topraktan olan bu evde masalar taşandı.

Evin en aydınlık yeri olan ocak başında, yassı taş levhalardan iş tezgâhı yapılırdı. Böyle tezgâhlar üzerinde âletlere, malzeme parçalarına ve kırıntılarına, yarı kalmış eşyalara şimdi bile rastlanır. İşte tezgâh üzerine serpilmiş kemik boncuklar. Bazıları hazır, cilâlı ve delik. Bir kısmı daha hazır değil. Usta, uzunca bir kemiği birkaç yerinden çentmişse de, ayrı ayrı boncuklar halinde doğrayamamış. Bir şey engel olmuş, belki de insanlar evlerini bırakmak zorunda kalmışlar. Bu ustaca yapılmış mızrak uçlarını, delikli kemik iğneleri, çeşitli işlerde kullanılan taş kesikleri bırakıp gittiklerine göre, her halde büyük bir tehlikeyle karşılaşmışlardı.

Bu eşyaları yapmak pek kolay değildi. Her birine saatlarca emek verilmişti. Ele, tarihte ilk iğne olan kemik iğneyi alalım. İğne büyük bir şey değil gibi görünür ama, bunu yapabilmek için büyük ustalık ister.

İnsan konutlarından birinde, hammaddesi ve yapılması yarı kalmış eşyalarıyla, tam donatılı bir kemik iğne atelyesi bulunmuştu. Atelyede her şey olduğu gibi kalmıştı.

O kadar ki, eğer bugün kemik iğne işe yarasaydı, bu atelyede hemen ertesi gün iğne yapımına başlanabilirdi.

Ancak şunu da söylemeliyiz ki, şimdi bu işi becerebilecek ustalar bulunabileceği şüphelidir.

İğne şöyle yapılırdı: Önce keskiyle tavşan kemiğinden bir kıymık çıkarılıp ucu, pürtüklü bir taşla sivriltilir, sonra taş bizle delik açılır ve bir taş levhayla perdahlanırdı.

İğne ustaları her toplulukta bulunmazdı. Kemik iğne en değerli eşyalardan biriydi.

Karla kaplı stepte, tüten birkaç zeminlik görünüyor. Bunlardan birine yaklaşıp, gözleri yaşartan duma-

na aldırmayarak, damındaki baca deliğinden içeri girelim.

Farzedelim ki, başımıza sihirli bir külâh geçirip görülmez olmuşuz da, kimse bizi görmüyor. Zeminlik duman içinde, karanlık ve gürültülü. Burada en az on kişi ve bunlardan daha çok çocuk var.

Gözlerimiz dumana alışınca, insanların yüzlerini ve vücutlarını daha iyi görüyoruz. Bunlarda artık maymundan hiç bir eser kalmamıştır. Boylu boslu, yakışıklı ve güçlüdürler. Elmacık kemikleri çıkık, gözleri birbirine yakın. Yağız vücutlarına kırmızı boyalarla çeşitli şekiller çizmişler.

Yerde oturan kadınlar, kemik iğnelerle yabani hayvan derilerinden elbise dikiyorlar. Çocuklar, başka oyuncakları olmadığından, bir at ayağı ve geyik boynuzuyla oynuyorlar. Ocak başında, taş levhalardan yapılmış tezgâhta bir usta bağdaş kurmuş, bir ağaç mızrağın başına kemikten bir uç geçirmeye uğraşıyor. Yanında başka bir usta, taş keskiyle bir şeyler çiziyor.

Yaklaşalım bakalım, nasıl çalışıyor.

Usta, bir kemik levha üzerine, otlayan bir at resmi çiziyor.

Atın tığ gibi bacaklarını; kısa yeleli uzun boynunu, başını şaşılacak bir ustalık ve sabırla çiziyor. At canlanmış da, neredeyse ayak değiştirecek gibi görünüyor.

Resim hazır, ama ressam çizmeye devam ediyor. Atın üzerine yandan bir çizgi çekiyor. Sonra bir daha, bir daha. Kemik levhadaki atın üzerinde acayip bir resim meydana geliyor. Ne yapıyor bu ilk usta? Çağdaş bir ressamın bile imrenebileceği bu güzel resmi niçin bozuyor böyle?

Resim gittikçe daha karışıyor. Derken atın üzerinde bir kulübe resmi beliriyor. Bunun yanına ressam iki kulübe daha çiziyor. Başlı başına bir kamp!

Şaşılacak şey! Bu acayip resim ne ifade ediyor? Bu rastgele mi oluyor, yoksa ressamın bile bile yaptığı bir fantezi mi?

Ne biri, ne de öbürü. İlk insanların mağaralarında rastlanılan bu garip resimlerden koleksiyonlar yapılabilir. İşte, iki kulübe resminin altında bir mamut, şu da üstüne üç tane kulübe çizilmiş bir bizon. Yalnız başı, omurgası ve ayakları kalmış. Eğik burunlu, sakallı başı, ön ayakları arasında. Etrafını iki sıra insan çevirmiş.

Böyle acayip hayvan, insan ve ev resimlerine kemik ve taş levhalarda ve kayalarda da rastlanırsa da, bunlar en çok mağara duvarlarında bulunur.

yeraltında resim sergisi

El fenerlerimizi alıp mağaraya girelim. Giderken, her dönemeci, her yolu aklımızda tutmalıyız. Çünkü yer altındaki bu labirentte yolu şaşırmak işten değildir.

Kayalık koridor gittikçe daralıyor. Tavandan su sızıyor. Fenerlerimizi duvara çevirip dikkatle bakıyoruz.

Yeraltı suları, mağaraları parlak kristallerle süslemiş, hem insan eli değmeden.

İlerliyoruz. Biri ansızın:

— Buraya bakın, diye bağıyor.

Duvar da kara ve kırmızı boyalarla çizilmiş bir bizon resmi. Ön ayaklarının üstüne diz çökmüş. Kambur sırtına mızraklar saplanmış.

Durup onbinlerce yıl önce burada çalışmış olan ressamın eserine bakıyoruz.

Biraz ötede bir resim daha var. Duvar da dansediyormuş gibi acayip bir yaratık resmi: hayvan desen hayvan değil, insan desen insan değil. Bu kambur yaratık, sakallı, kıvrık boynuzlu ve kıllı kuyruklu. El ve ayakları insaninkiler. Elinde bir yay tutuyor.

Resme dikkatle bakınca, bunun bizon postu giymiş bir insan olduğu anlaşılıyor.

Bundan sonra aynı şekilde başka bir resim, sonra bir tane daha gördük...

Acayip bir resim sergisi!

Zamanımızda ressam, ışıklı atelyelerde çalışır. Müzelerde tablolar, üzerlerine ışık düşebilecek bir şekilde asılır.

İlk insanı, karanlık mağarada, başka insanlardan uzak bir yerde resim yapmaya zorlayan neydi?

Demek bu resimler, başkaları görsün, seyretsin diye yapılmamıştı.

O halde ilk ressam, bu resimleri niçin çizmişti? Bu hayvan maskeleri takmış, danseden insan figürleri ne ifade ediyordu?

bir muamma ve çözümü

«Birkaç avcı dansediyor. Her birinin başında birer bizon kellesinden yüzülmüş deri yada bizonu andıran boynuzlu bir maske var. Hepsinin elinde ya yay, yada bir mızrak. Dans, bizon avını temsil ediyor. Avcılardan biri yorulunca, düşer gibi yapıyor. O zaman başka bir avcı ona, kör uçlu bir ok atıyor. 'Bizon' yaralanıyor. Kendisini ayaklarından tutup sürükleye sürükleye meydana çıkarıyor ve başının üzerinde bıçaklar salladıktan sonra serbest bırakıyorlar. Bu kez onun meydana ki yerini bizon maskeli başka biri alıyor. Bazen bu danslar, bir dakika bile ara verilmeksizin iki, hattâ üç hafta sürüyor.»

Bir gezgin, ilk avcılarının bir dansını işte böyle anlatıyor. Fakat gezgin, bu dansı nerede görmüş olabilir?

Kızılderili kabilelerinde eski zaman avcılarının geleneklerinin yer yer yaşamakta olduğu Kuzey Amerika steplerinde.

İşte, ilk ressamın mağara duvarında çizmiş olduğu av dansının tasvirini gezginin bu notlarında bulduk.

Böylece anlamını anlamadığımız resmin muammasını çözmüş olduk. Fakat çözülen bu muamma, bu bulmaca, yeni bir bulmaca çıkardı ortaya. Haftalarca süren bu acayip dans neyin nesiydi?

Dans, bizim için bir eğlence, yada sanattır. Fakat kızılderililerin yalnız sanat aşkına, yada eğlence için üç hafta boyunca kendilerinden geçinceye kadar dansettiklerini düşünmek zordur. Üstelik onların bu dansı da, danstan çok bir törene, bir ritüele benzer.

Sihirbaz, çubuğunun dumanı ucunda tüteni nereye savurursa; dansedenler de, muhayyel bir hayvanı izliyor gibi, o yana gidiyorlar. Sihirbaz, dumanına verdiği yöne göre, dansedenleri bir kuzeye, bir doğuya, bir güneye, bir batıya yöneltiyor.

Dansı sihirbaz yönettiğine göre, bu dans olmaktan çıkıp bir büyü töreni oluyor.

Kızılderililer, garip hareketleriyle bizonları büyülemeye, onları büyü gücüyle bozkırlardan çıkarıp kendilerine doğru getirmeye çalışıyorlar.

İşte mağara duvarlarında danseden insan resimleri bunu anlatıyor. Resimdeki, sadece bir dansöz değil, aynı zamanda büyü törenini idare eden sihirbazdır. Meşalelerin ışığında resim çizmek için mağaraya girmiş olan ressam da, yalnız ressam değil, aynı zamanda bir büyücüdür.

Ressam, hayvan maskesi takmış avcıları ve yaralı bizonları tasvir etmekle, avı uğurlu kılmak için büyü yapıyor. Ve dansın ava yardım edebilir olduğuna yüzde yüz inanıyor.

Bu bize vahşice ve anlamsız gibi görünür.

Biz, cv kurmaya başlarken, duvarcı ve dülgerlerin hareketlerini taklit ederek dansetmeyiz. Ava başlama-

dan önce de, elde silâh dansetmeyiz. Fakat bizim saçma saydığımız şeylere atalarımız ciddî bir şey gözüyle baktılar.

Mağarada bir kemik levha üzerine keskiyle çizilmiş bir av sahnesi vardı. Levhanın ortasında, vurulmuş bir bizon, çevresinde de avcılar; bizonun yalnız başı ve ön ayakları yenilmemişti.

Bu resim ne ifade ediyordu?

Sibirya'nın bazı yerlerinde, otuz, yada kırk yıl önce avcılar ayıyı vurduktan sonra «ayı bayramı» yaparlardı. Vurulmuş ayı eve getirilip baş köşeye törenle yerleştirilirdi. Başını ön ayaklarının arasına koyarlardı. Önüne ekmek, yada akgürgen kabuğundan yapılmış ge-yik figürleri dizerlerdi. Bunlar ayıya adanan kurbanlardı. Ayının yüzünü akgürgen kabuğundan daireciklerle süsler, gözlerine gümüş paralar koyarlardı. Sonra avcılar gelip yüzünden öperlerdi.

Bu birkaç gün, daha doğrusu birkaç gece sürecek olan bayramın, ancak başlangıcıydı. Her gece ayının etrafında toplanılarak şarkılar söylenir, dansedilirdi. Avcılar yüzlerine akgürgen kabuğundan yada tahtadan maskeler takıp ayıya yaklaşır, karşısında eğilir, sonra ayı gibi yürüyerek dansa başlardı.

Şarkı ve danslardan sonra yemek başlardı. Ayının etini yer, başına ve ön ayaklarına dokunmazlardı.

Böylece, kemik levha üzerindeki resmin ne ifade ettiği de anlaşılıyor. Yani bu «bizon bayramı»dır. Bizonu kuşatmış olan insanlar, ona, etini avcılara verdiği için şükranlarını sunuyor ve bir dahaki sefer de yine böyle cömert olmasını rica ediyorlar.

Kızılderililerin yaşadıkları yerlere gidersek, böyle avcı bayramlarının onlarda da âdet olduğunu görürüz.

Guiçol kabilesinden kızılderililerde avcılar, vurdukları geyiğin art ayaklarını doğuya çevirir, önüne; çeşitli

yiyecek dolu bir tabak koyarlar. Sonra nöbetleşe geyiğe yaklaşarak sağ elle, burnundan kuyruğuna kadar sıvazlar, öldürülmesine razı olduğu için ona teşekkür ederler. Bunu yaparken de ölü hayvana:

— Dinlen, büyük kardeş, derler.

Sihirbaz, geyiğe dönerek:

— Sen bize boynuzlarını verdin, teşekkür ederiz, der.

4

tarihin akrebi

Tarihin akrebini birkaç bin yıl ileriye alalım. Öyle ki, bizi zamanımızdan ancak elli yüzyıl ayırsın.

Elli yüzyıl!.. Bir insanın, hattâ bir ulusun hayatı söz konusu olursa, bu pek uzun bir süredir. Fakat bizim konumuz ne bir insan, ne de bir ulustur, bütün insanlıktır.

İnsanlığın yaşı bir milyon kadar olduğuna göre, elli yüzyıl pek o kadar çok değildir.

Akrebi ileri aldık diyelim. Yeryuvarlağı güneşin çevresinde birkaç bin defa daha döndü demektir. Bu süre içinde yeryüzünde neler oldu? Tepesindeki buz külâhının bir hayli daralıp büzüldüğü hemen göze çarpar.

Karların meydana getirdiği külâhın çevresinde sık ormanların uzandığı zamanlardan bu yana çok geçmiştir. Ormanlar seyrelmiş, bazı yerlerde bozkır ormanlarının içerilerine kadar sokulmuştur. Şurada burada, sık ormanlar arasında güneşin altında ovalar uzanıyor. İrmak ve göl kıyılarındaki ormanlar, yerlerinde kamışlık ve fundalıklar bırakarak geriye çekilmişlerdir.

Şu ırmağın dirseğinde görünen tepedeki ne? Sarı bir yorgan serilmiş gibi...

Bu, insan eliyle değiştirilmiş bir toprak parçasıdır. Başaklar arasında eğilmiş kadınlar görünüyor. Hızla işleyen oraklar, başakları biçiyor.

Çekici çoktan görmüştük, orağıysa ilk defa görüyoruz. Bu orak hiç de şimdikine benzemiyor. Taştan ve ağaçtan, yani hilâl biçiminde bir ağaca taş keskiler dizilerek yapılmıştır.

Gördüğümüz bu toprak parçası, yeryüzündeki ilk tarlalardan biridir. İnsan eli değmemiş doğada böyle sarı yorganlar, daha seyrek.

Yabanıl otlar, başakları her taraftan sıkıştırıyordu. İnsan daha bu otlarla savaşmayı bilmiyordu ama, başaklar yine de yenilmiyordu otlara. Bir gün gelecek, altın başaklı buğday okyanusu bütün yeryüzünü kaplayacaktı.

Irmağın kıyısındaki yeşil çayırdaki beyaz, sarı, alaca, bir dağılan, bir toplanan irili ufaklı hayvanlar görülüyordu.

İnek, keçi ve koyun sürüleriydi bunlar. İnsan emeğiyle evcilleştirilmiş, değiştirilmiş bu hayvanlar daha pek azdı. Bunlar, kendi başlarının çaresine bakmak zorunda olan yabanıl akrabalarından daha hızla çoğalıyorlardı.

Birkaç bin yıl sonra, yeryüzünde yabanıl mandaların sayısı, evcil öküz ve ineklerinkinden az olacaktı.

Tarlalar ve hayvan sürüleri olunca, yakınlarda köy de olmalıydı. İşte köy de, ırmağın dik kıyısına yerleşmiştir. Bu, artık bildiğimiz o avcı kulübelerinden değildi. Burada, kazık ve dallardan yapılmış kulübelerin yerini, sivri damlı ahşap evler almıştı. Evlerin duvarları balçıkla sıvanmıştı. Kapının üzerinde, çatı altından uza-

nan kirişin ucunda, ağaçtan yontulmuş boynuzlu bir boğa başı göze çarpıyordu. Boğa, evi koruyan tanrıydı. Köy yüksek bir çit ve bir hendekle çevriliydi.

Her taraftan duman, hayvan gübresi ve taze süt kokuları geliyordu.

Evlerin yanında çocuklar oynuyor, domuzlar ve yavruları çamurda yuvarlanıyorlardı. Evin açık kapısından, içeride yanan ateş görünüyordu. Ocak başında bir ihtiyar kadın çörek pişiriyordu. Hamuru, sıcak külün üzerine koyup üstünü toprak bir çömlekle örtüyordu. Belli ki, çömlek şimdiki fırınların işini görüyordu. Kanepenin üzerinde ağaçtan yapılmış nakışlı kapkacak göze çarpıyordu.

Köyden çıkıp ırmağa doğru inelim. Kıyıda, içi su dolu bir kayık. Kayıkla, ırmağın çıktığı göle kadar gidersek, orada da bir köy görürüz. Fakat bu büsbütün başka bir biçimde yapılmıştır. Gölün kıyısında olmayıp, ada gibi içindedir.

Gölün dibine kazıklar çakılmış, kazıkların üzerine kütükler konup döşeme çekilmiştir. Bu ağaçtan yapma adaya köprülerle gidilir. Evlerin duvarlarına balıkçı ağıları ve balıkçılıkta kullanılan âletler asılmıştır. Gölde çok balık olsa gerek. Halk yalnız balıkçılıkla geçinmiyor galiba. Evlerin arasında çubuklardan örülmüş sivri damlı dairevî ambarlar görünüyor. Burada tahıl korunuyor. Ambarların yanındaki ahırlarda inekler böğürüyor.

En ince ayrıntılarına kadar gözümüzün önünde canlandırdığımız bu eski köy, çoktan yok olmuştur. Bir zamanlar evlerin bulunduğu yerler su altında kalmıştır. Gölün dibinde böyle evlerin kalıntılarını nasıl bulmalı? Bu imkânsız gibi görünüyorsa da, bazan, göl sularının çekilip yüzyıllarca sakladıkları şeyleri gözlerimizin önüne serdikleri de oluyor.

1853 yılında İsviçre’de şiddetli bir kuraklık olmuştu. Vadilerde ırmakların suyu azalmıştı, göllerin suları çekilerek çamurlu dipleri meydana çıkmıştı. Zürih gölü kıyısındaki Obermaylen kasabasının halkı, sudan bir parça toprak koparabilmek için kuraklıktan faydalanmaya karar vermişlerdi.

Bunun için, suyu çekilen araziye bir bentle gölden ayırmak gerekti.

İşe başladı. Şık giyinmiş şehirlilerin, pazar günleri mavi ve yeşil sandallarla geziye çıktığı yerde, arabacılar, atlarını dehleyerek bende toprak taşıyorlardı. Toprak hemen oradan, kurumuş gölün dibinden alınıyordu. Birdenbire kazmacılardan birinin küreği, yarı çürümüş bir kazığa çarptı. Derken ilk kazığın ardından bir ikincisi, üçüncüsü bulundu. Bir zamanlar insanların burada çalışmış oldukları anlaşıyordu. Küreğin toprağa hemen her vuruşunda yeni taş baltalar, olta iğneleri, çanak çömlek kırıkları çıkıyordu. Arkeologlar olaya el koydular. Bulunan her kazığı, gölün dibinden çıkan her şeyi inceleyerek, vaktiyle Zürih gölündeki göl evlerinden yapıma kasabayı, olduğu gibi kitap sayfalarına geçirdiler.

Kazık temeller üzerine kurulmuş böyle göl evleri, bir zamanlar ülkemizde de, şimdi Moskova’nın bulunduğu yerlere yakın Klâzma ırmağında ve Muron şehri yakınlarında Veletma ırmağında da vardı.

Arkeologlar İsviçre’de Nevşatel gölünü de incelediler. Yapılan incelemeler, gölün dibinin birkaç kat olduğunu göstermiştir.

Börekte hamur, peynirden kolayca ayrıldığı gibi, gölün dibinde de bir katı öbüründen ayırmak kolaydı. Altta bir kat kum, onun üzerinde, ev, kapkacak ve âlet kâhntılarıyla çamur katı, sonra yeniden kum tabakası. Bu,

böylece birkaç defa tekrar ediyordu. Yalnız bir yerde, iki kum tabakası arasında kalın bir kömür tabakası vardı.

Bu tabakalar nasıl meydana gelmişti?

Kumu su getirebilirdi, kömür nereden çıkmıştı?

Burada ateş yakılmış olduğu da belliydi.

Bilim adamları, tabakaları inceleyerek gölün tüm tarihini öğrendiler. Çok eski zamanlarda gölün kıyılarına gelen insanlar, köylerini burada kurmuşlardı. Yıllarca sonra göl suları kabara kabara kıyıyı basmıştı.

İnsanlar su altında kalan köylerini bırakıp gitmişlerdi. Yapılar suda çürüyüp harap olmuştu. Önceleri kırlangıçların cıvıldaştığı damların üzerinde, küçük balık sürüleri yüzmeye başlamıştı. Evin ardına kadar açık kapılarından, yüzgeçlerini oynata oynata turna balıkları çıkıyordu. Sobanın yanındaki kanepenin altında yengeçler bıyıklarını kımıldatıyorlardı. Harabelerin üzerine yavaş yavaş çamurlar, bunları da kumlar kaplıyordu.

Çok daha sonraları, su yavaş yavaş çekilerek gölün dibi görülmeye başladı. Önceleri köyün bulunduğu kumluk alandan da çekildi. Köy artık görünmüyordu. Çünkü kumların altında kalmıştı.

İnsanlar yeniden gölün kıyısına göç ettiler. Baltalar işlemeye, sarı kumların üzerine yongalar saçılmaya başladı. Göl kenarında birbiri ardınca yeni ve sağlam evler yükseldi.

İnsanla gölün savaşı işte böyle sürüp gidiyordu. Bu savaşta talih, bir insanlara, bir göle gülüyordu. İnsan yapıyor, göl yıkıyordu.

Bu sonu gelmeyen savaştan usanan insanlar, gölün kenarını bırakıp, dibine kazıklar çakarak bunların üzerinde, gölün ortasında yaşamaya başladılar. Döşemenin aralıklarından görünen su, artık insanlar için tehlikeli

değildi. Ne kadar yükselirse yükselsin, döşemeye kadar çıkamazdı.

Ama, insanın sudan başka bir düşmanı daha vardı: Ateş...

İnsan, mağaralarda yaşadığı o uzak zamanlarda ateşten korkmazdı. Mağaranın taş duvarları yanamazdı.

İlk ahşap evlerle birlikte, ilk yangınlar da başladı. Binlerce yıldır, insanın hep isteğine boyun eğen ateş, şimdi bir yırtıcı hayvan gibi tırnaklarını göstermişti.

İşte Nevşatel gölünün dibinde bulunan kalın kömür tabakası, eski bir yangın kalıntısıydı.

Ne ana baba günüydü yangın! İnsanlar canlarını kurtarmak için, çocuklarını bağırlarına basarak suya atıyorlardı. Ağılarda çılgına dönen hayvanlar, bağır bağırıyorlardı. İnsanların onları düşünecek vakitleri yoktu. Ağaç kasaba, etrafa kıvılcımlar saçarak yanıyordu.

Kasaba halkı için yangın büyük bir felâketti.

Evleri kül eden ateş, bize ve müzelerimize çok değerli şeyler, yeni ağaç kap, balıkçı ağları, hattâ buğday taneleri ve bitki sapları gibi şeyler bırakmıştır.

Ateş kolayca yakabileceği şeyleri, nasıl olmuş da, mucize kabilinden korumuştur?

Eşyalar tutuşarak suya düşüyordu. Su onları söndürüyor, yani koruyordu. Böylece zedelenmeden gölün dibine çöküyorlardı. Orada eşyaları başka bir belâ bekliyordu, çürüme tehlikesi. Fakat yanarak kömürleşmeleri, onları bu tehlikeden kurtarmıştı. İncecik bir kömür kabuğu, eşyaları çürümekten korumuştur.

Eşyalar ateşten ayrı, sudan ayrı etkilenselerdi, yok olup giderlerdi. Fakat ateşle su birlikte işliyordu. Bu sayede, binlerce yıl önce dokunmuş ve çok dayanıklı olmayan bir keten parçası bile korunabilmiştir.

İlk kumaş, tezgâhta dokunmamış, elle örülmüştür.

Eskimolar, şimdi bile kumaşı dokumaz, örerler. Bunun için dört köşe bir gergefe, çözgü ödevini gören uzunlamasına iplikler gerer, enine atılan iplikleri doğru-
dan doğruya parmaklarıyla geçirirler.

Uzunlamasına iplikler gerilmiş bu gergefin, şimdiki dokuma tezgâhlarına benzer hiç bir tarafı yoktur. Ama, dokuma tezgâhının aslı, yine de bu dört köşe gergeftir.

Gölün dibinde bulunan kömürleşmiş ve kararmış bez parçası, insanın hayatında çok önemli bir olayı gösteriyor. Önceleri hayvan derilerinden elbise dikip giyen insan, artık keten yetiştirerek ipliklerinden kumaş yapmıştır.

Kumaştan binlerce yıl önce doğan iğne, en nihayet deri dikmekten bez dikmeye geçmiştir.

Mavi çiçeklerle kaplı keten tarlası, kadınların başına yeni işler açmıştı.

Eller, orak işlerinden yorgunluğunu daha almadan, ketenleri kökleriyle koparıp dikmeleri gerekiyordu. Keten didilip kurutulur, sonra yıkanıp yine kurutulurdu. Ama iş bununla da bitmezdi. Kurutulmuş keteni, tokmaklarla döver, tararlardı. Böylece, köylü çocuklarının saçları gibi yıkanmış, taranmış apak keten hazır olurdu. Artık sıra, keten sümeğini eğirecek olan kirmendeydi. Ancak bundan sonradır ki, dokumaya başlanabilirdi.

Kadınların, ketenle uğraşmaktan başlarını kaşıma-
ya vakitleri kalmazdı. Buna karşılık, artık süslü baş örtüleri, önlükleri, saçaklı etekleri vardı.

Şimdi her evde, yapma malzemelerden istediğiniz kadar eşya bulabilirsiniz.

Doğada ne tuğla, ne çini, ne dökme demir, ne de kâğıt vardır. İnsanın, çini yada dökme demir elde etmek için, doğanın verdiği aracı tanınmayacak kadar değiştirmesi gerekmiştir. Dökme demir, kendisini doğuran maddenin filizine benzer mi? Yada yarı saydam çini bir fincana bakıldığı zaman, balçıktan yapıldığı akla gelir mi?

Ya beton, selofan, plastik, sunî ipek, sentetik kauçuk gibi maddeler? Dağlarda beton kayalar, yada ağaçtan ipek yapabilen böcekler nerede görülmüştür?

İnsan, maddeye hâkim oldukça, yavaş yavaş doğa atelyesinin daha derinliklerine giriyordu. İşte taşı taşla yontmakla başlayan insan, şimdi moleküllerle, yani gözle görülmeyen parçacıklarla uğraşüyor.

Bu iş, çok eski zamanlarda, maddeler bilimi sayılan kimyanın doğuşundan çok daha önce başlamıştı. Denebilir ki, insan, maddeyi çoğu zaman değiştiriyor da, farkında bile olmuyordu.

İlk çömlekçiler, balçığı pişirdikleri zaman, farkında olmadan, maddeye hâkim oluyorlardı. Bu kolay bir iş değildi. Maddenin zerrecikleri bir taş parçası gibi yontulup değiştirilemez, elle şekil verilemez. Burada el gücü yerine, maddeye yeni nitelikler kazandıracak başka bir kuvvet gerek.

İnsan ateşin yardımıyla bu yeni kuvveti bulmuş oldu. Ateş balçığı, ekmeği pişiriyor, bakırı eritiyordu.

Göl diplerinde taş âletlerle birlikte, ilk bakır âletleri de buluyoruz.

Yüzbinlerce yıl boyunca âletlerini taştan yapmış olan insan, nasıl oldu da, birdenbire madenden âlet yapmayı öğrenebildi? Üstelik madeni nerede buldu?

Ormanlarda ve ovalarda gezinirken, bakır parçalarına rastlamayız. Şimdi bakır külçe ender bulunur. Eskiden böyle değildi. Birkaç bin yıl önce külçe bakır,

şimdikinden daha sık bulunabilirdi. Bakır külçeleri, ayaklarının altında yuvarlandığı halde, insanlar buna önem vermezlerdi, çünkü âletlerini çakmaktaşıdan yapıyorlardı.

Bakır, insanların dikkatini, ancak çakmaktaşı tükenmeye başlayınca çekti. Çakmaktaşı, insanlar kıyasıyla harcadıkları için tükenmeye başlamıştı. İşlerken, etraflarında, öbek öbek çakmaktaşı parçaları bırakıyorlardı ve bunlar artık hiç bir işe yaramazdı.

Yüzbinlerce yıl boyunca, işe yarar çakmaktaşı yedekleri hissedilir derecede azalmıştı. Üstelik her çakmaktaşı, balta, kazma, bıçak gibi büyük âletler yapımına yaramıyordu.

Birçok yerlerde çakmaktaşı kıtlığı başladı. Bu büyük bir felâketti. Ülkemizde demir yetersizliği baş göstermiş olsa, fabrikalarımızın halini düşünün. Demir arayıp bulabilmek için, gittikçe yerin daha derinliklerine inmek ve oradan maden cevheri çıkarmak zorunda kalırdık.

Eski insanlar da böyle yapmış, çakmaktaşı ocakları açmaya başlamışlardı. Bunlar dünyada ilk maden kuyularıydı.

Bazı yerlerde tebeşir yataklarında, on on iki metre derinlikte, eski maden ocaklarına rastlanır. Bilindiği gibi, çakmaktaşıyla tebeşir, çoğu zaman bir yerde bulunurlar.

O zaman yer altında çalışmak tehlikeliydi. Ocağa ipe inilirdi. Karanlık ve dumanlı ocaklarda çıra, yada küçük bir yağ kandili ışığında çalışılırdı. Şimdi madencilerin hayatlarını korumak için maden ocakları ve tüneller dayanaklarla tutturulur. Eski zamanlardaysa, ocakların duvar ve tavanlarını pekiştirmeyi bilmezlerdi. Çöken ocaklarda, madencilerin diri diri gömüldüğü olurdu. Eski çakmaktaşı ocaklarında, tebeşir tabakaları

altında, kalıp ölmüş madencilerin iskeletleri ve geyik boynuzundan yapılmış kazmaları bulunur.

Böyle ocaklardan birinde iki iskelet bulunmuştu, bir adamla bir çocuk iskeleti. Anlaşılan baba, oğlunu da alıp işe götürmüş ve bir daha eve dönmemişlerdi.

Şimdi gelelim yine çakmaktaşına.

Çakmaktaşı azalıyordu dedik. Hele iyisini elde etmek gittikçe güçleşiyordu. Oysa, çakmaktaşı insana çok gerekliydi. Baltasını, bıçağını, çapasını hep ondan yapardı.

Öyle ki, çakmaktaşı yerine başka bir şey bulmak gerekti. Kaldı ki, çakmaktaşıdan başka insanlar daha neleri denemediler! Hele gözleri hep bakır külçelerindeydi. Bu yeşil külçeler, nasıl taşlardı acaba, bir işe yararlar mıydı?

Bir külçeyi alıp çekiçe dövmeye başladılar. Taş sandıkları için, bakırı da taş gibi işlemek istiyorlardı. Bakır çekiçe dövüldükçe sertleşiyor, şeklini değiştiriyordu. Ama bakır dövmek ustalık isterdi. Fazla dövülünce inceliyor parçalanırdı.

İnsan, işte böylece madeni ilk kez olarak dövmeye, yani işlemeye başlamıştı. Gerçi bu, madeni soğuk işlemekti. Soğuk işlemekten, ısıtarak işlemeye geçiş pek uzun sürmedi.

Kimi zaman bakır külçesinin, yada bakır filizinin ateşe düştüğü oluyordu. Belki de insan, balçığı pişirdiği gibi, bakırı da bile bile pişirmeyi denemişti. Ateş tavını alınca, bakır eriyip ocağın dibine dökülerek yuvarlak bir şekilde birikirdi.

İnsanlar, elleriyle yaratmış oldukları harikaya şaşarak bakar ve yeşilimtirak kara taşı kırmızı bakıra çevirenin, kendileri olmayıp «ateşin ruhu» olduğunu sanırlardı.

Eriyip ocağın dibine toplanan bakırı parçalayıp taş çekiçleriyle balta ağzı, kazma ve bıçak yaparlardı.

Böylece insan, tabiatın sihirli mahzeninde parlak ve dokunulduğu zaman çın çın öten bir maden bulmuştu. Yani insanın ateşe attığı külçe yada filiz, saf bakır olup karşısına çıkmıştı.

İşte bu harikayı yaratan da insanın emeğiydi.

ilk çiftçilerimiz

Geçen yüzyılın sonlarında, Rus arkeologlarından V. V. Hvoyko, Kiyef ilindeki Tripolye köyü yakınlarında eski bir köy bulmuştu.

Daha sonra yurdumuzun güneyinde bunun gibi çok köyler bulundu.

Bu köyleri, arkeologlarımızdan T. S. Passek ile B. L. Bogayevski incelediler. Bu incelemelerden, çiftçilerin beş bin yıl önce nasıl yaşamış olduklarını şimdi iyice biliyoruz.

Etrafı yüksek bir çitle çevrili köyün ortasında bir ağıl vardı. Alanın çevresinde de dört damlı, balçık toprak sıvalı ahşap evler yükseliyordu.

Hattâ bu evlerden birinin, daha o zamanlar balçık-tan yapılmış bir maketi bulunmuştu. Bunun için oyun-cak olmayıp, büyü için kullanmak üzere yapılmış olduğu pek olağandır.

Belki de insanlar, içinde kadın şekilleri de bulunan böyle bir küçük evin, büyük gerçek evi, kötü ruhlardan ve çeşitli uğursuzluklardan koruyabileceğine inanıyorlardı.

Maket evin kapısının sağında bir soba, solunda da öteberi koymak için kapların bulunduğu yüksekçe bir yer göze çarpıyordu. Bunun hemen yanında, tane ezen eğilmiş bir kadın figürü vardı. Kurban kesilen yerse ka-

pının karşısındaki pencerenin yanındaydı. Sobanın başında da, ocağın koruyucusu sayılan bir kadın figürü duruyordu.

Böyle bir eve hakkıyla ev denebilirdi. Çatı kaplaması, doğrudan doğruya kirişler üzerindeydi. Üzerinde yatılabilen sobası, şimdiki Rus köylerinde bulunan sobaları andırıyordu. Döşemesi, pişirilmiş topraktan olduğu için sertti. Toprağı pişirmek için, ev kurulurken döşemenin üzerinde ateş yakılırdı. Balçıkla sıvalı duvarlar, çeşitli resimlerle süslenmişti.

Her evde, birbirinden bölmelerle ayrılmış birkaç oda vardı.

Köylerde evlerden başka büyük kulübeler de bulunuyordu.

Halk arasında usta çömlekçiler, demirciler, bakırcılar da vardı.

Çömlekçiler bir metre yüksekliğinde küpler yapıp renkli resimlerle süslerlerdi. Pembemsi balçıktan yapılmış kaplar, çizgilerin, helezonların ve çeşitli şekillerin meydana getirdiği şeytanca yapılmış desenlerle süslenirdi. Desen, yer yer gözlerini genişçe açmış bir insan yüzünü, bir yaban hayvanı yada güneşi andırıyordu.

Köydeki kazılarda bulunan âletler incelenirse, taş âletlerden bakır âletlere geçişin nasıl olduğu açıkça görülür.

Bıçak, kazıma âleti, ok uçları gibi en eski âletler, çakmaktaşıdan ve kemikten yapılmıştı.

Toprak, taştan yada geyik boynuzundan yapılmış çapalarla işlenirdi. Çapaya, ağaç bir sap geçirmek için delik açılırdı.

Ekinler, inek kaburgalarından, yada ağaçtan yapılmış oraklarla biçilirdi. Ağaç orakla başaklar biçilemeyeceği için, çakmaktaşıdan yapılan keskin dişler takılırdı.

Yine aynı köylerde, ilk bakır âletlerin, yani geniş yüzlü balta ağızlarının döküldüğü kalıplar da bulunmuştur.

O zamanlar tahıldan neler ekildiğini bile bilmiyoruz şimdi. Arkeologlar, Kolomiyşçina köyünde duvarları sıvamada kullanılan balçığın içinde buğday, arpa, çavdar, darı taneleri ve başakları bulmuşlardı.

emeğin takvimi

Zamanı yıllar, yüzyıllar, binyıllarla ölçeriz. Eski insanın hayatını inceleyenlerse başka bir takvim, başka bir zaman ölçüsü kullanmaları gerekmiştir. Örneğin, «şu kadar binyıl önce» diyecek yerde «eski taş devrinde», «yeni taş devrinde», «bakır devrinde», «tunç devrinde» deriz. Bu, yılları gösteren bir takvim olmayıp insan emeğinin değiştiği devirleri gösteren takvimdir. Bu takvimden, insanın yolunda hangi aşamalardan, hangi duraklardan geçmiş olduğu hemen anlaşılır.

Hepimizin bildiği takvimde, hem büyük, hem küçük zaman ölçüleri, yani yıl, ay, gün, saat vardır. zaman, büyük ve küçük parçalara ayrılmıştı.

İnsan emeğinin devirlerini gösteren takvimde de «taş devrinin yontma taş zamanı» ve «cilâlı taş zamanı» gibi.

Şimdi hikâyemizde, taş âletlerin yerini maden âletlere bıraktıkları, çiftçiliğin ve hayvancılığın doğduğu tarih aşamasına gelmiş bulunuyoruz. İş bölümüyle birlikte değiş tokuş başlamıştı. Bir yerde yapılan bakır balta ağızı, yavaş yavaş bir kabileden öbürüne geçiyordu.

İnsanlar, buğday verip deri almak yada kumaşlarını çanak çömlekle değiştirmek için kayıklarla köy köy dolaşırlardı. Kabilelerden biri bakır bakımından zengindi, öbürü de çömlekleriyle ün salmıştı. Böylece her-

hangi bir gölün ortasındaki kazıklar üzerinde kurulmuş köyün halkı, mallarını değiştirmek için gelen misafirlerle karşılardı. Mallarla birlikte kabilelerin tecrübeleri ve yeni çalışma metotları da birinden öbürüne geçirdi.

Kabilelerin konuştukları diller başka başka olduğuna göre, değiş tokuş sırasında insanların jest diline başvurmaları gerekiyordu. Bunlar kabilelerine dönerken beraberlerinde yalnız eşyalar değil, farkına bile varmadan benimsedikleri yabancı sözleri de getirirlerdi. Böylece kabilelerin dilleri, yalnız dilleri değil, sözlerle birlikte fikirler de birbirine karışırdı.

Yabancı kabilelerin tanrıları da kendi tanrılarının yanında yer alırdı. Birçok inançlardan, gelecekte başbaşına halkları kapsayacak inançlar doğuyordu.

Tanrılar, böyle geze geze, yeni yeni yerlerde yeni yeni adlar alıyorlardı. Ama, adları ne olursa olsun, bunlar kolayca tanınırdı.

Eski halkların dinlerini incelerken, Babillilerin Temmuz, Mısırlıların ●ziris, Yunanlıların Adonis adı verdikleri tanrıların hep aynı tanrı olduğunu görürüz. Bunlar, eski çiftçilerin, sonbaharda ölüp ilkbaharda yeniden dirilen tanrısından başka bir şey değildi.

Bazan, tanrıların nasıl gezdiklerini harita üzerinde bile gösterebiliriz. Örneğin, Adonis, Yunanistan'a Suriye'den. Sami halkların yaşadığı ülkelerden gelmiştir. Bunu bizzat «Adonis» adı da gösterir ki, Samilerin dilinde «bay» demektir. Yunanlılar, anlamadıkları bu sözü, insanlara ad olarak vermişlerdir.

İşte eşyaların, sözlerin, inançların değiş tokuşu böyle oluyordu.

Değiş tokuşun her zaman barış içinde, kavgasız yapıldığı söylenemez. Eğer «misafirler» bakırı, kumaşları, tahılı zorla alabilirlerse, bundan hiç çekinmezlerdi. Ve zaten bir aldatma olan değiş tokuş, çoğu halde göz göre

göre soygunculuk halini alırdı. Misafirler ve ev sahipleri silâha sarılıp tartışmayı çarpışmayla hallederlerdi. Yabancıyı soyamak da, öldürmek de günah sayılmazdı.

Öyle ki, köylerin kalelerle çevrilmeye başlanması sebepsiz değildi. Davetsiz misafirlerin gelmemeleri için köylerin çevrelerine hendekler kazılır, çitler örülürdü.

Yabancı kabilelerden olanlara pek güvenilmezdi. Her kabilenin üyeleri, yalnız kendilerini insan sayar, yabancıları insan gözüyle bakmazlardı. Kendilerine «Güneşin çocukları», «Göğün insanları» adlarını verir, yabancılaraysa aşağılayıcı lâkaplar takarlardı. Sonraları bu lâkapların bazı halklara, alınlarına yapııştırılmış gibi ad oldukları da çok görülmüştür.

Kızılderililer arasında şimdi bile «tozlu burunlular» ve «eğri halk» gibi kabileler vardır. Her halde, övünülemeyecek bu lâkapları, sözü geçen kabileler kendileri seçip almış olmasalar gerek.

5

iki yasa

Tarihte, gezginlerin, gemileriyle yalnız yeni ülkeler değil, çoktan unutulmuş zamanları da buldukları defalarca görülmüştür.

Avrupalılar Avustralya'yı buldukları zaman, başlı başına bir kıtayı ele geçirmek, onlar için büyük bir başarıydı.

Avustralyalılar içinse bu gerçek bir talihsizlikti. Çünkü insan emeğinin devirlerini gösteren takvime göre hesaplanırsa, bunlar daha geri bir zamanda yaşıyor-

lardı. Avrupalıların göreneklerinden bir şey anlamıyor ve düzenlerine boyun eğmek istemedikleri için kendilerine yabani hayvanlar gibi davranılıyordu. Avustralyalılar daha kulübelerde yaşıyorlardı. Avrupa şehirlerindeyse yüksek binalar kurulmuştu. Avustralyalılar özel mülkiyetin ne olduğunu bilmiyorlardı. Avrupa'daysa, birisi başkasının ormanında geyik avlarsa hapse atılırdı.

Avustralyalı için yasa olan, Avrupalı için cürümdü.

Avustralyalı avcılar, karşlarına bir koyun sürüsü çıktığı zaman, sevinç çılgınlıklarıyla sürüyü sarar ve ürkümüş koyunlara her yandan yağmur gibi mızrak yağdırırlardı. Ama burada işe Avrupalı çiftçiler ve mazverleri karışırdı.

Hayvancılıkla uğraşan Avrupalı için koyun mal olduğu halde, ilkel şartlarda yaşayan Avustralyalı avcı için bir avdı. Avrupalıların yasalarına göre koyun, onu satın alan, yada büyüten sahibinin malıydı. Avustralyalıların yasalarına göreyse hayvan, onu izleyip vuranındı.

Avustralyalılar kendi zamanlarının yasalarına uydıkları için Avrupalılar bunları insan değil de, koyun sürüsüne saldıran kurtlarmış gibi tepelerlerdi.

Avustralyalı kadınlar, patates ekili bir tarla buldıkları zaman da iki yasa birbiriyle çarpışırdı. Kadınlar hemen bu tatlı yerelmalarını değneklerle kazıp çıkarmaya başlarlar ve bu kadar çok, yenir kökün bir yerde bulunmasına şaşarlardı. Burada bir saat içinde topladıklarını, başka yerde bir ayda toplayamazlardı.

Ama bu şans, kadınlar için büyük bir felâket olurdu. Silâhlar patlar, kadınlar kimin tarafından ve niçin öldürüldüklerini anlamadan, sırtlarında yükleriyle yere serilirlerdi.

Amerika'nın bulunması da, iki dünya arasında bir çatışma idi.

Amerika'yı bulan Avrupalılar, yeni bir dünya bulduklarını sanıyorlardı.

Kristof Kolomb'a üzerinde:

«KOLOMB, KASTİLYA VE LEON İÇİN YENİ BİR DÜNYA BULDU!»

sözleri yazılı bir nişan verilmişti.

Ne var ki, bu «yeni dünya», gerçekte eski bir dünyaydı. Avrupalılar çoktan unutmuş oldukları geçmişlerini, bir rastlantıyla Amerika'da bulmuşlardı.

Okyanusun öbür kıyısından gelenlere, kızılderililerin görenekleri vahşi ve anlaşılmaz görünüyordu. Kızılderililerin evleri, elbiseleri, düzenleri, Avrupalılarınkine benzemiyordu.

Kuzeyde yaşayan Kızılderililer topuzlarını, mızrak uçlarını taştan ve kemikten yapıyorlardı. Demirin ne olduğunu daha bilmiyorlardı. Artık çiftçilikle uğraşıp, mısır ekiyor, kabak, bakla, tütün yetiştiriyorlardı. Başlıca işleri avcılıktı. Ahşap evlerde yaşıyor, köylerini çitle sarıyorlardı.

Daha güneyde, Meksika'da yaşayan kızılderililerin, bakır âletleri, altından süslü eşyaları, kerpiçten yapılmış, alçıyla sıvanmış büyük evleri vardı.

Bütün bunları, Amerika'ya ilk çıkanlar, yani fatihler, günlük notlarında tüm ayrıntılarıyla inceden inceye anlatmışlardı.

Ama, eşyaları anlatmak, düzenleri anlatmaktan çok daha kolaydır.

Amerika'daki düzense öylesine acayıptı ki, Avrupalılar bunları hiç anlamıyor ve bu konuda karışık şeyler anlatıyorlardı.

«Yeni dünya» da para, tüccar, zengin ve fakir yoktu.

Kızılderililer arasında, altının ne olduğunu bilen kabileler vardı ama, değeri bilinmiyordu.

Kristof Kolomb'un gemicilerinin ilk gördükleri kızıl derililerin burunlarında altın iğneler, boyunlarında da altın gerdanlıklar vardı. Fakat bu süsleri boncuk, oyuncak ve ufak tefek eşyalarla hiç nazlanmadan değiştiriyorlardı.

Denizin öte yanından gelenler, dünyada yaşayan insanların köle ve efendileri, ağa ve köylülere ayrılmış olduklarına alışmışlardı, burada nedense herkes eşitti. Amerika'da düşman esir edilirse ne köle edilir, ne de uşak yapılır, ya öldürülür yada evlâtlığa alınır.

Burada ayrı ayrı kimselere ait şatolar, evler, çiftlikler yoktu. İnsanlar, «uzun evler» denilen ortak evlerde yaşarlardı. Tüm bir soy, bir yerde yaşar, ortaklaşa çalışır, hep birlikte yer içerlerdi. Toprak ayrı ayrı insanların değil, bütün kabilenin malıydı. Yabancı toprakta çalışan toprak köleleri yoktu. Burada yaşayanların hepsi özgürdü.

Derebeylik düzeninde, yani toprak köleliği çağında yaşayan Avrupalıları şaşırtmak için, yalnız bu bile yeterdi. Kaldı ki, bununla da bitmezdi.

Avrupa'da, bir kimse başkasının malına el koyarsa, jandarmanın yakasına yapışıp kendisini apar topar hapse tıkacağını herkes bilirdi. Buradaysa ne özel mülkiyet, ne jandarma, ne de hapishane vardı. Bununla birlikte burada kendine özgü bir düzen vardı. Ve bu düzeni koruyorlardı, ama Avrupa'daki gibi değil.

Avrupa'da devlet, zenginlerin mal ve mülküne yoksulların el uzatmalarında, uşakların efendilerine boyun eğmelerine, toprak kölelerinin ağalar için çalışmalarına dikkat ederdi.

Buradaysa insanı, akrabası ve soydaşları savunurdu.

Biri öldürülecek olursa, bunun öcünü bütün soy birden alırdı. Fakat işin tatlıya bağlandığı da olurdu. Öldürenin akrabası af diler, öldürülenin akrabalarına armağanlar verirlerdi.

Avrupa'da imparatorlar, krallar, prensler vardı: Buradaysa ne kral vardı, ne taht. Kabilenin işlerini, bütün kabile huzurunda şefler kurulu çözümlerdi. Bir kimse, gösterdiği yararlık için şefler kuruluna seçilir, fakat işi ni iyi yapmazsa atılırdı. Şefliğe seçilen, soydaşlarının başına efendi kesilemezdi. Zaten «şef» sözü, bazı kızılderili kabilelerin dillerinde sadece «hatip» demekti.

Eski dünyada devletin başkanı kral, ailenin reisi de babaydı. Toplumun en büyük birliği devlet, en küçük birliği de aileydi. Kral uyruklarını, baba da çocuklarını yargılar ve cezalandırırdı. Kral oğluna ülkeyi, baba da oğluna mülkünü miras bırakırdı.

Burada, yeni dünyadaysa, babanın çocukları üzerinde hiç bir nüfuzu yoktu. Çocuklar analarının olup onların yanında kalırlardı. «Uzun evde» her şeyi kadınlar idare ederdi. Avrupalılarda erkek çocuklar evde kalır, kız çocuklarsa kocaya giderlerdi. Burada tam tersine erkek kadını değil, kadın erkeği evine alırdı. Ve evin efendisi kadındı.

Bir gezgin şunları yazmıştı:

«Çoğu hallerde evin efendisi kadındı. Ama, etrafında bütün soy sımsıkı birleşmiş olurdu. Erzak stokları ortaktı. Fakat eve avı seyrek getiren erkeğin başına gelmedik kalmazdı. Ne kadar çocuğu ve malı olursa olsun, her an yorganını denkleyip evi terketmek emri alabilirdi. Kadını dinlememek olmazdı. Dinlemezse biri araya girip korumazsa, erkeğin kendi soyuna dönmesi, yada başka soydan bir kadınla evlenmesi gerekirdi. Kadınlar büyük bir kuvvetti. Yerlilerin deyimiyle şefin «boynuzunu kırmak» gerekirse yani onu yeniden bayağı bir sıra

erine çevirmek gerekirse, bunu uzun uzadıya düşünmeden hemen yaparlardı. Şefi seçme işi de yine kadınların elindeydi.»

Eski dünyada kadın erkeğine bağlıydı. Kızılderililerde kadının yerini Puşkin'in bir hikâyesinden bile biliriz: Con Tenner gerçekte yaşamış bir insan. Kızılderililere esir düştüğü zaman kendisini Net No Kua adlı bir kadın evlâtlığa kabul etmiş. Bu kadın Otavuvlar kabilisinin önderiymiş. Kayığında hep kendi bayrağı bulunmuş. Net No Kua, İngiliz kalesine girdiği zaman, top atışlarıyla karşılanırmış. Yalnız kızılderililer değil, beyazlar bile ona saygı gösterirlermiş.

Böyle bir düzende, insanın soy aslının babada değil, anada aranmasında şaşılacak bir şey yoktur. Avrupa'da çocuklar babalarının soyatlarını, buradaysa analarının soyadını alırlardı. Baba «Geyik» soyundan, anaysa «Ayı» soyundan olursa, çocuklar «Ayı» soyundan sayılırdı. Her soy, kadınlardan, bunların çocuklarından, kızlarının çocuklarından ve kız torunların yine kız torunlarından meydana gelirdi.

Avrupalıların bütün bunlara akli ermiyordu. Kızılderililere de, görenek ve törelerine de vahşî gözüyle bakıyorlardı.

Yay ve ok, ilk kayıklar ve ilk çapalar zamanında kendilerinin de tıpkı böyle bir düzeni olduğunu Avrupalılar unutmuşlardı.

İlk kolonistler ve gezginler, Amerika hakkındaki notlarında soy önderlerini, toprak ağaları olarak tasvir ederler. Önderliği bir rütbe, totemi de arma sayarlardı. Bu notlara göre, önderler, yani şefler kurulu, senato, büyük askerî şefse kraldı. Yani şimdiki başkomutana kral demek gibi bir şey.

Amerikalı beyazlar, birkaç yüz yıl boyunca yerli halkın görenek ve törelerini anlayamamışlardı. Amerikalı

Morgan, «Eski Toplum» adlı kitabında, Amerika'yı ikinci defa buluncaya kadar bu böyle sürüp gitmişti. Morgan İrokez'lerin ve Astek'lerin yaşadıkları klan toplumunun, Avrupalıların çoktan geçmiş oldukları bir aşama olduğunu ispat etti.

Fakat Morgan, kitabını 1879 yılında yazmıştı. Bizse Amerika'nın fethi devrinden bahsediyoruz.

Beyazlar kıızılderilileri anlamadıkları gibi, kıızıderililer de beyazları anlamıyorlardı. Kıızılderililer, beyaz insanların bir avuç altın yüzünden niçin birbirlerinin gırtlığına sarılmaya hazır olduklarına akıl erdiremiyorlardı. Beyazların Amerika'ya niçin geldikleri ve «yabancı toprakları zaptetme»nin ne demek olduğu akıllarına sığmıyordu.

İlk insanların inanışına göre toprak bütün kabilenin malı olup koruyucu ruhlar tarafından korunurdu. Yabancı bir toprağa el koymak, yabancı tanrıların gazabını üzerine çekmek demektir.

Kızılderililerin de savaştıkları olurdu. Fakat komşu kabileyi yendikten sonra halkını köleye çevirmez, ona kendi düzenlerini kabul ettirmez, şeflerini değiştirmezlerdi. Sadece haraç almakla yetinirlerdi. Böylece iki dünya, iki düzen çarpışmıştı. Amerika'nın fethi tarihi, iki dünyanın çarpışması tarihiydi.

Burada örnek olarak, Meksika'nın İspanyollar tarafından alınışını hatırlatmak yerinde olur.

yanlışlıklar zinciri

1519 yılında Meksika kıyılarında üçer direkli on bir parça kalyonlu bir donanma görüldü. Bu geniş tekneli kalyonların burun ve kış tarafları sudan bir hayli yukarıdaydı. İki yandaki dört köşe lumbuzlarda top namluları dışarı çıkmıştı. Güverte boyunca askerlerin mızrak

ve silâhları görünüyordu. Amiral gemisinin burnunda, beresini alnına indirmiş, geniş omuzlu, sakallı biri duruyordu. Gözleri, dümdüz kıyıya ve orada toplanmış olan yarı çıplak kızılderililer kalabalığına dikilmişti.

Amiral gemisindeki adanın adı Kortés'ti. Kortés, Meksika seferine gönderilmiş olan filonun komutanıydı. Her ne kadar İspanyol valisinin kendisini komutanlıktan çıkarma kararı cebindeyse de Kortés gibi azgın bir macerapereste istifa emrinin ne önemi olabilirdi? Kortés'i, İspanya'dan uçsuz bucaksız okyanus suları ayırıyordu. Burada, gemilerde kendini kral sayıyordu.

Gemiler demir atıldılar. Buraya gelirken, yolda adalardan esir alınan kızılderililer, top namlularını, top arabalarını, cephane dolu sandıkları, tüfekleri, kayıklara yüklemeye başlamışlardı. Korkudan şaha kalkan atlar güverteye çıkarıldı. Atları gemilerden kayıklara indirip kıyıya çıkarmak her şeyden zordu.

Kızılderililer bu yüzden evlere, vücutlarını elbise altında gizleyen açık tenli insanlara, garip silâhlarına hayretle bakıyorlardı. Fakat en çok şaşıtkları, kılı yeleli, kuyruklu ve kışneyen hayvanlardı. Ömürlerinde böyle acayip hayvan görmemişlerdi.

Beyaz insanların yaklaştığı haberi, deniz kıyısına, ülkenin içerlerine, dağlara hızla yayıldı. Dağların arkasındaki vadide, Pueblo denen kasabalarda, Astek kabilelerinden insanlar yaşırdı. Burada en büyük pueblo, Penoçtitland'dı. Bu kasaba bir gölün ortasında kurulmuş olup köprülerle kıyıya bağlanmıştı. Uzaktan alçı badanalı evler ve tapınakların yaldızlı damları görünüyordu. En büyük evde, arkadaşlarıyla birlikte, Asteklerin aske-rî şefi Montesuma oturuyordu.

Montesuma, beyazların geldiğini öğrenir öğrenmez, şefler kurulunu topladı. Ne yapmak gerektiğini uzun

uzadıya düşündüler. En önemlisi, beyazların niçin geldiklerini, ne istediklerini öğrenmekti.

Başka yerlerden gelip yayılan söylentilere göre, beyazların altına pek düşkün olduklarını şefler biliyorlardı. Bunun için kurul, beyazlara değerli armağanlar gönderip yurtlarına geri dönmelerini rica etmeyi kararlaştırdı.

Bu, düzeltilmesi imkânsız bir hataydı. Çünkü altın, beyazların iştahını daha da kamçılatabilirdi. Ne var ki, Astekler bunu bilmiyorlardı ve bilemezlerdi de. Nereden bileceklerdi? Kızılderililer ve beyazlar ayrı ayrı çağların insanlarıydı.

Elçiler yola düştüler. Beraberlerinde araba tekerleği büyüklüğünde altın halkalar, altın süs eşyaları, altından yapma insan ve hayvan figürleri almışlardı.

Bu büyük değerleri toprağa gömseydiler, daha akıllıca hareket etmiş olurlardı.

Kortes ve yol arkadaşları altınları gördükten sonra, Astekler artık hapi yutmuşlardı.

Elçiler, Kort'es'ten geldikleri yere dönmesini boşuna rica ettiler, davetsiz misafirlere yolun çetin ve tehlikeli olduğunu söylemekle onları korkutamadılar.

Önceleri İspanyolların, Meksika'nın altınları hakkında yalnız kulaktan dolma bilgileri vardı, şimdiyse kendi gözleriyle görmüşlerdi. Gözleri faltaşı gibi açılmıştı. Demek söylenenler doğruymuş...

Elçilerin ricaları bunlara gülünç geliyordu. Hedef burnunun ucundayken, geri dönmek düpedüz aptallık olurdu.

İspanyollar buraya gelirlerken yolda çekmedikleri kalmamıştı. Dişleri kırarcasına kuru peksimetler, ağzına kadar dolu kamaralarda sert yataklar, katranlı hatlatlarla uğraşmak, fırtınalar, su altındaki kayalar... İs-

panyollar bütün bunlara geceleri bile düşlerine giren servetlerin hatırı için katlanmışlardı.

Kortes ilerleme emri verdi. Silâhlarla erzakı kölelerin sırtına yüklediler. Bunlar yük hayvanları gibi ıksıra tıksıra yola koyuldular. Başka ne yapabilirlerdi! Geride kalanları kılıçla dürtüyorlardı, başeğmeyenlerin başları kesiliyordu.

Bu seferin, o zaman Asteklerce çizilmiş bir tasviri kalmıştır. Yalnız kalçaları bir bezle örtülü insanlar üç yoldan ilerliyorlar. Birinin sırtında top arabasının tekerleği, başka birinin sırtında bir deste silâh, ötekinin de öte beri dolu bir sandık. İspanyol subayı, kızılderilinin başı üzerinde bir değnek kaldırmış bir eliyle de saçlarını tutup çizmesinin burnuyla karnını döğüyor. Yan tarafta bir kaya. Üzerinde çarmıha gerilmiş İsa.

İstilâcılar kendilerini «iyi katolikler» sayar, işgal ettikleri topraklara birer haç götürürlerdi.

Resmin her yerinde kızılderililerin kesik başları ve elleri göze çarpıyor.

Böylece özgür kızılderililer, insanın insanı köleleştirmesinin ne olduğunu ilk kez görmüş oldular.

İspanyollar adım adım ilerliyorlardı. En sonunda bir dağ geçidinden bir göl, gölün ortasında da bir şehir gördüler.

Astekler yabancılara direnmedikleri için davetsiz «misafirler» ellerini kollarını sallayarak şehre girdiler. Fakat ilk hareketleri, hiç de nezaket kurallarına uygun değildi. Ev sahibi askerî şef Montesuma'yı esir olarak alıkoydular.

Kortes'in emriyle, Montesuma zincire vuruldu. Esirden, İspanya kralına sadakat andı içmesi istenildi. Montesuma da kralın ve ant içmenin ne olduğunu anlamadan buyurulan sözleri uysallıkla tekrarladı.

Kortes kendisini galip ve Meksika kralı sandığı askerî şefi esir aldığını sanıyordu. Esir kral, egemenliğini İspanya kralına devretmişti. Demek, her şey yolundaydı. Fakat Kortes bu fikrinde fena halde yanılıyordu. Montesuma'nın İspanyolların işlerine akli ermediği gibi, onun da Meksikalıların düzenlerinden haberi yoktu. Kortes Montesuma'yı kral sanıyordu, oysa sadece bir askerî şefi ve ülkenin kaderini tayin edemezdi.

Kortes kendisini galip saymakta acele etmişti:

Astekler, Kortes'in aklından geçmeyen bir şey yaptılar: Montesuma'nın kardeşini yeni askerî komutan seçtiler.

Yeni şef, kabilenin bütün askerleriyle İspanyolların oturdukları büyük eve saldırdı.

İspanyollar toplanırla ve tüfekleriyle ateş açtılar.

Astekler taş fırlatıyor, ok atıyorlardı. Gülleyle kurşun okla taştan kuvvetliydi. Fakat özgürlükleri uğrunda dövüşen Astekleri hiç bir şey durduramazdı. Vurulan on Asteklinin yerine yüz Astekli geliyordu. Kardeş kardeşin, dayı yeğeninin öcünü alıyorlardı. Kimse ölümden korkmuyordu. Bütün kabile tehlikedeyken, bir Astek için kendi hayatının ne önemi vardı.

Durumun kötüleştiğini gören Kortes, Asteklerle görüşme teklif etti. Arabulucu olarak da, Montesuma'dan daha iyisi bulunamazdı. Çünkü Kortes'e göre Montesuma kraldı. Varsın halkına teslim olmayı emretsindi.

Zincirleri sökülen Montesuma evin yassı damına çıktı. Fakat soydaşları onu bir korkak ve hain gibi karşıladılar. Üzerine taş ve ok yağdırıldı. Dört bir yandan:

— Sus, alçak! Sen asker değilsin, elinden iplik eğirmekten, dokumaktan başka bir şey gelmeyen bir kadınsın! Bu köpekler seni esir tutuyor: Korkak! sesleri işitildi.

Montesuma yere yuvarlandı, ölesiye yaralanmıştı.

Kortes kuşatmayı güçbelâ yarabildi. Askerlerinin yarısı kırılmıştı. Bahtına, Astekler onu kovalamadılar, yoksa yakasını kurtaramazdı.

Astekler Kortes'e çekilmek imkânı vermekle yeni bir hata daha işlemiş oldular. Kortes yeni askerlerle bir kere daha saldırarak Tenocitlan'ı kuşattı. Askerler şehri mertçe savunarak İspanyollara birkaç ay dayandılar. Fakat yayla ok, toplara karşı ne yapabilirdi? Tenocitlan düştü ve yağma edildi.

Demir devrinin insanları, bakır devrinin insanlarını yendiler. Eski klan, soy düzeni, yeni düzenin baskısına dayanamayarak yenildi.

Bu özgür ve mağrur askerlerin sayıca pek az kalmış torunları, şimdi çiftliklerde ırgat olarak çalışırlar.

6

büyülü çizmeler

Geçen yüzyılın yazarlarından biri, pazardan adı çizmeler yerine büyülu çizmeler satın alan talihli bir insan üstüne bir masal yazmıştı. Masalın kahramanı dalgın bir insan olduğu için çizmelerin büyülu olduğunu hemen anlayamamış, eve dönerken düşüncelere dalmış. Birden şiddetli bir üşüme gelmiş üstüne. Etrafına baktığında buzlar ve ufukta solgun, kırmızı güneşi görmüş ve sihirli çizmelerin kendisini, kaşla göz arasında Arktığe getirdiğini anlamış.

Onun yerinde başka birisi olsaydı, büyülu çizmelerden mümkün olduğu kadar çok faydalanırdı. Ne var ki,

masalın kahramanı, para canlısı değildi. Dünyada en çok bilimi severdi. Böylece, eline geçen fırsattan faydalanarak bütün yeryuvarlağını görüp öğrenmeye karar verdi. Büyülü çizmelerle kuzeyden güneye, güneyden yine kuzeye yeryüzünde dolaşmaya başladı. Bir bakarsınız kış, onu Sibirya'nın tayga ormanlarından Afrika çölllerine; bir bakarsınız gece, doğu yarımküresinden batı yarımküresine geçmeye zorluyordu.

Eski siyah bir ceketle, sırtında maden parçaları ve bitki koleksiyonu sandığıyla, bir taştan öbürüne geçmesine bir adadan ötekine, Avustralya'dan Asya'ya, Asya'dan Amerika'ya gidiyordu.

Yüksek dağların, kâh ateş fışkıran yanardağların, kâh karlı dağların tepelerine usulca basa basa, maden ve bitki örnekleri topluyor, eski tapınakları ve mağaraları gözden geçiriyor, yeryuvarlağını ve üzerinde yaşayan her şeyi inceliyordu.

İnsanın geçtiği hayat yolunu öğrenmek için, tarihinin de bir çeşit büyümlü çizmeler giymesi gerekiyor.

Bazen mekân ve zamanın enginliği başınızı döndürdü. Fakat biz durmadan ilerledik. Zaten isteseydik bile, bayağı çizmeler giymiş insanlar gibi araya durup ayrıntıları büyük bir dikkatle inceleyemezdik.

Bir sıçrayışta yüzyılları aşarken, bazı şeyler gözümüzden kaçmış olabilir. Fakat büyümlü çizmeleri bir dakikacık olsun çıkarıp adı adımıyla yürümüş olsaydık, ayrıntıların karanlığında yolumuzu şaşırırdık. Bir insanın ormanda tek bir ağacı incelerken buna dalıp koca ormanı görmediği gibi.

Büyümlü çizmelerimizle yalnız bir devirden başka bir devre değil, bir bilim dalından başka birine de geçmiştik.

Bitki ve hayvanlar biliminden dil bilimine, dil bi-

liminden âletler tarihine, âletler tarihinden inanışlar tarihine, inanışlar tarihinden yeryüzünün tarihine.

Bu kolay ve basit bir iş olmamakla beraber bizim için kaçınılmazdı. Bilindiği gibi bütün bilimleri, insan insan için kurmuştur. Ve yeryüzünde insanın hayatı ve dünyadaki yeri düşünülecek olursa bütün bilimler de gereklidir.

Kortes zamanındaki Amerika'daydık.

Şimdi de. M.Ö. dördüncü yada üçüncü binyıl Avrupa'sına dönelim. Orada tıpkı İrokezlerin yada Asteklerinki gibi klana, soya, her şeyi kadınların idare ettiği «uzun evler»e rastlarız.

Kadına evde saygı vardı. Çünkü evi kuran da, soyun başı da oydu. Kışlık erzakı kadın sağlar, toprağı kadın kazar, ürünü kadın toplardı.

Erkekten de çok çalışırdı kadın. Gördüğü saygı da, daha çoktu tabii. Öyle ki, o zamanlar her köyde, her evde, kemik yada taştan yapılmış bir kadın figürü bulunması sebepsiz değildir. Bu, soyun türeğidi ilk anaydı. Onun ruhu evi korurdu. İnsanlara bereket getirsin, evi düşmandan korusun diye ona yaıvarırlardı.

Bir gün gelecek, evlerin koruyucusu bu ana, Atina'da şehri koruyan mızraklı tanrıçaya çevrilecekti. O zaman büyük şehri küçücük bir kadın figürü değil, şehre kendi adını veren Atena Pallas tanrıçasının heykeli koruyacaktı.

eski bina çatlıyor

Dilimizde bugüne kadar kalan, soy yaşayışının serpintileri vardır, fakat belleğimizde bundan hiç bir iz kalmamıştır.

Çocukların yabancı kimselere «amca» ve «teyze» yada «büyükbaba» ve «büyükanne» demeleri, bir köyde ya-

şayan insanların birbiriyle akraba oldukları o eski düzenin kalıntılarıdır.

Kendimiz de bazen «yoldaşlar» yerine «kardeşler» der yada yabancı bir çocuğa ona «oğlum» demez miyiz?

Başka dillerde de, eski yaşayış tarzının kalıntılarına rastlanır. Örneğin, Almancada «yeğen» yerine «kızkardeş çocukları» denir. Sebebi de şu ki, tâ eski zamanlarda kızkardeşin çocukları klanda kalır, erkek kardeşin çocuklarıysa başka bir klanı giderdi: Çünkü erkek kardeş evlendiği kızın klanına geçerdi. Kızkardeş çocuklar akraba «yeğen» sayılır, erkek kardeş çocuklarıysa akrabadan sayılmaz, başka klandan sayılırdı.

Eski zamanların Sak devletinde hükümdarlık oğula değil, hükümdarın kızkardeşinin oğluna geçerdi.

Daha geçen yüzyılda Afrika'da Aşanti devleti vardı. Hükümdarına, erkek olduğu halde «annelerin annesi» anlamına gelen «nine» denirdi.

Orta Asya'da, Semerkant'ta, erkek hükümdara eski zamanlarda «sahibe», «hanım efendi» anlamına gelen «afşin» denirdi.

Ananın, evin sahibi ve efendisi olduğu matriyarkal düzenden kalma anlamların belleklerde ne kadar uzun zaman yaşadığını gösteren birçok örnekler vardır.

Matriyarkal düzenin kalıntıları bugüne kadar unutulmadığına göre klan ve soy çok sağlam kurullarmış demek.

Peki, madem ki bu kadar sağlamdı niçin yıkıldı?

Amerika'da soy, Avrupalı istilâcıların gelmesiyle dağıldı. Avrupa'daysa soy, daha Amerika bulunmadan binlerce yıl önce, bir ağaç kurdunun kemire kemire çürüttüğü bir tahta ev gibi kendiliğinden yıkılmıştı.

Bu yıkılış, erkeğin ekonomiyi yavaş yavaş eline almasıyla başlamıştı.

Eski zamanlardan beri, kadınlar toprak işleriyle uğraşır, erkekler de hayvan güderlerdi. Klanda hayvan sayısı az olduğu sürece kadının yaptığı iş, yani çiftçilik başta gelirdi. Et, çok seyrek yenir, süt yetmezdi. Kadınların topladığı ürün olmasaydı, evde yiyecek bir şey yok demektir. Zaten o çağlarda yiyecek olsa bile, sofraya çoğu zaman arpa ekmeği yada bir avuç kuru tane konurdu. Çünkü fazla bir şeyleri yoktu.

Yine kadın eliyle toplanmış bal yada yaban meyveleri de, ekmeğe katık olurdu. Evin efendisi kadın olduğu için, her şeyi kadınlar idare ederlerdi.

Fakat her yerde ve her zaman böyle değildi. Step bölgelerinde hububat iyi yetişmiyordu. Step otları, yerini hububata bırakmak istemiyorlardı, kökleriyle toprağa sımsıkı tutunmuşlardı. Otların kapladığı katı ham toprağı çapayla kazmak zordu.

Tırmığa üç - dört kadın koşulduğu halde, yine de tırmık toprağı, ancak üstün körü kabartabilirdi.

Şöyle böyle kabartılmış toprağa ekilen tohumu güneş kavurur, kuşlar yerdi. Bunun için de ekinler çok cıvıltı ve seyrek biterlerdi. Bundan başka kuraklık da kendine göre bir ayıklama yapar, ekinleri yakar, fakat her şeye dayanıklı yabanıl otlara dokunmazdı.

Orak vakti gelince de biçilecek bir şey kalmazdı. Çünkü yabanıl otların arasında başaklar görünmezdi. Step otları, kovulduktan sonra geri dönmüş düşman ordularının bayrakları gibi dalgalanıp dururdu.

Hububat yerine yabanı ot bittiğine göre, bel büküp kol yormaya ne lüzum vardı.

Fakat insanın yabanıl ot deyip hor baktığı, hayvanlar için yemdi. Steplerde inek ve koyunlar doya doya otlayabilirlerdi. Step onlar için bereketli bir sofraydı.

Yıl geçtikçe hayvan sayısı artıyordu. Erkek, bıçağını kuşağına sokup sürüyü güderdi. Çobanın sadık dostu

olan köpek, koyunları bir yere toplamakta sahibine yardım eder, bozkırda dağılmalarına meydan vermezdi. Hayvan sürüleri gittikçe çoğalıyor, insana daha çok süt, et, yün veriyorlardı.

Ekmek yetmiyordu, fakat bol bol koyun peyniri vardı, koyun etinden çorba pişiriliyordu.

Böylece bozkırda çobanın, yani erkeğin emeği birinci derecede önem kazanmaya başladı.

Erkek, çok geçmeden kuzey ormanlarında da kadını arka plana itti.

İsveç'te, kaya üzerine çizilmiş eski bir resim bulunmuştur. Resimde bir çiftçi tasvir ediliyor. Acemice çizilmiş olan bu resimde çiftçi, çocukların çizdiği insanlara benziyor. Resmin iyi yada kötü çizilmiş olmasının bizce önemi yok. Resim, bizim için sadece bir tanıktır. Öyle bir tanık ki, çiftçinin saban ardınca gittiğini, sabanı da öküzlerin çektiğini apaçık gösterir.

Kazmaya çok benzeyen bu sabanın, insanlık tarihinde ilk saban olduğu söylenebilir. Kazmadan farkı yalnız şudur: kazmaya uzunca bir sırık, yani ok takılmış ve bu oka insan yerine öküzler koşulmuştur.

Sizin anlayacağınız, insan ilk motoru bulmuştur. Çünkü sabana koşulmuş öküz, canlı bir motor olup, maddeden yapılmış traktörün canlı atasıdır. İnsan, öküze boyunduruk vurarak kendi işini ona yüklemişti. Önce-leri insana yalnız etini, sütünü, derisini veren hayvan, artık gücünü de vermeye başlamıştı.

Boyunları boyundurukta, hantal fakat güçlü öküzler, tarlalarda saban çekmeye başlamışlardı. Saban toprağı, kazmadan daha derin sürüyordu. Sabanın geçtiği yerde, evlek evlek sürülmüş kara topraklar uzanırdı.

İlk çiftçi, olanca kuvvetiyle sabanın sapına sarılmış, öküzün tüm gücünü harcaması gerekmişti. Hayvana hem toprağı sürdürüyor, hem harmanı dövdürüyor, hem

de ürünü taşıyorlardı. Güzün öküze harmanda başakları çığnetip dövdürür, sonra tekerleksiz bir ağır arabaya koşup hububat dolu çuvalları tarladan eve sürükletirlerdi.

Hayvancılık çiftçiliğe yardımcı olmuştu. Erkek, hayvan gütmekle beraber, yavaş yavaş, çiftçilikle de uğraşmaya başlamıştı. Bu, onun evdeki nüfuzunu artırmıştı.

Kadının işi de az değildi. Hem dokumak, hem eğirmek, hem ürünü toplamak, hem de çocuklara bakmak gerekiyordu.

Fakat artık kadına o eski saygı kalmamıştı. Hayvancılıkta da, çiftçilikte de baş yeri erkek almıştı.

Erkeğe evde daha az bağırıp çağırır oldular. Önceleri kaynanalar, hala, teyze ve büyükanneleler için, evin yabancıları sayılan erkeği evden kovmak işten bile değiken, şimdi ona saygı arttı. Çünkü yabancı soydan gelmiş olan bu kimse, hepsi için çalışıyor, aileyi besliyordu. Öte yandan, klan da, erkeklerin ayrılıp başka klana evlenmeye gitmelerinden pek hoşlanmamaya başladı.

Önceleri biri ölünce mirası kızkardeş çocuklarına kalırdı. Erkekler artık bu durumu da değiştirmeye çalışırlar.

Afrikalı göçebelere Tuvarekler arasında, miras «haklı» ve «haksız» olarak bölünür. «Haklı» miras, kızkardeş çocuklarına kalır. Ölenin, annesinden aldığı ve üretimde alın teriyle kazandığı şeyler girerdi bu mirasa. «Haksız» mirassa, savaşta ele geçirilen ganimet ve alışverişte kazanılan her şey olup ölenin çocuklarına kalır.

Sonunda eski düzen, ihtiyar bir meşe ağacı gibi sarılmaya başlamıştı.

İnsanlar, görenek ve töreleri gittikçe daha sık çığnemeye başladılar. Önceleri kadın, evleneceği erkeği evine alırdı, şimdiyse erkek, kadını evine almaya başladı.

Yani eski görenekler bozulmuştu. Bunun için de göreneği bozana bir suçlu gözüyle bakılırdı.

Güvey, gelini alıp evine götüremediğine göre, onu kaçırmayı gerekiyordu.

Mızrak ve hançerle silâhlı delikanlı ve akrabalar, karanlık bir gece, güveyin soyunca seçilmiş olan kızın yaşadığı eve gizlice sokulurlardı. Köpek havlamaları, bütün ev halkını uyandırırды. Kızın ak saçlı dedeleri bıyıkları daha terlememiş kardeşleri silâha sarılırlardı. Dövüşenlerin korkunç bağırışları, kadınların çığlık ve ağlamalarını bastırırdı. Delikanlı, soydaşlarının yardımıyla, çırpınan kıızı kucaklayıp uzaklaşırdı.

Böylece, aradan yıllar geçmiş, eski göreneğin bozulması yavaş yavaş yeni bir görenek olmaya başlamıştı. Kız tarafından akrabasıyla delikanlının çarpışması, bir tören şekline girmişti.

Kanlı dövüşlerin yerini armağanlar ve başlık almıştı. Hattâ gelini uğurlarken, anasının ve kız arkadaşlarının ağlamaları bile, yemek ve içmekle biten bir düğün şenliği olmuştu.

Yabancı bir soya, el evine düşmüş genç kızlara yakılan hazin türküler, bazı yerlerde bugüne kadar yaşar.

Gelinin kaderi, imrenilecek bir kader olmayıp çok ağırdı. Kadın yabancı evde, erkeğin egemenliği altına girerdi. Yakınacak kimsesi yoktu. Çünkü kaynatası ve kaynanası olduğu gibi, kocasının bütün soydaşları da erkekten yanaydılar. Gelin, bir işçi gibi eve alındıktan sonra, herkes onun boş durmamasına, fazla yememesine dikkat ederdi.

Artık çocuklar ana soyunda değil, baba soyunda kalıyorlardı. Kan yakınlığı, ana tarafında değil, baba tarafında aranmaya başladı. İnsanın adına ve soy adına «filânın oğlu» diye bir ek konuldu.

Bizde, insanı babasının adıyla birlikte çağırma alışkanlığı o zamandan kalmıştır. Örneğin «Pyotr İvanoviç», yada eskiden denildiği gibi «İvan oğlu Pyotr».

ilk göçebeler

İnsanın vaktiyle bulmuş olduğu sihirli hazine, kendisine gittikçe daha yararlı olmaya başlamıştı. Bozkırda binlerce koyun otliyordu. Tarlada çiftçi yumuşatılmış kara toprağa basa basa, ağır ağır yürüyen öküzleri dehliyordu.

Bereketli vadilerde ilk bahçeler, ilk bağlar çiçek açıyor, bir hoş kokuyorlardı. Akşamları insanlar, evlerinin önündeki incir ağaçları altında toplanıp konuşuyorlardı.

İnsan, emeğinden gittikçe daha çok nimetler görüyor, daha çok çalışması gerekiyordu. Her üzüm salkımında, her buğday başağında, insanın alın teri vardı.

Yalnız üzüm yetiştirmek bile başlı başına ne büyük bir zahmetti! Ağır salkımları toplayıp taş tenekeye döker, sırasını çıkarmak için ezerler ve çiğnenen üzümün kara kanını keçi derisinden tulumlara süzerlerdi. Sonra şarap şerefine, keçi postu giymiş güzellerin güzeli tanrıya, çektiği ıstıraplar için tören türküleri söylerlerdi.

İlkbaharları su taşkınlarıyla toprağın sulanıp gübrelendiği vadilerde, tabiat, iyi ürün için elinden gelen her şeyi yapıyordu sanki.

Çiftçi yine de boş durmazdı. Tarlaları sulamak için arklar açar, bentler yapar, suyu en çok gerekli olan yerlere akıttırdı.

İnsanlar, tarlalara bereket veren ırmağa dua ederlerdi de, kendi emekleri olmaksızın yeryüzünde yabancı otlardan başka bir şey bitmeyeceğini bilmezlerdi.

Çiftçinin işi gittikçe artıyordu. Ama hayvancının da dinlenmeye vakti yoktu. Bozkırda otlayan hayvan sürüleri, günden güne değil, saattan saata artıyordu. Sürü büyüdükçe, iş de çoğalıyordu. On koyuna bakmak başka, bin koyuna bakmak başkaydı.

Büyük bir sürü, otlakları hemen tükettiği için, köyden gittikçe daha uzak meralara sürülürdü.

Eninde sonunda köy halkı, evini barkını bırakıp, varını yoğunu develere yükleyip sürüleri öne katıp peşlerine düştü.

Köy halkı bırakıp gittikten sonra tarlaları yaban otları kaplardı. İnsanlar, bulundukları kurak bozkırları bırakmış olmalarına pek üzülmezlerdi. Çünkü oralarda iyi ürün çok seyrek olurdu.

Böylece dünyada ilk olarak, artık yalnız kabile üyeleri arasında değil, ayrı ayrı kabileler arasında da iş bölümü başlamıştı.

Bozkırda, hayvan üretip bunları buğdayla değiştiren çoban kabileleri belirmiş, bunlar bir yerde kalmayıp bir meradan öbürüne göçmeye başlamışlardı.

Göçebeler, vahşi ve özgür bir hayat yaşarlardı. Çadırlarını, ağaçların ve evlerin gölgesinden uzak, açık havada kurarlardı. Bunların evi, bozkırdı. Bir yerden başka bir yere uzun süren geçişlerde çocuklar, develerin hörgüçleri arasında ninnilerle uyurlardı.

Söz konusu olan zamanlarda, çoban kabileleri arasında gerçek göçebeler daha azdı.

canlı araç

Göçebe kabilelerin hayatı sakin ve rahat değildi. Yolları üzerinde çiftçilerin tarlalarına ve sürülerine rastladıkları zaman, ekmemiş oldukları şeyleri onlardan zorla alırlardı. Irmakların vadilerine indikleri yada bozkırları aşarak ormana vardıkları zaman, köyleri yağma-

layıp yakar, ekinleri çiğner, hayvanları ve insanları beraberlerinde alıp götürürlerdi.

Göçebelere her şeyden çok insan lâzımdı. Çünkü insanları çalıştırabilir, onlara hayvan sürülerini güttürebilirlerdi.

Ama çiftçiler de pek öyle sakin insanlar değillerdi.

Güzün, ürünü topladıktan sonra, yabancı kabilelerin elinden kumaşlarını, süs eşyalarını ve silâhlarını zorla almak için komşulara saldırmaktan çekinmezlerdi. Ama burada da, en kıymetli ganimet yine esirlerdi.

Çünkü çiftçilere de ark açmak, bent yapmak, öküzlerle tarla sürmek için insan yetmiyordu.

Önceleri, esirleri köle yapmazlardı, çünkü bunda hesap yoktu. Bir çift fazla elin ne faydası olabilirdi? Esir çalışıyorduyse da, çıkardığı kendisine ancak yetiyordu.

Büyük hayvan sürüleri, bereketli tarlalar meydana çıkıp bir kişinin emeği, kendisine gerekenden fazla tahıl, et, yapağı vermeye başlayınca durum değişmişti. Tahıllı yapağıyla değiştirmek için çiftçiler, kendilerine gerekenden fazla tahıl ekmeye çalışıyorlardı. Hayvancılar da kendilerini giydirmek için gerekli olandan daha çok koyun beslemeye uğraşırlardı. Çünkü yapağı verip tahıl ve silâh alınabilirdi.

Değiş tokuş, bazan da soygunculuk sayesinde, bazı soylar ve aileler, öbürlerinden daha zengin olurlardı. Bunların hayvan sürüleri de, ettikleri tahıl da çoktu. Koyunları güdecek, tarlaları sürececek işçileri yetmiyordu. İşte bu sebeptendir ki, bazı insanlar, başkalarını köle yapmaya başladılar.

Köle, emeğiyle hem kendisini, hem de sahibini geçindirebilirdi. Ancak kölenin çok çalışıp az yemesi için sahibinin göz kulak olması gerekti. Böylece bir insan başka birisini kendine canlı âlet yaptı.

İnsanın boynuna, öküz gibi boyunduruk vuruldu.

İnsan özgürlüğe kavuşmaya ve doğaya hâkim olmaya uğraşırken başkasının kölesi oldu.

Eskiden toprak, onu işleyenlerin ortak malıyken artık köle, başkasının mülkü olan toprağı işlemeye başlamıştı.

Toprağı süren öküzler başkasının malı, topladığı ürün başkasının ürünüydü.

Eski Mısır'da, öküzleri süren köle şöyle bir şarkı söylardı:

Ezin başakları öküzler!

Ezin başakları ki,

Ağanın ürünü olsun.

Böylece, ilk kez insanlar arasında «efendi» ve «köle» meydana geldi.

anı ve anıt

Şimdiye kadar geçmişe yapmış olduğumuz gezi pek kolay değildi. Mağaraların dolambaçlı yollarında turistler olarak değil, araştırmacı olarak dolaşmıştık. Yeni bulunan her şey, çözülmesi, açıklanması gereken bir bilmeceydi. Yolumuz üzerinde, araştırmalarımızda bize yardım edebilecek yol işaretlerine, yazılara rastlamadık. Hem yazmayı bilmeyen taş devrinin insanı bize nasıl yazılar bırakabilirdi.

Sonunda, yol işaretleri bulunan bir yola çıkıyoruz. İlk yazıları mezar taşlarında, tapınakların duvarlarında buluyoruz. Artık bunlar, ruhlarla ilgili önceki resimler değildir. İnsanlar için ve insanlar hakkında resimlerle yazılmış birer hikâyedir.

Burada daha bizim yazılara benzer hiç bir şey yoktur. Boğa boğa olarak, ağaç da dallarıyla çizilmişti.

Yazının tarihi, resim yazılarla başlar. Bu resimlerin, sadeleşerek birer sembol haline gelebilmesi için bir hayli zaman geçmiş olsa gerek.

Bugünkü harflere bakarsak, hangi şekilden türemiş olduklarını anlamak güçtür. Örneğin «A»nın öküz başı olduğu kimin aklına gelir. Ama «A» harfini ters çevirirsek, boynuzlu bir baş olur. Eski Samilerin alfabesinde, bu boynuzlu baş, «A» harfini ifade eder, çünkü öküz anlamına gelen «alef» sözünün ilk sözüdür.

Böylece harflerimizden her birinin köklerine inilebilir. Örneğin «O»nun göz, «L»nin aç, «P»ninse uzun bir boynun üstünde duran baş olduğu ispat edilebilir.

Hikâyemizde ancak ilk resim yazıların doğmuş olduğu zamanlara kadar gitmiştik.

İnsan yazmayı yavaş ve bocalayarak öğreniyordu.

Artık yazıyı öğrenme zamanı gelmişti.

İnsanın bilgisi az olduğu zamanlar, bunlar bellekte kolayca saklanabiliyordu. Efsaneler, masallar, ağızdan ağıza geçerdi. Her ihtiyar, canlı bir kitaptı. İnsanlar, masalları, efsaneleri, görenek ve töreleri belleyerek, kıymetli bir cevher gibi çocuklarına verirlerdi ki, onlar da kendi çocuklarına iletirler. Ama bu cevher arttıkça, bellekte saklanması güçleşiyordu.

Derken anıt belleğin yardımına koştu. Elde edilen bilgi ve tecrübeleri başkasına iletme için, yazı dili sözlü dile yardım etmeye başladı. Bir önderin mezar taşında, gelecek kuşakların bilmesi için, yaptığı akın ve savaşları tasvir edilirdi.

Müttefik kabilelerin önderliğine haberci gönderirken, ağaç kabuğuna yada balçık bir levhacığa, akılda saklanabilmesi için birkaç resim yazı çizerlerdi.

Mezar taşı ilk kitap, bir parça akgürgen kabuğuysa ilk mektuptu.

Şimdi mesafe ve zamanı aşmamıza yardım eden telefon, radyo ses alma cihazlarımızla övünürüz. Radyoyla insan sesini yüzlerce, hattâ binlerce kilometre uzaklara vermeyi öğrenmiş bulunuyoruz. Şerit ve plâklara alınmış seslerimiz, onlarca, yüzlerce yıl sonra da işitilecek. Başarılarımız çok olmakla beraber, bizden önce yaşamış olanların hizmetlerini de unutmamalıyız.

Bizden çok daha önce atalarımız, bir ağaç kabuğu üzerine yazarak gönderdikleri mektupla ilk defa olarak mesafeyi, mezar taşına yazdıkları yazıyla da zamanı aşmışlardı.

Eski zamanların sefer ve savaşlarını canlı bir şekilde tasvir eden birçok anıt kalmıştır. Taş üzerine kılıçlı ve mızraklı askerlerin şekli oyulmuştur. Galipler törenle evlerine dönüyorlar, arkalarındaysa başları önlerine eğik, elleri arkalarında bağlı esirler yürüyor. Yine burada, söz yerine kullanılan resimler arasında, kölelik ve eşitsizliği ifade eden kelepçelere rastlıyoruz.

Daha sonraları Mısır tapınaklarının duvarlarında böyle birçok tanık resimlere rastlayacağız.

İşte bir yapıya tuğla taşıyan köleler, uzun bir dizi meydana getirmişler. Biri omuzuna koymuş olduğu bir yığın tuğlayı iki eliyle tutmuş. Bir başkası da, bizim, omuzumuzda bir ağacın iki ucunda bakraçlarla su taşıdığımız gibi tuğla taşıyor. Duvarcılar duvar örüyorlar. Hemen oracıkta bir tuğla üzerinde de gözcü oturuyor. Dirseklerini dizlerine dayamış. Elinde uzun bir sopa var. Bu adam kendisi çalışmaz. Görevi başkalarını çalıştırmaktır. İkinci bir gözcü de, kurulmakta olan bir binanın yanında geziniyor. Korkuturcasına sopasını kölenin başı üzerine kaldırmış. Kölenin hali, hoşuna gitmemiş olsa gerek.

Yunan şairi Teognis, artık kölelik sağlamlaşıp sosyal düzenin temelini teşkil ettiği bir çağda şöyle yazmıştı:

*Ne soğandan gül çıkar,
Ne köleden özgür insan.*

İlk zamanlarda kölelere, aşağı insanlar gözüyle bakılmazdı. Özgürlerle köleler, bir yerde yaşar ve bir yerde çalışarak büyük bir aile, bir topluluk meydana getirirlerdi.

Bu ailenin, topluluğun başkanı babaydı. Karı ve çocuklarıyla oğulları, kadın erkek köleleri, bir çatı altında yaşar ve her şeyde ona bağlı olurlardı. Baba, istediği zaman hem oğullarını, hem de boyun eğmeyen kölesini so-
payla dövebilirdi.

İhtiyar bir köle, sahibine «oğlum» diye hitap eder, sahibini de, ona eski âdete göre «baba» derdi.

«Odiseya'yı okuduysanız eğer, ihtiyar domuz çobanı Evmey'in, efendisiyle bir sofrada oturup senli benli konuşarak yiyip içtiğini hatırlarsınız her halde. «Odiseya'yı yaratmış olan ozanlar, kabile reisine olduğu gibi, bu domuz çobanına da «tanrıya eşit» derler.

Türküdeki her söze inanılmaz. Domuz çobanı Evmey ne tanrıya, ne de sahibine eşitti. Köleden evde, aile üyelerinden daha çok çalışması istenir, eline daha az şey geçerdi. Köle bir mal, özgür insan da mal sahibiydi.

Sahip öldüğü zaman köle bir eşya gibi bütün erzak ve hayvan sürüleriyle birlikte sahibinin oğullarına miras kalırdı.

Ailede, artık önceki eşitlik kalmamıştı.

Burada baba oğullarına, erkek karısına, kaynata gelinlerine, büyük gelinlerse küçüklere hükmederlerdi. En

aşağı durumda olanlar kölelerdi. Bunlara herkes emreder ve kimse adam yerine koymazdı.

Soylar ve topluluklar arasında da önceki o çeşitlik kalmamıştı. Birinin hayvanı çok, ötekinkinki azdı. Hayvansa büyük bir servetti. Öküze karşılık, kumaş da alınabilirdi, silâh da. İlk bronz paraların, yüzölüp gerilmiş bir öküz derisi şeklinde basılmış olması rastgele değildi.

Hayvandan daha büyük servet kölelerdi.

Köle domuz, inek ve koyunları güderdi. Akşamleyin sürüleri, sağlam çitle çevrelenmiş ahır ve ağıllara kapardı. Köle ürünü toplamaya yardım eder, üzümü sıkıp şarap yapar, zeytin tanelerinden yağ çıkarırdı. Altın sarısı buğday ambarlara doldurulurdu. Büyük küplere oluklardan yağ akardı.

Köle, özgür insana yardım eder, en ağır iş kendisine düşerdi.

Savaş kârlı bir iş olmaya başladı. Çünkü savaşlar köle getiriyor, köleler de servet yaratıyorlardı.

Bunun için özgür insanlar savaşa gidiyor, köleler de sürüleri güdüyor ve toprağı işliyorlardı.

Savaş, insanların işini daha da arttırdı. Savaşmak için kılıç ve mızrak gerekti, savaş arabaları gerekti. Savaş arabalarına kuvvetli atlar koşulur, bunlar da askerleri hızla savaş alanlarında gereken yerlere ulaştırırdı.

Savaşta saldırı ve savunma bir arada yürür. Asker, düşmanın kılıç ve mızrak darbelerinden korunmak için başına miğfer giyer, sol elinde kalkan tutardı. Bir soydan gelen topluluğun yaşadığı evler, iri taş bloklardan sağlam duvarlarla çevrilirdi.

Soy ne kadar zengin ve kuvvetli olursa, savunmasını o kadar çok düşünürdü. Çünkü savunacak birçok şeyi vardı. Yüksek tepelerin üstünde, kale duvarları boyunca uzanmış çukurları ve kalın kapıları olan, onlarca oda

ve ambarlı büyük kale evler meydana gelmeye başlamıştı.

bir kalenin kuşatılması

Kale duvarlarında çok uzaklar görölürdü. Bozkırda toz bulutları ve güneşte parlayan mızrak uçları görünür görünmez, kalede hemen savunma hazırlıkları başlardı. Çiftçiler alelacele öküzlerini, çobanlar da sürüleri toplardılar. En son insan kaleye girince ağır kapılar kilitlenirdi. Askerler kale duvarlarında düşmanı ok yağmuruna tutmak için beklerlerdi.

Düşmanlar, kale önlerine kadar gelip çadırlarını kurarlardı. Kalenin kolayca teslim olmayacağını bilirlerdi. Yüksek duvarları yıkmak için aylar isterdi. Her sabah kale kapıları gıcırdaya gıcırdaya açılırdı. Savaşın kaderini açık yerde tayin etmek için, kapıdan mızraklı askerler çıkardı. Ve büyük bir kinle kılıçlarını, düşmanların at kuyruğuyla süslenmiş miğferlerine indirir, ne düşmana, ne de kendilerine acımadan güçten düşünceye kadar çarpışırlardı.

Kuşatılanları güçlendiren aile ocağını, çoluk çocuğu savunma duygusuydu. Öbürleriniyse servet ele geçirme hırsıydı. Kalenin sağ kalan savunucuları, gece geç vakit geri çekilirlerdi. Tan yeri ağarıncaya kadar savaş dinirdi. Böylece günler geçerdi. Kuşatılanlar, saldıranlara karşı yiğitçe savaşırlardı. Ama açlık, düşman kılıçlarından ve oklarından daha korkunçtu.

Bodrumlarda buğday yerinde yel esmeye ve büyük yağ küplerinin dibi görünmeye başladığı zaman kalede bir ağlaşmadır başlardı. Aç çocuklar ağlaşır, kadınlar erkekleri öfkelenmemek için gözyaşlarını gizli gizli silerlerdi.

Her çıkış hareketinden sonra kaleyi savunanlar azalırdı. Sonunda bir gün gelir, düşman, geri çekilen savu-

nucuların peşinden kaleye daldı. Kale duvarlarında taş üstünde taş kalmazdı. İnsanların yaşadıkları, çalıştıkları, yiyip içtikleri yerlerde harabeler ve cesetler kalırdı. Kazananlar, özgür insanları köle yapmak için yaşlıları ve çocukları alıp götürürlerdi.

ölüler canlıları anlatıyor

Ülkemizin güneyindeki geniş bozkırlarda ufka kadar yüksek höyükler uzanır. Yerlilerden hiç kimse, bu tepelerin bozkırın ortasında nasıl meydana geldiğini ve kim tarafından yapıldıklarını hatırlamıyor.

Yüzlük bir ihtiyara soracak olursanız, bunların «Mamayların» yada «Mamay kızlarının» mezarları olduğunu söyler.

Ama «Mamayların» kim olduğunu ve buralarda ne zaman yaşadıklarını izah edemez.

İhtiyar, bir defa söze başladıktan sonra, bu höyüklerde birkaç yıl, bir plana göre kazılarla uğraşıp hazine arayan ve bir şey bulamayan bir çiftlik sahibi hakkındaki anılarını anlatır. Köy ağası, devrimden sonra çiftlikten kovulduğu için höyükteki araştırmalardan vazgeçmek zorunda kalmış.

Aslında bu sorular, ihtiyara değil, höyüklerde kazı işleriyle uğraşan arkeologlara sorulmalıydı.

Çünkü ihtiyar, ancak kendi zamanında olanları hatırlar, arkeologlarsa, yüzyıllarca önceki olayları bile bilirler.

Höyükler, vaktiyle steplerde yaşamış olan insanların mezarlarıdır.

Höyüklerde kazı yaparken, derinliklerinde insan iskeletleri ve yanlarında toprak küpler, taş yada tunç âletler, birkaç at kemiği gibi şeyler de bulunur.

Bunlar, gittiği uzak yol için ölüye verilen eşyalar-
dır.

İnsanın, öldükten sonra da yemesi ve çalışması ge-
rekeceğine, kadına kirmen, erkeğe de mızrak olabilece-
ğine inanılırdı.

En eski mezarların hepsi birbirine benzer. Ölüünün
mezarına, kendisine ait bazı eşyalar konulurdu.

O zamanlarda insanın eşyası pek azdı. İnsan neye
«benim» diyebilirdi? Yalnız boynunda taşıdığı muskaya,
bir de düşmanları vurduğu mızrağa...

Evde her şey ortaklı. Çünkü bütün işler, hep birlik-
te tüm soyca görülürdü. Bu yüzden de, en eski höyükler-
de yatanlar arasında yoksul ve zengin olmayıp herkes
eşittir.

Zengin ve yoksul ölüler, daha sonraları ortaya çık-
mışlardır.

Don ırmağı kıyılarındaki Yelizavetovskaya köyü ya-
kınlarında üç çeşit höyük mezarlığı bulunmuştur. Hö-
yüklerin bazılarında zenginler, bazılarında orta halli in-
sanlar, bazılarında da en yoksul kimseler gömülüdür.

En büyük höyüklerin ortasında geniş çukurlar var.
Bu çukurlarda mezarlar, mezarlarda da süslü Yunan va-
zoları, altın işlemeli zırhlar, ustaca süslenmiş hançerler
bulunur.

Daha küçük höyüklerde çok az altın eşya bulunmuş,
ama süslü vazolara hiç rastlanmaz. Bu mezarlara yine
de yoksul denemez. Ölü yoksul olsaydı, mezarına siyah
sırlı bir tabak ve bir zırh konulamazdı.

Mezarlıkta yoksulların gömülmüş oldukları küçük
tepecikler çoğunluktur. Dar bir çukurda, ölüünün sağ eli-
nin yanına bir mızrak, sol elinin yanına da, susayınca
su içebilsin diye bir küp konmuştur. Yani yoksul, me-
zarda da yoksul kalmıştır.

«Mezar gibi dilsiz» diye bir söz var, ama bu mezar-

lara dilsiz denebilir mi? Bunlar dünyada ilk kez olarak zenginlerle yoksulların meydana geldiği zamanlardan söz etmiyorlar mı?

Mezarlıktan ayrılıp höyüklerin arasında bulunan köyün harabelerine doğru gidersek, orada da eski zenginliğin ve eski yoksulluğun izlerini görebiliriz. Arkeologlar, köyün iki duvarla çevrili olduğunu, bunlardan birinin köyü dış taraftan kuşattığını, öbürününse, ırmağın kenarındaki merkezi kucakladığını tespit etmişlerdir. Köyün merkezinde, uzak Yunanistan'dan getirtilmiş olan birçok pahalı kap ve vazo kırıkları bulunmuştur. Köyün iç ve dış duvarları arasındaki kenar mahallelerinde böyle kırıklara hemen hemen hiç rastlanmaz. Burada, yalnız en âdi, yerli kapkacak parçaları bulunmuştur. Merkezde, kenar mahallelerde yaşayanlardan daha varlıklı, pahalı kapkacak satın alabilecek durumda olan insanların yaşadığı meydandadır.

Uzaklardan görünen höyükler, sonraları ise zenginlerin mezarları üzerinde yükselmiştir.

Böylece, mezarlar, içlerinde gömülü olanlar hakkında bilgi veriyorlar. Bazan mezarlar, korkunç şeyler de anlatır. Örneğin, sahipleriyle birlikte toprağa gömülme için öldürülen kölelerin ve kocalarının arkasından mezara girmeye zorlanan kadınların kaderinden de bahsedebilirler.

Zengin bir soyun başkanı olan babanın gaddarca egemenliğini, mezarlar kitaptan daha iyi anlatır. Soyun reisi ölürken, beraberinde karılarını ve kölelerini de mezara götürürdü. Çünkü bunlar da, tunç ve altın eşyalar gibi başkanın malıydı.

insan yeni bir maden yaratıyor

Karanlık mezarlarda ve kale duvarlarıyla çevrili kasabaların enkazlarında binlerce yıl kalmış olan değerli

eşyalar, şimdi müzelerde korunmaktadır. Uzun yıllar boyunca insanlardan gizli kalmış şeyler, herkesin, uzak geçmişi kendi gözleriyle görebilmesi için sergilenmiştir.

Müzeyi gezenler, saatlerce vitrinlerin önünde durarak, altın kabızalı kılıçları, güzel zincirleri, altından yapma buzağı başlı boncukları, boğa ve geyik şeklinde gümüş kapları seyrederek.

Bu eşyaları yapabilmek için ne kadar emek ve ne kadar hüner lâzımdı! En adî bir tunç hançer yapabilmek için günlerce çalışılmıştı.

Her şeyden önce maden cevheri bulunmalıydı. Bakır külçelerinin ayak altında yuvarlandığı zamanlar geçmişti. Bakır cevheri çıkarmak için yerin derinliklerine sokulmak gerekiyordu. Derin ocaklarda maden cevheri kazmalarla parçalanır, sonra tulumlar içinde yukarıya çıkarılırdı.

Taş daha kolayca parçalayabilmek için maden ocağında ateş yakılırdı. Taş kızınca da üzerine su dökülürdü. Su cızıldayarak buğu bulutlarına çevrilir, taş çatlayarak parça parça olurdu. Böylece ateşle su, madencinin kazmasına yardım ederlerdi. O zaman maden ocağı bir yanardağa benzerdi. Yanardağın kraterinde olduğu gibi burada da maden ocağının ağzından, içeride yakılan ateşin aydınlattığı buğular püskürürdü. Şimdi bile bazı dillerde yanardağlara, eski Roma'da demirci tanrısının adından dolayı Volkan denir.

Çıkarılan cevherden maden eritilmesi büyük bir hüner isterdi. Bakır eşyaların daha kolay dökülebilmesi için maden sağlam olmalıydı. Bu maksatla bakıra kalay karıştırılırdı. Maden cevheri eritildiği zaman, bakırla kalayın karışmasından yeni bir alaşım meydana gelirdi. Bu artık adi bakır olmayıp, insan eliyle yaratılmış, yeni nitelikleri olan yeni bir madendi, yani tunçtu.

Eski zamanlarda, kaba taş âletler devrinde, bir in-

san başka birinin işini kolayca yapabilirdi. Zanaat sahibi olmak o kadar güç bir iş değildi. Avcılıkla geçinen bir kabiledede bütün erkekler avcıydılar. Ve her biri kendi yayı ve oklarını kendisi yapardı.

Fakat esnek bir dalı eğerek uçlarını kirişle bağlayıp yay yapmak başka bir maden cevheri parçasından parlak bir tunç kılıç yapmak başkaydı.

İnsanlar silâhçılık zanaatını öğrenmek için yıllarca uğraşıyorlardı. Babadan oğula geçen bu zanaat, soyun malı olup servet gibi kuşaktan kuşağa miras kalırdı. Bazan çömlekçiler, silâhçılar, bakırcılar başlı başına mahalleler meydana getirirlerdi. Ve ünleri uzaklara yayılırdı.

insanın kendi malı ve başkasının malı

Başlangıçta her usta, yalnız kendi topluluğu ve kendi köyü için çalışırdı. Zamanla, silâhçı yada çömlekçi, mallarını tahılla, kumaşla, yada başka zanaatçıların mallarıyla değiştirmeye başladı.

Maden ocaklarında kazdırılıp üstüne su dökülerek parçalanan taş gibi, eski şoy düzeni de yavaş yavaş çatlayıp dağılmaya başlamıştı.

Önceleri soyun bütün üyeleri eşitti. Yavaş yavaş bir uçurum, zenginleri yoksullardan, ikinci bir uçurum da zanaatçıları çiftçilerden ayırmıştı.

Önce zanaatçı kendi topluluğu için çalışır, topluluk onu beslerdi. Çünkü insanlar, hep birlikte çalışır, elde ettiklerini de bölüşürlerdi. Zanaatçı, yaptığı kılıçları ve kazanları pazara sürmeye başlayınca, karşılık olarak aldığı tahıl ve kumaşları soydaşlarıyla paylaşmaktan vazgeçti.

Çünkü tahıl ve kumaşı, kimseden yardım görmeksizin, çoluk çocuğu ile birlikte kendisi kazanmıştı.

İnsan böylece kendisinin olanı, başkasının olandan, kendi ailesini soydaşının ailesinden ayırmaya başladı.

İnsanlar ayrı ayrı, aileler halinde yaşamaya başladılar.

Yunanistan'ın Miken ve Tirent şehirlerinde, bu ayrılığı açıkça gösteren konut harabeleri bulunmuştur.

Yüksek bir tepede, kalın duvarlarla çevrili evde en zengin ve en kuvvetli aile yaşırdı. Böyle bir ailenin, kalın duvarlar arkasında saklayacağı şeyleri vardı. Burada kabilenin önderi, oğulları, gelinleri ve torunlarıyla birlikte yaşırdı. Tepenin eteklerindeki kulübelerdeyse yoksul çiftçiler barınırdı. Yamaçlarda da silâhçı, çömlekçi, bakırcı gibi zanaatçıların evleri vardı.

Bu yerlerde yaşayanlar, artık birbirleriyle eşit insanlar olarak konuşmazlardı. Çiftçiler, zengin ve yetkili kabile önderini gördükleri zaman saygıyla selâmlarlar-
dı. Tanrıların kuvvetliyi koruduklarına inanırlardı çünkü.

Bunu kâhinler, çiftçilere daha küçük yaştan öğretir-
lerdi.

Çiftçiler zanaatçılara ve maden ocaklarında çalışanlara da kardeş gözüyle bakmazlardı. Sakın, ateş püsküren yerin altından bakır çıkaran bu üstü başı isli adamlar, birer büyücü olmasınlar! Yerin altında neler olduğunu nereden biliyordu bunlar? Maden cevherini nasıl buluyorlardı? Herhalde bunlara toprağın nereden kazılması gerektiğini gösteren ve maden cevherini çıkarıp tılsımla bakır ve tunca çevirmelerine yardım eden birisi vardı. Orada toprağın altında muhakkak, madencileri koruyan esrarengiz biri olmalıydı. İnsanlar bunlardan uzak dursa daha iyi ederlerdi.

Yalnız Yunanistan'da değil, her yerde böyle düşünürlerdi.

Bu büyücü demirciler hakkında çok eski zamanlardan kalan masallar var.

O zaman insanların zenginlikle yoksulluğu nasıl gördüklerini anlatan sözler dilimizde hâlâ yaşıyor. İnsanların zengin ve yoksul diye nasıl bölündüğü bilinmediği için, insanın kaderini tanrıların tayin ettiği sanılırdı.

Dilimizde zengin anlamına gelen «bogatiy» kelimesi Tanrı demek olan «bog» sözünden gelir. Bu söz insanların, Tanrının zenginlere yardım ettiğine, yoksullara da sefaletten başka bir şey vermediğine inandıkları zamanlar doğmuştur.

her şey ortaktı

İnsanın geçtiği yola bir kere daha göz atalım.

Bir zamanlar insanlar arasında zengin, yoksul, köle ve köle sahibi yoktu.

Kulübelerde yaşamış olan ilk avcılarının hepsi de aynı derecede yoksuldu. Taştan ve kemikten yapılmış silâhları mükemmel olamazdı. İnsanlar yaban hayvanlarından, açlık ve soğuktan, ancak birlikte yaşayıp, birlikte avlanmak, tehlike halinde ortak gayretle kendilerini savunmak, hep birlikte evlerini kurmak sayesinde kurtulabiliyorlardı.

Tek başına mamut şöyle dursun, ayıyı bile öldürmek imkânsızdı.

İnsanın, ocak yapmak için kocaman bir taş getirmeye, yada bir kayanın dibinde taş bloklardan duvar örmeye, tek başına gücü yetmiyordu.

İnsanların her şeyi ortaktı. Ve av uğurlu olduğu zaman, ihtiyarlar, vurulmuş hayvanı parçalayarak onu izleyip öldürenlere dağıtırlardı.

Derken binlerce yıl geçti. Kulübe yerine evler ku-

rulmaya başlandı. Taş ve kemik âletlerin yerini madenden âletler aldı.

İnsanlar önceleri toprağı çapalarla kazarlardı. Daha sonra sabanla sürmeye başladılar. İnek, at, koyun evcilleştirildi. Demirhanelerden çekiç sesleri duyulmaya başladı. Çömlekçi tezgâhları belirdi. İnsanlar arasında iş bölümü doğdu. Demircinin bizzat toprağı sürmesine hacet yoktu. Yaptığı balta yada orağı verip tahıl alabilirdi. Çiftçi koyun sürüleri olmadan da yaşayabilirdi. Çünkü hayvan yetiştirenlerden tahıl karşılığında istediği kadar yün alabilirdi.

Tahıl, yün, balta, kapkacak yüklü kayık ve gemiler kasabadan kasabaya, köyden köye dolaşmaya başlamıştı. Yabancı ellerden «misafir» olarak gelenlerin soygunculuk yaptıkları çok görülmüştü. Değiş tokuşla soygun bir arada gidiyordu.

Önceleri kabilede zengin yoksul yoktu. Hepsi aynı ayardaydı. Daha sonraysa, eteklerinde yoksulların kulübeleri bulunan tepelerde, zengin ve kuvvetli ailelerin evlerini kuşatan yüksek duvarlar yapılmıştı. Duvarların arkasında ambarlar ağzına kadar doluydu. Böyle ailelerin serveti yıldan yıla artıyordu.

Zenginler iktidarı ele geçirerek daha yoksul olanlara boyun eğdiriyorlardı. Yoksulun, zengin komşusundan daha sık yardım istemesi gerekiyordu. Fakat bu yardım kendisine çok pahalıya mal oluyordu. Çünkü sıkıntı içinde alınan ödünç tahılı yıllarca çalışarak ödemek zorundaydı.

Böylece birtakım insanlar başkalarını köleleştirmeye başladılar. Köleleştirme yalnız bu yolla olmuyordu. Savaşlarda esir düşen özgür insanlar da köle oluyordu.

Önceleri herkes çalışırdı. Sonra birtakım insanlar, kendileri hiç çalışmazken başkalarını zorla çalıştırıyorlardı.

Eski zamanlarda her şey, yani av âletleri ve av ortak maliken sonraları yalnız toprak, hayvan sürüleri, atelyeler değil, toprağı süren, sürüleri güden, atelyelerde çalışan köleler de köle sahibinin malı olmuştı.

Önceleri bir topluluğun insanları, aralarında kavgaya etmez, barış içinde yaşarlardı. Rusça'da «mir» sözünün hem barış, hem de topluluk anlamında kullanılması sebepsiz değildir.

Fakat köleliğin doğmasıyle her köyde, her şehirde bir kavgadır almış yürümüştü.

Köle sahipleri köleleri insandan saymazlar, köleler de sahiplerinden nefret ederlerdi.

Kölenin akli fikri, sahibinden kaçmaktı. Köle sahibiyse malını, yani canlı ve konuşan âletini korumaya çalışırdı. Köle sahiplerinin devleti, özgürlerin mal ve mülkünü silâh gücüyle korurdu. Köleler ayaklanmak isterse hadleri bildirilir, insafsızca ezilirlerdi.

Böylece, eski ilkel topluluk düzeninin yerini yeni bir düzen, yani kölelik düzeni almıştı.

7

bilimin başlangıcı

Bir zamanlar bütün dünya insan için bir masaldı. Her şey karanlık ve anlaşılmayan birer varlıktı.

Her adım, elin her hareketi, insanı talihli yada talihsiz edebilecek gizli bir kuvvet tarafından idare ediliyor sanılırdı.

Tecrübe o kadar azdı ki, insanlar gecedten sonra

gündüzün yada kıştan sonra baharın gelip gelmeyeceğine bile emin değillerdi.

İnsanlar, güneş doğsun diye törenler yaparlardı. Mısır'da güneşin sembolü sayılan Firavun, her gün tapınağın etrafında dolaşırdı.

Mısırlılar, güzün «güneş asası» dedikleri bayramı kutlar ve yoluna devam edebilsin diye, zayıflayan güz güneşinin eline bir asa vermek gerektiğini sanırlardı.

Fakat bir yandan da, insan, yavaş yavaş dünyanın ve maddenin özelliklerini öğreniyordu.

Taşı yontan ve cilâlayan ilkel zanaatçı, taşın özelliklerini, kendi elleri ve gözleriyle incelerdi. Zanaatçı, taşın sert olduğunu, kuvvetle vurulursa parçalanabileceğini ve bağırmayacağını bilirdi. Gerçi taşlar birbirine benzerlerdi. Belki aralarında dile geleni de bulunurdu.

Böyle tahminler bizi güldürebilir. Ama ilkel insan bunu çok ciddiye alırdı.

İlkel insan, daha olayları yasalara bağlayamadığı için, hayat ona hep istisnalarla dolu gibi gelirdi. Dünyada birbirine benzeyen iki taş bile bulunmadığını gören insan, özelliklerinin de başka olabileceğini sanırdı. Taştan yeni bir kazma yaparken, bunun da toprağı eski kazma gibi kazabilmesi için onu ıptkı eskisine benzetmeye çalışırdı.

Yüzlerce ve binlerce yıl geçti. İnsanın elinden gelip geçen çeşitli taşlardan, yavaş yavaş özellikleri ortak olan genel bir taş kavramı meydana geliyordu. Bütün taşlar sertti. Demek taş sert bir maddeydi. Hiç bir taş konuşmadığına göre demek taşlar konuşmazdı.

Böylece, bilimin ilk tohumları, yani eşyalar hakkında kavramlar doğdu.

Bir usta, çakmaktaşı sert bir taştır derken, yalnız elindeki çakmaktaşı değil, bütün çakmaktaşlarını kast ediyordu.

Yani insan doğanın yasasını, dünyada mevcut bir kuralı artık biliyordu.

«Kıştan sonra bahar gelir.» Biz buna hayret etmeyiz. Çünkü kıştan sonra güz değil, bahar geleceğine şüphemiz yoktur. Atalarımız için mevsimlerin değişmesi, uzun gözlemlerden sonra yapmış oldukları ilk bilimsel keşiflerden biriydi. İnsanlar mevsimlerin, ancak bir sıra izleyerek geldiklerini anladıktan sonradır ki, yılların hesabını tutabilmişlerdi.

Mısır'da, bu buluş Nil'in belli zamanlarda taşması gözlenerek yapılmıştı. Orada yıl, Nil'in bir taşmasından öbürüne kadar süren zamandı.

Nil'in taşmasını kâhinler izlerdi. Çünkü insanların inancına göre, Nil bir tanrıydı. Nil kıyılarındaki Mısır tapınaklarının duvarlarında, kâhinlerle çizilmiş olup suyun seviyesini gösteren işaretler kalmıştır.

Tarlaların sıcaktan çatlak çatlak olduğu Temmuz ayında, çiftçiler, Nil'in bulanık sarı sularının arklara akacağı vakti dört gözle beklerlerdi. Suyun akıp akmayacağını kim bilebilirdi? Ya tanrılar insanlara öfkelenip tarlalara su göndermezlerse, ne olurdu halleri!

Her taraftan tapınaklara akın akın armağan ve kurbanlar gelmeye başlardı. Çiftçiler ellerinde kalan son tahılı kâhinlere götürüp onlardan tanrılara daha candan dua etmelerini dilerlerdi.

Kâhinler, suyun kabarıp kabarmadığını öğrenmek için her sabah ırmağa inerlerdi.

Akşamları da tapınağın yassı damına çıkıp, diz çökerek uzaklara, yıldızlara bakarlardı. Yıldızlı gök onların takvimiydi. Sonunda kâhinler tapınaktan törenle: «Tanrı dualarımı kabul etti. Üç gece sonra tarlalara su gönderecek» diye ilân ederlerdi.

Böylece insan yavaş yavaş, adım adım, kendisi için yeni olan bir dünyaya, yani eski masal dünyası yerine,

yeni bilim dünyasına hâkim oluyordu. Tapınağın damı ilk gözlemeviydi. Çömlekçinin ve demircinin atelyeleri de ilk denemelerin yapıldığı laboratuvarlardı.

İnsan gözlemeyi, hesaplamayı ve bunları bir sonuca bağlamayı öğreniyordu.

Şimdiki bilime çok az benzer tarafı olan eski bilim, büyüye pek benziyordu ve bundan kurtulmak kolay değildi. İnsanlar yıldızları yalnız gözetlemez, onlara bakarak başkalarının falını da söylerlerdi. Yerle göğü inceleyen, yer ve gök tanrılarına dua ederlerdi. Bununla beraber insanı saran kör inançlar sisi azar azar dağılıyordu.

tanrılar olimpe çekiliyorlar

Büyülü masal dünyasının sisleri arasından, insanın gözleri önünde yavaş yavaş eşyanın gerçek şekilleri belirmeye başladı.

İkel insanlar, eski zamanlarda, her yerde, yani her taşta, her ağaçta ve her hayvanda ruhların yaşadığına inanırlardı.

Artık bu inancın sonu gelmişti.

İnsan, her hayvanda bir ruh yaşadığına inanmaz oldu. Onun zihninde bütün hayvanların ruhunu, ormanın en sık ve karanlık yerinde yaşayan bir orman tanrısı temsil etmeye başladı.

Artık çiftçi de her demette bir ruh yaşadığına inanmıyordu. Kafasında, bütün ürünlerin ruhları birleşerek, başakları büyüten bir tek bereket tanrıçasına çevrilmişti.

Eski ruhların yerini alan bu tanrılar, artık insanların arasında yaşamıyorlardı. Bilgi onları insanın yaşadığı yerlerden gittikçe daha uzaklara koyuyordu. Tanrılar da mesken olarak, insan ayağının basmadığı karanlık

kutsal ormanları, dağların ormanlarla kaplı tepelerini seçmeye başlamışlardı.

Ama insan oralara da giriyordu. Bilgi, ormanın karanlıklarını aydınlatıyor dağları saran sisleri dağıtmaya başlıyordu.

Yeni yerlerinden de kovulan tanrılar, bu sefer göklere çıkıyor, denizlerin dibine iniyor, yerin derinliklerinde, yeraltı ülkesinde gizleniyorlardı.

Zaman geçtikçe tanrılar insanların arasında daha seyrek görülmeye başladılar. Tanrıların yeryüzüne inerek savaşlara, bir kalenin kuşatılmasına katıldıkları hakkındaki efsaneler ağızdan ağıza dolaşmaya başlamıştı.

Kılıç ve mızrakla silâhlı tanrılar, insanlar arasındaki kavgalara karışıyorlardı. Son dakikada, başkomutanı kara bir bulutla koruyan ve düşmanlara yıldırımlar indiren de onlardı. Bu efsaneleri anlatanlar, bunun çok eski zamanlara ait olduğunu da eklerlerdi.

Böylece, insan deneyi gittikçe daha uzaklara gidiyor ve tanrıları yakınlardan uzaklara, şimdiki zamandan geçmişe, bu dünyadan öbür dünyaya çekilmeye zorlayan ışık dairesi yavaş yavaş genişliyordu.

Tanrılarla işi olmak da gittikçe güçleşiyordu. Önce-leri herkes mucizeler gösterebilir, törenler yapabilirdi. Eskiden törenler de basitti. Örneğin yağmur yağdırmak için, ağıza alınmış suyu, oyun sırasında püskürtmek yeterdi. Bulutları dağıtmak için de dama çıkıp yeli taklit ederek üflemek gerekirdi.

Sonraları insan, böylece ne yağmur yağdırmanın, ne de bulutları dağıtmanın mümkün olmadığını anlamıştı. İnsanlar, tanrıları büyüyle kandırmanın zor olduğunu görüyorlardı. Bunun için de insanlarla tanrılar arasına, bütün karışık törenleri ve tanrılarla ilgili efsaneleri bilen kâhinler giriyordu.

Eski zamanlarda büyücü, herhangi bir avcı oyunun-

da yalnız bir tören idarecisi vazifesini görürdü ve ruh-
lara, soydaşlarından daha yakın değildi.

Kâhinse büsbütün başkaydı. Kâhin, kutsal sayılan
bir ormanda, tanrıların komşusu olarak yaşırdı. Tapı-
nağın damına çıkar, yıldızlı gökyüzü kitabından tanrı-
ların iradesini okurdu. Yıldızların kitabını yalnız o oku-
yabilirdi. Savaştan önce hayvanların iç organlarını yok-
layarak fal açar ve savaşın kazanılacağını ve kaybedile-
ğini bildirirdi.

Böylece kâhin, insanlarla tanrılar arasında aracı
olmaya başlamıştı.

İnsanlardan gittikçe uzaklaşmakta olan tanrıların
herkese aynı gözle baktıkları zamanlar çoktan geçmiş-
ti. İnsanlar, kendilerine ve yaşayışlarına baktıkları za-
man, artık önceki eşitlikten bir iz görmüyorlardı. Kâhin-
ler: «Zaten böyle de olmalı, insan her şeyi tanrılara ema-
net etmelidir. Padişahlar ve krallar, halkları idare et-
tikleri gibi, tanrılar da dünyayı idare ederler» diyorlar-
dı. Kâhinlerin bu öğütlerine herkes kulak asıyordu.
Tanrıların buyruğuna boyun eğmek istemeyenler de
vardı.

Bir gün gelecek ve bir Yunan şairi «Zeus'un adaleti
nerededir?» diye soracaktı. «İyiler acı çekiyor, kötülerse
mutluluk içinde. Çocuklar babalarının günahları için ce-
zalandırılıyor. İnsanların arasında kalan tek tanrıya,
Umut tanrısına yalvarmak kalıyor yalnız. Bütün öbür
tanrılar Olimp'e çekildiler.»

dünya genişliyor

İlkel insan, gerçeği masaldan, bilgiyi kör inançlar-
dan ayıramazdı.

Kaymağın süttten ayrılıp süütün üstünde toplandığı
gibi, bilginin de kör inançlardan ayrılıp başlı başına bir
varlık olması için binlerce yıl gerekmişti.

Yunanlılar, bize «İlyada» ve «Odiseya»yla eski türkü ve destanlarını bırakmışlardı. Bu destanlar, Yunanlıların Troya'yı nasıl kuşatıp tahrip ettiklerini, sonra Yunan kabilelerinden birinin önderi Odiseus'un, yurdu İtaka adasına dönünceye kadar denizlerde başından geçenleri anlatırlar. Troya önlerinde tanrılar, insanlarla yanyana savaşırlar, bazıları kuşatanlardan, bazıları da kuşatılanlardan yanadırlar. Tanrıların gözdelerinden biri ölümle yüz yüze geldiğinde, tanrılar onu savaş meydanından sağ salim kaçırmazlardı. Olimp dağının tepesinde tanrılar ziyafetlerde keyif çataırken, savaşa yeniden başlanıp başlanmaması yada birbirine düşman olan halkların barıştırılıp barıştırılmaması hususunda aralarında görüşürlerdi.

Bu destanlarda gerçek, uydurmalarla karışmıştır. Burada hangi kısım tarih, hangi kısım masaldır? Yunanlılar gerçekten bir zamanlar Troya önlerinde savaşmışlar mıdır? Sonra, Troya diye bir şehir gerçekten var mıydı?

Arkeologun küreği bütün şüpheleri dağıtıncaya kadar bilim adamları bu konuda bir hayli tartışmışlardır. İlyada'yı rehber edinen arkeologlar, Anadolu'ya gidip Troya'nın harabelerini gösterilen yerde buldular.

Odiseya'da anlatılanların hepsi uydurma olmadığı anlaşıldı. Bunu coğrafyacılar ispat ettiler. Bilim adamları, Odiseus'un yolunu harita üzerinde izleyebildiler. Haritaya bakarsanız, Lokofaglar ülkesini, Eol adalarını, hattâ Odiseus'un gemisinin bir yere çarpmaktan güç kurtulduğu Skila ile Karibdes geçidini bile bulabilirsiniz.

Lotofaglar ülkesi, Afrika'nın Trablusgarp kıyısı, Eol adaları, şimdiki Lipari adaları, Skila ile Karibdes ise Sicilya'yla İtalya arasındaki boğazdır.

Odiseya'da her şey uydurma olmamakla beraber,

antik dünyanın coğrafyasını Odiseya'dan öğrenmek isterseniz, büyük bir hata işlemiş olursunuz.

Bu ilk gezi kitabında coğrafya masal gibi bir şeydir. Kitapta, dağlar canavarlarsa, adalarda yaşayan vahşi insanlarda tek gözlü dev yamyamlara çevrilmişlerdir.

O zamanın insanları, yalnız doğup büyüdükları yerleri iyi bilirlerdi. Gerçi, tüccarlar gemileriyle denizlerde dolaşırlardı ama, kıyılardan uzaklaşmaya cesaret edemezlerdi. Denize açılmak tehlikeliydi. Çünkü gemilerde pusula, harita yoktu, rotayı güneşe ve yıldızlara göre tayin ederlerdi. Bir adada herhangi bir kaya, kıyıdaki yüksek bir ağaç fener yerini tutardı.

Denizde binlerce tehlike gizliydi. Bir taş benzeyen geniş gemi, en hafif dalgalarda bile sallanırdı. Esnek olmayan yelkenlerle başa çıkmak zordu. Rüzgâr insana hizmet etmek istemiyor ve gemiyle, bir tüyle oynar gibi oynuyordu.

Sonunda gemi kıyıya yanaşıyordu. Yorgun denizciler, gemiyi karaya çekiyorlardı. Kıyıda dinlenebilirlerdi, fakat içleri rahat değildi. Yabancı ülke, denizden de korkunçtu. Denizciler, başka denizcilerden işittikleri yamyamları görür gibi oluyorlardı. Tanımadıkları her hayvan, büyüyerek onların gözünde deve çevriliyordu. Denizciler, kıyılarına çıktıkları ülkenin içerilerine girmeye cesaret edemiyorlardı.

Yine de, her yeni gezi dünyayı genişletiyordu. Bilinmeyen sınırları, masalın sınırları, gittikçe daha da uzaklaşıyordu. Denizcilerin en cesurları, okyanusun başladığı deniz kapılarına kadar giderlerdi. Denizciler, okyanusu da evren gibi uçsuz bucaksız sanırlardı. Evlerine döndüklerinde, dünyanın sonuna kadar gittiklerini ve onun her yandan okyanusun kuşatmış olduğunu anlatırlardı.

Aradan binlerce yıl geçecek ve insanlar Avrupa'dan

Hindistan'a, Çin'den Avrupa'ya gidip geleceklerdi. Denizciler okyanusu aşarak insanların yaşadığı topraklar bulacaklardı. Ama masal, daha uzun süre coğrafyayla birlikte yürüyecekti.

Amerika'yı keşfeden Kristof Kolomb, yeryüzünde cennetin bulunduğu bir dağın varlığına inanırdı. İspanya kraliçesine, cennete yaklaşıp dolaylarını inceleyeceğini umduğunu yazmıştı.

XV. yüzyılda Rusya'da, Ural dağlarının arkasında, kışı aylar gibi uykuda geçiren halkların yaşadığına inanırlardı. «Doğu Ülkesinde Yaşayan Tanımadığımız İnsanlar Hakkında» başlıklı eski bir el yazma kitap vardır. Bu kitapta, ağızları tepelerinde, başsız ve gözleri göğüslerinde olan insanlardan etraflıca söz edilmektedir.

Bu bize gülünç geliyor. Zamanımızda da hayalî roman yazarları, insanların bugüne kadar gidemediği dünyaları garip yaratıklarla doldurmuyorlar mı?

Dünyamız artık iyice incelenmiş, öğrenilmiştir. Bunun için de yazarlar kahramanlarını sık sık yerin merkezine Mars'a, Ay'a gönderiyorlar.

ilk ozanlar

Her geçen yüzyılla, insanların hayatında gizli ve esrarengiz şeyler de azalıyordu. Zanaatçı, kendi ellerine ve gözlerine, gittikçe daha çok inanmaya, büyüye daha az başvurmaya başlamıştı. Bir vadiye çöken sisin, güneşin doğmasıyla dağıldığı gibi, büyü de yavaş yavaş insanların hayatından uzaklaşıyordu.

Büyü, daha çok törenlerde, kutsal oyunlarda, dans ve türkülerde tutunuyordu. Uyanmakta olan insan aklı, büyüü, yurdu olan buralardan da söküp atıyordu.

Büyü, zamanla oyunlardan ve türkülerden ayrılıyor, sadece oyun ve türkü kalıyordu.

Yunanistan'da çiftçiler, insanlara bolluk getiren Diyonizos şerefine oyunlar tertip ettikleri zaman bunlar, başlangıçta kutsal oyunlardı. Koro doğaya, kış uykusundan uyanıp insanlara ekmek, meyve ve şarap vermek işinde, yardım etmesi için Diyonizos'un yeniden dirilmesi hakkında şarkılar söylerdi.

Yüzlerine hayvan maskeleri takmış insanlar, köyde kurban sunulan yerin çevresinde dans ederlerdi.

Solist, Diyonizos'un çektiği cefaları anlatan bir şarkı söyler, koro da nakaratla cevap verirdi.

Bu eski törensel oyun, artık bir tiyatro temsiline benziyordu. Solistin ve maskeli insanların şahsında, geleceğin aktörlerini görmek mümkündü. Solist yalnız tanrının cefalarını anlatan şarkılar söylemekle kalmaz, şarkısına hareket de katardı. Göğsünü yumruklar, ellerini göğe doğru kaldırır.

Tanrı dirildikten, yani kanılarınca doğa uyandıktan sonra, maskeli insanlar kendilerini, çılgınlık derecesini bulan bir neşeye bırakır, birbirlerine takılır, gülüşerek şakalaşırlardı.

Birkaç yüzyıl daha geçecek, büyü büsbütün kaybolacak, hareketin özü kalacaktı. İnsanlar, önceki gibi şarkı söyleyip oynayacak, dans edeceklerdi. Ama tanrıların cefaları yerine insanların acıları tasvir edilecekti. Seyirciler sahneye bakarak gülecek yada ağlayacak, kahramanlığa hayran olacak, kusur ve ahmaklıklarla alay edeceklerdi.

Eski koronun solisti daha sonra trajedi aktörüne, maskeli neşeli insanlar da komiklere, soytarılara, palyaçolara çevrilecekti.

Ama solist yalnız ilk aktör değil, aynı zamanda ilk şarkıcıydı da. İlk zamanlarda koroyla birlikte şarkı söylerken, daha sonra tek başına da söylemeye başlamıştı.

Böylece türkü törenden ayrılıyor. Şarkıcı, hem kut-sal oyunlarda, hem de askerî önderin, askerleriyle masa başında keyif çattığı meclislerde türkü söylerdi. Sazının tellerine dokunarak şarkı söyler ve eski geleneğe göre söz, müzik ve hareketi birleştirerek bazan oynardı bile. Şarkıcı hem solist, hem de koroydu, hem şarkı söyler, hem de nakaratı tekrar ederdi.

Şarkıcı kimi terennüm ederdi? Tanrıları ve kahra-manları, en yiğitleri bile kaçmaya zorlayan kendi kabile-sinin önderlerini, savaşlarda ölen askerleri, intikamları alınması gereken kardeşlerini.

Bu şarkı, artık büyü değildi. Yani kahramanlıklara çağıran bir kahramanlık hikâyesiydi.

Ya sevda, bahar, keder şarkıları! Bunlar nasıl mey-dana gelmişti? Bu şarkılar da, vaktiyle düğünlerde, ce-nazelerde, ekin biçilirken yada bağlar bozulurken dü-zenlenen törenlerden kopmuşlardı. Bu törenlerde iki koro, karşılıklı şarkılar söylerlerdi.

Bu şarkıları, çıkırık başında genç kızlar söyler, yav-rusunun beşiğini sallayan anne tekrarlardı.

Böylece, bahar şarkıları yalnız baharda değil, baş-ka mevsimlerde de, sevda şarkıları da yalnız düğünler-de değil, düğün dışında da söylenmeye başladı.

Kahramanlar hakkındaki ilk şarkıları ve ilk sevda şarkılarını kim yaratmıştı?

İlk kılıcı ve ilk çıkırığı yapanın kim olduğunu bil-mediğimiz gibi bunu da bilmiyoruz. Âletleri, şarkıları, sözleri, bir kişi değil, yüzlerce kuşak yaratmıştır. Ozan, söylediği türküyü kendisi yaratmaz, sadece işittiklerini başkalarına iletirdi. Türküler ozandan ozana geçerek de-ğişirlerdi. Çaylardan ırmaklar meydana geldiği gibi, tür-külerden de destanlar çıkardı ortaya.

İlyada'ya Homeros'un eseridir diyoruz. Homeros kimdir? Onun hakkında bildiklerimiz yalnız efsaneler-

den ibarettir. Homeros'un kendisi de, övdüğü kahramanlar gibi efsanevidir.

Kahramanlar hakkında ilk türküler yaratıldığı zaman, ozan hâlâ kendi soyuna, kendi kabilesine sınıksız bağlıydı. İnsanlar her işi elbirliğiyle yaptıkları gibi, türkü de birçok kuşağın kolektif emeğiyle meydana gelirdi.

Ozan, geçmişten miras aldığı bir türküyü değiştirip süslediği hallerde bile kendi eseri saymazdı.

Derken bir zaman geldi ve insan «kendisinin» olanı «başkasınınkinden» ayırmaya başladı. Soy dağılmış, eski birlik kalmamıştı. Artık zanaatçı, kendisini soyun üyesi olarak hissetmeyip kendisi için çalışmaya başlamıştı.

Birkaç yüzyıl daha geçecek ve şair Teognis şöyle diyecekti:

«Sanatımın meyvesi olan bu şiirlerde benim mühürüm var. Kimse bunları aşırıamaz ve değiştiremez. Yarın işte, diyecekler, Megaralı Teognis'in şiirleri bunlar!»

İlkel toplum düzeninde yaşayan bir insan böyle diyemezdi.

İnsan «ben» sözünü daha çok kullanır olmuştu. İnsanın kendisi çalışmayıp da, kendi aracılığıyla gizli bir kuvvetin çalıştığını sandığı zamanlar çoktan geçmişe karışmıştı.

İKİNCİ BÖLÜM

1

insan yeryüzünü dolaşıyor

İnsanın beş bin yıl önce yaşadığı dünya dardı. O zaman bir Mısırlı çevresine baktığında, sağında ve solunda birer duvar gibi yükselen Libya ve Arabistan sıra dağlarını görürdü. Bunların arasında Nil ırmağı akardı. İleride korkunç kara bir uçurumdu deniz. Arkada, Nil'in fışkırdığı anafolar ve akıntılar cehennemiydi. Bunların üstünde de, sıra dağlarına oturmuş gibi yeryüzünün mavi tavanı... Mısırlı, bütün dünyayı bu daracık odada sanırdı.

Mısırlılar, dünyada başka ırmak ve başka kimse yokmuş gibi, Nil'e «ırmak», kendilerine de «insan» derlerdi. En yakın komşuları olan bedevileri bile insan yerine koymayıp, Apopi adlı şeytanın oğulları sayarlardı. Mısırlı, yabancılara insan gözüyle bakmazdı. Savaş esirleri öldürülürdü. Askerler, ödül almak için, düşmandan kestikleri eli önderlerine getirirlerdi.

Kara renk, iyi renk sayılırdı, çünkü Mısır toprağı karaydı. Toprağı kırmızı olan çölde yabancılar yaşadığı için kırmızı da kötü bir renkti.

Dünyanın uçları birbirinden çok uzak olmadığı halde Mısırlılar, bunlara yaklaştırmaya cesaret edemiyorlardı. Deniz, karşılarında dünyaya açılmış mavi bir kapıydı. Mısırlı, denizi bile aşılmaz bir duvar sanırdı.

Kâhinler, deniz tuzunun, kötü deniz tanrısının ağzından akan köpükler olduğunu, bunu sofraya koymanın günah sayıldığını söylerlerdi.

Yüzyıllar boyunca Mısırlılar, daracık evlerinden uzaklaşmamışlardı.

Zamanla, bereketli Nil vadisi, daha çok buğday vermeye başladı. Ve insanlar bu nimeti, tam anlamıyla hak etmişlerdi; çalışmış, kanallar açmış, bent ve setler kurmuşlardı. Nil'in sularını tarlalara akıtarak tarlaları kuraklık tehlikesinden kurtarmışlardı.

İnsanlar, toplu halde, yarı bellerine kadar suda çalıştıkları halde, yine de yapılacak işlere adam yetmiyordu. Artık eskiden yapıldığı gibi, savaş esirlerini öldürmekte ve ellerini kesmekte hesap yoktu. Esirlere, çalışabilmeleri için elleri bağışlandı.

Tapınaklardan birinin duvarındaki kabartma resimlerde, elleri dirseklerinden bağlı esirler, Mısırlı askerlerin ardınca güçlükle yürüyorlar. Daha çabuk yürümeleri için sopalarla tartaklanıyorlar. Bunlar yabancı oldukları için, «şeytanın oğulları»ydılar.

Dağa «köle» sözü yoktu. Yepyeni, alışılmadık bir şey olan kölelik, eski sözlerle ifade ediliyordu. Esirlere «öldürülmüş canlılar» diyorlardı.

Bu acayip sözler, tapınakların ve mezarların duvarlarında gittikçe daha sık rastlanmaya başlamıştı. «Öldürülmüş canlılar» kanal açıyor, bent ve setler kuruyorlardı.

Mısır'da hayat değişiyordu. İlkel toplum düzeninin yerini kölelik alıyordu.

Bir zamanlar bütün toplulukça birlikte yapılan iş, daha sonra yüzlerce insan arasında bölünmüştü.

Mezar duvarlarında, çiftçi ve zanaatçıları çalışırken gösteren resimler vardır. Çömlekçi çömelmiş, elle tez-gâhını çevirir. Marangoz testereyle tahta keser. Kunduracı, bir tabureye oturmuş, sandal diker. Demirci, kâh bir ayağıyla, kâh öbürüyle körüğe basarak, ocaktaki ateşi körükler. Çiftçi, iki uçlu bir üvendireyle öküzlere dürterek çift sürer.

İş bölümü olan yerde değiş tokuş da vardır. Mezarların ve tapınakların duvarlarındaki çalışan insan tasvirlerinde, alış-veriş eden insanlar da görüyoruz. Sepetinin önünde diz çökmüş bir balıkçı, balık verip demirciden bir deste olta iğnesi alıyor. Çiftçi, meyveleri bir çift sandala değiştiriyor. Avcı, içinde kuş bulunan bir kafesi verip boncuk alıyor.

köyde önce her şey ortaktı

Önceleri köyde her şey ortak olup tarlalarda hep birlikte çalışılırken, artık toprağın arslan payı zenginlerin ve soylu kişilerin elindeydi. Yoksullara kalansa devede kulaktı. Zengin, tarlalarını kendisi işlemez, kölelerine işletirdi. Çift sürme yada ürün toplama zamanıysa, özgür köylüler de zenginin tarlalarında çalışırlardı. Zengin öldükten sonra bile köylüler, mezarına armağanlar götürürlerdi. Bir mezar duvarında, ölenin ruhu için kurbanlık kuzular, başları üzerinde meyve dolu sepetler, şarap dolu testiler taşıyan erkekli kadınlı köylüler tasvir edilmiştir.

Mısırlıların yaşadıkları dünya hâlâ dardı. Yüzyıllar geçtikçe, yurtlarından daha çok çıkmaya başlamışlardı. Yol gösteren savaş tanrısı Vepuat, kendilerine önderlik

ediyordu. Mısırlılara esir gerekti. Esir de ancak savaşta elde edilebilirdi. Mısırlılara inşaat için sedre ağacı, balta yapmak için bakır, kurdukları saraylar, tapınaklar ve mezarlar için altın ve fildişi gerekliydi.

Mısırlılar, yabancılarla gittikçe daha çok karşılaşmaya başlamışlardı.

Mısırlılar, yabancıların da insan olduğunu anlamaya başlamışlarsa da, bunların kendileri ölçüsünde insan olduklarını anlamaktan çok uzaktılar daha.

Mısırlıya göre, yabancı zavallı, hor ve hakir görülen bir insandı. Güneş tanrısı Ra, yabancıardan nefret ederdi. Güneş, yabancılara değil, Mısırlılara ışırdı. Varlığını ele geçirmek için yabancıyı öldürmek günah değildi.

Kılıç gücüyle alamadıklarını, komşularına buğday, araç ve süs eşyaları verip de alıyorlardı.

Mısır'ın güney sınırında, Fil adasında, Mısırlılarla, komşuları olan siyah derili fil avcıları Nubyalılar karşılaşırlardı. Mısırlılar, bakır bıçaklarını, gerdanlıklarını, bileziklerini yere serer, Nubyalılar da fildişi ve içinde altın bulunan kum getirirlerdi.

Derken pazarlık başlandı.

Zamanla, bu değiş tokuşun yapıldığı yere «fiyat» anlamına gelen «sevene» denmeye başlandı.

Kuzeyde yaşayan öbür komşularsa, mallarını Mısır'a kendileri getirirlerdi. Fenike gemileri, Mısır kıyılarına gittikçe daha çok uğramaya başlamışlardı. Denizciler, gemiyi kıyıya çekip halatlarla iskeledeki taş babaya sağlamca bağladıktan sonra, ağaç kütüklerini ve bakır filizlerini boşaltmaya girişirlerdi.

O zaman yaşayan insanların alışverişi hem ziyaret, hem ticaretti; böylece yeryüzünü de öğreniyorlardı. Adalara, dağlara, vadilere ad verilmeye başlanmıştı. Bu adlara bakarak, bir ülkede ne gibi zenginlikler bulunduğunu hemen söylemek mümkündür.

Fenike'nin Sedre vadisinde sedre ormanları vardı. Bakır adası denen Kıbrıs'tan bakır getirtilirdi. Malakit yarımadasında, (bugünkü Sina yarımadası), Malakit denen yeşil bakır taşı çıkarılırdı. Şimdi Toros dağları denen Gümüş dağlarında da gümüş elde edilirdi.

Vaktiyle insan, dünyada en küçük şeyin kum, en büyük şeyin de dağ olduğunu sanırdı. Bugün bile, çok büyük bir şeye «dağ gibi», çok küçük bir şeye de «kum tanesi kadar» derler.

Zamanla insan, yaşadığı dünyanın sınırlarını genişletmeye başlamıştı. Dağlara çıktığında bunların göğe değmediklerine şaşmıştı. Taşı cilâlarken, dökülen tane-ciklere ve meydana gelen çiziklere dikkatle bakardı.

İnsan, gözle görülmeyen zerrecikler dünyasına gittikçe daha fazla dalıyordu. Küçük şeyler dünyasının karanlıklarında, kör gibi el yordamıyla ilerleyerek, madene giden yolu arıyordu. «Bakır evi» denen demirhanede mucizeler yaratabilen demirci, ateşin yardımına başvuruyordu. Ateş de maden filizinin içindeki atomları, yani bakır zerreciklerini bağlayan zincirleri koparıyor ve bakır pırıl pırıl parlayarak akıyordu.

İnsan en küçük şeyler dünyasında, büyük şeyler dünyasının kapılarına bir anahtar bulmak için, maden filizi parçasını, esrarengiz bir kutuyu açar gibi açmaya uğraşıyordu. Yani filizden maden eritiyor, madeni baltaya çeviriyor, baltayla gemi yapıyor, gemiyle de denizleri fethederek büyük dünyaya hâkim oluyordu.

Fenikeliler, Lübnan dağlarının eteklerindeki Sedre vadisinde yüz yıllık ulu ağaçları kesiyor, gemi ustaları keskin baltalarla ağaç gövdelerini yontuyorlardı.

Uzunca bir kiriş kesip, gerilen bir ipe göre tesviye ettikten sonra, belkemiğine kaburga geçirir gibi kirişe tahtalar geçirirlerdi.

En üstte de, kaburgaları bağlamak için bir güverte döşenirdi. Arka kısmı balık kuyruğu, burun kısmı da kuş başı şeklinde yapılırdı.

Fenikelileri, bilinmeyen dünyaya götürecek «acayip hayvan» işte buydu. Sudayken balık gibi batmasın, dalgaların üstünde de kuş gibi uçsundu.

İyi ama, Fenikeli gemicilerin, geminin arka kısmına özene bezene taktıkları tahta insancık da ne oluyordu? Bu, küçük çekiç tanrısı, cüce Puam'dı. Uzun deniz yolculuğunda onu beraberine almamak olmazdı. Çünkü Malakit yarımadasının karanlık maden ocaklarından filiz çıkarmaya yardım eden oydu. Demirhanede baltayı o dövmüştü. Ustalar gemi yaparlarken, durmadan çalışan yine oydu. Küçük zerrecikler dünyasından çıkmış olan bu cüce tanrı, kendi yaratığı olan gemiyi, büyük dünyanın enginliklerinde korumalıydı.

Yüzyıllar gelip geçiyordu. Zamanımıza artık beş bin değil, dört bin yıl kalmıştı.

Fenike gemileri Akdeniz'i karış karış dolaşıyorlardı. Gittikçe uzaklaşa uzaklaşa adalara ve kıyılara kolonistler çıkarıyor, ticaret noktaları ve koloniler kuruyorlardı.

Fenikeliler, okyanusun kapılarına kadar vararak, karşılarında Cebelitarık kayalarını görmüşler ve bunlara Melkart'ın Sütunları demişlerdi.

Melkart bir Fenike tanrısıydı. Fenikeliler Tir şehrinin surlarını, onun ördüğünü sanırlardı. Kimse daha ötelere gitmeye cesaret etmesin diye, denizden okyanusa çıkılan yerdeki bu sütunları da o dikmişti.

«Dur, der gibiydi Melkart denizciye. Daha ileriye gitme. Zaten yurdundan uzaklardasın. Burada, dünyanın sonunda bari dur!»

Denizciler, yüzyıllarca bu yasağı çiğnemeye cesaret edememişlerdi. Cebelitarık geçidinin arkasında görünen

uçsuz bucaksız okyanus korkunçtu. Fakat bilinmeyen ülkelerin servetleri, cesur tüccarları çekiyordu.

Çok kürekli gemiler birbiri ardınca okyanusa açılı-yorlardı. Kürekleri her ekite, oturdukları yere bağlan-mı kürekçilerin zincirleri ınlardı. Kölelerin, anlında-ki damgaları rtlmesin diye tıra edilmiş balarından ter damlardı.

Kreklere her asılıta mesafeler geniliyordu. Feni-keli tüccarlar, vahşi insanların yaşadığı İspanya ve Fransa kıyılarınca Kalay adası denen İngiltere'ye, Keh-libar kıyısı denen Baltık ülkelerine kadar giderlerdi.

İnsanlar yeryüzünde dolaşırlarken yeryuvarlağı da güneşin etrafında dönmeye devam ediyordu.

Yeni yeni yüzyıllar gelip geçiyordu. Artık zamanı-mıza dört bin yıl değil, yirmi sekiz yüzyıl kalmıştı. İn-san emeğinin devirleri takviminde demir devri balı-yordu.

Küçük Filistin'de padişah Süleyman gemi yaptırı-yor ve komşusu ve dostu, Fenike padişahı Hiram'dan, denizleri iyi bilen gemiciler istiyordu. Bu gemilere binen Yahudiler ve Fenikeliler, Kızıldeniz yoluyla uzak Hin-distan'a giderek, oradan saray ve tapınaklar için altın, gümüş, fildii, sonra maymun ve sülün getiriyorlardı.

Denizciler, dünyanın duvarlarını gittikçe arkaya iti-yorlardı.

Yine de kıyı kıyı gidiyor, denize açılmaktan korku-yorlardı.

Açık denizde insan, yolunu hemen kaybedebilirdi. Çünkü denizle kara, iki ayrı dünyaydı. Lübnan dağların-da yolcu, daha önce açmış olduğu kendi izlerinden y-rr, yani baltayla sedreler üzerine oyduğu işaretleri iz-leyerek giderdi.

Arabıstan lnde, eski bir konak yerinde bir yığın

kül bulunabilirdi. Kervan yolunda kapkacak kırıntıları, koyun ve deve kemikleri göze çarpabilirdi.

Taşlar bile konuşur, yolun bulunmasına yardım ederlerdi. Bunun için, yollardaki kara işaret taşına, bir tanrı gibi taparlardı.

Yer, binlerce işaretle insana yol gösterir, insan da yerdeki tepe ve vadilere dikkatle bakarak dünyayı dolaşırdı.

Denizde bütün dalgalar birbirine benzerdi. Altta mavi denizden, üstte de mavi gökyüzünden başka bir şey yokken, insan nasıl kaybetmezdi yolunu!

Denize bakmak faydasızdı. Ve denizci, böyle hallerde asıl yukarıya bakmak gerektiğini anlamıştı.

Başını gökyüzüne kaldırarak, yıldızlar arasında yolunun işaretlerini aramaya başlamıştı.

Öğleye kadar güneş, denizciyi güneye götürür, geceleri de Küçük Ayı, kuzey yolunu gösterirdi. Küçük Ayı'ya Fenikeliler Araba derlerdi. Bu, karada da, denizde de yolcuların yıldız kümesi idi.

Böylece insan, güneşi ve yıldızları gözleyerek gezegenini tanıyordu. İnsan, kendi gezegenindeki dünyanın anahtarını arıyor ve bunu, uçsuz bucaksız yıldızlar âleminde buluyordu...

Bir zamanlar deniz, kabileleri ayırmışken şimdi birleştiriyordu.

Kapkacak, kumaş ve kölelerle birlikte görenek ve töreler, inançlar, ustalıklar denizleri aşıyordu. Resim - yazı, Mısır'dan Fenike'ye, Fenike'den Yunanistan'a geçerken, yolda değişerek harflere çevrilmişti.

Her Fenike gemisinde not alan, hesap tutan, okur yazar bir adam bulunurdu. Çünkü dönüşte gemi ve mal sahibine inceden inceye hesap vermek gerekirdi.

Fenike gemileriyle Asya'dan Avrupa'ya yalnız keskin Filistin şarapları ve ergüvani Sidon hitonları değil,

dünyanın ilk alfabesi de gidiyordu. Fenike dilindeki galler (bir çeşit eski zaman gemisi, kadirga), vino (şarap), hiton (bir çeşit gömlek) ve alfabe gibi kelimeler, Avrupa ve dünya dillerinde değişmiş şekillerde bugüne kadar yaşıyor.

Uluslar yok oluyor, devletler çöküyor, papirüs rulları yangınların alevlerinde kül oluyordu. Harflerse kaybolmuyor, yanmıyordu. Zaman bile bunları aşındıramıyordu.

İnsanlığın, hafif, fakat sağlam bir köprü gibi bir ulusu öbürüyle, bir yüzyılı başkasıyla birleştiren bu yirmi otuz işaretten daha büyük serveti yoktu.

Harfler olmasaydı, insan düşüncesinin yüzyıllar boyunca yarattıklarını, hangi bellek saklayabilirdi? Yazıyı bilen bir kimse için belleğin sınırları yoktu. Çoktan kaybolmuş bir dünyayı yeniden canlandırmak, mevcut olmayanı görmek, susmuş olan bir kimsenin sözlerini işitmek için, harfleri yardıma çağırmak yeterdi.

Harfler, ulustan ulusa, kuşaktan kuşağa geçerek, dirileri ve ölüleri, yakın ve uzak uluslarla kuşakları, ebediyen canlı bir insanlık halinde birleştiriyordu...

Denizciler, bilmedikleri kıyılara yanaştıklarında, keşişçiler gönderirlerdi. Burada kimlerin yaşadığını öğrenmek lâzımdı: «Gerçeği bilmeyen vahşiler mi, yoksa tanrılara saygı besleyenler mi?»

Deniz aşırı ülkelerden gelenleri, ev sahiplerinin sık sık mızrak ve ok yağmuruyla karşıladıkları olurdu. Bu, davetsiz misafirlere ders olur ve başka sefer daha tedbirli davranırlardı. Mallarını kıyıda bırakıp ateş yakar, kendileri de denize açılırlardı.

Dumanı gören ev sahipleri, dikkatle yaklaşarak, bırakılan armağanları alır, kendileri de misafirlere kendi armağanlarını bırakırlardı. Böylece insanlar, birbirlerini görmeksizin karşılaşırlardı.

Tüccarlar, artık iyice bildikleri kıyılara yanaştıkları zamansa mesele değışirdi. Gemi kıyıya çekilerek, mallar geminin arka kısmına bir tezgâha serilirdi. Kadınlar geminin çevresini alırlardı. Yerli önderin kızı da arkadaşlarıyla birlikte gelirdi.

Alış veriş hadisesiz geçerdi. Mallar satılıp geminin suya indirildiğı son dakikada, kurnaz tüccarların, birden hayduta, müşterilerin mala çevrildiğı de olurdu.

Kadınlar yakalanıp gemiye götürölürdü. Halk, fer-yatlara koşarsa da, iş işten geçmiş olurdu. Rüzgâr ak yelkeni şişirir, kürekçiler hep birlikte küreklere asılırlardı.

Gemi uzaklaşa uzaklaşa küçölüp kaybolurdu.

Anneler ağlar, saçlarını başlarını yolar, elbiselerini paramparça ederlerdi. İhtiyar kadınlar: «ne yaparsın, tanrılar böyle istemiş. Önderin mağrur kızının bile kaderi buymuş» diyerek teselliye çalışırlardı.

anlaşılmaz yeni dünya

Gemiler gittikçe daha uzaklara açılıyorlardı. İnsanların karşısında sır ve mucizelerle dolu, kocaman yeni bir dünya duruyordu.

Mucizeler ülkesine düşmek için, bilinmeyen, yabancı bir kıyıya yanaşmak yeterdi.

Bu yeni dünyada insanlar, gözleriyle gördüklerini ve kulaklarıyla duyduklarını daha pek iyice anlayamıyorlardı.

Anlamadıkları yabancı bir dil, onlara yarasa cığlığı, yada kuş cıvıltısı gibi geliyordu.

Bunlara göre, yüksek bir dağ, göğü tutan bir direkti.

İlk defa gördükleri büyük maymunları, kıllı erkek

ve kadın sanmışlardı. Bu kıllı insanlar, kendilerine yaklaştığında tırmalayıp ısıyorlardı.

Kıyıdaki bozkırda gördükleri bir yangını, denize akan geniş bir ateş ırmağı sanmışlardı...

Yeni dünyaya dalabilmesi için, insan kendisi de yenileşmeli ve başkalaşmalıydı.

İnsan, atın dört hızlı ayağına, sabırlı ve dayanıklı deveye hâkim olmuş, bu da kendisine çöl ve bozkırın kapılarını açmıştı. Yüzgeç vazifesini gören kürekler yapıp denizlerde dolaşmayı öğrenmişti. Yabancı ülkelere gidip önceleri hiç bir zaman görmediği şeyleri görmüştü. Yalnız görülmemiş olanı görmek değil, anlaşılmayı anlamak da gerekiyordu. En güç olanı da buydu. Çünkü insan, çoğu hallerde, her şeyi baba ve dedelerinden miras kalan, alışılmış eski ölçülerle ölçerdi. Yeni bir şey görünce, onda eskiyi arar, bulamayınca da şaşırır, gördüğünü anlamazdı.

Bir zamanlar Mısırlılar, dünyada kendi ırmaklarından başka ırmak yok sanırlardı. Bu ırmak, güneyden kuzeye akar ve Mısırlılar bunun başka türlü olabileceğini düşünmezlerdi. «Kuzey» yazmak istediklerinde, ırmağın aktığı yönde ilerleyen, yelkensiz bir gemicik çizerlerdi. «Güney» yazmak için de, akıntıya karşı yelkenli bir gemi çizerlerdi.

Zamanla Mısırlılar, dar yurtlarından çıkıp başka ırmaklar gördüler. Fırat'a vardıklarında, bu ırmağın kendilerinki gibi güneyden kuzeye değil, kuzeyden güneye aktığına tanık oldular.

Bu, Mısırlıları öylesine şaşırttı ki, keşiflerini, torunları da bilsinler diye yazıp ebedileştirmeyi kararlaştırdılar. Firavun Birinci Tutmos'un emriyle, taş sınır direğine «Fırat'ta su, tersine dönmüş geriye akıyor ve yukarıya gidiyor» sözleri yazılmıştı.

Alışılmış küçük dünyalarının dışında, Büyük Dünya'ya düştükleri zaman, birçok şeyler Mısırlıları şaşırtmıştı. Irmağın, tarlalarını sulamasına alışmışlardı. Mısır'da yağmur çok seyrek yağardı. Nil taşmasaydı, bütün ülke çoktan çöl haline gelirdi.

Derken Mısırlılar, yabancı ülkelere gittiler ve orada tarlaları, yer Nil'inin değil, gök Nil'inin suladığını hayretle öğrendiler. Mısırlıların gök Nil'i dedikleri yağmurdu. Bizim için yağmur, alelâde bir şeydir. Mısırlılar içinse, gökten dökülen mucizevî bir ırmaktır.

Mısır'ın sınırları gittikçe genişliyordu. Sınır direklerindeki yazılar, «dünyaya enine boyuna, doğuya ve batıya hâkim» firavunları övüyorlardı.

Bildikleri dünyanın sınırları genişledikçe Mısırlılar, dünyanın tek ve en iyi insanları olmadıklarını daha iyi anlıyorlardı.

Mısır elçileri, Babil'i kuşatan sağlam kale surlarını gördüler. Bunlar o kadar genişti ki, üzerinden yan yana dört at geçebilirdi. Elçiler Babil'de asma bahçeler gördüler. Burada, havada sarkarcasına ulu ağaçlar bitiyor, göllerde kuğular yüzüyordu. Babil'de kademe kademe yükselen tapınaklar, elçilerin, dikkatini çekmişti. Bilgelikleriyle övünen Mısırlılar bile, Babilonlu kâhinlerden birçok şeyler öğrenebilmişlerdi.

Mısırlılar yabancılara, onların töre ve geleneklerine, inançlarına gittikçe daha fazla saygı göstermeye alışıyorlardı. Hattâ bu o kadar ileri gitti ki, önceleri yalnız öz kızkardeşleriyle evlenen firavunlar, yabancı hükümdar ailelerinden gelin almaya bile başladılar. Tapınaklardan birinin duvarındaki yazılarda kötü hava şartlarına, kuzey ülkesinde kara kışa rağmen, Etiler kraliçesinin, firavuna eş olmak için, Mısır'a hareket ettiği anlatılır.

Daha dün, toprağı sulayan gök Nil'ine bakarak şa-

şan Mısırlılar, artık göğün yere, yalnız yağmur değil, kar da gönderdiği ülkeler bulunduğunu öğrenmişlerdi.

İnsanlar yeniyi görüyor ve yeni tarzda düşünmeyi öğreniyorlardı. Düşünmekse, o zaman inanmak demekti. Çünkü o çağlarda bilgi, dinle sımsıkı bağlıydı.

Bir zamanlar her şehrin kendi tanrısı vardı. Şehri koruduğuna, halkının atası olduğuna inanılan bu tanrı, yalnız kendi halkını sever ve yabancıları esir etmede onlara yardım ederdi.

Zamanla bir şehri öbüründen, bir kabileyi başkasından ayıran duvarlar, sınırlar, yıkılmaya başladı.

Başka başka kabilelerden insanlar ilkin düşmanca, birbirlerini hor görerek ve birbirlerine güvenmeyerek, sonralarıysa gittikçe daha uysal karşılaşıyorlardı. Yalnız savaş meydanlarında değil, pazarlarda, limanlarda, tören günlerinde tapınakların önlerinde de bir araya geliyorlardı.

Değişik dillerde konuşan, başka başka tanrılara tapan insanlar, kalabalıkta birbirine karışıyordu. Yabancı tanrının yüzüne hayretle bakıyor ve onda tanıdık çizgiler buluyorlardı. Osiris adlı Mısır tanrısında Fenikeliler, kendi tanrıları Adonis'i, ölen ve yeniden dirilen doğa tanrısını görüyorlardı.

Her ilkbaharda Mısır'da, papirüsten bir küre yapılırdı. Bu, Set adlı kötü tanrının öldürdüğü Osiris'in başıydı. Osiris'in başı sanılan papirüs küre, deniz yoluyla Fenike'ye gönderilir, orada kadınlar tarafından ağıtlarla karşılanırdı. Adonis — Osiris dirilir ve ilkbahar bayramı, yani bütün halklarca kutlanan yeniden doğuş bayramı başlardı.

İnsanlar yalnız kendi tanrılarına değil, yabancı tanrılara da inanmaya başladılar. Mısır'a İstar adlı tanrının heykelini gönderen Babil hükümdarı, Firavuna yazdığı mektupta şöyle der:

«Bütün ülkelerin hâkimi, Ninova İstar'ı: ben Mısır'a, sevdiğim memlekete gidiyorum, derdi.»

Çok geçmeden insanlar, bütün halkların koruyucusu bir dünya tanrısına inanmaya başladılar. Mısır Firavunu Ehnaton, bu yeni tanrıya bir tapınak yaptırıp şerefine şunları yazdırdı:

«Yüzyılların hâkimi, ne güzel doğarsın sen! Işınlının bütün insanlığı aydınlatır. Sen ışınlarını gönderdiğin zaman, tüm ülkeler bayram eder.»

Vaktiyle Mısırlılar, güneşin yalnız kendilerine doğduğunu sanırlardı. Karşılarında dünya açıldıkça, güneşin en uzak halklara da parladığını gördüler ve yukarıdaki sözlere şunları eklediler:

«Sen uzak halklara da hayat verdin. Onlara gökten Nil gönderdin.»

Mısırlılar yalnız kendilerini insan sayar, tanrıların yabancıları sevmediklerini sanırlardı.

Zamanla yabancıları daha yakından öğrendiler. Ve öyle bir an geldi ki, Mısır'da yabancılar, yerlilerden çok oldu. Yabancı ücretli askerler, Firavunun arabasına refakat ederlerdi. Yabancı tüccarlar uzak ülkelerden mal getirirlerdi.

Dünya tanrısı şerefine yazılan yazıda şunlar da vardı:

«İnsanların konuştukları diller çeşitli, derilerinin rengi başka... Ama sen, herkese yer veriyor ve gereken her şeyi gönderiyorsun...»

Hangi dilde konuşursa konuşsun, her halka yeryüzünde yer vardı...

Böylece daha Ehnaton zamanında, yani üç bin yıl önce, dünyanın sınırları öylesine genişlemişti ki, Nil kıyılarından, yabancı ülkeler görülmeye başlamıştı. Ve Mısır tapınaklarının duvarlarında, ilk kez olarak «insanlık» sözü belirmişti.

Ehnaton gibi uzağı görenler azdı. Kuvvetli ve soyluları amansızca izleyen ve yabancılara, o zaman «küçük insanlar» denenlerin kendisine yaklaşmalarına engel olmayan bu hükümdarın, çok düşmanı vardı. Ölümünden sonra iktidar yeniden kâhinlerin ve soyluların eline geçti. Ehnaton suçlu ilân edildi. Adı, mezar ve tapınakların duvarlarından kazındı.

Etrafta, uçsuz bucaksız büyük bir dünya vardı. Fakat eski kafalılar, daha Mısırlılar daracık dünyalarında yaşarlarken doğmuş olan eski inançlara yapışıp kalmışlardı.

Ve bu yalnız Mısır'da böyle değildi.

Yüzyıllar sonra Yunanistan'da da böyleydi.

Yunan denizcileri denizlerde dolaşüyor, yeni ülkeler keşfediyorlardı. Kuzeyde İskitya'ya batıda Sicilya ve İtalya'ya kadar gitmişlerdi. Gemilerinde kapkacak, kumaş, süs eşyaları götürür, buğday, şarap ve yağ getirirlerdi.

Eskiden her Yunan ailesinde kadınlar iplik eğirir ve kumaş dokurlardı. Her köyün bıçak ve kılıç yapan kendi demircisi, kapkacak yapıp desenlerle süsleyen kendi çömlekçisi vardı.

Zamanla her şey değişmiş, Yunan şehirlerinde hayat başkalaşmıştı. Ustanın biri kapkacak yapıyor, başkası da bunları süslüyordu. Bir demirci kılıç, öbürü de zırh yapıyordu. İş, yalnız ustalar arasında değil, şehirler arasında da bölünmüştü.

Milâs yünlü kumaşlarıyla, Korint zırhlarıyla, Atina da süslü vazolarıyla ün salmıştı.

Önceleri her çiftçi kendi pişirdiği ekmeği yer, kendi bağında yetiştirdiği üzümün şarabını içer ve kendi koyunlarının yününden, evde dokunmuş aba giyerdi. Sonraları birçok Milâslı dokumacı, dedelerinin çiftçi olduklarını hatırlamaz olmuştu.

Buğday ekmek, asma yetiştirmek nesine gerektiği? Dokuduğu kumaşları, deniz aşırı ülkelerden getirtilmiş ekmek ve şarap karşılığında tüccara satmak daha kârlıydı.

Milâs limanından her gün, iri kara gövdeli gemiler kalkıp uzak ülkelere, İtalya'ya ve İskitya'ya giderlerdi. Orada, yabancı kıyılardaki Yunan kolonilerinde, Yunanlılarla yerli halk arasında değiş tokuş yapılırdı.

Karadeniz kıyılarındaki Olviya'da Milâslı tüccarlar, İskit beylerine siyah şekillerle süslü vazolar ve zengin nakışlı yünlü kumaşlar satar, bunlara karşılık gemilerine buğday doldururlardı.

Karadeniz kıyılarındaki Olviya'da Milâslı tüccarlar, İskit beylerine siyah şekillerle süslü vazolar ve zengin nakışlı yünlü kumaşlar satar, bunlara karşılık gemilerine buğday doldururlardı.

Yunan denizcilerinin bildikleri dünya, gittikçe genişliyordu.

İhtiyarlar çocuklara, bilinmeyen yabancı ülkelerde yaşayanların canavar oldukları hakkında masallar anlatmaya devam ediyorlardı.

Mesina boğazında, artık Yunan şehirleri peyda olmuştu. Buna rağmen, Yunanlılar, hâlâ daha bu dar boğazda denizcileri gözleyen canavarların, yani Skila ile Karibdes'in yaşadıklarına inanıyorlardı.

Dünyanın sınırları Kalay adasına, Kehlibar kıyısına, İskitya'ya ve Hindistan'a dayanmıştı. Fakat birçokları Dünyayı hâlâ daha Odiseüs zamanındaki gibi dar ve küçük tasavvur ediyorlardı.

Bu küçücük dünyada, yuvarlak ve yassı yeryüzünü, bakır gökkubbe, bir sahan kapağı gibi örterdi. Batıda ve doğuda iki kapı vardı. Her sabah şafak tanrıçası, doğu kapısını açar ve kanatlı dört at koşulu arabası, yani Güneş, gök boşluğuna yükselirdi. Akşamleyin de batıda,

Okyanusun ardında batı kapısı açılır ve yorgun atlar, gökten Gece ülkesine inerlerdi.

Odiseüs'ün yurdu İtaka adasının yakınlarında beyaz bir kaya vardı: Leukas kayası. Hemen arkasında, yeraltı ülkesinin kapıları açıldı. Yunanlıların kanısına göre, yeraltı ülkesindeki çayırlarda solgun asfodelus çiçekleri biter, bulut kümeleri halinde ölülerin gölgeleri uçuşurdu.

İnsanlar bu güzelim masalları dinliyor ve gözleriyle gördükleri gerçek dünyayı unutuyorlardı.

Bu insanlar, denizler aşmış ve dünyalarının sınırlarını genişletmişlerdi. Fakat büyük yeni dünyaya düşünce, yeni bir engelle, yani görülmez olmakla beraber çok sağlam, alışılmış görüşler ve kökleşmiş tasavvurlar duvarıyla karşılaşmışlardı.

Eski tanrılar bu duvarı koruyor, savunuyorlardı. Onu yalnız bilim yıkabilirdi.

bilimin ilk sözü

Çoğu zaman bilimin «son sözü» şöyledir, böyledir deriz.

Ya bilim ilk sözünü ne zaman söylemişti?

Eğer bildiğimiz ilk bilim eserinin doğduğu zamanı, bilimin ilk sözü olarak kabul edersek, bu söz Milât'tan 547 yıl önce, Yunan şehri Milas'ta söylenmiştir. «Doğa Hakkında» başlıklı bu eseri Milaslı Anaksimandros yazmıştır.

O halde 1953 yılında bilim, iki bin beş yüz yaşına girmişti.

Fakat bilim daha yaşlı değil mi? Anaksimandros'un öğrencileri vardı da, öğretmenleri yok muydu? Vardı tabii. Biz onun da öğretmeni olduğunu biliyoruz. Bu, Milaslı tüccar, denizci ve bilgin Talesti.

Milattan önce 585 yılında Milas halkı, güneşin tutulduğunu bir defa daha görmüştü. Güneş tutulmaları, önceleri de olur ve her zaman şehirde büyük heyecan doğururdu. Bu sefer halkı, güneşin tutulmasından çok, bu olayın önceden hesaplanıp haber verilmiş olması şaşırtmıştı. Ve bunu haber veren, hemşehrileri Tales'ti.

Tales de ilk bilgin değildi. Onun da öğretmenleri vardı. Bir söylentiye göre, Tales gemiyle Mısır'a tuz almaya gitmiş ve orada piramitlerin yüksekliğini ölçmeyi öğrenmişti. Güneş tutulmalarını hesaplamayıysa Tales, Babillilerden öğrenmiş olsa gerek.

Bilim Milas'ta doğmamış, oraya başka ülkelerden gelmişti. Milas, boşuna dünyanın dört tarafına giden deniz ve kara yolları kavşağında bulunmuyordu.

Her gün limandan Milas yapağısı ve vazolarıyla yüklü, iri kara gövdeli gemiler kalkardı. Bunlardan bazıları İskit'ler ülkesindeki Olviya'ya, bazıları da Mısır'daki Havkratis'e, yada İtalya'daki Sibarıs'e giderdi.

Karadan da, bağlarla zeytinliklerin bulunduğu ovaların, merinos sürülerinin otladığı meraların yanından, doğuya; yani Lidya'ya, İran'a ve Babilon'a giden kervanlar ağır ağır geçerd.

Babilon'da her tapınak, aynı zamanda bir gözetleme ve düşünme yeri idi. Hattâ tapınak, dış görünüşüyle bile evreni, gezegen ve yıldızları hatırlatmalıydı. Bu, dağ bir ev, evren eviydi. Birbiri üstüne oturtulmuş yedi kulesi, göğe yükselen dev bir merdivenin basamaklarına benziyordu. Gökteki yedi yıldıza göre, yedi basamak yapılmıştı. Tapınağın dibindeki mermer havuz, Babillilerin inançlarına göre, dünyanın peyda olduğu su deryasını temsil ederdi. Etrafta sıra sıra sütunlar, bunların ötesindeki yüksek duvarın arkasında da laboratuvarlar, okul, kitaplık ve arşiv vardı.

Küçük dar bir oda olan okulda, öğretmenin dizinin

dibinde öğrenciler otururdu. Açık havalarda öğrenciler, balçıktan defter ve kitaplarını alıp tapınağın avlusuna çıkarlardı.

Yandaki kitaplıkta, balçık levhacıklara yazılmış bu kitaplardan yığınlarla vardı. Bunlarda binlerce yılın bilgisi toplanmıştı. «Enuma eliş», yani «daha yukarıda» sözleriyle başlayan levhacıklardan birinde, «yukarıdaki göğe ve aşağıdaki toprağa daha ad verilmemişken», yani yerle gök yokken, olup bitenler anlatılırdı.

Ve dünyanın doğuşu hakkındaki hikâye yedi levhada anlatılmıştı.

Balçık levhalara yazılmış başka kitaplarda, «otlayan koyunlardan», yani yıldızlardan ve «yedi koçtan», yani gezegenlerden, güneşin geçtiği Zodyak kuşağı üzerinde yer alan takımyıldızlardan, yılın gün ve aylarının hesaplanmasından, yıldızların büyüklüğünden, güneş tutulması hesaplarından bahsedilirdi. Burada çeşitli el kitapları, ülkelerin, dağların, ırmakların, kanalların, tapınakların listeleri, sonra sözlükler, okuma kitapları, gramer örneklerinden derlemeler vardı. Tıp el kitapları ve ilk coğrafya haritaları da buradaydı. Bunlarda dünya, daire şeklinde çizilmişti. Dünyayı, «Acı Irmak», yani Okyanus kuşatıyordu. Dünyanın ortasındaki dağlardan Fırat ırmağı akıyordu. Fırat'ın sağ ve solunda da, dairecikler şeklinde, dünyanın bütün ülkeleri gösterilmişti.

Kitaplıkta zooloji kitapları da vardı. Bunlarda bütün hayvanlar sınıflara ve türlere ayrılmıştı. Bir sınıfta kuşlar, başka bir sınıfta balıklar, bir başkasında da dört ayaklılar toplanmışlardı. Dört ayaklılar da köpeklerle, eşeklerle ve öküzlerle bölünmüşlerdi. Bu listede arslan, köpekler arasında, at da eşekler arasındaydı. Her halde Babilliler, arslanı da, atı da köpek ve eşekten sonra tanımışlardı.

Kitaplıkta matematik kitapları da az değildi. Babil-

liler dört işlemde başka şeyler de bilir, sayıların karelerini, küplerini hesaplamayı, yine kare, küp ve başka kökler bulmayı, ikinci dereceli denklemler çözmeyi becerirlerdi. Dairenin çevresini ve piramidin hacmini ölçmeyi de bilirlerdi. Dairenin çevresini çapına bölerek, sonraları matematikçilerin sık sık karşılaştıkları π 'yi bulmuşlardı. Gerçi Babilliler bu sayıya yaklaşık olarak: π -3 demişlerdi.

Biz de hesaplarımızda π 'nin yaklaşık değerini, yani 3,14 kullanmaz mıyız?

Biz de, Babilliler gibi, daireyi 360 dereceye, yılı 12 aya böleriz. Bizim haftamızda da 7 gün var, çünkü Babilliler 7 gezegen bilirlerdi (ay ve güneşi de gezegen sayarlardı).

Babillilerden sonra Fransızlar da pazartesiye Ay günü, salıya Mars günü, çarşambaya Merkür günü, perşembeye Jüpiter günü, cumaya da Venüs günü derler. Almanlar ve İngilizler, pazara güneş günü derler, çünkü eski Samiler, yani Babilliler öyle derlerdi.

Saatin kadranına baktığımızda ,işaretler ve çizgicikler görürüz: on iki saat ve altmış dakika. Günü ve saati böyle bölen yine Babillilerdi.

Milas'tan çıkıp, bilimin izinden yürüyerek Babil tapınağına geldik. Fakat izler zinciri, tapınağın avlusunda durmayıp daha ötelere, Fırat kıyılarındaki sulama kanallarına, bent ve setlere, dünyanın ilk su kemerlerine, Babil tüccarlarının bürolarına, hükümdar sarayının kapısına kadar gider.

Tapınakta kâhinler bilimle uğraşır. Niçin uğraşırlardı? Çünkü gerekliydi. Okullarda çocuklara dualar ve tanrılar hakkında destanlar ezberletilirdi. Bununla birlikte, toprak kesimlerinin yüzölçümünü ölçmeyi, iş mektupları yazmayı, defter tutmayı, yıldızlara bakarak ır-

makların taşmasını önceden hesaplamayı da öğretirlerdi.

Öğrenciler, büyüdülerinde kâhin olurlardı. «Kâhin» ve «hesap» sözleri, balçığa, çivi yazısının benzeri işaretlerle çizilirdi.

Kâhinler yalnız tanrıların değil, hükümdarların da hizmetindeydiler. Bunlar, hükümdarın kalem odasında, mahkemede, arşivde, kâtiplik yaparlardı.

Babilliler bilimi dinden ayırmazlardı. Onlara göre, ikisi de aynı şeydi. Babil’de her doktor sihirbaz, her astronom müneccimdi.

Aradan binlerce yıl geçti. Babillilerin dini hakkında, pek az kimse bilgi sahibi olduğu halde, Babil bilimi bugün de takvimlerde, saatlerde ve matematik kitaplarında yaşıyor.

Babil bilimi dediğimiz, bizimkinden ne kadar başka! Günümüzün bilimiyle kıyaslanamayacak kadar sınırlı. Fark yalnız bunda değil.

Yassı levhacıkların, alışmış olduğumuz kitaplara hiç bir benzer tarafı yok. Bunları okumayı öğrendikten sonra bile, yazılı şeylerin anlamını birden kavrayamayız. Çünkü binlerce yıl önce yaşamış olan insanlar, bizim düşündüğümüz gibi düşünmezlerdi. Burada bir dilden öbürüne çevirmeyi öğrenmek yetmez. Bir düşünüş tarzından öbürüne çevirmeyi öğrenmek yetmez. Bir düşünüş tarzından öbürüne çevirmeyi de bilmek gerek.

«Enuma eliş» ... «Yukarıda daha gök yokken ve aşağıda daha yer yokken, ilk varlık olan yaradan Apsu, Mummu ve bütün bunları yaratmış olan Tiamat, suları karıştırıyorlardı. Toprak yoktu, ada yoktu, hiç bir tanrı yoktu, kimsenin adı yoktu, kimin ve neyin ne olacağı daha belli değildi. Tanrılar o zaman yaratıldı...»

Daha ileride, tanrı Apsu’nun ve karısı Tiamat’ın, kendi oğulları olan tanrı Marduk’la nasıl savaşa giriş-

tiklerini okuyoruz. Marduk Apsu'yu öldürmüş, Tiamat'ı midye gibi ikiye ayırmış, bir yarısından da yeryüzünü yaratmış.

Bunu yazanlar, daha bizim gibi düşünmeyi bilmiyorlardı. Boşluğu, yani uzayı, tanrıların atası Apsu şeklinde tasavvur ederlerdi. Ve inançlarına göre, dünyanın doğmuş olduğu su deryasına, basbayağı su demezlerdi. Onların nazarında su, Tiamat anaydı.

Nasıl ve neden doğdu? diye sormazlardı. Soruyu başka türlü koyarlardı: her şey kimden doğdu? Hangi babadan ve anadan?

İnsanlar binlerce yıl boyunca klan bağlarıyla sınıklı bağhydılar. Ve uzun zaman dünyada her şeyin, ana babayla çocuklar gibi akrabalar olmaları gerektiğini sanıyorlardı.

Biz bile, eski alışkanlıkla «toprak ana» demez miyiz?

İşte başka bir levhacık; güneşin tutulması üstüne.

Nisan ayının birinde güneş kararır, Akkad hükümdarı ölecek. Eğer ayın birinde güneş kararır, batar-ken ışığı parlak olursa ve eğer aynı ayda ay da tutulursa, o yıl hükümdar ölecek. Eğer güneş tutulması ayın on birine rastlarsa, vahşi insan sürüleri ülkeyi yağma edecekler, memleket mahvolacak, insanlar insan eti yiyecek. Güneş temmuzun dokuzunda tutulursa, tanrı İstar, merhametinin yere inmesine izin verecek, yeryüzüne adalet inecek...»

Babilliler, bir güneş tutulmasından öbürüne kadar kaç yıl, kaç ay ve kaç gün geçeceğini biliyorlardı. Güneşin tutulması, onlar için bir gök olayı olmayıp, uğur veya uğursuzluk getiren bir işaret sayılırdı. Babilliler, gözlemlerini yüzyıllar boyunca toplamışlardı. Arşiv ve kitaplıklar, balçık levhacıklara yazılmış el kitapları ve cetvellerle doluydu. Bunlarda birçok bilgi toplanmıştı. Bil-

gi, daha kör inançlardan ayrılmamıştı. Bu kitaplar büyü ve dualarla doluydu. Hasta dişe, tedavi için banotuyla karıştırılmış reçina koymadan, tanrının gökyüzünü, gökyüzünün yeri, yerin ırmakları, ırmakların kanalları, kanalların çamuru, çamurun kurtçuğu yarattıkları, kurtçuğun da dişe girdiği hakkında, uzunca bir dua okumak gerekirdi. Dua kurtçuğa: «Tanrı Ea, var gücüyle seni döğsün» diye sona ererdi.

Böylece, bilimin köklerini araştırırken, onun daha din ve büyüyle sımsıkı örülü olduğu zamana vardık.

Milas'tan doğuya, Babil'e gidecek yere güneye, yani Mısır'a gitmiş olsaydık, orada da aynı şeyi bulurduk.

Mısır'da da çocuklar okullarda dualarla birlikte, tarla ölçmenin kurallarını ve mektup örneklerini kopya ederlerdi. Orada da kâhinler bilgin, bilginler kâhindi.

Kâhinler, taş bir merdivenden Nil'e inip ırmaktaki su seviyesini, tapınağın duvarına çizdikleri işaretlerle kontrol ederlerdi.

Zaman, gündüzleri güneş saatine göre, geceleyin de yıldızlara göre tayin edilirdi. Bunu kâhinler yapardı.

İki kâhin, yassı damda kendilerine ayrılan yerde karşı karşıya, kımıldamadan, dimdik otururlardı. İstemeyerek ileriye yada geriye eğilmemek için, kendilerini çekülle yoklardı. Kâhinlerin her biri hem gözlemci, hem de âletti, âlettense dakiklik istenirdi.

Yerinde kımıldamaksızın oturan kâhin, Siriüs'ün, yada herhangi başka bir yıldızın, karşısındaki kâhinin omuzu üzerine geldi, şimdi de kulak hizasında. Artık sadece cetvele bakıp saati söylemek mümkündü.

Mısırlı kâhinler vakti ölçmede ustaydılar. Kâhinlerde su saatleri de vardı. Bunlarda vakit, delikli bir kaptan suya göre tayin edilirdi. Mısır takvimi, bizimkinden çok az farklıydı: yıl 12 aydan, ay 30 günden ibaretti. Yı-

lın sonuna, yetmeyen 5 gün daha eklenerek 365 gün doldurulurdu.

Mısırlı kâhinler, vakti niçin böyle dikkatle ölçüyorlardı?

Sadece dua saatlerini, bayram ve tören günlerini göstermek için mi?

Hayır, asıl mesele Nil'in taşacağı zamanı, kâhinlerin isabetle tahmin etmeleri idi.

Bilim Mısır'da da, hayatta ve insanın çalışmalarında lâzım olduğu için geliyordu.

Cebir meseleleri çözerken, bilinmeyeni, hep «x» harfiyle belirtiriz.

Mısırlılar, cebirde «x» yerine «yığın» yazarlardı. Bu, matematiğin gökte değil, yeryüzünde doğduğunu hemen gösterir.

İlk matematik meselelerinde «x», bir yığındaki tanelerin sayısıydı. Yığının yüksekliğini ve tabanını ölçerek, bunda kaç buğday tanesi bulunduğunu hesaplarlardı.

Sonraları da, her bilinmeyene «yığın» denmeye başlandı.

Mısırlılar, gökle yeri tasvir ederken, bunları tanrı şeklinde çizerlerdi: yer tanrısı aşağıda yatar, yukarıda da, başının üstünde iki eliyle gök tanrıçasını tutan hava tanrısı dururdu. Gök tanrıçasının etrafında yıldızlar pırıldardı.

Bu durumda, dinin nerede bitip, bilimin nerede başladığını anlamak zor.

Milas'tan Babil'e, yada Mısır'a gideceğimize, üçüncü bir yolla batıya, yani Milaslıların doğduğu yerlere de gidebilirdik.

Milaslılar, eski yurtları Yunanistan'dan, beraberlerinde ne getirmişlerdi?

Dil, inanç, görenek ve töreler.

Milâs'ta da, Yunanistan'da da, aynı tanrılara inanır, söylentiye göre, eski ozan Homeros'un düzmüş olduğu destan-şarkıları söylerlerdi.

Bunları okurken yine din, bilim ve şiirin, ortak bir gövdeden daha üç dala ayrılmadığı zamanlara düşeriz.

«İlyada» ile «Odiseya», Yunanlıların neye inandıklarını ve ellerinden neler geldiğini anlatır.

Homeros'ta teknik, dinle kopmaz bağlarla bağlıdır. Ozan, silâh atelyesini, güçlü bir demircinin balyozla, Akileus'un kalkanını nasıl dövdüğünü tasvir eder. Demirci, alelâde bir insan değil, tanrı Hefestos'tur.

«Odiseya» da, o zamanki denizcilerin tüm bilgilerine rastlamak mümkündür. Homeros, fırtınaları bütün ayrıntılarıyla öyle anlatır ki, onun hikâyelerine göre hava haritaları yapmak ve Odiseüs'ün, gemileri hangi kasırgaların hırpalamış olduğunu söylemek işten değildir.

Homeros'ta her rüzgâr bir tanrıdır.

Ya Heziodos'un şiirleri?

Bu köylü ozan, dağlık Beotiya'nın küçük köylerinden Akra'da yaşardı. Şiirlerini, hükümdar ve beylerin cümbüşlerinde değil, yurdunda, köylülerin derneklerinde okurdu.

Söylentiye göre, Heziodos'un yurdu, esin perilerinin de yurduymuş. Esin perileri buraya yakın Helikon dağında halay çekerlermiş. Bura köylüleri, yalnız taştan ev yapmayı değil, türkü düzmeyi de bilirlermiş.

Soğuk kış günlerinde yapacak iş kalmadığı zaman Akra halkı, herhangi bir güneşli tepede toplanırdı. Heziodos, lir yada kitara çalmasını bilmediği için, eline aldığı değneği yere vura vura tempo tutarak, kafiyeyle, bildiği şeyleri anlatırdı.

Heziodos, Ülker takımyıldızı ufukta görüldüğü zaman orağa, batıp gözden kaybolunca da, tarla sürümüne başlamak gerektiğini söylerdi. Denizler ötesine mal gö-

türmek için, kara gövdeli iri gemileri ne zaman suya indirmek gerektiğini, kıyıya çekilmiş bir geminin etrafına, dalgalar sürüklemesin diye taş yığmayı, dümeni, iyi kuruması için ocağın üstüne asmayı tavsiye ederdi.

Bundan sonra da tanrıların nasıl doğduklarına, Ka-ostan Aydınlıkla Karanlığın, Yerle Göğün nasıl çıktığına, Yerle Göğün evlenmesinden Gigantların, Titanların, Kiklopların nasıl doğduğuna dair hikâyeye geçerdi.

Heziodos, tanrı kılığında ve birer adı olan doğa güçlerini terennüm ederdi. Eski kılıktaki bu doğa güçlerinde, artık yeni çizgiler belirmiştir.

Homeros'un tanrılarıyla titanları canlı birer varlıkken, Heziodos'unkiler artık canlılıklarını kaybetmişlerdi. Yer, Işık, Gün, Kuzey Yeli, İhtiyarlık, Kaygı, Yalan gibi adlarını muhafaza etmişlerdi. Artık bunların alelâde birer doğa gücü, doğa olayı, yada birer kavram olmayıp canlı varlıklar olduklarına inanmak zordu. Heziodos'ta bütün tanrılar birbirine benzer. Bütün tanrıçalar için de, «Fevkalâde güzel ayaklıdırılar» der. Her halde ozan, tanrıları artık birbirinden iyice ayıramıyordu. Homeros'un canlı birer varlık olan tanrı ve tanrıçaları, sonraları bulanık bir şekil almıştı. Tanrıların hayalleri silikleştikçe insanlar tabiatı daha aydınlık görüyorlardı.

İnsanlar yeni tarzda düşünmeye alışıyorlardı. Beotiya'nın ıssız ve küçük köylerinden birinde köylüler, daha Heziodos'un şarkılarını söylerlerken, başka yerlerde yeni konularda konuşmalar işitiliyor, yeni şarkılar duyuluyordu.

bilim, bilimliğini anlamaya başlıyor

Milas'ta gürültü patırdı, bütün gün sürerdi. Limanda gemi yapanlar çekiçlerini takırdatırken, pazarda eşekler uzun uzun anırırdı. İskelelerde hamallar, «heey hop» diye bağırarak ellerinin işini kolaylaştırırlardı.

Hele halk toplantıları günlerinde meydandaki cüm-büş görülmeye değerdı. Bir yanda zengin tüccarlar, tefeciler, gemi sahipleri; öte yanda çalışan insanlar, yani zanaatçılar, denizciler, hamallar toplanırlardı. Bazan işin kavgaya kadar vardığı da olur. Lavanta sürünmüş, ergüvani harmaniler giymiş ve saçlarını özene bezene taramış züppelerin cakaları bozulup tartaklandıkları görölürdü.

Gürültü ve konuşmalar arasında, ney sesleri ve haykırmalar işitiliyor. Bunlar Fenikeli denizciler. Buraya gelişleri münasebetiyle, ney eşliğinde oynayıp zıplayarak, yerlerde yuvarlanarak tanrı Melkartı övüyorlar.

Hemen yanlarında da, uzak Ege denizi adalarından gelen Yunanlılar, gemilerini kuma çekmişler, deniz tanrısı Poseydon'a kurban sunmak için ateş yakıyorlar.

Önceleri insanlar, bütün ömrünü atalarının yurdunda geçirir ve inançlarına sımsıkı bağlı kalırdı. Deniz, insanları da, tanrıları da, birbirine karıştırdı. Dünyayı dolaşırken neler işitilmez, neler görölmezdi! Tanrılar hakkında anlatılanlar, ne kadar çelişikti! Bakın, sözgelimi, Habeşlerin tanrıları kara ve kalkık burunlu, Trakyalılarınkilerse tunç tenli ve mavi gözlü. Niçin yalnız Yunanlıların dini doğru olsun da, Habeş ve Trakyalılarınki yanlış olsun?

Milaslılar iş adamı, yani tüccar ve denizciydiler. Tanrılarla kahramanlar üstüne anlatılan eski masallardan çoktan şüphelenmeye başlamışlardı. Gezici ozanlara bakılırsa, bütün soylular kötü tanrılara dayanıyordu. Eğer bu doğruysa, Milaslı tüccarlar, dokumacılar, denizciler ve hamallar, soyluları tepelerlerken, tanrılar niçin yardımlarına koşmamışlardı?

Milaslı Hekateos, birçok yer dolaştı, dağlara tırmandı, mağaralara girdi. Daha delikanlıyken yeraltı ülkesinin iki kapısı olduğunu, birinin kuzeyde Leukas ka-

yası yakınlarında, öbürünün de güneyde, Tenarya bur-
nunda bulunduğunu işitmişti. Hekateos, Tenarya bur-
nunda bulduğu derin mağaraya, elinde bir meşaleyle
girdi. Hades kapısını, Serber adlı üç başlı korkunç kö-
peğin koruduğunu işitmişti. Bu köpeğin, kuyruk soku-
munda bir yılan bulunduğu söylenirdi. Hekateos bu ma-
sala inanmadı. Korkmadan mağaranın derinliklerine in-
di, iğri büğrü koridorlarında dolaştı ve meşalesi, eski
kör inançları dağıttı.

Hekateos, mağaranın önünde bekleyen arkadaşları-
nın yanına döndüğünde, içeride yılan ve yarasalardan
başka bir şey görmediğini söyledi.

Herhalde, diyordu Hekateos, insanlar mağarada bü-
yük bir yılanla rastlamışlar ve bunu, görülmedik bir ca-
navarın kuyruğu sanmışlardı karanlıkta korkularından.

Böylece insan, masal canavarını, kılıçla değil, masa-
la inancını kaybetmekle öldürüyordu.

Hekateos, gezi izlenimlerini topladığı kitabına:
«Helenlerin fikirleri, bana çelişik ve gülünç geliyor» söz-
leriyle başlar.

Bunu sezen yalnız Hekateos değildi. O, daha dünya-
ya gelmeden, Milâsta yepyeni bir görüşle düşünebilenler
vardı. İlk Yunan bilginleri Tales'le Anaksimandros gibi.

Bunlar neyi öğretirlerdi?

Kitaplarını açıp, ilk satırından son satırına kadar
okuyabilseydik, iş çok kolaylaşmış olurdu. Ne var ki,
bunlardan tek tük cümle kırıntılarından başka bir şey
kalmamıştır.

Eski bütün bilimlerin kaderi böyle olmuştur. Araş-
tırıcılar, ilk bilim adamlarının fikirlerini, daha sonra ya-
zılmış eserlerde güçlkle bulurlar. Bu fikirler, başkala-
rının kitaplarında, yabancı ve çoğu zaman düşman bir
ortamda, şöyle böyle barınabilmişlerdir.

Bir ortaçağ papazının, tanrıbilim alanındaki kitabına, antik dünyanın putperest bir filozofundan birkaç satır aldığı olurdu. Fakat bu, genel olarak filozofu yermek için yapıldı.

İlk kitaplardan, yıkılmış binaların harabeleri gibi, şurada burada satırlar duruyor karşımızda. Bir binanın harabelerinden, onun ilk şeklini tasavvur eder gibi, şu yada bu kitaptan kalan satırlardan da, bu kitapların nasıl olduğunu bilmeye çalışırız.

Bu kitaplar papirüs rulolarına yazılırdı. Papirüs pek sağlam bir malzeme değildi. Yirmi beş yüzyıl az bir zaman olmamakla beraber, papirüs buna dayanamayacak kadar da çürük değildi. Nitekim, birçok Mısır yazılı papirüsleri, çok daha eski oldukları halde, pekâlâ zamanımıza kadar kalabilmişlerdir.

Zamana, yıkıcı işinde kim yardım etmişti? İnsan eli. İlk Yunan bilginlerinin kitaplarında, yeni, cesur düşünceler vardı. Bunların her satırı, eski inançlara bir meydan okumaydı. Eskiye, savaşız çekilmiyordu meydana. Çoğu zaman, yeniden düşmanları, kendilerine engel olan, işlerine gelmeyen kitapları toplatıp yakıyorlardı.

İşte karşımızda birkaç sayfa. Bunlardan, ilk Yunan bilgini hakkında, az da olsa, bir şeyler öğrenebiliriz.

Burada, sözü geçen bilginin adının Tales ve muhtemel Fênike asıllı olduğunu, antik dünyanın en büyük yedi bilgininden biri sayıldığını okuyoruz.

Bizzat Tales'in sesi, zamanımıza kadar gelmemişse de, kendisiyle tartışanların seslerini açıkça işitiyor gibi oluyoruz. Bu ciddî konuşmalarla birlikte, etraftaki dedikodular da kulağa çarpıyor.

Bilimle birlikte, dalgın bilginler hakkında fıkralar da doğmuştur. Bunlardan birinde Tales'ten bahsedilir. İnsanlar, Tales'in yıldızlara niçin baktığını pek anlaya-

mazlardı ama, bir kere dalgınlıkla kuyuya düştüğünü ve Trakyalı köle bir kadının kendisine: «Sen göktekileri bilmek isterken, ayaklarının altındakini görmüyorsun» diyerek çıktığını gülerek anlatırlardı.

Görüyor musunuz, bilginlerin dalgınlığına dair fıkralar ne kadar eski!

Antik çağda çalışmak kölelerin, zanaatçıların ve köylülerin, ticaret de tüccarların işiydi. Ama bilgin, dünyadan elini çekmiş bir adam olmalıydı. Bunun için Tales'i, Demokrit'i, Arşimet'i ve daha başka birçok bilim adamlarını, hep dalgın ve dünyayla ilgilerini kesmiş olarak tasvir ederlerdi.

Oysa Tales, çevresindeki tabiatı incelediği için büyük bir bilgindi. Bastığı toprağı hiç de kötü görmüyordu ve yalnız karada değil, denizde de dolaşmayı bilirdi.

Tales hem tüccar, hem denizci, hem de mühendisti. Gemiyle Mısır'a tuz almaya gider, köprüler kurar, kanallar açardı.

Bir gün gökyüzünü gözetlerken, daha ilkbaharda o yıl zeytin ürününün bol olacağını haber vermişti. Elindeki bütün paralarla yağhaneleri kiralamıştı. Zeytin toplama zamanı geldiğinde, ürün ● kadar bol olmuştu ki, yağhaneler az gelmişti. O zaman Tales yağhaneleri yüksek fiyatla kiraya vermeye başlamıştı. Bunu anlatanlar şunları eklerler: «Tales, böylece çok para toplayarak, isterlerse filozofların da zengin olmalarının zor olmadığını ispat etti. Fakat filozofların gözü zenginlikte değil.»

Tales'in bulduğu yenilik neydi?

Hakkında bütün anlatılanları toplayalım:

Tales'in, yılı mevsimlere ve 365 güne böldüğünü söylerler. Bunu, Mısır'dayken de öğrenmiş olabilirdi.

Tales, «Araba», yani Küçük Ayı yıldız kümesine işaret etmişti. Ama, ondan daha önce Fenikeli denizciler,

gemiciler, denizde Araba yıldız kümesine göre yön tayin ederlerdi.

Güneş çapının, gök çemberinin 720'de birine eşit olduğunu hesaplamıştı. Ama bunu Babilli kâhinler de bildiklerine göre, oradan Milas'a geçmiş olabilirdi. Çünkü Milas, yukarıda gördüğümüz gibi, yol kavşaklarındaydı.

Tales, güneşin tutulacağını önceden hesaplamıştı. Ama, bunu Babilliler de biliyorlardı.

Yunanlılar arasında geometriyi ilk öğrenmeye başlayan Tales olmuştu. Piramidin gölgesini ölçerek, yüksekliğini hesaplama usulünü o bulmuştu. Ama, geometriyle Mısırlılar da uğraşırlardı. Tales'se bunu sadece yurduna getirmişti.

Dünyanın kara kısmının, yuvarlak bir tahta sal gibi suda yüzdüğünü söylerdi. Tales'e göre, su yeri sallayıp sarsarak, altından derinliklerine sokulur, böylece de depremler olurdu. Ama yerin su üzerinde durduğunu Babilli kâhinler de, Dünyanın Tiamat anadan, yani su deryasından doğduğunu söylememişler miydi? Mısırlı kâhinler de, ilk başlangıçta ihtiyar Nuh'un, yani su unsurunun var olduğunu söylerlerdi.

Peki, Tales'in yeniliği nerede?

Tales, Mısır'da, Babil'de, Fenike'de yüzyıllar boyunca biriken fikir ve bilgileri derleyip toplamış, yurduna getirmişti.

Bu az bir iş değildi. Kaldı ki, Tales'in yaptığı yalnız bu değildi.

Tales, başkalarının buluşlarını yalnız toplamakla kalmadı. Dünyadaki şeylere, olaylara yeni bir açıdan baktı. Asıl hizmeti de budur zaten.

Babilli kâhinlerin, sular tanrısı dedikleri Tiamat'ın hüküm sürdüğü sular diyarında Tales maddeyi, yani suyu, boşluk tanrısı dedikleri Apsu'nun hâkim olduğu alanda da, yeri görmüştü.

Mısırlılar yerle göğü, tanrılar olarak çizerlerdi.

Tales, Mısırlı kâhinlerin talebesi olmuştu, fakat öğretilenleri kendisine göre anlamıştı. Onun için Güneş artık tanrı değildi. Güneş'le Dünya'nın, aynı maddeden oluştuğunu söylerdi. Ay da Dünya maddesindendi. Ve Ay, Güneş'in önünden geçerken Güneş tutulurdu.

«Kim» sözünü «ne» sözüyle değiştirmek ve soruyu: «Dünya kimden doğdu?» yerine «Dünya neden doğdu?» şeklinde koymak, önemsiz bir şey gibi görünür.

Bu düzeltme, bilimin, gittikçe dinden uzaklaşarak, kendi yolunda yürümesini sağlamıştı.

Tales, Evren sudan çıktı, Dünya sudan doğdu, su her şeyin aslıdır, derdi. Bir denizci olan Tales, her şeyde suyu görür, dünyanın kara kısmını bile, dalgalarda salan bir gemi gibi düşünürdü.

Tales, suyu niçin her şeyin ana unsuru sayardı?

Doğada, her şeyin terkinde bulunan maddeyi aramış ve bunun için ondan daha uygun bir şey bulamamıştı. Su, içine girdiği kabın şeklini aldığına göre, herhangi bir eşya şeklini de alamaz mıydı? Su, akıcı ve hareketliydi. Dünyanın hareket halinde oluşu da bundan değil miydi? Su, her şeye can verirdi ve su olmayan yerde hayat da yoktu.

Eşya sudan çıkmış ve yine suya dönmüştü. Dünya da hiç bir şey doğmaz ve yok olmazdı. Madde hep değişir, ne yoktan doğar, ne de varken kaybolurdu.

Bilimdeki bu ilk buluşta, son bilimsel gerçekleri hayretle görüyoruz. Çünkü bugün de, maddenin yoktan var olmadığı ve varken yok olmadığı, en son bilimsel gerçeklerdendir.

Böyle olmakla beraber, madde hakkında bilimin öğrettiği bu ilk gerçek, günümüzün biliminden çok uzaktır. Bugün maddenin su olduğunu, kim iddia eder. Tales'in yargıları, küçük bir çocuğun ilk sezileri kadar saf-

çadır. Tales, daha kendisiyle çelişme halindedir: «Dünyanın tanrılarla, şeytan ve ruhlarla dolu olduğunu», miknatısın, ruhu olduğu için demiri çektiğini sanır.

Tales gibi bir insanın bile, tanrılara inanmaktan kurtulması kolay olmamıştır.

Yine de Tales'in görüşleri, öteden beri soyluların egemenliğini kutsallaştıran eski dine indirilen bir darbe olmuştu.

Tales, kökü tanrılara dayanmayan, köle sahipleri zengin tüccar olan yeni insanlardan, yani tüccar ve denizcilerdendi.

Bunlar, bir bey torununun da, sıradan bir denizcinin de, asılları aynı olduğunu iddia ederlerdi.

Dünyayı tanrılar yaratmamıştı. Dünyada her şey, aynı maddeden doğmuştu. Denizdeki dalgalar gibi, devlette de bütün yurttaşlar eşitti.

bilim, dünyanın duvarlarını geri itiyor

Bilim günden güne değil, saatten saate geliyordu. Çok geçmeden, bilinen dünya, kendisine dar gelmeye başladı. Bilim, kendisini sıkıan eski duvarları var gücüyle geri itmeye koyuldu.

İnsanlar yüzyıllar boyunca, gökkubbesinin yeryüzünü, bir sahan kapağı gibi örttüğünü sanmışlardı. Zamanla göğün sınırları, yeryüzünün sınırlarını aşmaya başladı. Gökyüzü, Olimp'in karlı tepesinden ayrılarak gittikçe yükseliyordu. Yer, havada asılı kalmıştı. Ayakların altında, aşağıda da gökkubbesi vardı. Peki, karanlık yeraltı ülkesi neredeydi öyleyse?

Gök duvarları gittikçe geri çekiliyordu ve bir gün gelip duvar diye bir şey kalmadı. Sonsuzluktu çevre. Bu sonsuzlukta, sayısız dünyalar arasında, dünyamız serbestçe yüzüyordu.

25 yüzyıl önce yazılmış ilk bilim kitabında dünya işte böyle tasvir edilir. Doğu hakkındaki bu kitabı, Tales'in dostu ve öğrencisi Anaksimandros yazmıştı.

Öğrenci, öğretmenini geçmişti. Tales, dünyanın yuvarlak bir sal gibi okyanus dalgalarında sallandığını sanırdı. Öğrencisiyse Dünyayı dayanaktan ayırarak, sonsuzlukta asılı gördü.

Anaksimandros, dünyanın yuvarlak olduğunu daha bilmiyordu. Dünya, ona silindirel bir sütun parçası gibi gelmişti. Anaksimandros'a göre bu sütun, gökkubbesini taşıyor ve bir temele dayanmıyordu.

Uçsuzluk!

Uçsuz bucaksız, sonsuz bir uzay tasavvur etmek zordur. Biz hâlâ gökkubbesinden, göktavanından, başımızın üzerinde bir kapakmış gibi söz ederiz.

Oysa 2500 yıl önce insanlar, yalnız böyle demekle kalmaz, dünyayı böyle düşünür, böyle görürlerdi.

Herkesin gördüğünü reddetmek, dünyanın uçsuz bucaksız olduğunu, ne zamanda, ne uzayda sonu olmadığını söyleyebilmek için, ne büyük cesaret lâzımdı!

Evrenin ne başlangıcı, ne sonu vardı. Bugün bizim de fikrimiz aynı. Anaksimandros'un hemşehri ve çağdaşları geçmişe bakarlarken, tanrıların dünyayı yaratmış oldukları zamandan, kendilerini ancak birkaç yüzyılın ayırdığını sanırlardı.

Gezgin Hekateos bile, tanrı atalardan, kendisini on beş kuşağın ayırdığını sanırdı. Daha önceleriye, ölümsüz tanrılardan, ölümlü çocukların doğduğu masal çağlarıydı.

Anaksimandros da geçmişe bakıyor. O başkalarından daha uzağı görüyordu, yani insanların tanrılardan değil, hayvanlardan üredikleri ilk zamanları. Gelişme yolunun, tanrılardan insana doğru aşağıya değil, hay-

vanlardan insana doğru yukarıya gittiğini sezmeye başlamıştı.

Anaksimandros şöyle demişti:

«Başlangıçta, insan balığa benzerdi. İlk hayvanlar, suda doğmuş olup dikenli pullarla kaplıydılar. Karaya çıktıklarında pulları çatlamış, dış görünüşleri ve yaşayışları da değişmişti.»

Nem ve toprak nereden çıkmış, dünya nasıl meydana gelmişti?

Anaksimandros'un gözleri hep uzaklardaydı. Karşısında, zamanın duvarları, gittikçe geriye, geçmişe doğru çekiliyordu. Orada ne insan vardı, ne de dünya...

Ya ne vardı?

Her şeyin aslı olan «sonsuzluk».

Sonsuzluk uzayı dolduruyordu. Bu madde ölü ve hareketsiz değil, hareketle doluydu. Ondan dünyalar doğuyordu. Bir tek varlık ikiye bölünüyordu: soğuk sıcaktan, toprak nemden ayrılıyordu. Dünyayı ateşten bir kubbe sarıyordu. Bu kubbe, halka halka parçalanarak, yıldızlar meydana geliyordu.

Dünyalar böyle doğmuştu. Bazı dünyalar doğarken, bazıları yok oluyordu.

Doğadaki bu sonsuz yaratma seyri, hiç bir zaman durmuyordu ve duramazdı da. Çünkü doğanın yaratma aracı olan cevher bitmez tükenmezdi.

Anaksimandros, ustası Tales'in: «Su her şeyin başlangıcıdır» sözlerini hatırlar. «Hayır, der Anaksimandros, su her şeyin başlangıcı olamaz. Su, sonsuz değildir. Okyanusun bile kıyıları var. Madde okyanusuysa kıyı-sızdır. Zaman okyanusunun da sınırları yoktur.»

Anaksimandros, çevresine bakıp sorardı: Sonsuz bir şey var mıdır? Ve yine kendi kendine cevap verirdi: İnsanlar doğup ölüyor, devletler kurulup yıkılıyor, dün-

yalar doğup yokoluyor. Başlangıcı ve sonu olmayan yalnız bir şey vardır: hareket.

Böylece bilim, uzayın da, zamanın da duvarlarını sonsuzluğa itmişti.

Uçsuz bucaksız uzaya bakmaya çabaladıkları zaman, Anaksimandros'un en iyi öğrencilerinin bile başları dönüyor, yıkılmış duvarların yerine hemen yenilerini kurmaya girişiyorlardı.

Böylece, dünyanın çevresinde yine katı bir gökkubbesi, muazzam bir billûr kubbe parlamıştı. Bu gökkubbesine yıldızlar, altın çiviler gibi çakılıydı. Kubbe, yuvarlak bir şapkanın, başın çevresinde döndüğü gibi, dünya çevresinde dönüyordu. Yerle gök arasındaysa güneş, ay, gezegenler, sonbahar yaprakları gibi uçuyorlardı.

Anaksimandros'un öğrencisi Anaksimenes, evreni işte böyle düşünüyordu.

Bu, tam olmasa da, bir geri çekilmeydi. Dünyaya yine kubbemsi bir kabuk geçirilmişti; ama bu, artık dünyanın kenarlarına bitişik olmayıp, gerilere itilmişti.

Şunu da söyleyelim ki, başka bir alanda Anaksimenes, öğretmeninden daha ileriye.

Anaksimandros, daha yıldızları gezegenlerden ayırt edemiyordu. Anaksimenes'se, yıldız ve gezegenlerin aynı şey olmadığını sezmişti: gezegenler yere daha yakın olup boşlukta dolaşır, yıldızlarsa daha uzaktalar. Bunun için de ısıtmazlar.

Anaksimenes, gözlerini göğe çevirir, bulutların nasıl meydana geldiğine, güneş ışınlarının, koyu kara bulutları delip geçmediği zaman, gökkuşağının nasıl parladığına bakar. Uçan kuştan daha hızlı esen yelin uğultusunu dinler ve kendisinden her şeyin çıktığı cevher nedir? diye düşünür.

Bu, su olamaz. Su ateşi söndürür. Suyun kıyıları

vardır. Her şeyin özü olan cevherse, bütün dünyayı doldurmalıdır.

Ama bu cevher nedir?

Sonsuzluk mu? O halde sonsuzluk nedir? Anaksimandros bile bunu tarif edememişti.

Öğrenci, öğretmeninden ileri gitmek istiyordu. Doğada, bütün dünyayı doldurabilen ve her şeyin başlangıcı olabilen bir cevher arıyordu.

Bu cevher hava değil miydi?

Hava katılaştığı zaman, bulutlar meydana geliyor-du. Daha da yoğunlaşınca yağmur yağmaya başlıyordu. Bazan yağmur damlalarının donduğu da görülüyordu. O zaman dolu yağıyordu. Bulutlar donduğunda kar yağıyordu.

Demek, hava daha katılaşarak toprak, taş da olabilir diye düşünüyordu Anaksimenes. Topraktan ağaçlar bitiyor, hayvanlar çıkıyordu.

Böylece Anaksimenes şu sonuca varmıştı: her şey havadan meydana gelir ve yine havaya döner. Sudan buğu çıkar. Ağaç yanıp duman olur.

Havanın zerrecikleri, kâh birbirine yakınlaşır, kâh birbirinden uzaklaşırlar. Yeri de, güneşi de, yıldızları da zerreciklerin bu hareketi meydana getirmiştir. Bu hareket sonsuzdur. Bunun için dünya, durmadan hep değişir. Böylece bir bilginin, ilk kez maddenin derinliklerine dalmaya başladığını görüyoruz.

İnsanlar, öteden beri bir kum taneciğini, eşyaların en ufağı sanırken Anaksimenes, gözle görülmeyecek kadar küçük zerreciklerin var olduğunu sezmişti.

Bir duvar daha yıkılmış, arkasında küçük varlıklar dünyası açılmıştı. Ve insan, evrenin büyük dünyasına anahtar bulmak için, yine küçük varlıklar dünyasına başvurmuştu. Dev dünyaların doğuşunu havanın gözle

görölmez küçük zerreciklerinin hareketiyle açıklamak istemişti. Bu eksik de olsa, atom kuramına giden yoldu.

2

yeni türküler söyleyen eski ozan

Bilim, karşısında açılan dünyaya, susamış insanın suya baktığı gibi bakıyordu. Çevrede her şey yenileşmiş görünüyordu. Sözelimi, sabahları doğan güneş, artık arabasıyla gökte dolaşarak ışık saçan bir tanrı değil, kızgın bir gök cismiydi. Gökkuşağını alalım. Bu da rengârenk elbiseli bir tanrıça olmaktan çıkmış, güneş ışıklarında gözalcı renklerle parlayan bir bulut olmuştu.

Tanrıların yüzyıllarca yaşamış oldukları gök evinin çizgileri, sis gibi dağılıp kayboluyordu. Eskiden efsanelerle tanrıların cümbüş ettikleri yerde, genç Heban'ın altın kâselere mis kokulu nektar doldurduğu yerde, Olimp'in yaz kış karlı tepesi yükseliyordu.

Gençler, üstat Heziodos'a, «Tanrıların Soyağacı» adlı uzun ve artık can sıkıcı eserine bıyık altından gülüyorlardı. Homeros'un, yoksullar ve zenginler hakkında anlattıklarına o eski ilgi kalmamıştı. Heziodos'un ölümünden sonra yüz yıl geçmiş, Homeros'un destanlarıysa daha önce yazılmıştı. O zamandan beri dünyada her şey değişmişti.

Homeros, Zeus'un torunları sanılan önderleri göklere çıkarır, soysuz insanlarıysa hor görürdü. Zamanla, soylu olmayanlardan zenginleşen tüccar ve zanaatçılar, her yerde soylu kişilerin iktidarını devirmişlerdi.

Yeni zamanlara yeni türküler gerekti...

Yunanistan yollarında Ksenofanes adlı bir ozan dolaşıyordu. Ksenofanes yoksuldu. Bütün serveti, çok telli bir kitarası, bir de öteberisini taşıyan kölesiydi. Bu köle, bir uşak olmaktan çok, yol arkadaşı ve dosttu. Birlikte adım adım tüm Yunanistan'ı dolaşmış, kışın birlikte üşümüş, yazın sıcaktan birlikte bunalmışlardı. Zaten aralık yağmurları, bunları ıslatırken, kimin köle, kimin efendi olduğunu sormuyordu.

İşte ozanla kölesi küçük bir kasabaya giriyorlar. Meydanda bir kalabalık çevrelerini alıyor. Hali vakti yerinde olanlar bunları misafir ediyor. Gezgın bir ozanı kim dinlemek istemez!

Burada sözü ozana bırakalım. Başından geçenleri kendisi anlatsın.

«Kışın, harıl harıl yanan ocağın önünde yumuşak bir sedire uzanmış, karnı tok, sırtı pek bir adam, bir yandan ceviz kırıp tatlı şarabından yudum yudum içerek soruyordu: «Sen kimsin, kardeşim, nerelisin? Anadan doğalı kaç yıl oldu? Midyalılar geldiği zaman kaç yaşındaydın?», «Altmış yedi yıl oluyor» diyor ozan, düşüncelerimle Elada'da dolaşıyorum. Yanılmıyorsam, o zaman yaşıım yirmi beşi aşmıştı.»

İhtiyar ozanı sofraya buyur ediyorlar. Ozan kitarasını duvardaki çiviye asıyor. Bir köle kadın, misafirin ellerini yıkaması için leğen getiriyor, sonra önüne ekme koyuyor, bardağa şarap dolduruyor. Misafir ekmeğini yiyip şarabını içtikten sonra kitarasını eline alıp bir türküy e başlıyor:

«Artık ortalık temizlendi, misafirler ellerini, ev sahibi bardakları yıkadı. Kimi ustaca örölmüş bir çelengi başına geçiriyor, kimi de kâselerde mis kokulu yağ sunuyor. Testi, şölenin cilâsı olan şarapla dolu. Toprak testilerde, herkese bol bol yetecek kadar mis kokulu şarap var daha. Kutsal günlük, güzel kokular saçıyor. Bu

da su; soğuk, tatlı, berrak. Önümüzde kehlibar gibi ek-mek duruyor, sofraya peynirle baldan çökecek neredeyse. Evin ortasında çiçeklerle süslü bir sunak. Türkü ve oyunlar evi dolduruyor.

Eğlenmek için toplananlara her şeyden önce, tanrı-yı şükranla anmak düşüyor. Tanrılara şarap adayarak, cümbüşün edep dairesinde geçmesine kuvvet vermeleri için dua edilip yalvarıldı mı, çok yaşlı olmayanlar hariç, herkes, kölenin yardımını olmadan eve gidebilecek kadar içebilir; bunun ne ayıbı var, ne günahı. Bundan iyisi can sağlığı. Ne mutlu, bir bardak şarap içmekle, fazileti bırakmayıp, saçmalamayan misafire!

Biz kızgın kavgaları dile getirmeyeceğiz, çünkü on-larda iyi hiç bir şey yok. Ataların uydurmalarını tekrar-layıp titanların, kentaurların savaşını da hatırlamayaca-ğız...»

Ksenofanes bir bardak şaraptan sonra nasıl konu-şur?

Öbür gezgin ozanlara benzemez Ksenofanes. Bunlar yüzüncü kezdir hep Homeros'la Heziodos'u tekrar edip dururlar. Ksenofanes'se, Homeros'la da, Heziodos'la da alay eder.

«Homeros'la Heziodos» der Ksenofanes, «insanlar-da ayıp sayılan her şeyi tanrılara ispat etmişlerdir. Bize tanrıların kanunsuz hareketlerini, nasıl hırsızlık ettik-lerini ve birbirlerini nasıl aldattıklarını anlatmışlardır.»

Halk bu cesur sözleri hayretle dinler. Bu aksakallı ozan, tanrılardan korkmuyor mu?

Ksenofanes, halkı yatıştırmak için hemen:

«Tanrılara saygı beslemek gerek» der. Tanrılar ne-dir? Siz onların, insanlar gibi anadan doğduklarını, on-larınki gibi giyimleri, sesleri, şekilleri olduğunu mu sa-nıyorsunuz? Tanrıların, bir zamanlar doğmuş oldukları-nı söylemek kâfirlik olur. Çünkü bundan, tanrıların eze-

lî olmadıkları anlamı çıkar. Tanrıların bize benzediklerini sanıyorsunuz ha? Unutmayın ki, öküzlerin yada atların elleri olup da, tanrıların resimlerini çizebilselerdi, onlar da bu tanrıları kendilerine benzeteceklerdi.»

Eskiden böyle sözler, işitenleri korkuturdu. Ama eski inançlar artık sarsılmıştı. Ksenofanes'i dinliyorlar, hattâ kendisine: «Gerçek nerde? Tanrılar nedir?» diye soruyorlardı.

Ksenofanes de şöyle cevap veriyor:

Tanrıları bilen kimse yok ve olmayacak. Çünkü insan gerçekten söz etse bile, bunun özünü kendisi de bilmez. Burada bilgi bahis konusu olamaz, ancak görüş olabilir. Tanrılar, fanilere her şeyi ta başlangıçtan beri açmış değiller. İnsanlar, gerçeğe doğru, ancak yavaş yavaş, araştırmalar yoluyla giderler.»

Ksenofanes, yeniden kitarayı eline alır ve devam eder:

«Tanrı tektir. Tek tanrı, tanrılar ve insanlar arasında en uludur, bedence ve akılca, ölümlü insanlara benzemez. Her şeyi görür, tümüyle görür, tümüyle düşünür, tümüyle یشitir. Dünyada her şeyi idare eder. Hep bir yerde hareketsiz durur. Çünkü bir yerden başka bir yere geçmek ona yaraşmaz.»

Ksenofanes'in övdüğü yeni bir tanrıdır. Bu tanrı, doğa gibi başlangıçsız ve sonsuz, uzay gibi uçsuz bucaksızdır. Doğa, tek olduğu için, tanrı da tektir. Tanrı demek, her şey, tüm doğa, tüm evren demektir.

Eşyaların şekli değişir. İnsanların yıldızları parlayıp söner. Canlı varlıklar topraktan doğar ve yine toprak olurlar. Büyük denizden rüzgâr ve bulutlar doğar. Bulutlardan yağmur yağar. Su, ırmakların yatağından, topraktaki tuzu eriterek denize akar. Deniz bundan ötürü tuzludur. Toprak, yavaş yavaş insanlar farkında olmadan sudan ayrılır. Dağların tepelerinde deniz ka-

bukları, taş ocaklarının derinliklerinde balık izleri buluruz. Sonra toprak yine suya gömülür ve üzerinde yaşayan insanlar yokolur.

Her şey değişir, evren kalır. Doğmayan ve yokolmayan ancak odur.

Böylece Ksenofanes, dünyanın değişen alacalı örtüsü arkasında, onun değişmeyen ve sonsuz olan özünü arar.

Ksenofanes'le yol arkadaşı, geceyi bu konuksever ailede geçirdikten sonra ertesi gün ayrılırlar. Sırtındaki yük, birçok armağanlarla ağırlaşmış olduğu halde köle keyifli. Ksenofanes de memnun, çünkü ev sahipleri kendisini, öğrencilerin öğretmeni dinledikleri gibi saygıyla dinlemişlerdir.

Bu, her yerde her zaman böyle olmaz. İhtiyar ozanın Homeros ve Heziodos'la, tanrı ve kahramanlarla alay etmesi, herkesin hoşuna gitmez. Bazan da, ünlü ev sahibi tanrılar soyundan oldu da ozan farkına varmayıp göksel tanrılara dil uzattı mı, vay başına!

Ksenofanes, bu kibirli soylulardan, değerli yüzükleri ve saçlarının şekliyle övünenlerden nefret eder. Bunlar, tatlı şaraplarını içerken, ihtiyar ozanın acıklı yoksulluğuyla, yanan ocağın karşısında, başını sokacak bir yeri olmamasıyla alay ederler. Ksenofanes'e: «Homeros, ölümünden sonra bile binlerce ozanı besliyor, oysa sen, bir köleyi güç doyurabiliyorsun» derler.

İyi ama, ozanın yoksulluğundan bizzat kendileri suçlu değiller mi? Bir adam, yumruk dövüşünü kazandı diye onu devlet besler de, bunlar akıl gücünün yumruk gücüne üstün olduğunu anlamazlar...

Ksenofanes, bir dağ patikasını tutmuş, insanlardan gittikçe uzaklaşıyor. İnsanların evleri, işleri, tutkuları, yukarıdan ne kadar küçük görülüyor. Ne küçük, dar bir dünyada yaşıyorlar!

Gökkubbe, dünyayı kucaklayarak dağların üzerinde heybetle yükseliyor. Dağlara çıkıldıkça, uzaklar görülüyor.

Ksenofanes, her şeyi kaybetmiştir: ataların toprağını da, ataların inancını da. Doğduğu şehirde istilâcı Midyalılar, Persler egemen. Ne akrabası kalmıştır, ne dostları. Uzun yıllar süren serseri serseri dolaşmalar geçmişe karışmıştır. Fakat çevresinde, her şeyi kapsayan, daima genç doğayı gördükçe kalbi ferahlar. Tabiat yorulmak bilmez, hiç bir zaman ihtiyarlamaz ve yok olmaz.

*eskiyi savunanlar, bilimi kendi
tarafalarına kazanmaya çalışıyorlar*

Koçbaşlıların darbeleri altında kale duvarları nasıl yıkılırsa, yeni düşüncelerin baskısı altında köhne inançlar da öyle yıkılıyordu. Duvarlarda açılan gediklerden, yeni dünyanın enginlikleri gözüküyordu. Ve bu dünya, insanların yaşadıkları dünyadan ne kadar farklıydı!

Eskiye savunanlar, bilimi kendi taraflarına kazanmaya çalışıyorlar.

Anlatacağımız olay, Milas'ın yakınlarındaki Sisam adasında geçmiştir. Tanrılara o eski saygı, burada artık çoktan yoktur. Sisam halkının artık yeni bir tanrısı var. Daha düne kadar, kimsenin ne olduğunu bilmediği altın ve gümüş küreciklere taparlardı Sisamlılar. Önce-leri, talant denilen ağır Babil paraları geçerdi. Bunlar ikişer putluk külçeler halinde olup yıllarca bir kişinin elinde kalır, piyasaya sürülmezdi.

Derken bezirgân Lidyalılar, elden ele geçen küçük, yuvarlak akçeler çıkardılar.

Çok akçesi olanın, tanrılara fazla umut bağlamasına gerek yoktu. Parayla, dilediği her şeye kavuşabilirdi.

İşte, sözgelimi şu soysuz Polikrat. İşe pek az paray-

la başlamıştı. Açtığı bir atelyede yirmi köle, sabahtan akşama kadar zenginler ve soylu kişiler için pahalı mobilyalar, yani şölen sedirleri yapıp cilâlarlardı. Alışveriş yolundaydı. Yuvarlak akçeler durmadan, soylu insanların pamuk ellerinden, mobilya tüccarlarının nasırlı, kaba ellerine geçiyordu. Polikrat paralarını işe yatırıyor-du. Gemi yaptırıyor, nerede azılı denizciler varsa bunları kir alıyor ve bu korsan gemilerini adadan adaya gönderiyordu. Korsanlar, işlerini gayretle yapıyorlardı; erkekleri öldürüyor, kadın ve çocukları kaçırıyor, kara gövdeli iri gemileri altınla ve pahalı kumaşlarla dolduruyorlardı.

Polikrat'ın işi iyi gidiyordu. Yuvarlak akçeler her yandan akıyor, böylece istediği her şeyi yapabiliyordu. İstedikleri de az değildi ki! Bir gün geldi paralar, onun en büyük arzusunu yerine getirdi, yani vatandaşlarına egemen oldu.

Tüccarlar, zanaatçılar, gemi sahipleri memnundu: dümene kendi adamları geçmişti.

Bu türedinin kendisi için yaptırdığı muhteşem sarayı gören soylu kişilerince kaşları çatılıyordu. Acaba tanrılar, Polikrat'ı hâlâ koruyacaklar mıydı? Yok, böylesine mutluluk sürüp gidemezdi!

Tanrıların insanları cezalandıracağı kulaktan kulağa dolaşıyordu. Söylentiye göre, Polikrat gaddar talihi merhamete getirmek için, değerli yüzüğünü denize atmıştı. Ama kendisine bu kadar çok şey vermiş olan deniz, ondan hiç bir armağan kabul etmek istememiş, yüzük de bir balıkçının saraya getirdiği balığın karnında geri dönmüştü.

Tanrılar her şeyi bilir, Olimpten her şeyi görürlerdi. Servet ve şerefin ayak takımına geçmesine, tanrı torunlarınınsa herkesçe horlanıp, acıklı bir hayat sürmelerine razı olamazlardı.

Haksızlığa uğrayanların birçoğu hâlâ böyle düşünüyor, böyle diyordu. Bir kısmı da, bu sözleri acı acı gülererek dinliyordu. Peki, nerede öyleyse Olimpli tanrılar, diye düşünüyorlardı. Eski inanç sarsılmış, tutunacak bir dal kalmamıştı. Bunlara göre, mertlik kalmamıştı. Mitolojik kahramanların soylu torunları, hükümdarın adını duyunca tir tir titremeye başlıyorlardı. Her şeyi kemiren yeni zihniyet, artık kendilerine de bulaşmış, neyin iyi, neyin kötü olduğunu unutmuşlardı. Kurtuluşu nerede bulmalı, yolu kimden sormalıydı?

derken pitagor çıkagelâi

Derken dillerde bir haber dolaşmaya başladı. Kurduğu gizli bir tarikata girenlere, kurtuluş yolunu gösteren ermiş bir bilge kişinin türediği büyük bir sır olarak anlatılıyordu. Tarikata girebilmek için zor ve uzun bir sınamadan geçmek gerekiyordu. Uzun bir süre iradeyi ve akıllı bir yana atıp itaata ve susmaya alışmak gerekti. İnsan, kendisi için neyin iyi olduğunu nereden bilebilirdi? Bunu, ancak yüksek varlıklar, yani tanrılar, yarı tanrılar ve kahramanlar bilirlerdi.

Yine söylentiye göre, bilge Pitagor insanla tanrı arasında duran böyle yüksek bir varlıktı. Kim demiş Pitagor taşçı Mnesarkos'un oğlu diye! Onun babası tanrı Hermes, hattâ belki de bizzat Apollon'dur. Bir gün tiyatrodâ rüzgâr Pitagor'un pelerinini savurmuş da, kalçasının tıpkı altın gibi parladığı görülmemiş miydi? Pitagor'un mucizeler gösterdiği, tanrılarla bile konuştuğu, Hades denilen yeraltı ülkesine indiği ve eski çağ ozanı Orfeus gibi sağ selâmet yine dünyaya döndüğü söylenirdi.

Soylu ailelerden gençler Pitagor'u ziyarete gelirlerdi. Ve bunlarla ne konuştuğunu kimse bilmezdi. Bu gizli konuşmalar hakkındaki söylentiler Polikrat'ın kulağı-

na varmıştı. Polikrat da adamlarına, bu türedi yarı tanrıyı dört gözle izlemelerini buyurmuştu. Sakın gizli konuşmalar perdesi altında bir komplo hazırlanmasındı!

Pitagor Sisam adasından ayrılmıştı. Hayranları Pitagor'un, vedalaşırken «zorbalık, özgür bir insanın dayanamayacağı kadar şiddetlendi» dediğini söylemişlerdi.

Böylece Pitagor'un izleri kaybolmuştu. Mısır ve Babil'de barbarlar arasında bulunduğu ve orada kâhinlerin kendisine sırlarını açtıkları söylenmişti.

Yıllar sonra da, dünyanın öbür ucundaki İtalya'da deniz boyundaki Kroton şehrine yerleştiği öğrenilmişti.

Kroton'da hâlâ kuşku vardı. Bütün Yunan şehirlerinde sürüp gelen tartışma, yani «kim egemen olacak, zengin tüccarlar mı, yoksa soylu ataların torunları mı?» tartışması devam ediyordu.

Olimpiyat oyunlarında ün yapmış atlet Milon soyluların önderiydi. Milon'un dış görünüşü Merakles'inkine benzerdi. Elinde bir değnek, omuzlarına attığı arslan postuyla dövüşe çıktığı zaman, düşmanları kılıç ve mızraklarını bir yana atarak kaçarlardı. Fakat Milon bir bilge kişi olmaktan uzaktı. Felsefeden çok, yumruk döğüşünden anlardı.

Krotonlu soyluların önderi vardı, ama öğretmeni yoktu.

Derken Pitagor çıkagelmişti.

Pitagor gençleri toplayarak uzun uzun konuştu.

— Gençler, diye hitap ederdi onlara, söyleyeceklerimi saygıyla, sessizce dinleyin! Çevrenize bakın. Evrende bir düzen var, her şey bir ahenge, bir ölçüye, bir sâyıya bağlı. Sesler bile.

Pitagor, bir tahtaya gerilmiş teli çekerek bırakıyordu. Teli bir kısaltıp bir uzatıyor, böylece de sesler gözle görülmez bir merdivenden, kâh yükselip, kâh alçalıyorlardı.

Bir sesi öbüründen ayıran mesafeyi, ancak bir müzisyenin duyarlı kulağı ölçebilir gibi geliyorduydu da, bu sırrın anahtarı bulundu. Böylece saz, müzik ölçülerine, yani sayıya bağlandı.

Pitagor kumun üzerine üçgenler çizdiği zaman, sayı burada da şekiller dünyasında da egemendi. Eşyaları kaostan ayıran, şekli olmayana bir biçim veren, kaosu düzene sokan hep sayı, çizgi, kenar'dı.

Böylece üç doğru çizgi, sınırsız uzaydan sınırlı bir üçgeni biçip ayırmış gibi oluyordu.

Geceleri Pitagor öğrencilerin dikkatini gökyüzüne çekerti. Orada da sayı, ölçü, ritm egemendi. Yıldızlar düzensiz, karışık bir sürü halinde hareket etmezlerdi. Tam saatinde doğup batarak kendilerine özgü bir yol izlerlerdi. Evrenin ortasında, her şeyi aydınlatan ve ısıtan ateş bir sunaktaki ateş gibi yanıp dururdu. Bunun çevresinde ayla güneşi, yıldızlarla gezegenleri taşıyan on billûr kubbe dönerdi. Dünya da bu genel kanuna uyarak yerinde durmaz, evren ateşi çevresindeki düzenli, ritmik raksa katılırdı.

Kubbeler yavaş yavaş döner ve her birinden bir teldekinden gibi müzik çıkardı. Bu on telli evren sazında, her kubbenin kendi sesi vardı.

Her şeyde bir düzen vardı. Her şey sayılara bağlıydı.

Kutsal sayılar vardı: bir, üç, dört, on gibi. Bir, sayıların ilkiydi. Üç başlangıç, orta ve sondu. On hesabın temeli, sayıların en tamıydı. Dört'se on'u tamamlayan sayıydı. İlk dört sayı toplanınca: $1 + 2 + 3 + 4$, sonuç on olurdu.

Bu buluş Pitagor'u sarsmıştı. Bir şeyler anlamış gibiydi. Her şeyi bulduğunu sanıyordu. Sayıyla her şeyin ölçülebileceğini görmüştü ve sayıyı her şey biliyordu. Evrenin başlangıcı ve özü sayıydı.

Öğrenciler Pitagor'u hayret ve heyecanla dinliyorlardı. Öğretmenlerine inanıyorlardı. Seslerin, şekillerin, gök cisimlerinin sırlarını açan anahtar bulunmuştu. Bu anahtarla evrenin öbür sırları açılmaz mıydı?

Öğretmen, evet açılır, derdi. Sayı, mutluluğun da, mutsuzluğun da, şansın da, şanssızlığın da anahtarıdır. Uğurlu ve uğursuz sayılar da vardı.

Evrende her yerde sayı, ölçü, uygunluk egemendi. Tanrılar her yerde değişmez bir düzen kurmuşlardı. Yıldızlar bile bu düzene bağlıken, insan nasıl bağlı olmazdı? Vay o şehre ki, orada kaos egemendir, her şeyi kalabalığın keyfi hareketleri çözer, eski düzene saygı, soylulara ve tanrıların kurduğu değişmez düzene saygı kalmamıştır!

Pitagor, öğrencileriyle işte böyle konuşurken, onlara öğretisinin sırlarını açardı. Bu öğreti, artık kimsenin inanmadığı eski masallar olmayıp, eski tanrıları savunan yeni bir bilimdi.

Pitagor'un öğrencileri gittikçe artıyordu. Bunlar arasında, bir Kardeşlik, bir Dostluk Derneği kurulmuştu. Günlerini jimnastik, matematik, müzik dersleriyle geçirirlerdi. Jimnastik, vücudun ritmiydi. Vücut ritim bilmezse, ruhta da düzen olmazdı. Müzik yüksek duygular yarattırdı. Saf bir bilim olan matematikse, ruhu temizlerdi.

Pitagorcuların ritüelleri, sırları vardı.

Bilimleri, yarı yarıya dindi. Birçok kurallar, sınırlamalar, yasaklamalar vardı ki, Pitagorculuğun yabancıları olanlar bunları anlayamazdı.

Sözgelimi, niçin koyun eti yenir de, öbür hayvanların eti yenmezdi? Niçin baklagilleri yememeliydi? Niçin ilkin sol ayak yıkanmalıydı da, önce sağ ayakkabı giyilmeliydi? Niçin yollarda yürünmemeliydi?

Bunları Pitagorculuk tarikatında olanlar bile, adamakıllı bilmez ve bilmeleri de gerekmezdi. Öğretmen böyle demişti ve öğretmenin haklı olup olmadığını yargılamak onlara düşmez, sadece itaat etmeleri gerekirdi.

Tiyatroda, pazarda, meydanda Pitagorcular öbür insanlardan hemen ayırt edilirlerdi. Bunlar kalabalığa karışmaz, herkesin yürüdüğü yoldan gitmek istemezlerdi. Alın yazıları büyüklere, soylulara, kâmillere körü körüne itaat etmek olan cahil kalabalığa tepeden bakarlardı. Herakles adaleli, boğa boyunlu ve yalnız başı küçük kalmış olan atlet Milon da «kâmiller»dendi.

Disiplin, itaat, düzen, kendilerinden bekleneni yapmış, bütün soylular birleşmişti. Avareliğe, ahlâksızlığa son verilmişti. Dostluk Derneği, yalnız bilimle uğraşmazdı. Artık Kroton şehrinde egemenlik Pitagorcuların elindeydi. Düzeni kurmak, komşu şehirleri de bir «ölçüye», bir «ahenge» bağlamak istemişlerdi. Ahenkse, azınlık olan soyluların, çoğunluğu idare etmesi, egemenliğin aristokratlarda olmasıydı. Pitagorcular böyle derdi.

Dernek, her yere pençelerini uzatmış, İtalya'daki bütün Yunan kolonilerini, tüm Büyük Yunanistan'ı sarmıştı.

Bunların, sözden harekete geçmeleri için yalnız bir vesile gerekti. Ahenkten, savaşan ve kavga eden her şeyin, barışa kavuşturulmasından çok söz ederlerdi. Böylece düşmanlığı kökünden kazımak için kılıç yapmışlar ve başkalarının ocaklarını yıkarak «düzen» kurmak istemişlerdi.

Pitagorcuların bilimi, işte böyle amaca hizmet etmişti.

Sonunda vesile bulunmuştu: Komşu Sibaris şehrinde kaçanlar Kroton'a gelip tapınaklara sığınmışlardı. Bunlar, egemenlik halkın eline geçtiği için geri verilmesini istemiş, Krotonlularsa reddetmişlerdi.

Red cevabının savaş olduğunu herkes bilirdi. Ama Krotonlular, komşularla savaştan çekinmemişlerdi. Zaten zengin Sibaris'e öteden beri kıskançlıkla bakıyorlardı.

Sibaris'te depolar, ağızına kadar Milet yünüyle doluydu, o kadar çok şarap vardı ki, toprağın altında kazılmış kanallarla havuzlardan, doğru limana akıtılıyordu. Açıkğöz birer tüccar olan Sibarisliler, şarabı, zevk ve sefalı hayatı sever, bunlardan anlarılardı. Kroton'daysa tarladan ve balıktan başka bir şey yoktu.

Krotonlu çiftçiler Sibaris üzerine yürüdüler. Bunları, Herakles gibi giyinmiş, başına olimpiyat çelengi takmış olan atlet Milon yönetiyordu. Bütün soylular, Pitagorcuların tam disiplinli birlikleri toplanmıştı.

Savaş uzun sürmedi. Artık Pitagorcular memnun olabilirlerdi. Sibaris'te «düzen» kurulmuş, erkekler kılıçtan geçirilmiş, kadınlarla çocuklar esir alınmış, kocaman şehir yerle bir edilmişti. Ele geçen hadsiz hesapsız ganimeti en soylu kişiler paylaşmış, asıl savaşan balıkçılar ve çiftçilerse, delik kayıklarının başına ve isli külbelerine, elleri boş dönmüşlerdi.

Balıkçılar ve çiftçiler şikâyet ve öfkelerini ifade eden bağırışlarıyla, düzenin «ahengini» bozuyor, ganimetten kendi paylarını istiyorlardı.

Memnun olmayanlar arasında halktan zenginler de vardı. Daha düne kadar çömlekçi yada silâhçı olan bunlar da, toplum işlerinin çözümünde söz sahibi olmak istiyorlardı.

Doştluk Derneğinde de eski doştluk kalmamıştı. Pitagor'un en iyi öğrencilerinden biri olan Gippas, halk tarafına geçmişti.

Gippas'ı dernekten çıkarıp, kendisi daha hayattayken, onun için bir mezar taşı dikmişlerdi. Oysa Gippas Halk Meclisi'ne gelip, Pitagor'un ve taraftarlarının şe-

hirden kovulmalarını istiyordu. Halka, Pitagor'un «Kutsal Söz»ünü okuyor ve Pitagorcuları bizzat kendi sözleriyle mat ediyordu. O kadar ki, Pitagor şehirden ayrılmak zorunda kalmıştı. Taraftarları, tanrı iradesinin yeni bir tecellisi olan birtakım mucize ve işaretlerden söz ediyorlardı. Söylentiye göre, Pitagor bir ırmaktan geçerken, gizli bir ses «Merhaba Pitagor!» diye haykırmıştı. Pitagor, uzak Metapont'tayken, aynı zamanda Kroton'da görüldüğü söyleniyordu.

Pitagorcular, daha her şeyin kaybolmadığını düşünüyorlardı. Kanılarına göre, soylularla tartışmada, ayak takımının üstün gelmesine tanrılar meydan veremezlerdi. Pitagor da bu soylular arasındaydı; ancak artık öğrencileri kendisine Hiperboreli Apollon diyorlardı.

Bir gece Pitagorcular, atlet Milon'un evinde gizlice toplanmış ve düşmanları bunu öğrenmişlerdi.

Zanaatçı mahallelerinden zanaatçılar, balıkçı köylerinden balıkçılar, akın etmişlerdi gizli toplantı yerine. Elleriindeki meşaleler, isli alevler çıkararak yanıyordu. Uğuldayan muazzam kalabalık evi kuşatmıştı. Meşalelerin alevi, yaklaşa yaklaşa evi çevreleyen duvarı tutuşturmuş, oradan da bahçedeki zeytin ağaçlarına sıçramıştı. Derken alevler, bütün evi sarmış ve ev kocaman bir meşale gibi yanmaya başlamıştı.

İçerdekiler boşuna evden çıkmaya uğraşüyor, daracık kapılardan birbirlerini çığnıyorlardı. Kurtulmak şansı en çok olanları bile ölüm bekliyordu. Biri duman bulutları arasında belirir belirmez, her taraftan üzerine çullanılıyordu. Herakles kadar güçlü olan Milon bile kurtulamamıştı. Ancak en gençlerden iki kişi, ateşten ve hücumdan sıyrılabilmişti.

Gençler, sesler, sayılar ve yıldızlar hakkında sakın sakın konuşurken, evreni şöyle düşünürlerdi. Evren ateşi ve çevresinde dönen düzenli ışıklar kümesi... Günün

birinde işte bu yangının kızıl alevleri ve etrafta kükreyen kalabalıkla karşılaşmışlardır. İçinde yaşamaları gerekli bu kavgalı dünya, Pitagorcuların hayal ettikleri o değişmez, ahenkli düzenden ne kadar farklıydı!

Böylece savaş, gittikçe kızışarak şehirlerin taş duvarlarını, eski töreleri, görenek ve inançları yakıp yıkıyordu. Hiç bir şey, ilkel toplum düzeninin kalıntılarıyla, yeni doğan kölelik düzeni arasındaki bu savaşın dışında kalmamıştı. Buna ozanın şiiri bile katılıyordu, matematikçinin teoremi de.

Okulda Pitagor dâvasını öğrenirken, rasyonel sayıları (tam kare olmayan sayıların kökü gibi birim ölçüsüyle müşterek hiç ölçüsü olmayan nicelik) yada ses teorisini ele alırken, bugün artık gün gibi aydın olan gerçekler üzerinde bir zamanlar ne şiddetli tartışmalar yapıldığını düşünmeyiz bile.

Bilimin gücü gittikçe artıyordu. Pergel, kılıç kadar keskin bir silâh olmuştu. Bunun için, savaşan her iki taraf da, bilimi kendisine taraftar yapmaya çalışıyordu.

Pitagorcular, tarihin seyrini durdurmada, eski dini ve eski düzenin dar duvarlarını ayakta tutmada, bilimden medet umuyorlardı. Ama boşunaydı.

Pitagorcular, bilimi, kendilerinin, yani soyluların çıkarlarını savunsun diye geliştirmişken, bilim ilerledikçe Pitagorcuların duvarlarını yıkıyordu. Oysa, Pitagor ve taraftarları bilimi, bu duvarları savunmakla görevlendirmişlerdi. Dahası var. Pitagorcular buna engel olmak için, bilimsel açıklamalarından bazılarını gizlemişlerdi bile. Bilim, hiç kilit altına alınabilir mi?

Pitagor'un öğretisi, bizzat Pitagorcuların çalışmalarıyla gizlilik perdesini yırtıp özgürlüğe çıkıyordu. Pitagor'un yolundan dönenler, ölü ilân edilir, bunlara daha sağlıklarında mezar taşları dikilirdi. Ölü ilân edilenler

gibi, bilim de yaşamaya devam ediyor ve alışılmış köhne fikirleri altüst ederek görevini yapıyordu.

Daha düne kadar dünyayı, evrenin hareketsiz ve değişmez merkezi sayanlar, artık Pitagorcuların gizli toplantılarında dünyanın, evren ateşinin çevresinde dönen bir küre olduğunu söylüyorlardı. Pitagorcular, eski düzeni korumak isterlerken, ayakları altındaki dünyayı yerinden oynatıp bir topaç gibi dönmesine sebep olmuşlardı.

Bunlar bilimi kendilerine hizmet ettirmek isterlerken, kendileri bilime hizmet etmişlerdi.

O zamanlardan bu yana yüzyıllar geçmiş, Pitagorcularla muarızları arasındaki tartışma ve kavgalar çoktan unutulmuş ve artık o devrin insanlarını, efsanenin sisleri arasından tarihçi bile kolay kolay seçemez olmuştur.

Ünlü Pitagor dâvasının bile, bizzat Pitagor'un olup olmadığına araştırmacılar emin değiller. Dünyanın yuvarlak olduğunu ve evrenin merkezinde bulunmadığını, gerçekten Pitagor mu bulmuştur?

Kim bilir, bu belki de bizzat Pitagor'un değil, kurduğu felsefe okuluna bağlı olanların buluşudur.

Ne olursa olsun, Pitagorcuların bilim alanındaki hizmetleri, bilimsel buluşları unutulmamıştır.

Sayıları kullanmadan iş görebilen, hiç bir bilim dalı yoktur.

Söz konusu, yıldızlar da, atomlar da, okyanuslardaki akıntılar yada dünyamızdaki rüzgârlar da olsa, eşyalar arasındaki bağı, ancak yargılarımızda sayı ve formler sayesinde kavrarız.

Sayı ve formülsüz ne uçak yapılabilir, ne tünel açılabilir, ne de köprü kurulabilir.

Her gün dünyamızın dört bucağındaki okullarda milyonlarca öğrenci, basit ve bileşik sayılardan sözeder, matematik, orantı ve dizilerle uğraşır, bir dik üçgende

hipotenüsün karesinin, öbür kenarlar karelerinin toplamına eşit olduğunu ispat ederler.

Sayıları basit ve bileşik olmak üzere ilk olarak ayıran Pitagorcular olmuştur.

Matematik orantı ve dizilerle ilk olarak uğraşanlar da Pitagorculardır.

Biz Pitagorcuları, sadece Pitagor teoremi aracılığıyla hatırlarız. Oysa, onlar yalnız bu teoremi kurmamış, bir üçgendeki açılar toplamının, iki dik açıya eşit olduğunu da ispat etmişlerdir.

Sokakta yürürken, evlerin, bir tarafta tek ve öbür tarafta çift sayılarını gördüğümüz zaman bile, yine Pitagorcular çıkar karşımıza. Çünkü, sayıları çift ve tek diye ayıranlar da, Pitagorculardı.

Evrenin incelenmesinde, sayıların büyük önemini ilk kez gösterenler de onlardı.

Ne var ki, Pitagorcuların öğretilerinin temeli yanlış olup, bilim için zararlıydı.

Pitagorculara göre, «sayı her şeydir. Eşyanın başlangıcı ve temeli madde değil, sayıdır.»

Bu yanlış hüküm, bilimi, Tales'ten beri yürümekte olduğu doğru yoldan saptırıyordu.

heraklit, insanlara düşünmeyi öğretti

Zaman olur günler birbirine benzer, hayat ırmağı öylesine ağır akar ki, durmuş gibi görünür. Derken bir fırtına çıkar, bir de bakarsınız her şey değişir, alışılmış bozuk düzenden eser bile kalmaz. Günler değil, saatler bile her şeyi değiştirir, taş taş üstüne bırakmaz geçmişten. Öyle zamanlar olur ki, yüz yılda dünya, bin yılda değiştiğinden daha fazla değişir.

2400 yıl önce insanlar, işte böyle huzursuz zamanlarda yaşıyorlardı. Yüzyıllarca dayanmış olan eski du-

varlar çöküp harabelere dönüyordu. Eski gelenekler, inançlar, yasalar, tanrılarca konmuş ve değişmez sanılırdı. Daha uzak olmayan bir geçmişte iyi sayılan, kötü sayılmaya başlıyor, hiç bir şeyi olmayan biri, birden zenginleşiyor, her şeyi olan da bir gecede varını yığını yitiriyordu. Halktan bir kimse saygı görüyor, hükümdar torunuysa bir serseri oluyordu.

«Ne oldu?» diye soruyordu bu keşmekeşten zarar görenler, «Ne zaman her şey kendi yerini bulacak? Eski mutlu devirlere, önceki rahat dünyacığımıza ne zaman döneceğiz?»

İnsanlar, başvurdıkları her bilge kişiden, başka başka cevaplar alıyorlardı.

Pitagor, dünyada ahengin bozulamayacağından, yüzyıllardır süregelen düzenden sözeder. «Fırtınanın sarstığı bu düzeni yeniden kurmalı» derdi.

Heraklit'in cevabı, Pitagor'unkinden başkaydı.

Heraklit'i bulabilmek için, insanlardan gizlendiği sık bir ormana gitmek gerekiyordu.

Heraklit de yeni düzene karşıydı. Dedelerinin hükümdar oldukları Efes'i terkederek dağlara, av tanrıçası Artemis'in tapınağına yakın bir yere yerleşmişti.

Yabancılar Heraklit'in evine korkarak yaklaşırlardı. Efes halkından, ihtiyar filozofun asık suratlı ve sert tabiatlı olduğunu öğrenmişlerdi. Heraklit insanı azarlar, kovabilirdi de. Bu asık suratlının ağzından gönül açıcı, güldürücü bir şey işitilmezdi. Boşuna «Ağlayan Heraklit» dememişlerdi. Kaldı ki, onu anlamak da pek kolay değildi... İnadına yapıyormuş gibi, hep karışık ve üstü kapalı konuşurdu. Bu yüzden de kendisine, ikinci bir ad verilmişti: Karanlık Heraklit.

Heraklit'in ünü, karakteriyle ilgili söylentilerden daha yaygındı. Yabancı misafirler cesaretlerini toplaya-

rak, Heraklit'in kulübesine bir orman hayvanının inine geliyormuş gibi yaklaşırlardı. Kendisini ocak başında bulur ve ne yapacaklarını bilmeyerek eşikte dururlardı. İhtiyar, misafirlere dönerek:

— Korkmaya ne lüzum var, girin, derdi. Burada da tanrılar var...

‘ Sonra konuşma başlardı. Ev sahibi, konuklara, Efes'te ne var, ne yok diye sorardı. Soylu kişilerin, kabile ileri gelenlerinin egemenliğini devirmiş olan hemşehrilerine söylemediği kalmaz, yeni düzenleriyle alay ederdi.

— Bu heriflerde akıl nerede, sağ duyu nerede? Gezici ozanlara kulak veriyorlar artık. Ayak takımı onların hocası olmuş. Kötülerin çok, iyilerin az olduğunu bir türlü anlamıyorlar. Bana kalırsa, bir kişi bin kişiye bedeldir, eğer hepsinden iyiyse. En iyi yurttaşlarını kovuyorlar. «Adam sen de, en iyileri de eksik olsun» diyorlar. «Böyle en iyiler varsa, bizde yaşamasınlar da nerede isterlerse yaşasınlar.» Bana sorsalardı, kendilerini suda boğmalarını, şehri de çocuklara bırakmalarını tavsiye ederdim. Herhalde çocuklar daha akıllı.

Yabancılar, bu öfkeli sözleri korku içinde dinlerlerken, sözü değiştirmek için, bir punduna getirip eski çağların olayları ve insanlarıyla ilgili başka bir konu açarlardı.

Hırçın ihtiyar eski zaman insanlarına da, çağdaşlarına saldırdığı öfkeyle saldırdı. Ona kalsa, Homeros'u ozanlar arasındaki yarışmalara sokmazdı. Heraklit'e göre, Heziodos, kalabalığın akıl hocasıydı. Heziodos, başkalarından çok bildiğini sanır ama, geceyle gündüzün aynı şey olduğunun farkında bile değil...

Heraklit, yalnız insanlara değil, tanrılara da aman vermezdi. Artemis'in kutsal tapınağında yaşayan bu hükümdar ve kâhin torunu, eski tanrılara inanmaz olmuş-

tu. «Tanrıların heykellerine yalvarıp yakarmak, duvarla konuşmak demektir» derdi.

Filozoflara da fazla bir değer vermezdi. Yalnız Tales'e dokunmazdı.

— Pitagor, derdi, öbürlerinden daha iyi uğraşmış bilimle. Başkalarının fikir temeli üzerinde kendi felsefesini, yani çok bilmeyi ve düzmece bilimi kurabilmişti. Çok bilmek, akla hizmet etmez. Etseydi, Pitagor'la Heziodos'a, Hekateos'la Ksenofanes'e de bir şeyler öğretmiş olurdu.

Yabancılar hayretle:

— Öyleyse kimden akıl öğrenmeli? diye sorarlardı. Heraklit:

— Gözlerimiz ve kulaklarımız bizim öğretmenimizdir, derdi. Dinlemek, bakmak gerek. Bunlarsız bir şey öğrenilemez. Bütün doğa dumana dönmüş olsa bile, dünyayı koklayarak öğrenmemiz gerekirdi. Doğanın sesine kulak vermeli. Yalnız dinlemek yetmez, işittiğini anlamalı da. Eğer insanın ruhu anlayışsızsa, gözlerle kulaklar kötü araçlardır. Gözlere kulaklardan daha fazla güvenilir, onlara da her zaman inan olmaz. Doğa gizlenmeyi sever, sırlarına sokulabilmek gerek. Doğanın sesini dinleyin. Kendi kendinize sorular sorun. İnsan, sonsuz bir dünyadır, evrenin benzeridir.

Konuklar, filozofun her sözünü can kulağıyla dinlerlerdi.

Heraklit devam ederdi:

— Çevrenize bakın. Her şey hareket ediyor, her şey akıyor. Bir ırmağa iki kere girilmez. Güneş bile her gün başka doğar. Hiç bir yerde durgunluk, hiç bir yerde huzur yok. Her yerde mücadele ve savaş. İnsanları köle yapan da, özgür yapan da savaştır. «Ah, derdi Homeros, tanrılar arasında da, insanlar arasında da düşmanlık olmasa!» Ama, o zaman her şey kaybolur. Çünkü, her şey

savaşla doğar ve yok olur. Dünyaya hükmeden savaştır. Biri için ölüm olan, bir başkası için hayattır. Ocakta yanan odunun ölümü, ateşin doğmasıdır.

Ocağın alevi Heraklit'in yüzünü, alındaki derin çizgileri, büzülmüş dudaklarını, kıvrıkcık ak sakalını aydınlatırdı.

Ve filozofun sesi yeniden işitilirdi:

— Ne bir tanrı, ne de bir insan tarafından yaratılmış olan evren, eskiden ve şimdi olduğu gibi, kendi yasalarına göre yanan ve yavaş yavaş sönen canlı bir ateş olarak, ileride de var olacak tek varlıktır. Evren ateşi söndüğü zaman, dünya meydana gelir, her şey soğur, yoğunlaşır. Sonra tüm dünyayı saran bir yangın, her şeyi yeniden ateşe çevirir. Böylece doğuş ve yok oluş, hayat ve ölüm birleşir. Böylece savaşan ana unsurlar, dünyanın ahengini meydana getirirler. Evren bir sazın telleri gibidir. Saz çalarken, telleri bir çekeriz, bir bırakırız. Çekmeyle bırakmanın birleşmesinden ahenk doğar. Evren, bir kaos olmayıp, bir ahenktir. Görünen düzensizlikte, kendine özgü sıkı bir düzen vardır. Her şey zorunluğa bağlıdır. Zorunluğun kılıcı, her canlıyı yeme kovalar. Gökteki güneş bile, kendi sınırları dışına çıkmaz...

Bu konuşmalar olurken, güneş batıya doğru eğilmişti. Konuklar, ev sahibiyle vedalaşıyorlar. Beraberlerinde, altından da değerli bir armağan götürüyorlardı giderlerken, yani yeni düşünceler, yeni anlayış. Konuklar, bekledikleri cevabı kendileri sormadan almışlardı. Eskiye dönük imkânsızdı. Fırtına, rasgele bir şey olmayıp, yasaydı. Her şey akıyordu, bir ırmağın bir yerinden akmakta olan aynı suya iki kere girilmezdi.

Konuklar, giderlerken eşikte başka ziyaretçilerle karşılaşıyorlar. Yeni misafirler korkmuyor, ev sahibi de onları, başkalarını karşıladığı kadar sert karşılamıyor-

du. Çocuklar gürültülü neşeli bir alay halinde, ihtiyar filozofun daracık evine giriyor, onu her zamanki gibi aşık ve dama oynamaya çağırıyorlardı.

İnsanlardan hoşlanmayan bu ihtiyar, çocukları boşboşuna sevmezdi; dünyanın çocuklara ait olduğunu söylerdi.

Eski inancı yıkan yeni öğreti, balta girmedik bir ormanda, şehrin gürültüsünden uzak dağlarda, işte böylece olgunlaşıyordu. Zorunluk hakkındaki, evreni yöneten değişmez yasa hakkındaki öğretiydi bu.

Bu yeni hâkime, bu yeni yasaya nasıl bir ad vermeliydi?

Dünyayı yöneten Zeus'un adını mı? Ama eski ad, eski düşünceler uyandırıp insanları geriye, eski tanrılara götürebilirdi.

Heraklit yeni bir ad arıyordu. «Nomos». (yasa) mu demeli, yada «kozmos» (evren düzeni) mu, yoksa hem söz, hem de akıl anlamına gelen «logos» mu demeliydi?

Yeni düşünceleri, eski sözlerle ifade etmek güçtü. Heraklit, akılla kavranılan ve kendisine doğanın da, insan aklının da bağlı olduğu evren yasası fikrini «logos» sözünün en doğru ifade ettiğini sanıyordu.

Heraklit, Zeus'un egemenliğini devirecek olan logos öğretisini, gürültülü Milâs ve Efes limanları yakınlarında yoğunlaştırdı.

Heraklit her gün düşüncelerini papirüsler üzerine yazıp, bunları tomar tomar Artemis tapınağında saklardı.

«Varsın tomarlar tapınakta kalsın, derdi». Bunlar yalnız işin içindir. Bu gizli hikmet, ayak takımı için değildir. Bu hikmet, gün gibi aydınlık olduğu halde, insanlara karanlık gelir.»

İnsanlar tüm kavramları, bir depodaki eşyalar gibi

istif eder, yararlı, yararsız, karanlık, aydınlık, iyi ve kötü diye ayırırlar.

Oysa sözgelimi, balıklara yarayan deniz suyu, insana zararlıdır. Domuzlar çamurda yıkanır, onlar için çamur kirli değildir. İnsana kıyasla en güzel maymun çirkindir. Özgür bir insan için nimet olan kölelik, köle için azaptır.

İnsanlar bunu hâlâ anlayamamışlardır. Eşyalara hep bir açıdan bakarlar. Karanlık olmasa aydınlığın, ıgırlılık olmasa doğruluğun da olamayacağını anlamazlar. Hastalık olmasaydı sağlığın değerini nereden bileceklerdi? Çalışmak olmasaydı, dinlenmenin tadı olur muydu? Aydınlıkla karanlık, doğrulukla ıgırlılık, ölümle doğum, sonla başlangıç aynı şeydir, bir tümdür. Bir dairede son başlangıç olduğu gibi, başlangıç da sondur. Buzun ölmesi, suyun doğmasıdır, suyun ölümü de buharın doğuşudur. Biz hem varız, hem yokuz, her an değişiriz.»

Heraklit işte böyle düşünüyordu. İnsanların kendisini hemen anlamayacaklarını biliyordu. Çünkü daracık bir dünyada büyümüşlerdi. Gerçi dünya genişlemişti ama, insanların görüşleri hep eskisi gibi dardı. Görüş ufukları sınırlı, düşünceleri durgundu. Yalnız kendi bildiklerini doğru sayıyor ve her şeye başka bir açıdan da bakılabileceğine akılları ermiyordu.

Bunu kendilerine söylemek faydasızdı, çünkü anlamazlardı. Tek düşünceleri, tıkabasa yemektir.

İhtiyar filozof, insanlara işte böyle içerliyordu. Heraklit, insanlardan nefret edenlerin en insan severiydi. Esasen gerçeği de insanlar için aramıyor muydu? Yeni düzene karşı olan Heraklit, insanlara yeni biçimde düşünmeyi öğretiyordu. Tapınakta yaşayan bu kâhin, tanrıları deviriyordu.

Yüzyıllar sonra insanlar: «doğada durgunluk olma-

diğını, doğanın durmadan değişip yenileştiğini, ilk olarak Heraklit anladı» diyeceklerdi. Ve insanların en bilgilileri, eski filozofun şu sözlerini tekrar edeceklerdi. «Ne bir tanrı, ne de bir insan tarafından yaratılmış olan evren, eskiden ve şimdi olduğu gibi, kendi yasalarına göre yanan ve yavaş yavaş sönen canlı bir ateş olarak, ileride de var olacak tek varlıktır».

erken takılan defne çelengi

Heraklit herkesin kör olduğu karanlık bir dünyada, tek görür insan gibi yaşıyordu. Ve insanların yakında gözleri açılacağına da umudu yoktu.

İnsanları hor görmeyip onların arasında yaşayan ve tüm bilgilerini insanlara veren filozoflar da vardı.

Bunlardan biri Ampedokles'ti.

Ampedokles de Heraklit gibi bir kral ailesindendi. Dedeleri, Sicilya'daki Akragant şehrinde hükümdarlık etmişlerdi.

Akropol'da doğup büyüdüğü halde Ampedokles, hükümdarlığı kesin olarak reddetmişti. Akropol'da bazı levs denilen hükümdarlar yerine, sıradan insanların yönetmelerini isterdi. Zaten hükümdarlığın pek o kadar değeri de kalmamış, çoktan sembolik bir şey olmuştu. Akragant'ı hükümdarlar değil, birkaç soylu aile idare ediyordu.

Ampedokles bu kibirli soylulara düşman olup bütün özgür vatandaşların eşit olmalarını isterdi. Bu emeline kavuştu da. Uzun bir savaştan sonra Akragant'ta halk iktidara gelmişti. Arhont yani yönetici olarak seçilen Ampedokles, halkın hakkını kimsenin yememesi için her şeyi yapıyordu. Arhontlardan biri iktidarı ele getirmeye girişince Ampedokles onun ve suç ortaklarının şiddetle cezalandırılmalarını istemişti. Halk meclisinde

verdiği demeçlerde, kendilerini başkalarından üstün tutanlarla alay ederdi.

Ampedokles bütün bilgilerini insanların hizmetine vermişti.

Hemşehrileri şöyle bir olay anlatırlar:

«Selinunta şehrinde, yakın bir ırmaktan gelen pis koku yüzünden veba salgını yayılmıştı. Halk kırılıyordu. O zaman Ampedokles, yine yakından geçen başka iki ırmağı kendi parasıyla o pis kokulu ırmağa akıtıp âfeti önledi. Irmak böylece temizlendikten sonra, halk bayram ederken, Ampedokles ırmağın kıyısına geldi. Halk, yerlere kapanarak ona bir tanrıya taparcasına dua etti.»

Ampedokles, doğduğu Akragant şehriyle de çok ilgileniyordu.

Başka bir kez de dağdan, pis ve sağlığa zararlı bir rüzgâr esmeye başlamıştı. Rüzgâr o kadar şiddetliydi ki, bağ ve bahçelere zarar veriyordu. Ampedokles eşek derilerinden tulum yapılmasını emretmiş ve rüzgârı zaptetmek için bunları tepelere yerleştirmişti.

Başkaları da meseleyi başka türlü anlatırlar. Ampedokles bir duvar yaptırmış ve bununla güney rüzgârının vadiye estiği geçidi tıkamış. Ülke meyve kıtlığından ve vebadan kurtulmuş. Ampedokles'e de «Rüzgâra Gem Vuran» lakabı verilmişti.

Ampedokles, yalnız fırtınaya değil, ölüme bile meydan okumaktan korkmazdı. Ölenlerin ruhlarını bile Hades'ten geri çağırabildiği söylenirdi. Ampedokles hakkındaki hikâyelerde gerçekte uydurma, garip bir şekilde kaynaşmıştır.

Ampedokles şehir şehir dolaşırken, binlerce insan kendisini kurtarıcı gibi karşılardı. Kimi hastalığına bir درمان arar, kimi de gerçeğe giden yolu sorardı.

Ampedokles, sırma kemerli ergüvani bir hükümdar

elbisesiyle gezerdi. Ayaklarında bakırdan sandallar, başında da defne çelengi vardı.

Ampedokles bir önderdi, ama arkasından gelen asker değil, hasta ve üzgün insanlardı. Kendisini Akropolis'teki sarayda değil, yoksul kulübelerde ve kenar mahallelerin tozlu sokaklarında görürlerdi.

Ampedokles zaferlerini, dedesi gibi yarışlarında, yabancı şehirlerin surları önlerindeki kanlı savaşlarda değil, fırtınalarla, azgın ırmakla, salgın hastalıkların gözle görülmez zehiriyle, ölümün esrarengiz gücüyle savaşlarda kazanmıştı.

Ampedokles'i yere inmiş bir tanrı sanıyorlardı. Ampedokles, akıl gücüyle başkalarına üstün olduğunu bilir, ama bununla böbürlenmezdi. «Her adım başında ısırtıp ve ölümün tehdit ettiği bu zavallılardan üstünsem ne çıkar yani» derdi.

Ampedokles bir bilgeydi ve manzumelerinde doğayı överdi.

Bildiklerini gizlemez, insanlara vermeye çalışırdı.

Gençliğinde, derneğin sırlarını açıkladığı için Pitağor'un Dostluk Derneği'nden çıkarıldığını söylerler.

Ampedokles, «İnsanlar kafalarına yeni, yabancı bir şey girerken zorluk çekerler» derdi. Ama insanlardan uzak durmaz, zihinleri açsın diye onlara bildiklerini öğretirdi.

Ampedokles ne öğretirdi?

Kendisinden önce Tales'in, Anaksimandros'un, Anaksimenes'in, Heraklit'in başladıkları işe devam ediyordu.

Ampedokles'e göre evren şu dört unsurdan meydana gelmişti: ateş, su, toprak, hava.

Olmuş olan, olmakta olan ve olacak olan her şey, bunlardan ibaretti. Bunların birleşmesiyle eşyalar meydana gelir, birbirlerinden ayrılmasıyla da, eşyalar değişir.

şirdi. Hiç bir şey yok olmaz. Yoktan hiç bir şey var olmaz. İnsanların ölme ve doğma dedikleri, sadece bu birleşme ve ayrılımadır.

Hep böyle olmuştur. Bazen tekten çok çıkmış, bazen de çoktan tek meydana gelmiştir.

Bir zamanlar ne güneşin parlak yüzü, ne yerin kıllı bedeni, ne de dalgalanan büyük deniz vardı. Nefret her şeyi ayırıyordu, her şey aşksız ve ilgisizdi.

Fakat nefrete karşı aşk, dostluk savaşıyordu. Aşk, dağınık unsurları birleştirerek eşyaları meydana getiriyordu.

Kızgın parlak güneş, güneş ışınlarını yansıtan solgun yüzlü ay, büyük gök ve yerin buğulaşması olan deniz de, hep böyle meydana gelmişlerdi. Canlı varlıklar da bu dört unsurun birleşmesinden doğmuşlardı. İlk gövdesiz birçok başlar belirmişti, omuzsuz kollar, alınsız gözler dolaşıyordu. Bunlar karşılaştıkça birbirleriyle kaynaşıyorlardı. İki başlı varlıklar, insan başlı boğalar, boğa başlı insanlar meydana geliyordu. Ama bu acayip varlıklar yokolup, ancak kendi istekleriyle, uygun bir şekilde birleşenler kalıyordu.

Ev tuğladan kurulduğu gibi, evren de unsurlardan kurulmuştu. Zaman gelecek nefret yeniden dostluğu yenecekti. Büyük evren binası yıkılacak, her şey yeniden başlayacaktı.

Bu hep böyle olacaktı: Bazen dostluk, unsurları karıştırıp birleştirecek, kimi de yıkıcı nefret bunları ayıracak, başka başka taraflara atacaktı.

Ampedokles'i dinleyenler için, onun bütün dünyayı hızla dolaşan düşüncelerini izlemek zordu.

İnsanlar yerin de, göğün de, canlı yaratıkların da, varlıkların da, tanrılarca yaratıldıklarını düşünmeye alışmışlardı. Ampedokles ise, onlara her şeyin zorunluk icabı meydana geldiğini, yani tanrılarının iradesiyle değil,

unsurların birleşmesiyle kendiliğinden oluştuğunu söyledi.

Alışkanlık ve eski inançlar o kadar derin kök salmışlardı ki, tanrılara karşı isyan eden bu ihtiyar filozofu, ölümsüz bir tanrı saymaya başladılar.

Ampedokles çoktan ölmüştü, ama halk buna inanmıyordu.

Filozofun son saatleri hakkında Akraganta'da söylentiler dolaşıyordu. Bir gece Ampedokles, şölenden sonra dostlarıyla beraber sofra başında bir sedire uzanmıştı. Birden gökte bir ışık görüldü. Ampedokles'i çağıran yüksek bir ses işitildi. Bundan sonra yine karanlık ve sessizlik bastı. Tanyeri ağarınca Ampedokles'in yatağında olmadığı görüldü. Ampedokles'i aramak için köleler gönderildi. Ama bulunamadı. O zaman tanrılara yalvarıp yakarmayı gerektiren bir olay karşısında bulunulduğu ve tanrılaşan Ampedokles'e kurban adamak gerektiği kanısına varıldı.

Bazılarına göre de Ampedokles, bir fani insan gibi ölmemişti. Kendi kendini yakmış ve alev fışkıran bir yanardağın krateri ona mezar olmuştu. Yine o zamanın söylentilerince, hayatının sona yaklaştığını sezen Ampedokles, Etna tepesine çıkıp kendisini yanardağa atmıştı. Bu, ayağındaki bakır sandallardan birinin, yanardağdan püsküren lâvlar arasında bulunmasıyla anlaşılmıştı.

İşin aslı neydi?

Ampedokles'in kaderinde yurdundan uzakta ölmek yazılıymış, Akropolis'te iktidarı yine soylular ele geçirmişti. Halka yeniden boyunduruk vurulmuştu. Şehirden kovulan Ampedokles, sert tabiatlı Pelopones dağlarında, yarı vahşi çobanlar arasında sığınak bulmuştu...

Ampedokles, yad ellerde kederli şiirler yazıyordu:

«Ben bir bedbahtım. Böyle büyük bir saygıdan ve

mutluluktan sonra, ölüm çayırlarında dolaşıyorum... İnsan öldürmenin, kinin ve birçok başka kötülüklerin, amansız hastalıkların ve anlamsız işlerin, karanlık felâket çayırlarını dolaştığım yabancı ülkeyi gördükçe ağladım...»

Ampedokles, şiirlerinde kaderin kendisini attığı yabancı ülkeyi söylerdi. Yoksa şimdi bütün dünya kendisine karanlık bir yabancı ülke mi geliyordu?

Rüzgârı uslandıran, ölümü yenen Ampedokles, önceleri dünyaya nasıl bir gurur ve sevinçle bakıyordu! İnsanlara ne denli şeyler vadetmişti!

Ampedokles şöyle diyordu: «Dünyada, hastalık ve ihtiyarlamaktan koruyan şifalı ilâçlar var. Tümünü öğreneceksin, hepsini göstereceğim sana. Sen, yorulmadan esip tarlaları mahveden rüzgârın şiddetini keseceksin. Dilediğin zaman yeniden rüzgâr estireceksin. Yağmur yağdırıp tarlaları sulayacaksın. Hadesten, ölülerin ruhunu geri çevireceksin...»

Ampedokles, ilerideki özgürlüğü insanın doğaya ege-men olacağını bir kâhin ve şair gözüyle görüyor ve bu zaferi, kazanılmış, yada pek yakın bir zamanda kazanılacak sayıyordu.

Başına, galiplerin başına takılan defne çelengi takmıştı. Kendisine bir tanrı gibi tapılıyor, Ampedokles de bu tapkı ve saygıyı kabul ediyordu. Ne var ki, insan zaferi kutlaması için daha erkendi. Karanlık sürgün günlerinde Ampedokles de bunu anlamıştı.

Ölmek üzereyken Ampedokles şunları yazmıştı: «Hangi kavgalardan, hangi iniltilerden doğdun sen, bedbaht, ölümlü insanların uğursuz kuşağı?»

Ampedokles'in öğretisi kavgalardan, yeninin eskiyle savaşımdan doğmuştu.

Bu savaş, doğduğu şehirde de, bütün Yunanistan'da da ve hattâ bizzat kendi ruhunda da oluyordu.

Ampedokles'in kitaplarında yeni bilim, eski büyüyle iç içeydi.

«Tabiat Hakkında» adlı eserinde bilimden, «Temizlenmeler» adlı eserinde de büyüden söz ediyordu.

Gerçek bir bilim adamı olarak, duyularımızın ve bunların yardımcısı olan aklın kavradığı dünyayı, asıl gerçek dünya sayardı.

Tanrıları inkâr ederdi. Ama eserlerinde Zeus de, Hera da vardı. Doğa güçlerine tanrı adları verirdi.

Ampedokles, bilimle büyü arasında bir seçme yapmamışsa da, onu bir bilim adamı olarak hatırlıyoruz. Çünkü Ampedokles'in her şeyin kendilerinden meydana gelip, yine onlara döndüğü unsurlar öğretisini yaratmasıyla insanlık, gerçeğe bir adım daha yaklaşmıştı. Gerçi onun düşünceleri bizimkilerden çok uzaktı. Bugünkü kimyasal elemanlar, hiç de Ampedokles'in, söylediği o elemanlar değildir.

3

herodot'u dinliyoruz

Haritaya bakılırsa, ilk Yunan bilginlerinin, ilk filozofların yurdu olan şehirlerin, Küçük Asya'nın (Anadolu'nun) pek dar bir parçasında yerleşmiş olduğu görülür.

Milas, tarihçi ve gezgin Herodot'un olan Halikarnas'tan pek uzak değildir. Pitagor'un gençliğini geçirdiği Sisam adası da oraya yakındır. Sisam adasından, deniz yoluyla, Heraklit'in yaşadığı Artemis tapınağının bulunduğu Efes'e kolayca geçilir, Efes'ten, Ksenofanes'in

memleketi Kolofan'a üç saatte gidilir. Oradan da doğru filozof Anaksagoras'ın vatani Klazomen'e...

İlk Yunan filozofları yaşadıkları zaman bakımından da komşudurlar. Tales'in ve Anaksimandros'un en verimli yılları m. ö. 6. yüzyılın başlarına rastlar. Anaksimenes, Anaksimandros'un öğrencisiydi. Pitagor'la Ksenofanes, Tales'in torunu olabilirdi. Bunlar hep 6. yüzyılda yaşamışlardı. Pitagor, yaşını başını almış bir ihtiyar-ken, Heraklit daha çocuktı. Anaksagoras'la Herodot'sa, daha sonra doğmuş, m. ö. 5. yüzyılda yaşamışlardı.

Küçük bir toprak parçası üzerinde, hemen hemen aynı zamanda yaşamış olan bu filozoflar, hem çağlarına, hem de yurtlarına ün ve şeref kazandırmışlardı.

Yunan bilimi, işte bu bölgede, yüzyılların karşılaştığı, yolların kesiştiği, geleneklerin, inançların birbiriyle karıştığı, eşyaların elden ele, düşüncelerin de insandan insana geçtiği bu yerlerde doğmuştu.

Çok çetin zamanlardı o zamanlar.

Doğudan yabancı ordular yaklaşıyordu. M. Ö. 6. yüzyılın sonunda ve 5. yüzyılın başında, şahlar şahı İran şahının orduları Anadolu'ya dalmışlardı. İstilâcılar şehirleri birer birer kuşatıyor, ele geçiriyorlardı.

Anadolu'daki Yunan şehirlerini, Yunan koloni ve ticaret merkezleriyle bağlayan denizyolları kapanmıştı. İranlıların müttefiki olan Fenikeliler, Yunan sularını kontrolleri altına almışlardı.

«Ölümlüler arasında en mutlu» insan sayılan Polikrat, İranlıların esiri olarak ölmüştü: çarmıha gerilmişti. Milas, İranlılara karşı ayaklanmaya yeltenmişse de, Yunan gemileri deniz savaşında Fenike donanmasına yenilmişlerdi. Ayaklanma bastırılmış, Milas tahrip edilmişti.

Doğudan batıya, Atina'ya, Sicilya'ya Güney İtalya'ya bir sel halinde göç başlamıştı. Göçenler arasında bilim adamları da vardı. Bunlar beraberlerinde papirüs

tomarlarını, krokilerini, haritalarını da götürüyorlardı. Düşmandan, en değerli saydıkları şeyi, yani bilimi kurtarıyorlardı.

Öte yandan, barbar orduları ilerleye ilerleye Asya'dan Avrupa'ya geçmişlerdi. Önlerine çıkanı çiğneyip geçiyor, her şeyi yakıp yıkıyorlardı. Dünyanın bir kez daha geriye atılmasına, uzun süre karanlıklara gömülmesine kıl kalmıştı. Ama barbarların yolu üzerinde Atina duruyordu.

Atinalılar, deniz savaşlarında ön saflarda dövüşmüşlerdi. Savaş karada devam edip kızıştığı zaman da, yine ön saflardaydılar.

Atina İran ordularını yenerek, Yunanistan'ın özgürlüğünü savundu...

Zaferle birlikte gelişme ve refah da gelmişti. 5. yüzyılda, denizaşırı ülkelerden çeşitli mallar getiren gemiler artık Milas'a değil, Atina'ya geliyorlardı.

Atina'daki atelyeler, tersaneler ve limanlar, geç vakitlere kadar arı kovanı gibiydi. En usta zanaatçılar, çömlekçiler, dokumacılar, silâhçılar buradaydı. Anadolu'daki Yunan şehirlerinden kaçan bilim adamları da burada yeni vatanını bulmuşlardı.

Dünyanın sınırları öncekinden daha genişlemişti.

Atina'da, bir gezgin ve tarihçi olan Herodot'la karşılaşırız. Herodot, birçok ülkeleri dolaşmıştı. Kendisini, Fenike limanlarından, piramitlerin önünde, Babil tapınaklarında, «şahlar şahı» İran şahının başkentinde de görenler vardı.

Kayıkla Nil nehrinin akıntısına karşı yüze yüze, Elefantina denen Fil adasına kadar gitmiş, bir Yunan tapınağıyla bir İskit önderinin yaldızlı çadırını görmek mümkün olan Karadeniz kıyılarında uzun zaman yaşamıştı.

Herodot, tapınaklarda kâhinlerle, limanlarda gemi kaptanlarıyla uzun uzun konuşmuştu. Atina'da da, uzak ülkelerden birçok geminin uğradığı Pire limanına sık giderdi.

Limanda, sabahın erken saatlerinden başlayarak, gürültü patırtı dinmezdi. İskelede, İskit buğdayı ve Milas yünü dolu çuvallar duruyordu. Kimi gemiler boşaltılırken, kimileri yükletiliyordu. Hamallar kürekçilerle tartışıyorlardı. Tüccarlar gemi sahipleriyle pazarlık ediyorlardı.

Atina'da her adım başında bir yabancıya rastlanırlırdı.

İnsanların, ömürlerini bir yerde, soydaşları ve aynı kabileden olanlar arasında geçirdikleri zamanlar tarihe karışmıştı.

Eski zamanlarda, her yaşlıca kadın, her önüne çıkının soyunu sopunu iğnesinden ipliğine kadar anlatabilirdi. Yabancı tüccarlara, seyrek rastlanılan bir hayvan gibi bakılırdı. Tüccar, herhangi bir şehirde kalacak ve orada yaşayacaksa, kendisini koruyan birisini bulmalıydı.

Önceleri, şehirler köye benzerdi. Zamanla onlar da değişmişti. Şatonun yanı Akropol'un çevresinde tüccarlarla zanaatçıların yaşadığı yeni mahalleler meydana gelmişti. Sözelimi, çömlekçiler, başlı başına bir mahalleye yerleşmişlerdi. Burada, doğma büyüme bir Atinalıyla, bir Milaslı tüccar komşuydu, köşenin ötesinde de Efesli bir silâh ustası yaşardı.

Deniz, insanları da, eşyaları da karıştırmıştı.

Önceleri bir çömlekçi, yalnız hemşehrileri için çeşitli kapkacak yapardı. Köle kadın, hanımefendisine elbiselik kumaş dokurdu. Demirci «demirhanede», kabilesinin önderi ve askerleri için kılıç döverdi. Sonralarıysa, bir yerde pişirilen kapkacak başka bir yerde satılı-

yor, Atina'da dokunulan bir pelerini, uzak Sicilya'da yabancı bir hanım giyyordu. Kılıcı da, Suriye'de yada İran'da yabancı bir asker kuşanıyordu.

Eskiden herkesin aşığılayabildiği kimsesiz tüccarı, artık kanun savunmaya başlamıştı. Hele yabancıların köleleri, gemileri, altını da varsa, şehrin ileri gelenlerinden biri olurdu.

Önceleri, soylu kişiler tüccarı, zanaatçıyı adam yerine koymazlardı. Şimdiyse her şey, insanın soyuna ve adına değil, servetine bağlıydı.

Soylu olmayan kimseler bile, bazen zenginleşip toprak, gemi, atelye sahibi olabiliyorlardı.

Bazı zenginlerin babaları, el tezgâhlarında çanak çömlek yapıp pişiren, sıradan birer zanaatçıydılar. Oğullarınınsa bir değil, iki atelyesi vardı. Ve her birinde onlarca köle çalışıyordu. Böyle bir çömlekçinin eline para kendiliğinden akıyordu. Ve paralarını küpte tutmayıp eski zaman beylerinin iflâs etmiş torunlarına faizle veriyordu. Paralar artıyor, çoğalıyordu. Parası olanlar, birkaç ev, gemi ve çiftlik sahibi oluyordu. Bu çiftliklerde toprak da artık yeni biçimde işleniyordu.

Yoksullar, toprağı hâlâ kara sabanla sürüp buğdayı el değirmeninde öğütürlerken, zenginin çiftliğinde demir uçlu sabanlar, dövenler, ağır taşları olan değirmenler vardı. Değirmen taşını köleler, uzunca bir kolu iterek çevirirlerdi.

Önceleri Atina'yı soylu kişiler yönetiyordu. Sonraları bunlar, devrilip idare başından uzaklaştırılmışlardı. Bütün devlet işlerine, Halk Meclisi bakmaya başlamıştı. Halk Meclisi dokumacılardan, çömlekçilerden, tabakçılardan, tüccar ve gemi sahiplerinden oluşmuştu.

Eski zaman beylerinin torunları bile, ticaretle uğraşmak zorundaydılar. Kâr hırsı onları da sarmıştı. Ge-

milerine mal yükleyerek deniz aşırı ülkelere ticarete gidiyorlardı.

Akropol şehrin merkezi olmaktan çıkmıştı. Pazar meydanıydı artık merkez.

Her sabah insanlar pazara koşarlardı. Bütün haberler burada öğrenilebilirdi. Bir hatibin Halk Meclisi'nde verdiği demec berber dükkânlarında heyecanla tartışılırdı.

Vakit öğleye yaklaşınca pazardakiler, kızgın güneşten galerilerdeki gölgelere çekilirlerdi.

Gezgin Herodot da bunların arasındaydı. Uzak ülkelerden yeni dönmüş bir kaptanla konuşuyordu.

Herodot eve dönüncè, kaptanın anlattıklarını yazmıştı. İşitip gördükleri hakkında artık birçok notları vardı. Bunlardan, yılların geçmesiyle, ülkeler, kabileler ve olaylar hakkında bir kitap meydana geliyordu. Bu kitabı okurken, yabancı ülkelerde bulunmuş olan denizcilerin, o zaman neler anlattıkları kolayca anlaşılıyordu.

İnsanların bildiği dünyanın sınırları alabildiğine genişlemiş olmakla birlikte, kenarları daha sis içindeydi.

Ve bir denizcinin anlattıkları, çoğu zaman gerçekten çok masala benzerdi...

Denizciler şunları anlatıyorlardı:

Uzay güney ülkelerinden Libya'da, kara insanlar, Habeşler yaşıyor. Konuşmaları, yarasaların çığlıklarına benzer. Bizim yemediğimiz yılan ve kertenkele gibi şeyler yerler. Orada kocaman filler, kocaman yılanlar var. Boynuzlu eşekler ve boynuzları öne kıvrık olup yere değen boğalar da var. Boğalar, boynuzları yere saplanmasın diye, otlarken geri geri çekilirler. Libya'da bir dağ var. Adı Atlas dağı. Yüksek mi yüksek. Tepeleri gökte. Gökkubbe işte bu dağa dayanıyor. Bu dağ olmasaydı, gökler çoktan çökerdi.

Libya'nın ötesinde köpek kafalı insanlar yaşar. Ama öyleleri var ki, baş diye bir şeyleri yok. Başları olmasa da kör değiller, gözleri göğüslerinde.

Doğu ülkelerinde dev gibi büyük hayvanlar ve kuşlar var. Köpek büyüklüğünde karıncalar, çöldeki altınların nöbetçisidir. Çok sıcak günlerde karıncalar toprak altında gizlenir. Bunu fırsat bilen o ülke halkı, nöbetçi karıncalar uyurken develerine binerek hızla çöle gider ve altınları kapmasıyla develere yükleyip geri dönmeleleri bir olur. Savsaklayıp gecikirlerse halleri dumandır. Karıncalar toprak altından çıkıp peşlerine düşerler. Bunlardan daha hızlı koşan başka yaratık görülmemiştir. Yakaladıklarını paramparça ederler.

Kuzeydeki ülkeler bunlardan daha da akıllara hayret vericidir. Orada yolunu şaşırmak işten değil.

Kuzeyde, kimi keçi ayaklı, kimi tek gözlü insanlar yaşar. Yılda altı ay uyuyanları, üç kez kurt kılığına girenleri de var.

Akıllı bir insan olan Herodot, bu masallara inanıyor muydu?

Yok, her şeyi yazıyordu ama, hepsine inanmıyordu. Dünyada tek gözlü insanlar olduğundan ve insanın kurt kılığına girebileceğinden şüphe ediyordu.

Herodot şöyle düşünüyordu: «Denizci kısmı atmayı, anlattıklarını uydurmalarla süslemeyi pek sever.»

Her ne kadar yabancı ülkelerde gezerken kılavuzsuz olmazsa da, bunlara pek inanmamalı.

İyi ama, en uzak ülkelerden, dünyanın kıyılarında yaşayan kabilelerden söz edilirken, gerçeği yalandan nasıl ayırmalıydı?

Libya'ya olsun, Hindistan'a olsun, daha pek az insan gitmişti.

Herhangi bir kılavuz yada Fenikeli bir denizci, saçma sapan şeyler anlattığı zaman, yabancının her şeyi

hak bayram sanacağını umardı. Herodot, sandıkları kadar saf değildi. Görüşleri yeni olan bir insandı, her şeye inanmazdı. Yoklanması mümkün olan her şeyi yoklamaya çalışırdı. Kanatlı yılanların olup olmadığını görmek için Arabistan'a gitmişti. Söylentiye göre, bu alaca yılanlar, mis kokulu günlük veren reçina ağaçlarını korurlarmış. İlkbaharda uçup Mısır'a gider, ama kutsal İbis kuşları tarafından kovuldukları için yine kendi ağaçlarına dönerlermiş. İnsanlar yılanları kovmak için günlük yakar, yılanlar da ürkerek uçup giderlermiş.

Herodot, Arabistan'a gidip kanatlı yılan diye bir şeyin olmadığına yerinde kanaat getirmişti.

Herodot, evde sayısız notlarını gözden geçirip papi-rüs tomarlarını karıştırırken şaşıyor ve şüpheleniyordu. Başkasının yalancısı olmamak için, herhangi bir olağan-üstü olayı kitabına geçirmeden önce uzun uzun düşü-nürdü. Öte yandan, ilginç bir hikâyeyi kitabının dışında bırakmaya da kıyamazdı.

Ve Herodot, sivri uçlu kâmiş kalemi yine eline alır, mürekkebe batırıp yazmaya başlardı. Yarasalar gibi çığ-lıklar çıkaran Habeşler hikâyesinin sonuna gelince de: «Libyalılar böyle anlatırlar» deyip işin içinden sıyrılırdı.

Herodot şüphelerini okuyucularından gizlemezdi. «Gerçekte böyle olup olmadığını bilmem, sadece başka-larından işittiğimi anlatıyorum» derdi.

Gerçeğe uymayan şeylere, her defasında gerçeğe uy-gun bir izah bulmaya çalışırdı. Dodona şehrine gelip «Bir tapınak kurmak gerektiğini» salık veren dişi güver-cin hakkındaki hikâyeyi anlattıktan sonra şunu ekliy-or-du: Bunun, yabancı bir dilde, kuşdili konuşur gibi ko-nuşan bir yabancı kadın olduğu sanılır.

Herodot her işittiğini tekrar etmemekle birlikte, gerçeği uydurmadan, masalı, olmuş bir şeyden güç ayı-rırdı. Uzak kuzeyde, gecenin altı ay sürebileceğine inan-

mazdı da, Hindistan'da altınları koruyan dev karıncaların olabileceğine inanırdı. Kafasında, eski fikirler yeni fikirlerle savaşırdı. Ve eski fikirlerin çoğu zaman üstün geldiği olurdu.

Herodot'un zamanında yaşamış olan birçok bilim adamı, ırmaktaki suyun güneş ışınlarının etkisiyle buğulaştığını bilirdi. Herodot'sa güneşin bir tanrı olduğuna ve gökte gezinirken susayıp ırmaktan su içtiğine inanırdı.

Anaksimandros, Anaksimenes, Pitagor, yıldızların hareketlerinde bağlı oldukları yasa ve sayıları incelemişlerdi. Herodot'sa soğuk rüzgârın, güneşi yolundan sapılabileceğine inanır, bu yüzden de kışın soğuk olduğunu sanırdı.

Ampedokles için gök cismi olan yerde, Herodot bir gök ruhu, bir tanrı görürdü.

Bilim görevini yapıyordu. Yunanistan'da, eşya ve olaylara yeni açıdan bakan ve gördüklerini anlayanlar gittikçe çoğalıyordu.

Herodot kitabını okuduğu zaman, Atinalılar yığın yığın dinlemeye gelirlerdi. Bilim konusundaki bu kitabın, kulağa bu kadar hoş gelmesine şaşarlardı.

Atina'nın her yerinde, meydanlarda, palestra denen jimnastik salonunda, cümbüşlerde, hep evrenden, yıldızlardan söz edilir, ayla güneşin ne olduğu tartışılırdı.

Bu tartışmalar, sönük cansız birer bilim tartışması değildi. Nasıl yaşamak, neye inanmak ve nasıl düşünmek üzerineydi.

soyluların konuşmaları

Atinalı başbuğ Perikles'in evinde şölen vardı. Misafirler karınlarını doyurmuşlardı. Başlarını çelenkle süslüyor, iyi ruhlar şerefine adadıkları birer yudum su katılmamış şarabı içiyorlardı. Ev sahibi Aspasiya'nın işa-

retiyile dansözler uzaklaşmış, flüt çalan kadın flütünü bırakmıştı. Konuşma başlıyordu.

Misafirler Perikles'in evinde niçin toplanmışlardı? Sadece yemek, müzik dinlemek, şarap içmek ve güzel kokuları almak için mi? Değil. Konuşmak için, hocaları Anaksagoras'ı dinlemek için. Çünkü Anaksagoras, herkesin hocası ve dostuydu.

Ev sahibi Perikles, devlet işlerini bile sık sık Anaksagoras'a danışırdı.

Perikles, Atinalıların başbuğ ve önderiydi. Kendisine Olimpli diyorlardı. Çünkü halkın karşısında konuştuğu zaman, tıpkı Zeus gibi ateş püskürüyordu. Atina, onun zamanında eşsiz bir güce kavuşmuş ve dünyanın en güzel şehri olmuştu.

İşte bu önder, filozofa akıl danışıyor ve kendi hatiplik sanatını, ondan alacağı doğa bilgileriyle zenginleştirirmeye çalışıyordu.

Anaksagoras, ev sahibesi Aspasiya'yla da seve seve uzun uzadıya konuşurdu. Aspasiya, gününü evin kadınlara ait bölümünde çıkırık başında geçiren kadınlardan değildi.

Devlet işlerinden bilim adamlarının tartışmalarından iyi anlardı. Filozof Sokrat da sık sık Aspasiya'ya uğrar, hikmet dolu sözlerini dinlemeleri için, öğrencilerini de birlikte getirirdi.

Bu Milaslı yabancı kadınla evlenmek için Perikles, soylu bir Atinalı olan karısını boşamıştı. Birçokları bunun için Perikles'i kınıyorlardı. Perikles, Aspasiya'ya olan sevgisini gizlemiyordu.

Şölenle daha kimleri görebiliriz?

Sözgelimi, büyük bir heykeltraş ressam ve mimar olan Fidyas'ı. Atina'nın geliştirilmesinde Perikles'e o yardım ediyordu.

Onun emrinde Akropol'de binlerce mimar, heykeltıraş, dölger, bakırcı, duvarcı ve kuyumcu çalışıyordu. Her ustanın emrinde, bir komutanınkı gibi bir müfreze işçi vardı.

Bunların kılıcı ve mızrakları, heykeltıraş kalemıyla duvarcı malasıydı. Görevleri, öldürmek, diriye yoketmek değil, cansız taşlara can vermektir. Bunlar hareketsiz ağır mermer parçalarını, daima genç, hareket dolu tanrı ve tanrıça heykellerine, zarif ve abenklı tapınak sütunlarına çeviriyorlardı. Taşı, bina cephelerinde, çatı süslerinde dile getiriyorlardı.

Yüzlerce gemi Atina limanına, yapılar için mermer, bakır, altın, fildişi, selvi, abanoz ağacı getiriyordu.

Fidyas tek bir güzel bina değil, güzellik yasalarına göre tüm bir şehir kuran bu inşaatçılar ordusunun başıydı.

Fidyas'ın yanında da Öripides'i görürdük.

O da, Anaksagoras'ın öğrencisiydi. Başkalarının gerçek saydığına şüpheyle bakıyordu.

Kaderin gücü ve tanrıların otoritesi karşısında eğilmiyordu.

Öripides'in trajedilerinin her sözü, tiyatrodaki seyircileri sarsıyordu.

Bir savaş arabasına koşulmuş dört atı yönetmek kolay iş değildi. Oysa Öripides, çeşitli taraflara yönelmiş olan binlerce insanı yöneterek hepsini bir hayatla, bir düşünceyle, bir duyguyla yaşıtıyordu.

Seyircilerin birçoğu, eski tanrılara inanmaya devam edip ürkek ruhlu ve kör inançlıydılar.

Öripides dizginleri sağlamca tutuyordu. Ve seyircilerin en ürkekleri bile, istekleri dışında ileriye yöneliyorlardı. En kör inançlılar bile, trajedideki «adaletsiz tanrı, tanrı değildir» sözlerini tekrarlıyorlardı.

Perikles, Aspasiya, Fidyas, Öripides...

Bunlar şerefli bir öğretmenin ünlü öğrencileriydi.

Eski zamanlarda kabile önderleri, maiyetiyle birlikte, kalın duvarlarla çevrili saraylarında cümbüş ederlerken, tanrılara yüzlerce öküz kurban edilirdi. Rüzgâr pişmekte olan kurban etlerinden çıkan yoğun dumanları, sonra neşeli çığlık ve şarkıları, cümbüş edenlerin şimşek çakar gibi kahkahalarını uzaklara götürürdü.

Bir şölende devler cümbüş ediyordu sanki.

Bu da başka bir şölen. Burada toplananlar da başka devlerdi.

Öripides de Akileus ayarında bir adam değil miydi? Akileus, insanları teke tek döğüşe çağırmışsa, Öripides de tanrılardan hesap istemişti.

Ya Perikles? Odiseus'tan daha büyük değil miydi? Odiseus gibi, küçücük İtaka adasını değil, denizin kıyılarına ve adalara serpili şehirlerden ibaret büyük bir devleti yönetiyordu.

Bunların adaleleri, Homeros'un kahramanlarınıninkinden kadar kuvvetli değilse de, akılları daha genişti, gözleri daha uzağı görüyordu.

Bu güçlü insanlar, aralarında en yaşlı olanı dinlemek için toplanmışlardı.

Biz onları, zamanın sisi arkasında hayal meyal görüyoruz. Yarım daire şeklinde yerleştirilmiş sedirlere uzanmışlar. Sedirlerin önünde alçacak masalar. Bardaklar siyah şarap, sepetler üzüm dolu.

Konuşanlardan kâh biri, kâh öbürü, durumunu değiştirip dirseğiyle yastığa dayanıyor, komşusuna dönüyor. Dudaklar kıpırdıyor, hattâ soruları ve cevapları işitiyor gibi oluyoruz. Ne hakkında konuştuklarını ancak tahmin edebiliyoruz.

Yüzler Anaksagoras'a çevrili.

O günün söz konusu neydi?

Anaksagoras evrenden söz ediyordu. Dinleyenler, dünyamızdan başka dünyalar da olduğunu hayretle öğreniyorlardı. İşte ay denilen dünya. Ayda dağlar yükseliyordu, ağaç ve hayvanlar vardı.

Şu da, bir kasırganın sürüklediği kızgın muazzam bir taş olan güneşti. Güneş gökyüzünde, bir geminin deniz köpüklerini yararak ilerlediği gibi; esiri yara yara alabildiğine koşuyordu. Bunun için daha da kızgınlaşıyordu. Güneşten parçalar kopuyor ve düşen yıldızlar halinde dört yana akıyorlardı.

Güneşten kopan böyle bir parça yere düştüğü zaman, kör inançlılar, ona yaklaşmaya cesaret edemezlerdi. Yaklaşınca da, gök misafirinin basit bir taş olduğunu görürlerdi.

Başkalarının görmediğini gören filozofun sözlerini hepsi dinliyordu. Onun akıllı, göğün derinliklerine sokuyluyor ve kimsenin hayal bile etmediği yeni dünyalar buluyordu...

Anaksagoras, sözüne devamlı, eşyaları meydana getiren zerreciklerden söz ediyor, bunlara «eşyaların çekirdeği» diyordu. Unsurlar, sanıldığı gibi dört değil, sonsuz sayıdadır, diyordu.

Anaksagoras tanrılara inanmıyordu. Ama bir «Yüksek Akıl»ın, evrene ilk itişini vermesi, evreni kendi kendine hareket eden bir oyuncağı kurar gibi kurması gerektiğini sanıyordu.

İhtiyar filozof, Yüksek Akıl'dan o kadar sık söz ederdi ki, Atina'da kendisine de «Akıl» adını takmışlardı.

Perikles'in verdiği şölende toplananlar, kör inançlı korkak insanlar olsalardı ayı da, güneşini de tanrı saymayan Anaksagoras'tan yüzçevirir, sokağına çıkmaya bile sakınırlardı. Çünkü tanrı güneş, sadece bu saygısızca sözleri dinledikleri için kendilerini cezalandırabilirdi.

Fakat Perikles'in misafirleri, ileri görüşlü insanlardı. Atalarının inandıklarına inanmaz, her şeyi akıllarıyla bulurlardı.

Ev sahibi de, insan aklını her şeyin üstünde tutardı.

Güzel konuşmayı öğreten hocalar, öğrencilere ibret olsun diye, Perikles hakkında bakın ne anlatırlardı.

Bir savaşta Perikles yüz elli gemiye bindirdiği askerle denize açılmaya hazırlanır. Tam kendisi de gemiye bineceği zaman güneş tutulur, ortalık kararır. Herkes bunu kötü bir belirti sayarak korkar.

Perikles, dümencinin korku içinde denize açılmaya cesaret edemediğini görünce, pelerinini onun gözleri hizasına kaldırıp:

— Pelerinden korkuyor musun? diye sorar.

Dümenci şaşırıp:

— Hayır, der.

— Öyleyse ne korkuyorsun, diye cevap verir Perikles. Güneşin tutulmasına sebep olan ay, bu pelerinden sadece büyük. Bundan başka da bir fark yok.

Boşuna Anaksagoras'ın öğrencisi olmamıştı Perikles.

Şöleniden sonra Anaksagoras, uyuyan şehrin sokaklarından evine dönüyordu.

Ay ışığında çınar ağaçları beyaz çiçeklerle süslenmiş gibiydi. Uzakta, duvarlarla çevrili Akropol, bir dev gibi Atina'nın üzerinde yükseliyordu. Akropol tanrıların kalesiydi. Tanrıların tapınakları oradaydı. Athena Pallas'ın, yıldızlı mızrağını yıldızlı gökyüzüne doğru kaldırdığı heykeli de orada bulunuyordu.

Herkes çoktan uyumuştı. Pazar yeri olan Agora meydanı bomboştı.

Anaksagoras durup başını kaldırdı ve dikkat kesilerek ayın orağına baktı. Orağın yüzünde yavaş yavaş

dişler belirmiş, pürüzlü parlak yüzeyinde ovalarla dağların kara gölgeleri hayal meyal görünmüştü.

Anaksagoras gökyüzüne yeni gözlerle bakıyordu. Gökyüzü de yenilemiş gibiydi.

Önceleri kendisi de ayın, dünyamızdan pek uzak olmadığını, av tanrıçasının bu ışık saçan yayının, yeryüzüne çok yakın olduğunu sanıyordu.

Birdenbire bu yay, erişilmez bir derinliğe uzaklaşmıştı.

Gökyüzü bomboş kalmıştı. Her gece kanatlı bir atın Andromeda'yı alıp götürdüğü ve Perseus'un mızrağının ejderi vurduğu yerde, uzay okyanusu uzanıyor, bunun içinde de birer dünya olan adalar ışıldıyordu.

Bu sayısız dünyaların insansız, boş olması imkânsızdı.

Anaksagoras, ıssız bir sokakta yoluna devam ediyordu. Düşüncelere dalmıştı.

Ay, daha Atina üzerinde ışımakla beraber, tanyeri de ağarmaya başlamıştı. İlk uyanan horozların ötüşleri, ekmeğini kendi alın teriyle kazananları uyandırıyor.

Kenar mahallelerdeki küçük evlerde dokumacılar, fırıncılar ve çömlekçiler karanlıkta ayakkabılarını çarçabuk giyip işe koşuyorlardı... Kunduracı yağ kandilini yakarak bizine sarılıyordu. Gün doğuncaya kadar, bir sandal bari dikebilirse, biraz arpa unu alacak kadar para kazanacaktı.

Silâhçının karanlık atelyesinde kıvılcımlar saçılıyordu. Köle, körüğü var gücüyle çekerek ocağı körüklüyordu.

Bir hanım, kadın köleleri dürterek uyandırıyor. Birer yabancı olan bu kadınların adlarını söylemeye dili bir türü dönmezdi. Kölelerine doğdukları yere göre «Asya» yada «Suriye» diye bağırmak daha kolayına gelirdi.

— Asya, Suriye, Trakyalı, kalkın! derdi. Yeter horladığınız. İş hiç umrunuzda değil.

Bütün avlu içlerinde monoton, sıkıcı bir gıcirtı başlardı. Kadınlar el değirmenlerinde un öğütürlerdi. Değirmenlerin, iniltiyi andıran gıcirtıları, herkese günlük dertleri hatırlatırdı: ekmek derdini, çocukları. Taneier daha öğütülmemişti, çocuklarsa yemek istiyorlardı.

Köylüler şehre gidiyorlardı. Birinin sırtında buğday dolu bir çuval, öbürünün omuzundaki değneğin uçlarından da, birer sepet sarkmış olurdu. Sepetler, çiğli üzüm salkımlarıyla doluydu.

Ortalık yavaş yavaş ağarıyordu.

Pazar artık kalabalıktı.

Tüccarlar çadırlarını açıp, kamıştan örme tezgâhlarını kuruyorlardı.

Bir çan işitilir, sonra bir, bir daha...

Eöylece pazarda alışveriş başlardı...

Anaksagoras Agora meydanında ağır ağır yürüyordu. Geceleyn muhteşem ve sessiz olan şehir, birden ne kadar telâşlı ve gürültülü olmuştu!

İşte bir zeytin satıcısı. Eliyle tuttuğu sepeti karnına dayamıştı. Başı yukarıdaydı. Öbür satıcılardan fazla bahırmaya çabalıyordu. Malını öyle övüyordu ki, Yunanlıları ömürlerinde zeytin yememiş sanırdı insan.

Satıcının bağırışları, meydandan geçen bir askerin dikkatini çekti. Bir eliyle atının yularını tutup başında ki pırıl pırıl tulgayı çıkararak satıcıya uzattı. Satıcı bir obulusa bakır tulgayı zeytinle doldurdu.

Anaksagoras'ın çoğu zaman, zeytin almak için bir obolusu bile bulunmazdı. Oysa bir zamanlar onun da zeytinlikleri, geniş tarlaları ve bağları vardı. Çoktan otların kaplamış olduğu tarlalarında keçi ve koyunlar ot-luyordu. Anaksagoras kendisini hep tek bir dâvaya ve-

rebilmek için, daha gençliğinde evini ve yurdunu terketmişti.

insana övgü

Bir zamanlar insan, kıyılarında yaşadığı ırmağın, dünyanın tek ırmağı olduğunu sanıyordu. Yüzyıllar sonra, Herakles'in direkleri denilen Okyanus kapılarına dayanınca, bunun da dünyayı çepeçevre saran büyük bir ırmak olduğu hükmüne varmıştı. Arslanı ilk gördüklerinde, ona «Büyük Köpek» diyen ataları gibi, o zamanın insanı da okyanusa «Okyanus Irmağı» demişti.

Görüş ufukları genişlemişti. İnsanlar dünyada birçok ırmak ve deniz olduğunu öğrenmişlerdi. Ama dünyanın tek bir dünya olduğu hakkındaki kanıları değişmemişti. Gökyüzüne dikkatle baktıkları zaman başka dünyalar da görüyordularsa da, gök okyanusunun bu adaları, onlara ejder, yılan, kanatlı at şeklinde birer canavar gibi geliyordu.

Derken insan, yeri gökten ayıran mesafeyi düşünceyle, aklıyla aşmayı denedi. Her şeyi bilmek ve kavramak isteyen akla, meraklı gözler yardım ediyordu.

Gözler, en yakın gök adasında dağ ve ovalar seçmeye başladılar.

Anaksagoras şöyle diyordu: Ay da bir dünyadır. Dünyamız, evrenin tek dünyası değildir.

İnsan sonsuzluk yolunda gittikçe ilerliyor, evrenin enginliklerinde ilk defa olarak dolaşıyordu. Büyüğü küçükten, uzağı yakından, daha pek iyi ayırt edemiyordu.

Yıldızların, dünyaya uzaklık derecesini anlamaya çalışıyordu. Bir zamanlar Heziodos gökten atılan bir örsün, dünyaya dokuz gün dokuz gece sonra düşeceğini söylemişti. Artık insanlar, yıldızların çok daha uzak olduğunu biliyorlardı.

Yeryüzündeki dağların bile yüksekliği daha ölçülmemişken, yıldızlara kadar olan mesafeyi nasıl ölçmeliydi? Dağlar, olduklarından çok daha yüksek görünüyordu insanlara. Çünkü karlı tepelere daha kimse çıkmamıştı.

Anaksagoras, güneşin Pelopones yarımadasından büyük olduğunu söylerken, hep yer ölçüsüyle ölçüyordu. Ne olursa olsun, ölçüyordu ya!

Dünyamıza ayın mı güneşin mi, daha yakın olduğunu anlamaya çalışıyor ve «ay daha yakındır» diyor-du, «güneş tutulurken, ayın güneşi kapaması bundandır.»

Böylece güneş tutulması, bir parıltı gibi, insana gökyüzünün derinliklerini aydınlatmıştı.

İnsan üzerinde yaşadığı dünyayı da gittikçe daha iyi tanıyor, bilinmeyenin sınırlarını daha uzaklara itiyordu.

Madenciler yerin derinliklerinden gümüş ve demir çıkarırlardı.

Karanlık maden ocaklarında çanak kandiller, nemli loş galerileri aydınlatırdı. Kandile tam on saat yanacak kadar yağ doldurulurdu. Hep karanlık olan yerin altında, vakit başka türlü nasıl bilinebilirdi?

Maden filizi, yeryüzüne bir zamanlar olduğu gibi sırtla değil, ağaç bocurgatların yardımıyla çıkarılırdı. Filiz de önceki gibi çukurlarda değil, daha fazla demir veren fırınlarda eritilirdi.

İnsan yeryüzünü de, denizi de fethediyordu.

Atina'ya deniz yoluyla, Kafkaslardan ağaç kütükleri, Afrika'dan fildişi, Kırım'dan hayvan ve buğday, Kolikida'dan balmumu, Arabistan'dan amber getiriliyordu.

İnsan yeryüzünü gittikçe artan bir cesaretle değiştiriyordu.

Bir yerde kanal açıp gemi yüzdürüyor, başka bir

yerde taş dalgakıranlar yaparak deniz kıyılarını düzeltiyor, gemi sığınabilir hale getiriyordu. Dalgakıran öyle derin bir yerde yapılıyordu ki, on kişi birbirinin omuzuna çıksa, en üstteki yine de su altında kalırdı.

Herhangi bir şehrin dolaylarındaki yamaç, muazam bir açık hava tiyatrosuna çevrilirdi. Seyircilerin oturacağı sıralar kayalara oyulur ve arkaya doğru basamak basamak yükseltilirdi. Böyle bir tiyatro otuz binden fazla seyirci alabilirdi.

İnsan, yer altında hiç bir şeye yaramayarak yatan mermerle fikirlerine şekil veriyordu. Tanrıların şerefine yapılan bir tapınağın her sütunu, onu yaratan insanı övüyordu.

Aradan yüzlerce, binlerce yıl geçerek, Atena ve Zeus'a olan inanç sarsılıp yıkılacaktı. Ama bu tanrıların heykelleri ve onlar şerefine yapılan tapınaklar kutsal birer şey olarak el üstünde tutulacak, gözbebeği gibi korunacaktı.

Elada'nın gökyüzünde bulut pek seyrek görülür. Buna rağmen, yüzyıllar boyunca boralar ve bozuk havalar yapmışlardı yapacaklarını. Beyaz Pentelikon mermerinden yontulmuş sütunların rengi değişip sarımsak kahverengiye çalmıştı. Bazı yapılardan yalnız sütunlar kalmış ve bunların bazıları taşıdıkları cephe ve çatı süsleri gibi yüklerden yoksun olarak hâlâ dimdik dururken, bazıları da devrilip paramparça olmuşlardı. Bunları, hava okyanusunda esen şiddetli rüzgârlar değil, insan tarihinin kasırgaları devirmişti. Bir düşman gemisinden atılan tunç gülle, bir an içinde, bozuk havaların yüzyıllarda yaptığından fazla tahribat yapmıştı.

Ne de olsa, bu yarı harap tapınaklar, insanların gözündeki hep genç kalacaklar ve hiç bir zaman ihtiyarlamayacaklardı. Yaratıcılığın, sanatın gücü böyleydi. Yaratıcılık, yıkımdan kuvvetliydi.

Yüzyıllar sonra bir tanrıçanın heykeline bakan insanlar, «harika, insan ne güzel!» diyeceklerdi.

Yıkıp yakanların adları unutulacak, düşünenlerin, yaratıcıların ve kuranların adlarıyla belleklerde ebediyen kalacaktı.

Yaratıcı insan yüceydi ve bunu kendisi de anlıyordu.

Atina'daki Diyonizos tiyatrosunda, kayalara oyulmuş sıralarda binlerce seyirci, Eskiilos'un, Sofokles'in, Öripides'in kahramanlarının başından geçenleri heyecanla izliyordu. Ödipus yada Antigone'nin çektikleri acıları gördükçe yürekleri burkuluyordu. Sanatın gücü ruhun sınırlarını genişletmişti. İnsanın ruhu yalnız kendi sevinç ve acılarını değil, başkalarınıninkileri de duymayı, yalnız kendisini değil, başkalarını da düşünmeyi öğretiyordu.

Tiyatroda hangi trajedi oynanırsa oynansın, Eskiilos'un Zincirliere Vurulu Prometeus'u olsun, Sofokles'in Antigone'si yada Öripides'in İfigeneya'sı olsun, hepsinde de seyircileri hep bir düşünce, hep bir kaygı heyecanlandırıyordu. Kim üstün gelecekti? Kaderin kör kuvveti mi, yoksa insanın özgür iradesi mi?

İşte sahnede Hefestos, balyozuyla titanlardan Prometeus'u bir kayaya çiviliyor.

Prometeus göklerden çaldığı ateşi insanlara geri vermişti. Kader kendisine karşıydı. Kafkas dağlarında bir kayaya zincirle çakılmıştı. Ama ne Zeus'a, ne de tanrılarca konulduğu sanılan yasalara baş eğmişti.

Bu da başka bir sahne. Antigone zindanda. Suçlu kardeşini gömdüğü için ölüme mahkûm edilmiştir. Sevgisinin cezasını çekiyordu, ölecekti. Ama insanlar tarafından konulan hiç bir yasa, kalbindeki sevgiyi çıkarıp atamayacaktı.

Binlerce seyirci, özgür insan ruhunun, kaderin gad-
dar hâkimiyetiyle savaşını izliyordu.

Koro, insanı öven bir parçayı okurken, seyirciler
sıralarında mest olurlardı.

*Doğada harika güçler çok
Ama insandan güçlüsü yok.
Cesaretle dolaşır insan kükreyen dalgalarda,
Şiddetli kış rüzgârlarında.
Her yıl evlek açar pulluğuyla
Ölümsüz toprağın bağrında.
Ağlarla avlar hafif kanatlı kuşları
Ve denizlerde balıkları.
Uzun yeleli atları o eğitti.
O vurdu boyunduruğu güçlü öküze.
Ne kışın ok gibi soğuğu korkutur onu,
Ne de gökten boşanan sağanaklar.
Hastalıklara da devayı buldu.
Bir ölümden kaçamaz yoksa.
Yelden hızlı konuşur
Yelden hızlı düşünür.
Şehirler kurmuştur barınmak için.
Yasalar koymuştur küstahlardan korunmak için.
Yoksuldur umutta,
Zengindir hikmette ve sanatta.*

Evet insan güçlüydü ve biliyordu güçlü olduğunu.
Önceleri doğa insana egemendi. Gökyüzü bulutlanıp
karardığı zaman insan titrer, şimşek çaktığı zaman da
yere kapanırdı. Ocağındaki ateşi söndürmek, yoksul ku-
lubesini altüst edip dört yana savurmak için, doğanın
hafifçe üflemesi yeterdi. İnsan açlıktan ve soğuktan öl-
memek için yalvarıp yakarırdı. Ama kime?

Derken insan büyümüşü artık. İktidar uğrunda do-
ğayla savaşıyordu.

Eski bir ozan boşuna dememişti şunu:

*Doğa bizi yenmek isteye dursun,
Biz onu sanatla yeniyoruz.*

İnsan suyu işe koşarak ona tarlaları sulatıyor, rüzgâra gemileri yürütüyordu. Ateşe demiri erittiriyor, topraktan ekmek ve şarap alıyordu.

Kışın, soğuğu evinin eşliğinden içeri bırakmıyor, dalgakıranla koruduğu limana fırtınayı sokmuyordu.

İnsanın, yakın bir geçmişe kadar tanrıların iradesinden başka iradesi yoktu. Kendisine «çok sevdiğin kızını tanrılara kurban et» denilirse, feryatlarını işitmek için, yavrusunun ağzını bağlar, sonra da götürüp kurban ederdi.

Zamanla eski inançlar tarihe karışmıştı.

Tiyatroda hükümdar Agamemnon, kızı İfigeneya'yı bir tanrıçaya kurban ederken, koro şu beyti okuyordu:

*Senin ruhun yücedir, kuzum çar kızı.
Ne yaparsın ki, tanrıça ve kader zalim!*

İfigeneya'nın ruh yüceliği kabul ediliyor, zalim tanrı Artemis'se yeriliyordu. «Adaletsiz tanrı, tanrı değildir.»

Önceleri insan, kabile önderinin her dediğine boyun eğdi. Soylu ataları olmayan bir kimse, kaderini başkaları tayin ederken söz hakkına sahip değildi. Ve her şeye rağmen, kalkıp konuşmak isteyen bulunursa, önder hemen asasıyla ona vurur ve: «Otur uğursuz, dinle başkaları ne diyecek» diyerek susmasını emrederdi.

Atina'da halk, önderlerini kendisi seçer, biri hoşuna gitmeyince de yönetimi elinden alırdı.

Halk denince, bütün Atina halkı değil, yalnız hür vatandaşlar anlaşılırdı. Kölelerin, hür vatandaşlardan çok daha fazla oldukları halde, hiç bir hakkı yoktu.

Atina demokrasisi, köle sahiplerinin demokrasisiydi...

Atina halkı, hürriyetiyle övünürdü. Bu övünç, savaş meydanında düşmanla karşılaştıkları zaman güçlerini kat kat artırırdu.

demokrit üstüne

İnsan gerçeğe doğru giden dik yolda, gittikçe daha yükseklerle çıkıyordu. Ve sonunda öyle bir zaman geldi ki, hem çevresindeki dünyaların sonsuzluğunu, hem de gökteki yıldızların ve yerdeki kum taneciklerinin kurulmuş olduğu en küçük zerrecikleri, yani atomları da gördü.

İnsanlara bunu ilk anlatan, büyük filozof Demokrit olmuştu.

Söylentiye göre, Demokrit, Trakya'daki Abder şehrinde doğmuştu. Babası Damasip'in, hemşehrileri arasında büyük itibarı vardı.

Bir gün İran şahı Keyhusrev, seferlerinden birinde Damasip'in zengin ve konuksever evinde kalmıştı. Hükümdara, o zamanın bilim adamları olan büyücüler de katılırdı. Keyhusrev Abder'den ayrılırken büyücülerden bazılarını Damasip'in çocuklarını okutmak için bırakmıştı.

Demokrit'in, çocukluğunda kendilerinden ders aldığı İranlı büyücülerin görüşleri, birçok meselelerde Yunanlılarınkinden farklıydı.

Zerdüş dinini yayan bu İranlı büyücüler, tanrılara inananları ahmak sayarlardı. Onlara göre iki dünya vardı. Büyük Dünya, yani evren ve Küçük Dünya, yani insan.

Demokrit öğretmenlerinden, Hint filozoflarının öğretisini de işitmiş olabilirdi. Tüm eşyalar zerreciklerden, yani noktalardan meydana gelmiştir. Nokta hareket ederek çizgi, çizgi hareket ederek yüzey, yüzey hareket ederek cisim olmuştur.

Demokrit'in bir öğretmeni daha vardı: dostu Levkipos. Yunan biliminin derinliklerini o açmıştı kendisine.

Demokrit, Milaslı filozofların teorisini, yani evren'in aslını maddenin sağladığını Levkipos'tan öğrenmişti.

Damasip öldükten sonra, Demokrit, şehrin en zenginlerinden biri olmuştu. Babası kendisine bin talant bırakmıştı. Bu büyük bir servetti.

Demokrit itibar ve nüfuz sahibi olarak rahatça yaşayabilirdi. Arhont, yani devlet başkanı seçilmiş, şerefine, üzerinde kendi adıyla ve bir saz resmiyle para kesilmişti.

Demokrit yurdunda kalmadı. Bilgi peşinde dünyayı dolaşmaya çıktı.

Demokrit, «bilge kişiye tüm yeryüzü açıktır» diyordu.

Ömrünün birçok yılını uzak ülkelerde gezilerde geçirdi. Mısır'a, Babil'e gitti, Mısırlı kâhinlerle, Babilli büyüğülerle ve Hintli felsefe hocalarıyla konuştu.

Ama baş öğretmeni doğaydı.

Demokrit şöyle diyordu:

«Benim zamanımda yaşayan insanlardan yalnız ben, dünyanın büyük bir kısmını dolaştım, en uzak olayları inceledim, gök ve yerin en geniş alanlarını gördüm, birçok bilim adamını dinledim.»

Demokrit yurduna yoksul bir insan olarak döndü. Kardeşi yardım etmeseydi açıkta kalabilirdi. Elinde avucunda bir şeyciği kalmamış, tüm servetini harcamıştı. Çünkü bir tüccar olarak değil, dünyayı inceleyen bir

araştırmacı olarak gezmişti. Kiraladığı her gemi, pahalıya mal oluyor, kâr getirmiyordu.

Abder halkı öfkeden küplere biniyordu. Demokrit'e büyük saygıları vardı. Oysa servetini yabancı ülkelerde bir mirasyedi gibi savurmuştu.

Söylentiye göre, Demokrit mahkemeye bile verilmişti.

Yargıçların huzurunda Demokrit, bağışlanmasını isteyeceği yerde, büyük bir rulo●yu açıp, yazdığı eseri okumaya başlamıştı.

Bu eserin adı «Büyük Diyakosm» (Büyük Evren Düzeni) du.

Evrenin doğuş ve kuruluşunu anlatan bu kitabı Demokrit'in niçin okuduğunu yargıçlar başlangıçta bir türlü anlamamışlardır herhalde. Çünkü suçlamayla Demokrit'in kitabı arasında, görünürde hiç bir bağ yok gibiydi.

Demokrit'in tasvir ettiği evren görünümü o kadar güzel ve görkemliydi ki, davacılar suçlamayı unutmuşlardı.

Kitabın okunması bittiği zaman yargıçlar, Demokrit'in şehrin gelenek ve yasalarını çiğnemediği kanısına vardılar. Gezide bin talant harcamıştı ama, başka bir servet getirmişti: bilgi. O zamana kadar tek bir Abderli tüccar, deniz gezisinden böyle bir kârla dönmüş değildi.

Yargıçların kararı şöyleydi: Demokrit'e beş yüz talant verilsin, sağlığında bronz heykeli dikilsin, öldükten sonra şehir hesabına gömülsün.

Fakat Demokrit'in ölmeye niyeti yoktu. Elinde yine para vardı. Bunları da aynı amaç için, yani bilgi uğruna harcamayı kararlaştırdı.

Bu defa Atina'ya, yani Yunanistan'ın öbür bütün şehirlerinde olduğundan çok ünlü bilim adamlarının bulunduğu şehre gitti.

Anaksagoras, Sokrat ve daha başka birçok filozoflar Atina'da ders veriyorlardı.

Demokrit, eserlerinin ününün, kendisinden önce Atina'ya vardığını sanıyordu. Atina'ya varınca kendisini kimsenin tanımadığını gördü.

Demokrit, Sokrat'ı bildiği halde, Sokrat'ın ondan haberi yoktu. Demokrit Anaksagoras'ı ziyaret etti. İhtiyar filozof, onu dost ve öğrencileri arasına kabul etmedi.

Bir «Yüksek Akıl»ın varlığına inanmayan bu Abderli genç filozof, Anaksagoras'a fazla cüretkâr görünüyordu.

Oysa Demokrit, evreni harekete geçiren bir yüksek güce ihtiyaç duymamıştı. Evreni başsız ve sonsuz sayıyordu. Evren sonsuzdu. Hareketin bir başlangıcı olmadığına göre, başlangıçsız bir şeyin başlangıcından söz etmekte bir anlam var mıydı?

Anaksagoras'a cüretkâr görünen düşünceler işte bunlardı.

Demokrit'se Anaksagoras'ın görüşlerini «ihtiyarca» sayıyordu.

İhtiyar filozoflar, Demokrit'i meclislerine kabul etmemişlerdi ama, gençler arasında onun her sözünü can kulağıyla dinleyenler az değildi.

Demokrit şöyle diyordu:

— Bir kaba su doldurup sımsıkı kapayın. Sonra ateşe koyup kaynatın. Su kabı patlatır.

Sebebi ne?

Şu ki, dünyadaki her şey gibi su da atomlardan meydana gelmiştir. Pek küçük oldukları için, atomları görmeyiz.

Öyleyse, atomların var olduğunu nereden biliyoruz? Zerrecikler gözle, kulakla, burunla sezemeyeceğimiz, tat-

ma ve dokunmayla farkedemeyceğimiz kadar küçük olunca, akıl yardımımıza koşuyor.

Sımsıkı kapalı kabın ateşte nasıl patladığını görüyoruz. Ve akıl bize: buna sebep, suyun kaynamasıyla atomlarının genişleyip içinde bulunduğu zindanın duvarlarını parçalamasıdır, diyor.

Bir tapınaktaki altın heykelin elinin niçin zayıfladığını, yani aşınıp küçüldüğünü anlamıyoruz. Akıl bunu da izah ediyor. Dua edenler altın eli öperlerken elden, gözle görülmez atomlar kopuyor.

Böylece açıkça bilinen bir şey, gizli olup bilinmeyen bir şeyi görmek imkânını veriyor.

Öğretmen anlatıyor, öğrenciler de onu izleyerek gözle görülmez atomlar dünyasına dahiylorlardı.

Uçsuz bucaksız uzayın bir yerinde atomlar uçuşuyordu. Düzensiz, karmakarışık bir uçuştı bu. Tıpkı güvercinin güvercinlerle, turnanın turnalarla toplanış kuş kümeleri, kuş sürüleri meydana getirdikleri gibi, aynı cinsten atomlar da birbirini çekiyordu.

Bu çekme, atomların yolunu eğrtltiyor ve bunlar kassırganın göklere savurduğu kum tanecikleri yada anaforadaki yongalar gibi dönmeye başlıylorlardı.

Ağır şeyler, anaforun merkezinde toplanır, hafifler de dışarıya atılır.

Sonsuz boşlukta uçuşan atomlar da öyle olmuştu. Ağır atomlar, evren kasırgasının merkezinde toplanmış, hafifler de ağır atomlar tarafından yenilip dışarıya, kenara itilmişlerdi.

Atomlar, diyordu Demokrit, bir meydandaki insanlar gibidirler. Gezenler seyrek oldukça birbirine engel olmazlar. Çoğalınca kakışmalar, kavgalar başlar. En kuvvetliler üstün gelir, zayıflar çekilip gitmek zorunda kahlrlar.

Evrenin merkezinde toplanan ağır atomlar dünyayı meydana getirdiler. Ağır atomların etrafında, daha hafif olan suyun atomları yerleşti. Bunlardan da hafif olan havaysa merkezden çok uzakta kalmıştı.

Dünyanın merkezine doğru yönelen suların atomları, yeryüzündeki iki derin çukuru doldurmuşlardı. Bunlardan biri, çevresinde insanların yaşadığı Akdenizdi. İkinci çukur, dünyanın öbür tarafındaydı. Orada da insanlar yaşıyordu herhalde. Bunlara, tersayaklılar anlamına gelen antipod'lar derler. Çünkü bizim ayaklarımızın altında olan, onlar için yukarıdaydı.

Dünya değişmeye devam ediyordu. Su buğulaştığından denizin dibi açıldı. Bunun için bugüne kadar dağlarda deniz kabukları, mağaralarda da balık ve yunus balığı izleri bulunur.

Dünya, boşlukta döne döne alabildiğine uçuyordu. Uçarken başka dünyalardan kopan muazzam parçalarla karşılaşılıyordu. Dünyamıza hızla giren bu parçalar onunla birlikte dönmeye başlıyorlardı. Güneş, ay, yıldızlar bu kocaman taşlardan meydana gelmiştir. Gök cisimleri dünyadan uzaklaştıkça hızları artıyor, daha kızgınlaşıyorlardı.

Ateş elde etmek için bir ağaçtan açılan çukurda hızla döndürülen değneğin tutuştuğu gibi gök cisimleri de tutuşuyor ve bir daha sönmüyorlardı.

Daha ötelerde başka dünyalar, başka gök cisimleri vardı.

Evrende, birbirine benzeyen iki dünya bulunamaz. Birbirine benzeyen iki kişi bulunamadığı gibi.

Bazı dünyalar, aysız ve güneşsizdi, karanlıktı. Öyleleri de vardı ki, gökyüzünde iki güneş doğuyor, geceleyin de birçok ay parlıyordu. Bazı dünyalar, meyva ağaçları baharda çiçek açar gibi serpililiyordu. Bazıları da,

sonbaharda kırığı vurmuş yapraklar gibi sararıp soluyordu.

Dünyalar da insanlar gibi çarpışıyor ve savaşıyorlardı. Daha büyük olan dünya galip geliyordu. Küçük olan dağılıyor, paramparça oluyordu.

Bu parçalardan yeni dünyalar, yeni güneşler meydana geliyordu.

Öğrenciler, «yeryüzünde canlı varlıklar nasıl doğdu?» diye sorarardı.

Demokrit buna şöyle cevap verirdi:

Dünya daha sıcaktı. İyice katılaşmamıştı. Şişip tümsek tümsek oluyordu. Tümsekler, ağaçlardaki tomurcuklar gibi patlayıp açılıyor, içinden hayvanlar çıkıyordu.

Ağır olan toprak atomları fazla gelen varlıklar, karraya yerleştiler. Su atomları daha çok olanlar suya girdiler. Hafif hava atomları fazla olan hayvanlar da kanatlanıp havalandılar.

Bu ilk hayvanlardan çoğu yok olmuştu. Yaşayanlar, kurnazlık yada kahramanlık sayesinde, yada türlerini koruyan hızlı koşmaları sayesinde kurtulmuşlardı.

Daha sonra bu eski hayvanlardan insan da meydana geldi.

Başlangıçta insanlar hayvan gibi yaşardı. Çıplaktılar, evleri barkları yoktu, ateşi bilmezlerdi. Ömürleri hep yiyecek peşinde geçerdi. Teker teker yiyecek aramaya çıkar, ot, yaban meyveleri toplayıp yerlerdi.

Hakkında efsaneler söylenen bir altın çağ, mutluluk çağı olmamıştır geçmiş zamanlarda. İnsan çok şey çekmişti o zaman. Zayıflar kırılmış, ancak kuvvetli olanlar kurtulabilmişlerdi.

İnsanlar, saldıran vahşi hayvanlardan korunmak için birleşmeye, yardımlaşmaya başladılar.

Acı tecrübeleri, insanlara kışın mağaralara sığınmayı, meyve stokları yapmayı öğretti.

İnsanlar ateş elde etmeyi öğrendiler. Yavaş yavaş çeşitli zanaatlar bellediler. Örumcekten dokumayı, kır-langıçtan ev yapmayı, bülbülden türkü söylemeyi öğrendiler.

Çeşitli zanaatlar ve icatlar tanrıların bir armağanı değildi. Zorunluk, insanın her şeyde öğretmeni olmuştı.

Vahşi hayvanlara karşı ortaklaşa savaş insanları birleştirmişti. Zamanla insanlar arasında da kıskançlık yüzünden kavga başladı. Biri ötekini kıskanıyor, onun mal ve mülküne göz dikiyordu. Bunun önünü almak için yasalar çıkarmak gerekti.

Herkes yasalara uymak zorundaydı. Çünkü, atomlar birleşerek maddeyi meydana getirdikleri gibi, insanlar da devleti meydana getirirlerdi. Atom, maddeye kıyasla bir hiçti ve onun yasalarına bağlıydı.

Bunun için, diyordu Demokrit, devlet işlerini, öbür bütün işlerden çok daha önemli saymalı. Herkes devletin düzenli olmasına çalışmalı. Vatandaş, hakettiği itibardan fazlasını beklememeli ve ortak davaya zarar verecek derecede nüfuz sahibi olmamalı. Doğru yolda yürüyen bir devlet, insana en büyük destektir. Her şey devlete bağlıdır. Devlet işleri yolundayşa, herkes refah içindedir. Devlet çökerse, her şey yok olur.

Eşitlik her şeyde mükemmel bir şey. Demokratik bir ülkede yoksul olmak, kralların idare ettiği bir ülkede zengin olmaktan iyidir. Özgürlüğün kölelikten iyi olduğu gibi...

Evrende her şey: dünya, güneş, deniz, dağlar, insan ve insan yasaları, tanrıların iradesiyle değil, sebeple sonucun zorunlu akışıyla meydana gelmiştir.

Demokrit bunları söylerken, öğrencileri de onunla birlikte yıldızlara ve atomlara giden yolda dolaşırdı.

Demokrit'in düşüncelerini Tales'in, Anaksimandros'un, Ampedokles'in fikirleriyle karşılaştırırlardı.

Daha Tales, bir ana unsurdan, yani maddeden söz etmişti. Anaksimandros da maddenin sonsuz, sınırsız olduğunu eklemişti.

Anaksimenos «hava zerrecikleri»nden, Ampedokles «unsurlar»dan, Anaksagoras «eşyaların çekirdekleri»nden sözediyorlardı. Doğayı inceleyenler, atomlara, atom fikrine adım adım yaklaşıyorlardı. Derken Milaslı filozof Levkipos'la öğrencisi Demokrit, evrende atomların sonsuz hareketi hakkındaki büyük teorilerini ortaya atmışlardı. Bu teori, yüzyıllar boyunca insanları doğayı kavramaya sürüklemişti.

önde gidenler, geride kalanlar

Bir zamanlar insan, tüm dünyayı, yaşadığı ırmağın iki yakasındaki topraklar sayıyor, başka yerleri bilmiyordu.

Sonra dünyanın, etrafında insanların yaşadığı bir deniz olduğu kanısına vardı. Tıpkı dolayında kurbağaların yaşadıkları bir su birikintisi gibi.

Zamanla görüş ufukları daha da genişlemiş, dünya denince insan, yer yuvarlağını düşünür olmuştu.

Derken evrenin sonsuz dünyalar olduğunu öğrendi.

İnsan başka bir yönde de yürüyordu. Maddenin en ufacık zerreciklerini de kavramaya başlamıştı. Artık kum taneciklerini, dünyanın en ufak şeyi saymıyordu.

Taşı nasıl ufaladıklarını, buğday tanelerini nasıl öğüttüklerini, bir tapınakta birçok dudağın değmesinden, heykelin altın elinin nasıl aşındığını, cisimlerden en ufak zerreciklerin nasıl koptuğunu görüyordu. Ve kendi kendine: cisimler daha da parçalansa ne olur? diye soruyordu. Buna cevap olarak da: büyük bir taş parçasın-

dan daha küçük parçalar, bunlardan da daha küçük taş parçaları elde edilir, iyi ama, bunun da bir sonu olmalı diye düşünüyordu. Maddenin derinliklerine giden yolun sonsuz olduğunu, burada hiç bir zaman sona varılmayacağına o zamanki insanın anlaması güçtü. Bunun için bölünemez zerreciklerin var olduğu hükmüne vardı. Bunlara atom (bölünmez), dedi. Dünyadaki tüm cisimler atomların birleşmesiydi.

İnsan ilk defa, düşüncesiyle bilinmez bir dünyaya dalarak, görülen her şeyin, gözle görülmez tuğlacıklardan yapılmış olduğunu sezmişti.

İnsan böylece, hem büyük yıldızlar dünyasına, hem de küçük atomlar dünyasına doğru adım adım ilerliyordu.

Sözünü ettiğimiz bu insan kimdi?

Ne tek bir kişiydi, ne de tüm insanlık. Tek başlarına çalışan ayrı ayrı düşünür kişilerdi. Bunlar, öğrencileriyle birlikte felsefeyle uğraşan bir avuç insandı.

Halkın çoğunluğunu meydana getiren çiftçiler, zanaatçılar, kölelerse, felsefenin «f»sini bile bilmezlerdi.

İlklerin en ilklerinden olan Levkipos'la Demokrit, artık atomları görece kadar ilerlemişken, aynı Atina'da, aynı zamanda yaşayan bir çömlekçi, ya da camcının, kapkacak yada cam pişirdiği fırına, kötü ruhları kovmak için, bir efsane yarattığı yarı insan yarı keçi olan satir'in boynuzlu başını astığı oluyordu.

Usta, cam erittiği yada kapkacak pişirdiği zaman, atomları, bir kumandanın askerleri yönettiği gibi yönetiyor, çift çift dizilmeye, yerlerini değiştirmeye, birbirinden ayrılmaya zorluyordu. Ama bu, askerlerini görmeyen, var olduklarını bile bilmeyen kör bir kumandandı.

Nereden geldiğini anlamayarak başarıyla sevinir, önleyemediği uğursuzluktan korkardı.

Bir çömlekçi atelyesinin önünde duran bir dilenci
şu eski türküyü söylerdi:

*Para verirsiniz eğer, türkü söylerim size çömlekçiler.
Fırınları korurken Atena, duamı dinle!
Çömlekler, şişeler, kâseler yapanların yüzünü ağartsın.
Fırında iyice pişen ve iyi kâr getiren.
Pazarda, sokaklarda kapış kapış satılsın.
Ve bu şanlı kârdan, türkü söyleyene de pak çıksın.*

Atelyede türküyü dinlerlerdi. Kâse yapan bir usta
tezgâhını durdurmuş, sırtında kömür dolu bir çuval ta-
şıyan bir genç olduğu yerde kalmıştı. Ocaktaki kömürle-
ri karıştıran köle kapıya doğru dönmüştü. Atelyenin daz-
lak ve kambur bir ihtiyar olan sahibi, değneğini kaldı-
rıp kölelere:

— Ne o, derdi, ağızlarınızı bir karış açmışsınız! Şu
değneğin, sırtınızı okşamasını mı istiyorsunuz, yoksa!

Çömlekçinin kendisine bakmadığını gören dilenci,
bu ihtiyardan, metelik çıkmadığını söyleyerek türküyü
tehdit sokuyordu:

*Dilenciği aldatmak isterseniz, utanmaz herifler,
Çağırırım şu anda tüm düşmanlarını çömlekçi
fırınının.*

*Ey, çanakkıran, çatlatan, ey, bozuk toprak!
Ey, bu sanatı ne zararlara sokan kızgın ateş!
Bir at çenesi gibi gıcırdaşın fırın,
Çömlekleri, şişeleri, kâseleri paramparça ederken.
Sen de, güneşin kızı, sihirbazların çariçesi Kirke
Ocağını, evini kül et şunların, altını üstüne getir
fırının!*

*Kır dök her şeyi! Çömlekçilerin feryatları yedi kat
göğe çıksın.*

Öyle keskin bir zehir ver ki, usta ölsün, zanaatı da onunla kurusun.

*Hükümdar Khiron da alsın getirsin,
Herakles'in güçlü elinden kurtulan kentaur'larını,
Her şeyi çiğneyin, gümbür gümbür ykulsın fırın!
Çömlekçiler iniltileyle seyretsin kıyameti.*

Atelye sahibi, vahşî kentaurların belirmesini bekle-
yecek değildi ya! Ya büyü tutarsa! Homurdana homur-
dana bir akçe çıkarıp dilenciye atardı.

Demokrit'le aynı zamanda yaşayan bu ihtiyar, bü-
yüye hâlâ inanıyordu.

Hoş, Demokrit'in öğretisinde bile, ilkel inançların
izleri vardı!

Tanrılara inanmayan Demokrit, kötü göze, yani kıs-
kanç bir insanın başka bir insana gözü değebileceğine
inanıyordu.

Öğretmenleri olan İranlılar, kendisine daha küçük
yaştayken büyüünün sırlarını açmışlardı. Ve tanrıları in-
kâr ederken bile, fala ve gelecekte olacak şeyleri bildi-
ren rüya ve belirtilere inanmaya devam ediyordu.

İnsan, binlerce yıllık tarihinde birçok şey öğren-
mişti. Aralarında doğru olanlar da vardı, olmayanlar da.
Ne var ki, doğruyu yanlıştan, gerçeği boşinandan her za-
man ayıramıyordu. Boşinanların uzun ömürlü oluşunun
sebebi de buydu.

Boşinanlara karşı savaşıyan Demokrit gibi akıllı bir
insan bile, bunlardan kurtulamamıştı.

Demokrit şöyle diyordu:

«Eski zamanlarda büyücü kadınların, gökten ayı ve
güneşi indirebilecekleri sanılıyordu. Bunun için bugüne
kadar ay ve güneş tutulmalarına, birçok yerlerde «indir-
me» denir.»

Demokrit her şeye doğal bir izah bulmaya çalışırdı ama, birçok meseleleri çözemezdi.

Kıskanç bir insanın gözü niye kötüdür? diyordu. Herhalde, gözlerinden içimize işleyip bize zararı dokunan kötü ışınlar ve kötü şeyler çıktığı için olmalı.

Nasıl olur da, gelecekte olacak şeyleri düşümüzde görürüz? Uykuda iyi ve kötü şeyler içimize doğar da ondan.

Bunlar elle tutulmayan şeyler, eşyalardan kopan hava atomlarıdır. Atomlar göze girince insan bunları görür, kulağa girince de işitir.

Demokrit, zamanının en akıllı insanı olduğu halde, yine de çağının, insanlar için olduğuna, kölelerin köle olarak kalmaları gerektiğine inanıyordu. Demokrit şöyle diyordu: «Kendi ellerinden ve ayaklarından faydalandığın gibi kölelerden faydalan.»

Demokrit eşitlikten yanaydı ama, egemenliğin «toplumun en alt tabakalarına» Yunan şehirlerinde zenginlerle iktidar sahiplerine karşı ayaklanan «tayfalara» geçmesine karşıydı.

Ona göre, yalnız atomlar âleminde değil, devlette de baş yer, güçlülerin olmalıydı.

Bütün zengin köleciler böyle düşünüyorlardı. Damasipik oğlu Demokrit de.

yol çıkmaza giriyor

İnsan, doğaya egemen olma yolunda hayli ilerlemiş, özgürlüğe doğru oldukça yol almıştı.

Ama zaferi kutlamak için daha vakit erken değil miydi?

Atina özgür insanların şehri sayılırdı. Ama sokaklarında, alınlarına damga vurulmuş, silinmez mürekkeple, «yakala beni, yoksa kaçırım» sözleri yazılmış insanlara niçin bu kadar sık rastlanırdı?

Buğday tanelerini büyük bir gayretle öğüten şu kadıncağızın boynunda asılı ve ağzını kapatmış olan tekerlek neyin nesiydi?

Pazardaki bu kalabalık neydi ve niçin bütün gözler yabancı kıyafetli insanların gösterildiği sahneye çevrilmişti?

Sahnedekiler bir dairede koşturuluyor, ağızları ve adaleleri yoklanıyordu.

Özgür bir insana böyle davranmak yakışır mıydı?

Ne var ki, bunlar aslında özgür değil, köleydiler ve bunların sayısı, Atina'da özgür olanlardan çoktu.

Köleler her yerde ve her işte kullanılırdı. Yemek pişirir, çocuklara bakar, atelyelerde çalışır, yapı kurarlardı.

Demin un öğütürken gördüğümüz, boynu tekerlekli kadın köleydi.

Tekerlek, ağzına taneleri atmasın diye geçirilmişti boynuna.

Pazarda gördüğümüz köleler, satılık herhangi bir mal gibi sergilenmişlerdi.

Bir öküzün fiyatı elli drahmiydi. Köleninki, bundan pek fazla değildi, yüz yada yüzelli drahmiydi.

Bir atelye satılırken köleler de demirbaş eşyaya katılırdı: İki örs, üç çekiç, beş köle gibi.

Örse herkesin ihtiyacı olmayabilirdi. Köleyse herkes faydalıydı. Çünkü köle demir dövebilir, kumaş dokuyabilir, çömlek yapabilir, değirmende un öğütebilirdi.

Atinalıların en akli başında olanına bile sorsanız, kölesiz yaşanamadığını söylerdi. Çünkü köle, canlı bir âletti. Âletsiz nasıl yaşanabilirdi! Bir dümenci için, geminin dümeni cansız bir âletti, gemide nöbette duran tayfaysa canlı bir âletti. Köle, canlı bir mal ve âletlerin en mükemmeliydi.

Canlı âlet.

Hiç bir Atinalı, bu iki kelimenin anlamı üzerinde uzun uzadıya düşünmezdi. Canı olan âlet. Laf anlayan âlet. Bu, âletin sahibinin işine gelirdi.

Köle, hayatının ağırlığını ne kadar fazla duyarsa, sahibine o kadar fazla direnirdi.

Çekiç baş kaldırıp, kendisiyle kötü davranan sahibinin kafasına inemezdi.

Örs geceleyin demirhaneden kaçıp ormanda gizlenemezdi.

İnsansa, sahibine karşı koyabilir, gerekirse kaçıp gizlenebilirdi.

Böylece âletle sahibi, canlı âletle köle sahibi arasında bir savaş başlamıştı.

Köleler ayaklanıyorlardı. Atelyelerden, taş ocaklarından, maden kuyularından kaçıyorlardı. Maden ocaklarında çalışanların kaybedecek bir şeyleri yoktu. Zaten ölüme mahkûmdular. Pis pis kokan karanlık deliklerde havasızlıktan boğuluyorlardı. Çölde bir yudum suyun burada da bir solukluk temiz havanın özlemini çekiyorlardı.

Canlı âletler kaçıp ormanlara, dağlara gizlenirlerdi. Kaçanların peşine düşüp tutar, tutunca da damgalarlardı. Kaybolmaması için âleti damgalamak; geceleyin kaçmaması için bir yere tıklıp kilitlenmesi gerekirdi.

Kaçıp da yakalanan bir köle, tabutu andıran bir hücreye hapsedilirdi. Orada ne belini doğrultabilir, ne ayaklarını uzatabilirdi.

Canlı bir insan, bir demir parçasıymış gibi bükülür, ezilirdi.

Yakalanan köleler, özgürlüğün tadını unutsunlar diye, ikişer ikişer, başları bir boyunduruğa sokulup ayakları birbirine bağlanırdı. Öyle ki, kölelerden biri kalkınca öbürü düşerdi.

Ve bütün bunları yapan Atinalılardı: O özgürlük delisi ve insan vücudunun güzelliğine hayran olan Atinalılar!

Atinalılar, köleliğin özgür yurttaşlar için gizlediği tehlikeyi anlamıyorlardı.

Köle elde etmek için sık sık savaşmak gerekiyordu. Savaşta pahalıya mal oluyordu. Karada ve denizde yapılan savaşlarda ölen özgür Atinalıların haddi hesabı belli değildi. Üstelik her savaş yıkım getiriyordu.

Köleler gittikçe çoğalıyor, özgürlerse azalıyordu.

Kaldı ki, savaş herkes için kârlı değildi. Kiminin serveti artıp daha zengin olurken, kiminin eline, yara, bere ve sakatlıktan başka bir şey geçmiyordu.

Atinalı özgür vatandaşlar, savaş dönüşü ikide bir işsiz kalıp bir lokma ekmeğe muhtaç olurlardı. Çünkü canlı bir âlet, yani köle satın almak, ücretli bir işçi tutmaktan daha kârlıydı. Atelyeye yeni bir kölenin getirilmesi, özgür bir ücretlinin işten çıkarılması demekti.

Yıl geçtikçe Atina'da böyle işsizlerin sayısı artıyordu. Özgür vatandaş gibi göğüs kabartacak bir unvandan başka hiç bir şeyi olmayan işsizler, her gün bu unvana karşılık birkaç obolos olsun kazanabilmek için zor bir işi başarmak zorundaydılar.

Halk meclisinin toplandığı günler sorun kolay çözüldü. Bu oturumlara gelenlere, oturum başına üçer obolos verilirdi ki, bir öğün yemeğe yeterdi. Yemekler hemen oracıkta, demeçlerin, ısıklıkların, bağırışların, alkışların gürültüsü altında yenirdi.

Ne var ki, böyle mutlu günler pek seyrek olurdu.

İşsiz Atinalı, o gün «ah, tiyatrodaki yeni bir oyun olmasa!» diye düşünürdü. Çünkü yoksul vatandaşlara tiyatroya gitmeleri için para verilirdi. Bu parayı, Eskilos'un bir trajedisine vereceğine, daha karın doyurucu bir şeye harcamaz mıydı?

Ne yazık ki, o gün oyun da yoktu. O zaman Atinalı işsiz, kura ile hakemler heyetine girmeyi umanların toplandığı mahkemeye doğru gider, tanrılara dua edip şansının tutmasını dileyerek kalabalığa karışırdı. Hakemler heyetine seçilenlere de üçer obolos verilirdi. Böylece hem karnı doyar, hem de şerefli bir iş yapmış olurdu.

Ama talih insana her zaman gülmezdi. Hakemler heyetine girmek herkese kısmet olmazdı. Gerçi, her özgür Atinalı vatandaşın mahkemede savcı olmak bile hakkıydı.

Bazıları bu hakkı da, bir kâr kaynağına çevirmeyi beceriyordu. Biri, başka birini, onun aleyhinde konuşmakla tehdit eder, o da dilini tutsun diye haraç verirdi.

Böylece, işsiz kalan özgür Atinalılar, bu özgürlüklerini geçim aracı yapıyorlardı.

Atinalılar çalışmayı sevmez olmuşlardı. Köle sahibi olalı, çalışmayı köle işi saymaya başlamışlardı.

Önceleri, tanrıların boş gezenlerden hoşlanmadığını, çalışkanları sevdiğini, tüm servetlerin emek ürünü olduğunu söylerlerdi.

Sonralarıysa, çalışma hor görülmeğe başlandı. Çalışmanın, ruhu ve bedeni sakatladığı söyleniyordu. O devirden kalma eserlerden birinde şöyle deniliyor: «İnsan bütün gününü iş başında geçirirse, belini doğrultamaz. Devlet işleri üzerinde kafa yormaya, ruhunu yüceltmeye vakit bulamaz. Vücut zayıflayınca ruh da zayıflar.»

Eller başa düşünmeyi öğretmişti. Ama baş, ellere tepeden bakar olmuştu.

En bilge kişiler bile düşüncelerini işe çevirmiyorlardı. Bu da bilimin gelişip ilerlemesine engel oluyordu.

Kimisi yalnız kafa yorup düşünürken, kimisi de yalnız kol emeğiyle uğraşıyordu. Ne eller başa yardım ediyordu, ne de baş ellere.

Bilim adamları mekanikle uğraşmaya utanıyorlardı: Öyle ya, makine yapmak için ellerin çalışması gerek-
ti, buysa köle işiydi.

Ne var ki, mekanik kale, gemi, savaş araçları yapı-
rımında gerekliydi.

Ve bir zaman gelmişti ki, bilim adanları, mekanik-
le uğraştıkları hallerde bile, bunu eğlence için, yada hü-
kümdarlar rica ettikleri için yaptıklarını söylerlerdi.

İnsan, doğaya egemen olmaya, özgürlüğe doğru gi-
derken, çıkmaza düşmüştü.

Bunun çıkar yolu neydi?

Kölelik düzeninin kaldırılması.

Ama insan bunu anlamıyordu. Kaldı ki, daha zama-
nı vardı bunun. İnsanlar, kölelik düzeni olmadan yaşa-
namayacağını, tanrılarca öteden beri böyle kurulduğu-
nu sanıyorlardı.

Açlıktan, yoksulluktan nereye kaçmalıydı? Yabancı
ülkelere mi?

Böylece, gemiler dolusu göçmen Atina limanından
ayrılmaya başladı.

Mutluluğu yurtlarında bulamayan insanlar, onu ya-
ban ellerde aramaya gidiyorlardı. Düne kadar vatanla-
rından başka bir yerleri yoktu. Şimdi onu da yitiriyor-
lardı.

Akropol'ün eteklerine, analarının kanatları altına
sokulan civcivler gibi serpilmiş evleri, denizden son kez
olarak görüyorlardı. Bunlar arasında kendi yaşamış ol-
dukları evler de vardı. Şehir gittikçe uzaklaşıyor, yeşil
tepelerin arkasında kalıyordu. Uzaklarda Atena Pallas
adlı tanrıçanın altın mızrağı parlıyordu yalnız. Sonra o
da gözden kayboldu.

Atinalı özgür yurttaşlar, vatanlarından olmuşlardı.
Çünkü gereğinden fazla köle vardı vatanlarında...

İnsanlar geçmişi daha çok anıyor, eskiden daha mutlu olduğunu sanıyorlardı.

Kanılarına göre, o zaman doğruluk gökte değil, yerde yaşıyordu. Yeryüzünde ne kölelik vardı, ne de zenginler ve yoksullar.

Diyonizos şerefine düzenlenen bayramda Altın çağ hakkında şarkılar söylenirdi. Bu şarkılarda, yeryüzünde savaşların ne olduğu bilinmeyen zamanlardan söz edilirdi. O zamanlar doğaya barış egemendi. Hastalık nedir bilinmezdi. İnsanlar hiç emek harcamadan, gerekli her şeyi alırlardı topraktan.

Dereelerde su yerine altın rengi şarap akardı. Ballı börekler insanlara «içimizden en iyi pişmişini seç» derlerdi. Balık sofraya kendisi gelir ve «ye beni» derdi. Ağaçların dallarından yaprak yerine kızartılmış tavuklar sarkardı.

Şarkı gittikçe gürleşiyordu. Koro şu nakaratı tekrarlıyordu:

*Dünya o zaman hiç bir yerde,
Ne erkek köle görmüştü, ne de kadın köle.*

Neşeli bir şarkıydı bu. Ama insanlar onu, acılarından söylüyorlardı. Karınlarını her gün doyuramadıkları belliydi.

İnsan, geçtiği yola işte böyle dönüp bakıyordu. Nereden çıkıp geldiğini görmüyordu artık. Taş devrinin yoksulluğunu unutmuştu. Taş devri bir altın çağ, bir mutluluk çağı gibi geliyordu ona.

Varsın bu bir düş olsun. Düşün de çekici gücü vardı. İnsan ilk altın çağı, yani mutluluk çağını düşünmeye başlamıştı.

Şarkının nakaratı dönüp dönüp tekrar ediliyordu:

*Dünya, ● zaman hiç bir yerde,
Ne erkek köle görmüştü, ne de kadın köle.*

Geçmişin bir düşü olan bu görünüm, insanın yüreğine umut veriyor, yaşama gücünü artırıyor.

Düş bir kere doğmuştu, artık bitmeyecekti. Gün gelecek, insan altın çağın geride değil, ileride olduğunu görecek. Ve altın çağ düşü, doğanın insana boyun eğeceği, savaşın ne olduğunu bilmeyen yeryüzünde herkesin özgür olacağı zamanlara giden uzun ve güç yolda insanların arkadaşı olacaktı...

İnsanlar daha demir çağında yaşıyorlardı. Ve yıllar geçtikçe hayat güçleşiyordu.

Atina'da durum endişe vericiydi. Memnun olmayanların şikâyetleri günden güne artıyordu. İnsanlar, geçmişini daha sık hatırlıyor ve altın çağı şöyle dursun, dedelerinin zamanında bile, hayatın daha iyi olduğunu söylüyorlardı.

Atina demokrasisine düşman olanların, bu sözleri tekrarlamak pek işine geliyordu.

Olimpiyatlı Perikles'in, Pniks tepesinde Halk Meclisi'nin toplandığı günlerde kopan fırtınalara engel olması gittikçe zorlaşıyordu.

Perikles'in düşmanı çoktu.

Perikles soylu bir ailedendi. Fakat halkın tarafına geçtiği için, soylular onu sevmez olmuşlardı. Eski zaman beylerinin torunları, Pniks'te fırtına koparan dokumacılar, çömlekçilerden, tabaklardan, bu, neidiği belirsiz yaaktakımından nefret ederlerdi.

Soylu kişiler, yeniden yönetimi ele geçirmek isteyince, halk bunların Atina'dan kovulmalarını istemişti. Kovulması istenenlerin adları, deniz hayvanlarının kabuk-

larından levhacıklar üzerine yazılır, «sürgün edilsin» yazılı levhacıklarla oy verenler çoğunluksa, mahkûm on yıl süreyle Atina'dan ayrılmak zorunda kalırdı.

Soyluların birçoğu, Atina'dan kovulmalarını beklemeden, eski törelerin daha unutulmamış olduğu yerlere gitmeye başlamıştı.

Dağların ardındaki Sparta'da, eski biçimde, ataların yaşamış olduğu gibi yaşarlardı. Spartalılar geçimlerini zanaat ve ticaretle değil, ilot denen köle çiftçilerin işlediği topraktan sağarlardı.

Sparta'da paralar bile tıpkı ataların zamanındaki gibi, öküz arabasıyla taşınacak kadar kocaman demir külçelerdi. Bunlar, çoğu hallerde evin bir köşesinde yatar, pek seyrek tedavüle girerdi.

Sparta Atina'ya hor bakıyordu. Spartalılar kendi kendilerine: «Ya Atina, birçok şehri hükmü altına aldığı gibi, bütün Elada'yı da nüfuzu altına alırsa ne olacak?» diye soruyorlardı. Bu, eski düzenin sonu demekti. Zamanın coşkun selini, aradaki dağlar bile durduramazdı. Sel muhakkak tüm eski gelenekleri ve yasaları silip süpürecekti.

Geçimini topraktan sağlayan, Sparta'yla gücünü deniz ticaretinden alan Atina arasındaki, yani eskiyle yeni arasındaki düşmanlık yıldan yıla artıyordu.

Sparta, Atina'ya düşman olanları, denize hâkim olmak için Atina'yla savaşan bütün şehirleri destekliyor, bu uğurda elinden geleni esirgemiyordu.

Atina'nın, Atina'da da düşmanları vardı: memnun olmayanlar!

Sparta, Atina'da için için yanan memnunsuzluk ateşini gayretli bir demirci gibi körüklüyordu.

Demokrasiye, Perikles'e karşı olanların sesleri Halk Meclisi'nde gittikçe yükseliyordu.

Perikles'i açık savaşta yenmenin zor olacağını bilen düşmanları, dolambaçlı yollardan saldırıyorlardı; yani işe Perikles'ten değil, dostlarından başlamışlardı.

Büyük heykeltraş Fidyas zindandaydı. Fidyas'ı, tanrıça Atena'nın elindeki kalkan üzerinde, Perikles'le birlikte, kendisinin de şeklini oymakla suçlamışlardı. Ölümlü insanları, ölümsüz tanrılar arasına almak ha! Bu ne küstahlık!..

Perikles'in dostu Fidyas'ın hakkından gelinmişti: zindanda ölmüştü. Sıra Perikles'in eşi, yabancı uyruklu Aspasiya'ya gelmişti.

Aspasiya'nın suçu neydi?

Onun da suçu aynıydı, eski törelere ve eski tanrılara saygısızlık.

Perikles, şehirde dolaşüyor ve Atinalılara «Aspasiya'yı bağışlayın» diye yalvarıyordu. Küçülmekten korkmamıştı. Böylece, Aspasiya'yı güç kurtarabildi. Ama düşman rahat durmamıştı.

prometeus'u zincire vuruyorlar

Halk Meclisi'nde kâhin Diyopit yerinden kalktı. Diyopit'in, herkesi eski inançlara saygısızlıkla suçlamaya hazır olduğu belliydi. Gününü hep tapınakta geçirirdi. Adadığı horozu yada domuz yavrusunu kurban işleriyle uğraşana bırakıp, bir yana çekilir, mırıl mırıl dua eder, büyük küçük tüm tanrı ve tanrıçaları: Epidauros'ta yaşayan Asklepios'u, bunun annesi Koronis'i, Atena'yı, güçlü Kipris'i Apollon'u, Panakeya'yı, Epion'u, Makaon'u, Podaleyrios'u övüp şanlandıran sözler söylerdi.

Diyopit, olur olmaz her şeye bir anlam verir, bunları yorumlar ve sözgelimi bir koyun tek boynuzlu bir kuzu doğurursa, Atina'nın batacağını söylerdi.

İşte Halk Meclisi'nde ayağa kalkan bu yobaz, Atina-

lıların «akıl» adını verdikleri Anaksagoras'ı günahkârlıkla suçladı. Güçlü tanrıların kutsal iradelerine göre düzenledikleri göksel olaylara, Anaksagoras'ın her yerde dil uzattığını söyleyerek şunları saydı: «Anaksagoras, her şeye gücü yeten, tanrıların, insanlara açmak istedikleri şeylerin sırrını kavramak istiyor. Ayın bir dünya olduğunu söylemek cesaretini gösteriyordu. Güneş, ona göre bir tanrı değil, bayağı bir taşmış. Her şeyin aslında yüksek sebepler arayacağına, adi sebepler arıyor. Böylece cürüm işliyor, pek çok şey bilmek istiyor, Atinalıların tanıdığı tanrıları tanımıyor ve başkalarını baştan çıkarıyor...»

Mecliste Perikles'in düşmanları, yani bütün yeniliklere düşman olanlar üstün gelmişlerdi.

Perikles Atina'yı ileri götürmüştü. Ama taş yontmak, Atinalıların ruhlarını ıslah etmekten daha kolaydı.

Atinalıların ruhlarında, katılaştırmış eski inançlar hâlâ kuvvetliydi.

Yeryüzünde birkaç yüzyılda her şey değişmişti. Olimp'teyse tanrılar hep o eski zamanlardaki gibi yaşıyorlardı. Orada tüm tanrılar şebekesine Zeus egemendi.

Tanrı ve kahramanların atası sayılan Zeus'un soyundan geldiğini söyleyenleri Atinalılar çoktan iktidardan atmıştı. Ama Zeus'a, tapınaklarda kurban adamaya devam ediyorlardı.

Prometeus, tanrıların insanlardan alıp göğe kaldırdıkları ateşi, yine insanlara getirmişti. Bunun için de Zeus'un buyruğuyla zincire vurulmuştu.

İşte, davranışlarıyla bir çeşit Prometeus olan Anaksagoras zindana atılmıştı. Başını abasıyla örterek yatmış, sessizce ölümü bekliyordu.

Kendisini öldürebilirlerdi. Bunu biliyordu. Ama gerçek öldürülemezdi. Zaten varını yoğunu ona, ölümsüz gerçeğe vermemiş miydi!

Birden zindanın ağır kapısı açıldı. Öğrencileri gelmişti. Perikles göndermişti onları.

Gardiyanlara para yedirilmişti. Hemen yola çıkılmalıydı. Kıyıda bir yelkenli bekliyordu.

Biraz sonra rüzgâr, yelkenleri şişirerek, Elada'nın, akıl deryası saydığı insanı, Elada kıyılarından uzaklaştırıyordu.

4

insan kendi gücünden kuşkuya düşüyor

İnsanın ileriye doğru, özgürlüğe, gerçeğe, doğaya egemen olmaya doğru yürüyüşü, gittikçe güçleşiyordu.

İnsan, özgürlüğe kavuştuğunu sanıyordu. Oysa özgürlük, birlikte köleliği de getirmişti.

İnsan gerçeğe yaklaştığını sanırken, gerçeğe giden yolun üstünde batıl inançlardan ve önyargılardan bir duvar yükseliyordu.

İnsan zenginlikleriyle övünüyordu. Oysa zenginlikle yoksulluk, el ele gelmişti.

İnsan demir eritmeyi öğrendi. Ama demirden hem pulluk, hem kılıç yaptı.

İnsan deniz dalgalarını firenleyip, gemileri hareket ettirmeye zorladı rüzgârı. Denizler ve rüzgâr, hiç bir zaman insanın, denizlere egemen olmasıyla batırdığı gemiler kadar gemi batırmamıştı.

İnsanın düşmanları çoktu. Daha zayıf ve silâhsızken, kendisine vahşî hayvanlar saldırmış, dağlar çığlarını onun başına dökmüş, ayaklarının altında yer titremişti.

Ama insanın, kendisinden büyük düşmanı yoktu. *İnsanın bütün hayatı, yalnız doğayla değil, insana karşı da savaşın tarihidir.*

Bir gün gelecek bu zıtlık kalkacak ve dev insan bütün gücünü, doğanın başkaldırmakta olduğu kuvvetleriyle savaşa verecektir.

Şimdilik insan binbir zorluğa göğüs gererek, tökezleye tökezleye, düşe kalka, yolunu kaybederek ilerliyor. İkide bir dönüp arkasına baktığı da oluyor, ama artık geriye dönüş imkânsız.

İnsanın kendi gücüne güvenini yitirdiği, kendinden şüphelenmeye başladığı anlar olmuş ve bu, bazen yüz-yıllar sürmüştür.

Bir zamanlar insana övgülerin işitildiği Diyonizos tiyatrosunda, şimdi insanla ve insanın aklıyla alay ediyor.

Sahnede bir düşünürler evi düşünün. Evin önünde öğrenciler duruyor. Bunlardan biri yere bakıp düşünüyor. Yerde ne arıyor acaba? Biri sarmısak aradığını tahmin ediyor. Hayır. Öğrenci, gözleriyle yerin altındaki dünyayı —Tartaros'u— araştırıyor.

Başka bir öğrenci, şöyle bir sorun peşinde: pire sıçramayıp yürürse, bir sıçrayışlık mesafede kaç pire adımı olur?

Düşünür sahneye çıktığında, seyirciler başlar gülmeye. Onu tanımışlardır. Bu, Atina'da herkesin tanıdığı filozof Sokrat'tır. Sokrat bir sepet içinde havada uçarak, bulutları inceliyordur. Ama cebinde akşam yemeği için metelik yoktur.

Bu komedyanın yazarı, Aristofan, kiminle alay ediyor?

Yeryüzünü bir tarafa bırakıp, göklerde uçan filozoflarla.

Öte yandan Aristofan, bir baş sarmısağı yerin altındaki bütün sırlardan daha değerli bilen safdillerle de alay ediyor.

İnsan, kendi kendisiyle acı acı alay ediyor ve kuvvetlerine güveni azalıyor.

Öyle ya, insan ilerlediği yolda felâket üstüne felâketle karşılaşır, kendine güveni nasıl sarsılmasın...

Sanat ve bilim ülkesi Elada'da korkunç zamanlar başlamıştır.

Yangın ve yıkım getiren savaşların biri bitmeden öbürü başlıyor.

Kim kiminle savaşıyor?

Herkes herkesle. Köleler köle sahipleriyle, yoksullar zenginlerle, soylular halkla, deniz şehirleri tarımla uğraşan şehirlerle.

İnsanlar yalnız kılıç şakırdatmıyor, fikirler de çarpıyor. Kimi fikirler geriye, geçmişin dar, kapalı dünyasına çağırıyor. Kimi de, kabileleri birbirine karıştıran, dünyanın sınırlarını genişleten yeni düzeni savunuyor.

Savaş alevleri yeryüzünü yalayarak yayılıyor ve kaçanları kovalıyor. İnsanlar alelâcele çocuklarını, varını yoğunu kale duvarlarının arkasında gizlemeye koşuyorlar. Ama herkesin barınacağı kadar yer yok. Yüzlerce aile geceleri çadırlarda, tapınakların merdivenlerinde yada açıkta, kuru toprağın üzerinde geçiriyor.

Yiyecek kıtlığı var. Daha kale duvarları sapsağlam ve kale kapıları sımsıkı kapalıyken, şehire ilk giren açlıktır.

Açlığın hemen arkasından da, denizleri aşıp gelen veba... Kalın kapılar ve duvarlar ona da vızgelmiştir. Veba, sokaklarda yer yer uyuyan insanlar arasında dolaşarak, pazardaki kalabalık arasından geçiyor. Onun hafifçe bir dokunması, nefesi bile, insanı öldürmeye yeti-

yor. Veba için köleyle özgür insanın, zenginle yoksulun farkı yoktur. Veba, genci öldürüp ihtiyara dokunmayabilir, savaş öncesinde bir başbuğu yere serer, altınları avucunda sımsıkı tutan cimrinin ellerini açtırabilir.

Sokaklar cesetlerden geçilmez. Can çekişenler, son defa olarak kana kana su içmek için, sürüne sürüne pınara gidiyorlar.

İnsanlar tapınaklara koşuyor. Ama tanrılar, hiç oralı değil. Taş yürekli dirler taştan tanrılar.

İnsanlar kâhinlere baş vururlar. Fakat falları karanlıktır.

Müminler tanrılara saygılarını yitirirler.

Akla tapanlar, batıl inançlara düşerler.

Anaksagoras'ın öğrencisi Perikles, ölümünden önce, sanki kendisini vebadan kurtaracakmış gibi, boynuna muska takar.

Silâh tüccarları savaşlara seviniyorlar. Savaş onlar için bayramdır. Tüccarlar ekmek fiyatını artırmak için bir yandan ellerindeki tahılı saklar, öte yandan da tahıl yüklü gemilerin düşman tarafından zaptedildiğine dair söylentiler yayarlar.

Tarihçi Tusidit çağdaşlarının tanınmaz hale gelen yüzlerine hayretle bakar.

Tusidit'in tarihinde şu acı satırlar belirir:

«İnsanlar, başlarına ne geleceğini bilmediklerinden, tanrı ve insan kurallarına saygı göstermez oldular...

Önceleri gizlice yapılan işleri, şimdi herkes açıkça yapmaktan çekinmiyor... Ölüm karşısında herkesin bir olduğunu ve bunun için tanrılara saygının önemi kalmadığını sandıklarından, insanları ne tanrı korkusu, ne yasalar durduruyor. Hiç kimse, nasıl olsa suçlarının hesabının sorulacağı zamana kadar yaşayacağını ummuyor. Bugünün doğurduğu dehşet, gelecek karşısında duyulan

korkuyu gölgede bırakıyor. Bunun için herkes, ölmeden, felekten bir gün çalmaya bakıyor.»

İnsanlar, savaşın birinden daha nefes almadan öbürü başlıyor. Düşman istilâsının yerini, aynı şehrin halkı arasındaki savaş alıyor. İnsanlar sokaklarda, evlerde birbirlerini öldürüyorlar. Yalnız erkekler değil, kadınlar da döğüşüyor, damlardan düşmanı kiremit yağmuruna tutuyorlar.

Milas şehri sokaklarında, vücutlarına katran sürülerek yakılan çocuklar, canlı birer meşale gibi alev alev yanıyor.

Her şey yüzüstü bırakılmıştır. Tarlalar yıllardır sürülüyor. Zeytin ağaçları, ülkeyi çiğneyen düşman askerleri tarafından kökünden kesildikleri için meyvelerini veremiyorlar.

İnsanlar, bu belâlar nereden geliyor, diye soruyorlardı.

Bazıları, bütün bunlar, insan kötü olduğu içindir, diyorlardı. Bazıları da insan yapısının değil, koyduğu yasa ve düzenin suçlu olduğunu düşünüyorlardı. Filozoflar, yeryüzünde olmasa da kitapların sayfalarında adaletli bir devlet kurmaya çabalıyorlardı.

Ama âdil olan nedir ve âdil olmayan nedir?

İyi nerededir, kötü nerede?

Herkes bu soruları kendine göre cevaplandırıyor. Özgür insanın «hâyır» dediğine, köle «şer» diyordu; soylu için âdil olan, halktan bir adam için âdil değildi.

Öğretmenler öğrencilerine: «herkes için ortak bir adalet yoktur, herkes çıkarına uyanı doğru bilir» diyorlardı.

Birçokları her şeyden şüphelenmeye başlamıştı. Öyle ya, eğer herkes gerçeği kendine göre anlarsa, yalanı doğrudan, bilgiyi bilgisizlikten nasıl ayırt etmeli? Kaldı ki, doğruyu bilmek mümkün mü? Bunu herkes kendi

açısından görmüyor mu? Biz, taş ak görüyoruz. Aslında, gerçekten ak mı? Bünyesi başka olan göze, taş kara görünemez mi?

Genel olarak dünyada herhangi bir şeyin varlığından şüphe edenler bile vardı. Bunlar, belki taş yok da, bize var gibi geliyor, diyorlardı.

Hattâ varsa bile, biz onun ne olduğunu hiç bir zaman bilemeyiz. Bilsek bile, açıklayamayız.

Artık her mesele, çözülemez görülmeye başlamıştı.

İnsan akli, acizliğine inanmış ve herhangi bir şeyi anlamaktan vazgeçmişti.

sokrat yanıltıyordu

Atinalıların en bilginleri bile, hiç bir şey bilmediklerini söylerler. «Bildiğim bir şey varsa, o da hiç bir şey bilmediğimdir» sözü, filozof Sokrat'ın en sevdiği sözdü.

Sokrat'ı ilk kez gören, bu yalınayak, sırtında eski püskü bir aba olan ihtiyarın, o ünlü filozof olduğuna zor inanır. Sokrat, her evde bulunan göbekli, dazlak ve kalkık burunlu tanrı Silenos'a benzer.

Sokrat ne öğretir? Nasıl bir bilim öğretir?

Sokrat, kimseye bir şey öğretmediğini söyler.

Aristofan, «Bulutlar» adlı komedyasında Sokrat'a, yerle gök arasında bir sepet içinde yıldızların hareketini boşuna inceletmiş oluyor.

Sokrat, göğü incelemeye zaman harcamayı gerekli saymaz. Doğa bilimine inanmaz. Sanki doğa bilimi, insanı mutlu mu yapmıştır? İnsan, nasıl olsa, yıldızların kuruluşunu hiç bir zaman öğrenemez. Anaksagoras bunu anlamaya çalışmıştı. Ve bu ihtiyar bunak, ateşle güneşin özü bir olduğunu iddia etmişti. Fakat insanların ateşe bakabilir, ama güneşe bakamaz olduklarının farkında bile değildi.

Sokrat'ın öğrencileri var.

Atina'da, bilge öğretmeni birçok sofist var ki, öğrencilerinden çok ücret alırlar.

Sokrat'aysa zengin olsun, yoksul olsun, herkes ücretsiz olarak soru sorabilir. Kaldı ki, cevap vermekten çok, kendisi soru sorar. Sokrat öğretmez, öğrenir, gerçeği arar. Kendisinden fazla bileni bulmak, onu sevin-dirir.

Bir gün Sokrat'ın dostlarından biri, Delf'teki Apollon tapınağına gider ve gaipten haber veren falcı kadın Pitia'ya «dünyada Sokrat'tan daha bilgin var mı?» diye sorar. Pitia «yok» der.

Bunu Sokrat'a anlatırlar.

Sokrat buna çok şaşar ve mahcup olur.

— Bu Pitia da neler söylemiş öyle, der. Ben hiç de bilgin değilim.

Sokrat, bu falın ne ifade ettiğini uzun zaman anlamaya çalışır. Sonunda dünyayı dolaşarak gerçek bilgini bulmaya karar verir.

Sokrat siyasetçiye baş vurmuş, sonra şaire, sonra da sanatçıya... Ama her yerde aynı şeyle karşılaşmıştı. Bunların her biri işinin ustasıydı. Birinin dili ağzında döner, Halk Meclisi'nde konuşurdu, öbürü güzel şiirler yazardı, öteki de heykel yapmakta ustaydı. Ama sanatlarında usta olan bu insanların her biri, kendisini başka her işte de bilgin sayıyordu. Ve gerçek bilgin olmalarına engel olan da buydu.

Böylece Sokrat, Atina'da sokak sokak dolaşır, insanların sorularıyla deneye deneye, gerçek bilgini arar.

Derken Sokrat, gençlerin jimnastik yaptıkları palestra'ya girer. Gençler, eski dostlarını sevinçle karşılarlar. Ve bir sıranın üzerine oturan Sokrat'ın çevresini ahlrlar. Konuşma başlar. Söz konusu, her zaman olduğu gibi, neyin herkes için en önemli olduğu sorunudur.

— Söyle bakalım, der Sokrat, Klinias adındaki en genç delikanlıya, bütün insanların mutluluğu istedikleri doğru mu? Yoksa bu, gülünç bir soru mu? Hattâ bunu sormak bile budalalık olmasın? Mutlu olmayı kim istemez, değil mi?

— Herkes ister doğallıkla.

— Mutluluk nerededir? Zenginlikte midir dersin?

— Evet, zenginlikte.

— İyi ama, mutluluk yalnız zenginlikte değil, sağlıkta ve kuvvetli olmakta da.

— Doğru, mutluluk bunlarda da.

— Ya şan ve şeref? İnsanın yurdunda şeref görmesi kötü mü?

— Elbette değil.

— Ya mert olmak iyi mi?

— Bence iyi.

— Öyleyse, insan bütün bu nimetlere sahipse, yani zenginliğe, sağlığa, kuvvete, şan ve şerefe sahipse, mertse, demek mutludur. Söyle bakalım, insan ne zaman daha iyi yaşar, elinde olan kendisine faydalı olduğunda mı, zararlı olduğunda mı?

— Faydalı olduğunda.

— Ama insan, kendisinde olan şeylerden faydalanmazsa, bunlar ona faydalıdır, denebilir mi? Bir marangozun, araç ve gereç sağladığını, ama bunlarla hiç bir şey yapmadığını düşün. Bunların kendisine bir faydası var mı?

— Hayır, yok.

— Peki, ya demin sözünü ettiğimiz zenginlik ve öbür nimetler? Eğer insan, bu nimetlere sahip olup da, onlardan faydalanmazsa, bunlar kendisine faydalı mıdır?

— Hayır faydasızdır.

— Demek insanda, bütün bu nimetlerin sadece bulunması yetmez. Bunlardan faydalanması gerek.

— Evet, bana da öyle geliyor.

— Peki ama, insan elindeki nimetlerden nasıl faydalanmalı? Doğru bir şekilde mi, yanlış bir şekilde mi? Sözelimi, marangoz, gereçlerini doğru bir şekilde kullanmazsa, aracı basbayağı mahveder ki, bu halde, gereçleri hiç kullanmasa daha iyi olur.

— Evet.

— Marangozun bir tahtayı bıçkıyla doğru bir şekilde kesmesi yada rendelemesi, bir flütçünün flüt çalması, yahut heyketraşın heykel yapması için ne lâzımdır? İşinin ustası olması değil mi?

— Doğru.

— Bak işte görüyor musun, demin sözünü ettiğimiz zenginlik, sağlık, kuvvet gibi nimetler, doğal olarak birer nimet değildir. Bunlar, ancak bilgi ile yönetildiği zaman birer nimettir. Bilgisizliğin elinde birer şerdir. Doğru mu?

— Galiba, gerçekten de dediğin gibi.

— Peki, bunu ne sonuca bağlayalım? Bir şey ne iyidir, ne de kötüdür mü diyelim? İyi olan yalnız bilgi, kötü olan da yalnız bilgisizlik mi diyelim?

Sokrat, öğrencilerle işte böyle konuşur ve onlara gerçeği ararken özelden genel yükselmeyi, sonra da genelden özele inmeyi öğretir.

Flüt çalmayı bilmeyen flütçü, heykel yapamayan heyketraş, yada keser kullanamayan marangoz, hep özel hallerdir.

Genel sonuç şöyledir: flüt, kalem, keser yetmez, bunları kullanmayı bilmek gerek.

Her şeyi bilgi yönetmelidir.

Sokrat buradan yine özel hallere iner. Sadece zen-

ginlik, sağlamlık, kuvvet, mertlik yetmez; her Şeyden önce bilgiyi hazmetmiŐ oľmak, bilgin olmak gerekir.

Sokrat, adım adım, soru üstüne soru soruyor. KarŐındaki de kendi düşüncelerinde çelişmeler buluyor. Daha bir an önce kuvvetin nimet olduğunu iddia ederken, Şimdi bunun bir kötölük olabileceğini kabul ediyor.

Sokrat'la konuşurken, gençler, yargılamayı ve düşünmeyi öğrenir, çeliŐkileri kapatan perdeyi açıp gerçekte kavramları bulmaya çalışırlar.

Sokrat, gerçeği öğrencileriyle birlikte arar. Yargılamak, Sokrat için amaç değil, sadece araçtır. Amaç, doğrunun nerede, yalanın nerede olduğunu öğrenmektir.

Sokrat'a, artık yeryüzünde doğruluk kalmamıştır gibi geliyor. Doğrular altta kalıyor, doğru olmayanlar üstün geliyorlar. Her tarafta açgözlölük ve kin. İnsanlar gerçeğin sesine kulak asmaz olmuşlardır. VahŐ hayvanlar gibi birbirlerini yiyorlar. Bir zamanlarsa insanlar, gerçekte'in öölümlü insanlardan ayrılarak, bir daha dönmemek üzere öölümsüz tanrıların yanına gittiğini sanıyorlardı. Gerçekte'in arkasından, Vicdan da karbeyaz elbisesine bürünerek insanları bırakmıştı.

Sokrat gene Gerçekte'i aramaya koyuluyor.

Sokak sokak dolaşarak karşısına her çıkana:

— Sayın kişi! diyor. Sen ki, hikmet ve ruh gücüyle ün salan büyük Atina'nın yurttaŐlarındansın, daha fazla Şan, Şeref ve para sahibi olmak için yine Şan, Şeref ve para peşinde koŐmaktan utanmıyorsun. Fakat sağduya, gerçeğe ve ruhun mümkün olduğu kadar daha iyi olmasına çaba harcamıyor, kayđ göstermiyorsun.

Sokrat bunları, pazar meydanında, kârlı alışveriş yapmakta olanlara söyler.

Sokrat, bunları, kiminin güzel konuşmakla, kiminin son seğıimlerde elde ettiği başarıyla övündüğünü, kimi-

nin de, atı yarışmaları kazandığı için, kendisini ötekilere üstün gördüğü bir şölende söyler.

Sokrat'ın sözlerine aldırış eden yoktur, ama o durmaz. İnsanlara rahat vermemeyi, uyuyan vicdanlarını uyandırmayı ödev sayar.

Sokrat:

— Kendi ruhunuzu düşünün, diyor. Kendi kendini zi iyice tanıyın. Bir kerecik olsun size ait olanı değil, kendinizi, şehre ait olanı değil, bizzat şehri düşünün.

Sokrat, kendi şehrini sever. Birçokları gibi o da dönüp arkasına bakar ve kendisine, önceleri yurdunda hayat değil iyiydi gibi gelir. Ticaret insanları bozmuştur. Zanaatlar ve bilim onlara mutluluk vermemiştir. Atinalılar özgürlükleriyle övünüyorlar. Ama kendileri zenginliğe tapıyorlar. İlerisi çıkmaz. Acaba, çiftçi ve askerler olan ataların vasiyet ettiklerine dönülse, daha iyi olmaz mı?

Sokrat işte böyle düşünür. Ve soylu ailelerde delikanlılar, kendisini zevkle dinlerler.

Soylu ailelerden delikanlıların Hetereya denilen gizli derneklerinin toplantılarında tartışılan sorun hep şudur: «Ataların düzenine dönmek». Ataların düzeniyse, yalnız Sparta'da korunmaktadır. Bunun için de bu delikanlılar, yurtlarına karşı savaştan Sparta'ya hayrandırlar. Sırtlarına aba giyer, saç, sakal bırakır, dış görünüşte olsun Spartalılara benzemeye çalışırlar: Aralarında düşmana gizli bağlı olanlar da vardır.

Sokrat hiç de bu soylular kısmından değildir. Sofronisk adında bir heykeltraşın oğludur. Gençliğinde kendisi de heykelle uğraşmıştır. Onun yaptığı Karitler, bugüne kadar Akropol'de korunmaktadır.

Sokrat, sonraları baba zanaatını terketmiştir. Ona göre, zanaatçılık ruhu zayıflattıktan başka, devlet işleriyle ilgilenmeye çok az vakit bırakır. Atina'da, Halk

Meclisi'nde, işleri zanaatçıların, yani dokumacıların, tabakçıların, çömlekçilerin yürütmelerini Sokrat doğru bulmaz. Tabaklıkla uğraşan bir adam iyi bir yönetici olabilir mi? Bu işi, ancak yönetme bilimini öğrenmiş olanlar yapabilir.

Sokrat bilginlerle alay ederek şöyle der: Aralarında birlik yok. Birbirlerine deli gözüyle bakarlar. Bunlardan bazılarına göre, var olan tek bir şeydir, bazılarına göreyse, var olan bir tek değil, sonsuz şeylerdir. Bir kısmı her şeyin doğup öldüğünü iddia ederken, öbürleri hiç bir şeyin hiç bir zaman doğup yokolmayacağı fikrinde ısrar ederler. Bilginler doğa olaylarını kavramak isterler. Ama istedikleri zaman yağmur yağdırıp yel estirebilirler mi? İnsanın akıllı, tanrı işlerine ermez. Kaldı ki, tanrılar, insanlardan gizlediklerini açıklamak isteyenlerden hiç hoşlanmazlar.

O halde, neyi incelemeli? Tanrıların işlerini değil, insanların işlerini; doğayı değil, insanın ruhunu. Asıl kendini iyice tanı! İnsanlara faydalı olabilen, ancak budur.

Çünkü insanlar iyiliği kötülükten, haklıyı haksızdan ayırmaz oldular.

Sokrat'ın sözleri zengin ve soylu ailelerden gençlerin hoşlarına gitmiştir.

Bu esnaf çocuğu, bu eski püskü giyimli yoksul, yurdu uğruna defalarca yiğitçesine dövüşmüş olan bu eski asker, insanların arasında çıkarını hiç düşünmeyen bu adam, farkına bile varmadan, kibirli şeref ve çıkar düşkünlerinin, vatan hainlerinin öğretmeni olmuştur.

Derken bunların dileği yerini bulur ve Sparta Atina'yı yener. Atinalıların, atalarından kalma gelenek ve göreneklerine dönmesi şartıyla, barış sağlanır.

Sparta'yı tutan soylular iktidara gelirler. Şehri, artık binlerce tüccar ve zanaatçı değil, tarihte tiran adıyla

la bilinen otuz kişi yönetir. Bu «Otuzlar Heyeti»nde, Sokrat'ın öğrencilerinden Kritios'la Harikles vardır.

Sokrat'ın, Kritios, Harikles ve arkadaşlarıyla adalet, gerçek, ruh hakkında yaptığı uzun konuşmaların, en sonunda tatlı meyvelerini vereceğı sanılmışsa da, Atina'da adaletin sözü bile edilmez olmuştur.

Tiranlar rakiplerini insafsızca ezerler. Bazen, tamamen suçsuz, insanların, mal ve mülklerine tamah edilecek idam edildikleri görülür.

Sokrat'a ve dört Atinalıya, Salamin adasına gidip ünlü Atinalı Leont'u getirmeleri buyrulur.

Servetini ele geçirmek amacıyla, Kritios'la Harikles'in kendisini öldürmek istediklerini bilen Leont, canını kurtarmak için Salamin'e kaçmıştır.

Beş kişiden yalnız Sokrat, bu yasaya aykırı buyruğı reddederek, eski öğrencilerini açıkça yerer ve onların kötü birer çoban olduklarını, kendi sürülerini azaltmak istediklerini söyler.

Tiranlar Sokrat'ın, gençlerle konuşmalarını yasak ederler. Kritios'la Harikles, eski öğretmenlerini çağırıp: «Sokrat, bak, sürüden bir baş daha eksiltmek zorunda kalmayalım!» derler.

Öğrenciler öğretmenlerini ölümle korkuturlar.

Şimdi Sokrat, halkı sürü, kendilerini de çoban sayan soylular egemenliğinin ne demek olduğunu, kendi gözlemleriyle anlatır.

Günün birinde tiranlar devrilir. Demokratlar anlayışlı davranırlar. Halk Meclisi'nde demokrasi düşmanlarına af vaadeden bir yasa kabul edilir. Ama Sokrat, affedilmek istenmez.

Demokrat düzeni, gençlerin gözünden düşüren o değil miydi? Sokrat, katillerden ve hırsızlardan bile tehlikelidir. Bunların suçu ortada. Sokrat'sa, binlerce in-

sanın gözünde, çıkar kaygısıyla hareket etmeyen yüksek ruhta bir insan.

Tiranların silâhı kılıçtı. Sokrat'ın kullandığı silâhsa daha vurucu. Sokrat, inandırmak sanatına, öğeleri birbirinden ayırt etmek sanatına, yani diyalektiğe hâkimdir.

Sokrat, halkça kabul edilen yasa gereğince, demokrasi düşmanı olarak doğrudan doğruya mahkûm edilemediğinden, gençliği baştan çıkarmakla, yeni tanrılar getirmekle suçlanır. Öyle ya, içten gelen ve kendisine nasıl hareket etmesini söyleyen, tanrısal bir iç sesteki Sokrat'ın ısrarla söylemesi boşuna değil.

Sokrat yargıç huzuruna çıkarılır.

Zengin tabaka Melitos, hatiplerden Likon ve trajedi yazarı Anitos birbiri ardınca söz alırlar. Anitos, sonunda başarılı bir trajedi koyabilmiştir sahneye. Ama tiyatroda değil mahkemede.

Herkes Sokrat'ın, kendini savunurken söyleyeceği sözleri bekler.

Sokrat, her zaman olduğu gibi, sözlerini süslemeye uğraşmadan, basit konuşur. Merhamet dilemez.

— Sözgelimi, siz bana: «Sokrat! Anitos'un sözlerine kulak asmayın seni salıvereceğiz, şu şartla ki, sen de artık felsefeyle uğraşmayacaksın» diyecek olursanız, cevabım şu olacak: «Yaşadıkça ve gücüm yettikçe felsefeyle uğraşmaktan vazgeçmeyeceğim; yaşlıları ve gençleri, bedenden yada paradan çok, ruhlarını düşünmeleri, onu mükemmelleştirmeleri gerektiğine ikna etmekten geri durmayacağım. Atinalılar! Siz Anitos'a inansanız da, inanmasanız da, bir değil, birkaç kez ölmem gerekse bile, başka türlü yapamam...» diyeceğim.

Gürültü etmeyin, Atinalılar! Sözlerime gürültüyle cevap vermeyin, dikkat edin. Bilin ki, eğer beni hayattan mahrum ederseniz, bunun zararı, benden çok size

olur. Benim gibi, hepinizi bıktırırçasına ikna edebilen, at sineğinin uyuşuk atı uyardığı gibi uyatabilen birini zor bulursunuz. Belki uykudan uyandırılanlar gibi kızacaksınız; kızınca da beni öldüreceksiniz ki, kalan ömrünüz de uykuda geçsin. Ama ne yapayım ki, görevim, düzensiz ev hayatımı yüzüstü bırakarak sizin işlerinize uğraşmak, sizi erdem peşinde koşmaya ikna etmek için her birinizle konuşmaktır.

Yargıçlar sözlerini söyler: Sokrat suçludur. Ama ne ceza vermeli? Suçlayanlar Sokrat'a ölüm cezası ister. Yasaya göre, Sokrat da kendisi için bir ceza teklif edebilir. Ancak, suçlayanların mı, yoksa yargılananın mı teklifinde karar kılmak yargıçlara düşer.

— Ne ceza vereyim kendime, diye sorar Sokrat. Sürgüne mi mahkûm edeyim? İyi ama, her nereye gitsem, her nerede konuşsam, gençler hep beni dinleyecekler. Bana: «Sokrat, sen buradan çıktıktan sonra, konuşmadan, sakın bir hayat yaşayamaz mısın?» diye sorabilirsiniz. Ben size konuşmadan yaşamamanın benim için imkânsız olduğunu söylersem inanmazsınız! Ama insan için en büyük nimetin, her gün erdem hakkında kafa yormak, kendini ve başkalarını denemek olduğunu ve bunsuz hayatın hayat sayılmadığını da eklersem, bana daha az inanırsınız.

Yargıçlar yine toplanırlar.

Karar verilmiş, Sokrat ölüme mahkûm edilmiştir. Sokrat'ın son sözü şu olur:

— İşte ölüm ben ihtiyara da yetiştirdi... Demek, benim ölüme, sizin de hayata gitme zamanımız gelmiştir...

Sokrat cezaevine atılır. Dostları ve öğrencileri, Sokrat'ın kendisini niçin savunmaya uğraşmadığına şaşırırlar. Bu onlara pek akıllıca görünmez. Sokrat için, cezasını hafifletmek işten değildi. Kendisini sürgüne mahkûm ettirebilir, yargıçlar da buna razı olurlardı. Ama hayatı-

nı kurtarmak için hiç bir şey yapmadı. Niçin böyle davrandığının açıklaması istendiğinde Sokrat:

— Benim için ölmek daha iyi, der.

Kaçmayı teklif ederler.

Sokrat şunları söyler:

-- Hayır, bu haksızlık olur. Doğruluk, ne savaşta, ne de mahkemede yerinden ayrılmamaktadır, her yerde yurdun buyruğunu yerine getirmektedir. Kaçakların yaptığı gibi, kılık kıyafet değiştirerek hapishaneden kaçarsam, iyi mi olur? O zaman herkes, benim, ihtiyar yaşımda hayatımın kalan kısmını yaşarken, ölümden böyle kaygan bir yoldan kaçmaya yeltendiğimi ve yasaları çiğnediğimi söyleyebilir. O zaman, hep söyleyip durduğum doğruluk nerede kalır?

İdam günü gelir çatar. Sokrat, yatağının başında toplanmış olan dostlarıyla son defa olarak konuşur.

Hayatının bu son gününde Sokrat gençlerle ne hakkında konuşur?

Ölüm ve ölümsüzlük hakkında!.. Sokrat ölümü korusuzca bekler.

Bu arada güneş battı batacak. Güneş dağların arkasına çekilince, Sokrat'a bir kap zehir getirilecek. Öğrencilerden biri, bu son dakikaları uzatmak ister ve günü daha bitmediğini, tepelerde güneşin daha uzun süre parlayacağını söyler:

Ama Sokrat:

— Zehir hazırsa, der, getirsinler.

Sokrat, elinde bir tas baldıran zehiriyle içeri girene:

— Söyle bakalım, iyi insan, der, sen bu işin ustası-sın. Ne yapmam gerek.

Sokrat, sanki karşısındaki, tanrı Eskulapos'un hizmetinde bulunan bir hekimmiş gibi sorar.

Mahkûmlara zehir veren o adam da, bir hekim öğüdü gibi:

— İçmek ve ayaklarında ağırlık duyuluncaya kadar dolaşmak gerek, der. Sonra yatmalı. İşte o zaman zehir etkisini gösterir.

Sokrat, tası alıp dudaklarına götürür.

Elleri titremez, yüzünün ifadesi değişmez. Her zamanki gibi açık ve aydındır.

Öğrencilerin en genci, göz yaşlarını tutamayıp elbisesiyle yüzünü örter. Öbür öğrencilerin de gözlerinden yaşlar dökülür.

Sokrat:

— Ne yapıyorsunuz, ne acayip insanlarsınız, der. İnsan iyi sözlerle ölmelidir. Rica ederim sakın olun.

Sokrat'ın bu sözlerini işiten öğrencilerin ağlaması durur.

Sokrat dolaşmaya başlar ve ayaklarının ağırlaştığını duyunca da sırtüstü yatar.

Zehiri veren adam yaklaşıp, hastayı yoklayan bir doktor gibi, Sokrat'ın ayaklarını yoklamaya başlar ve:

— Duyuyor musun? diye sorar.

Sokrat:

— Hayır, der.

Bundan sonra, Sokrat'ın kalçalarını yoklaya yoklaya yukarı çıkarak gençlere, öğretmenlerinin bedeninin nasıl soğumakta olduğunu gösterir.

Sokrat da kendi kendini yoklar ve:

— Kalbe gelince bu dünyadan giderim, der.

Sokrat öğrencilerine sakın sakın son sözlerini söyler. Eski bir geleneğe göre, Asklepios'a, yani hekimlerin tanrısına, ilaç ve zehirlerin tanrısına kurban kesmeleri ni buyurur.

— Kritios, Eskulapos'a bir horoz adadımdı, unutma da adağımı yerine getir!

Bunlar Sokrat'ın son sözleridir.

Biraz sonra Sokrat'ın bakışı donuklaşır, dudakları kımıldamaz olur.

Sokrat'ın hayatı ve ölümü hakkında öğrencilerinin bu hikâyesini insanlar binlerce yıl okumuşlardır.

Sokrat'ın trajedisindeki derinliği belki daha yeni anlamaya başlıyoruz.

Sokrat âdil insanlar yetiştirmek isterken, kötü insanlar ve vatan hainleri yetiştirdi.

Sokrat, insanlara adaletin ne olduğunu izah edince, onların hemen âdil olacaklarını sanmıştı.

Kritiyos'la Harikles, iyiliğin ne olduğunu pekâlâ bildikleri halde kötülük yapmışlardı. Sokrat'ı da bu kötülüklerine ortak etmişlerdi. Kendilerini eğiten Sokrat değil miydi?

Böylece «insanların en soylusu» denen Sokrat, hataya düşüp çıkmaza girmiş ve ölmekten başka yapacak bir şeyi kalmamıştı.

Sokrat'ın ölümü üzerine öğrencilerinin anlattıklarını •kurken, yargıçlardan merhamet dilemeyen, hapishaneden kaçmayı reddeden ve yasayı çiğnemektense ölmek iyidir, diyen bu ihtiyar filozofa saygı duymamak elden gelmiyor.

Biz bir düşünüre, onun meziyetleri ve kusurları bakımından değil, insanlığın ilerlemesine yardım etmiş yada bunu frenlemiş olmasına göre değer biçeriz.

Sokrat hakkında ne diyebiliriz? İnsanın büyümesine, devleşmesine yardım etmiş midir?

İnsan özgürlüğe doğru gidiyordu. Atina demokrasisi, bu yolda ileri bir adım olmuştu. Gerçi bu, demokrasi deyince bugün anladığımız anlamda bir demokrasi değildi. Çünkü birkaç bin Atinalının özgürlüğü onbinlerce köle ve yabancıların her türlü haklarının ellerinden alınmasıyla sağlanmıştı.

Böyle olmakla birlikte, Atina demokrasisi, soylular düzenine göre, o zaman için ileri bir düzendi.

Sokrat demokrasiye karşıydı. Ona göre, özgürlük, kötü niyetli, şarapçıların halka içirdikleri su katılmış bir şaraptı.

İnsan gerçeğe, doğayı kavramaya ve ona hâkim olmaya doğru gidiyordu. Sokrat'sa, doğanın incelenmesine karşıydı ve sanki insan doğadan, dünyadan ayrı bir yerdeymiş gibi, «içinizi inceleyin» derdi.

Bununla Sokrat, yalnız çağdaşlarına değil, onlarca insan kuşağına da zararlı olmuştur. Daha sonraki zamanlarda da, insanlığın ilerlemesini değil, gerilemesini, yani «ataların düzenine ve inancına» dönmesini isteyenler, hep Sokrat'ın öğretisine dayanmışlardır.

Sokrat, bir tartışma sanatı, karşı olanların yargılarında çelişmeler bulma aracı olan diyalektiğe hâkimdi. Sokrat'tan sonra bilim adamları, kavramları, daha büyük bir dikkatle açıkladılar. Sokrat, dünyayı inceleyip gerçeğe ulaşmada bu araçtan faydalanmadı. Diyalektik, Sokrat'ın ve izinden yürüyenlerin ellerinde, özünü yitirmiş bir biçim olarak kaldı.

Böylece yanılgıya düşen Sokrat, yalnız öğrencilerini değil, kendinden sonra yaşamış olan birçok düşünürü de yanlış yola sürüklemiştir.

platon'un hayal dünyası

Sokrat'ın öğrencileri arasında biri vardı ki, demokrasiye ve materyalist bilime karşı düşmanlıkta hocasını bile geçmişti.

Bu, hayalci ve asık suratlı bir genç olan, kendi düşüncelerinden bir türlü sıyrılamayan Platon'du.

Platon hiç bir zaman gülmezdi ve öteki öğrencilere yüksekten bakar bir hali vardı.

Hocasıyla karşılaştıktan sonra eve döndüğünde Platon, sivri uçlu kalemını ve balmumundan tahtacığını alıp Sokrat'la konuşmalarını kelimesi kelimesine hatırlayıp yazmaya çalışırdı.

Platon, hocasının söylediklerine, söylemediği halde söylemiş olmasını varsaydığı ve kendisine göre, tartışmanın özünü daha iyi belirtebilen sözleri de, elinde olmayarak, eklerdi.

Bir kez Platon, konuşmalardan not edip hazırladığı diyaloglardan birini Sokrat'a okumuştı.

Sokrat başını sallamış ve:

— Ölümsüz tanrılar, demişti. Bu genç, hakkımda neler uydurmamış!

Platon, Atina'da kalması tehlikeli olduğundan, Sokrat öldükten sonra, doğup büyüdüğü bu şehri bırakmıştı. Soylu bir ailedendi, Atina hükümdarlarındandı. Yakın akrabaları demokrasiye karşı komploya katılmışlardı. Platon kendisi de, Atina'nın yeni efendileri olan halk partisi yöneticilerine, yani tüccarlara, gemi sahiplerine, tabaklara karşı düşmanlığını gizlememişti.

Platon, Atina'dan Megara'ya kaçtı.

Burada, yurdundan uzakta yine balmumundan tahtacılarıyla uğraşmaya ve hocasının son günlerini cezaevinde öğrencileriyle konuşmalarını hatırlamaya çalıştı.

Tuhaf bir ikilik vardı Platon'un hayatında. Yürür, bakar, dinler, insanlarla konuşur, ama içi onlarla değil; bütün dikkati kendi içine yönelmişti. Hocasıyla konuşmaya devam ediyor gibiydi.

Ölmüş olan hocası Platon'a diri, yaşayan insanlarsa, birer hayal gibi gelir.

Düş ve gerçek yerlerini değiştirmiş gibidirler. Korkulu bir düste olduğu gibi, her şey yerinden oynamıştır. Eski gelenekler, inanç, yasalar yıkılmış; egemenlik, Platon'un «ayak takımı» dediği insanların eline geçmiştir.

Neye tutunmalı, nereden destek bulmalı?

Platon şehir şehir, ülke ülke dolaşarak bilginlerle konuşur, devletlerin düzenlerini ve halkların yaşayışlarını inceler. İnsanların, adaletin gerektirdiği gibi yaşadıkları bir ülke arar.

Platon, Yunanistan'dan deniz yoluyla Mısır'a geçer. Mısırlıların gelenekleri ve inançları, ona yabancı gelir. Âdil saydığı tek şey, her Mısırlının, doğuşuna göre yapması gereken işle uğraşmasıdır. Zanaatçı zanaatla, çiftçi toprakla uğraşmaktadır. Çiftçinin oğlu zanaatçı, zanaatçının oğlu da hükümdara kâtip olmaya çabalamaz.

Atina'da her çömlekçi, her tabak, limanda çalışan her hamal, Halk Meclisi'nde, devlet idaresine karışmak-tayken, Mısır'da basit halk devlet işlerine karışmayı aklından geçirecek, başından büyük «hükümdarlık mesleğine» yeltenecek olursa ceza görebilirdi.

Böylece Platon'un hayalinde, çiftçilerle zanaatçıların çalıştıkları, askerlerle filozoflarınsa halkı koruyup idare ettikleri bir devlet oluşmaya başlar.

Halkın çoğunluğunu köle gibi, çalışmaya ve bilgisizliğe mahkûm eden böyle bir kast düzeni, Platon'a halkın egemenliğinden daha âdil görünür.

Bu aristokratın ne halkla, ne de sıradan insanlarla işi yoktur. Platon şöyle der: «Kunduracılara ne olmuş, kimlermiş bunlar. Bu devleti pek az ilgilendirir. Önemli olan koruyuculardır. Çünkü devletin ödevi, belirsiz kunduracıların refahını sağlamak değil, olgunlaşmaktır.»

Koruyucular «en iyi» insanlardır.

Ama «en iyiler», en namuslu ve en doğru olanlar degillerdir. İdareciler, devletin, refahı uğruna yalan söyleyebilir, aldatabilirler. Ama bir zanaatçı yalan söyler, ya da aldatırsa, başkalarına örnek olsun diye, cezalandırılmalıdır.

Platon'un «adalet» dediği işte budur!

Platon Mısır'dan Sicilya'ya, İtalya'ya giderek ünlü Elenli filozof Parmenides'in öğretisini öğrenir. Tarant'te karşılaştığı bir düşünür ve devlet adamı olan Arşit, kendisine Pitagor'un öğretisinin sırlarını açar.

Ve Platon her filozoftan kendi görüşlerine yakın olanı alır.

Platon, insanların gözleriyle gerçek dünyayı değil, hayalî dünyayı gördüklerini, başka bir dünyanın, yalnız akıl gözüyle görülebilen yüksek bir dünyanın da var olduğunu düşünen Parmenides'le Pitagor'un fikirlerinde teselli bulur.

Bu «gerçek» dünyaya nasıl yükselmeli?

Platon, hocasıyla konuşmalarını unutmamıştır.

Sokrat, birçok kez, onun eşyalardan anlamlara yükselmesine yardım etmişti.

İşte öğrencisi, bu gözle görülmez merdivenden yine yükselir.

Platon, çevresinde ağaçlar görür: meşe, defne, çınar ağaçları. Ve bunlardan, ağaç fikrine varır. Gördüğü ağaçlar kalıcı değildir, bunları fırtına devirebilir, insan kesebilir. Ulu bir meşe ağacı bile, eninde sonunda kurur, çürür, ağaç kavramıysa, ne yok olur, ne de çürür.

Kum üzerine çizilmiş bir üçgen silinebilir, ama üçgen fikri kalır.

Zamanın fikirlere hükmü geçmez, zaman, çevremizde görülen her şeyi alıp götürür, ama fikirler kalır. Fikirler zamanın ve yerin dışındadır.

Platon, kafasında bir fikirler dünyası kurar. Burada renkler, şekiller silinmiştir, elle tutulur, gözle görülür hiç bir şey yoktur. Ruh burada yüksek fikirleri, gerçeği, iyiyi, adaleti seyreder. Sonsuz ve bozulmaz gerçek, burada yaşar. Gördüğümüz dünyaysa, görünmeyen dünyanın, ancak sönük bir gölgesidir.

Bu düşünceler yeni değildir. Daha Heziodos zamanında Yunanlılar, Gerçeği, Sağlığı, Korkuyu, Gücü basit birer kavram değil, tanrılar sayarlardı.

Platon, ömrünü tükenmiş bu eski tasarımları diriltmeye uğraşır. Platon için soyut kavram, eşyalardan ayrı olarak, başka bir dünyada yaşayan sonsuz bir varlıktır. Platon'a göre, belli bir ağaç ve belli bir taştan başka, bir de genel olarak «ağaç» ve «taş» fikri vardır...

Böylece Platon, düşü gerçek, gerçeği düş saymakla çift taraflı bir hayat yaşar. Platon, ruhunun derinliklerine dikkatle bakarak ruhta, eşyaya ve kavramlara dair kavramların doğuşunu görür. Ruhunda; sesleriyle, renkleriyle, şekilleriyle bütün dünya yansır. Ve kendisine, gerçek dünya bu yansımaymış gibi gelir. Platon, bir ırmağın sularındaki yansımaya bakıp da, «işte gerçek meşe budur. Kıyıdaki meşe ağacıysa, sudakinin yansımasıdır» diyen bir insana benzer.

Canlı bir insanın, cansız, düşsel bir dünyada yaşaması zordur. Platon köşeye çekilmiş birine benzemez ve ihtirassız yaşamayı, dünyadan elçekmeyi öğütler. Ama kendisi, mücadeleye yeniden atılmaktan haz duyar.

Platon dünyayı, hayalî saydığı dünyayı, yalnız hayalinde değil, gerçekte de, kendi bildiği gibi düzeltmek ister.

Platon tiran Diyonisos'un yardımıyla, iktidar ve bilimin sayıca az, «en iyi» insanların, yani filozofların elinde bulunacağı bir devlet kurmak için, Sicilya'nın Sirakuz'a şehrine giderek kendisine başvurur.

Tiran, iktidarı filozoflarla paylaşmaya yanaşmaz.

Platon'un hayatı tehlikeye girer.

Tiran, filozofu Egina adasına götürüp köle olarak satmalarını buyurur. Köleliği savunan bu aristokrat, kendisi köle olur. Arkadaşları büyük bir kurtulmalık ödeyerek güç kurtarabilirler Platon'u.

Söylenti böyledir.

Gerçekten belki böyle olmamışsa bile, Platon'un Si-
rakuza'dan ayrılmış olduğu gerçektir.

Platon yine yurdu Atina'dadır.

Bir okul açıp gençlerin eğitimine başlar.

Platon öğrencileriyle, Sokrat'ın yaptığı gibi, gürül-
tülü pazar meydanlarında değil; gölgeli, sakin bir bah-
çede, efsane kahramanı Akademus'un heykeli yanında
konuşur. Akademus'un neyle ünlü olduğunu, şimdi pek
az kimse bilir. Ama «Akademi» sözü unutulmamıştır, bu-
gün bile «akademi» denince akla, bilimsel çalışmalar
gelir.

Akademi'nin kapısına Platon: «Geometriden anla-
mazsan girme!» sözlerini yazdırmıştı.

Matematik, sayılarla fikirleri gözleme hazırlamalı-
dır öğrencileri.

Fikirleri, kavramları, eşyalardan ayrılmış olarak
gözlemek kolay bir iş değildir. Nitekim Platon kendisi
bile gözle görülür, elle tutulur örneklerle başvurmadan
düşünemiyor.

Platon bir zamanlar şiir yazardı. Bir gün ateş tanrı-
sı Hafestos'u: «Hafestos! Platon'un sana ihtiyacı var!»
diyerek yardıma çağırılmış ve şiirlerini ateşe atmıştı.

Şiir, Akademi'den kovulmuş olduğu halde, yine de
orada egemendi.

Şiiri Akademi'den kovmak için, Platon her şeyden
önce kendini oradan kovmalıydı.

Öğrencileriyle konuşmalarında, benzetmeler arar,
kendi gözle görülmez, elle tutulmaz fikirler dünyasını,
elinde olmayarak, ozanca mecazlarla süsler.

Akademi'de ders verenler arasında Platon'dan baş-
ka, dostları ve kendi izinden yürüyenler de vardır. Öğ-
rencilere şu dört bilim öğretilir: matematik, astronomi,
müzik ve diyalektik. Mekanik yada hekimlik gibi öbür

bütün bilimler, yalnız zanaatçılara gereklidir. En iyi ailelerden gençler, yalnız ruh ve savaş için gerekli şeyleri bilmelidirler.

Platon öğrencilerinin şahsında, kendi ülküsünü yatacak olanları, belki de örnek aristokrat devlette idareciler olarak filozofları görür.

Akademi'nin sessiz bahçelerinde Platon, dünyanın politik bakımdan yeni baştan düzenlenmesi hakkındaki planlarını unutmış değildir.

Platon yine Sirakuza'ya gider. Eski hükümdar ölmüş, yerine oğlu küçük Diyonisos geçmiştir. Yeni hükümdarın da öğüt dinlemeye gönlü yoktur, davetsiz gelen öğütçünün hapse atılmasını emreder. Ve Platon, ancak dostlarının sayesinde kurtulur.

Platon işte böyle, Atina'yla Sirakuza, Akademi'yle hükümdar sarayı arasında mekik dokur. Gün olur, parlak fikirler dünyasına hiç benzemeyen ve kendisine karanlık gelen dünyadan uzaklaşır, gün olur, anlayışına uygun bir şekilde değiştirmek için, yine bu dünyaya döner.

Platon, insanları geriye, artık dönmeyecek olan geçmişe çağırır, bir de mevcut olmayan dünya hakkındaki düşlerine dalar.

İşte Platon bahçede, bir çınar ağacının gölgesinde, öğrencileri arasında oturmuştur. Burası şehrin gürültüsünden uzak, bir tapınak gibi sessizdir.

Platon öğrencilerine, dünyayı yaratmış olan ve içine dünyanın ruhunu doldurmuş olan tanrısal kurucudan söz eder. Dünya, ruh ve akıl bağışlanmış canlı bir varlık olarak doğmuştur.

Her yıldızın, her gezegenin ruhu vardır. Güneş, ay, yıldızlar, görünen birer tanrıdırlar, hareket ederler. Çün-

kü canlıdırlar, ruhları vardır. Ağaçların ve hayvanların da ruhu vardır. İyi yürekli ve güzel olan yaradan olağan-üstü bir dünya yaratmıştır.

— Öyleyse, diye sorar öğrenciler, dünyada niçin bu kadar kötülük var?

— Çünkü, der Platon, gördüğünüz dünya, manevî dünyanın sadece bir gölgesidir. Sizler bir mağarada sırt-larınızı ışığa dönmüş olarak oturuyorsunuz, karşınızdaki duvarda gördükleriniz eşyaların kendisi değil, gölgesidir. İşittikleriniz sesler değil, yankıdır. Dönüp arkana bakın, daracık dik yoldan yerin altından yukarıya çıkın. Gökyüzünü, güneşi göreceksiniz.

Dürüst yaşayanların ruhları göğe çıkarak orada ödülleri bulurlar. Yıllarca sonra yine yeryüzüne dönseler de, gökteki yurtlarını unutmazlar. Güzel hakkındaki her düşüncemiz bir hatırlamadır.

Bunun içindir ki, herkes sağduyuya uyarak ve iyilik yaparak yaşamaya çalışmalı. Çünkü insanı bekleyen ödül güzel, umut büyük...

İşte Platon böyle derdi. Öğrencileri de onu dinlerlerken açık gözle düş görürler de, büyük hayat gerçeğini görmezlerdi. Öğrenciler, mevcûd olmayanı hatırlıyor ve bu onlara mevcut olanı unutturuyordu. Platon'un bu anlattıklarında, birçok Doğu ve Batı halklarının eski inançları birbirine karışmıştır. Bu masalı, köleliği savunan bir aristokrat, bir hükümdar torunu uydurmuştu. Ve bu masal, kölelerin ve yoksulların tesellisi olmuştu. Yeryüzünde kurtuluş umudunu yitirenler, bunu gökte aramaya başladılar.

Platon, yurttaşlarını geriye, demokrasiden, azınlığın egemenliğine dönmeye çağırıyordu. Ve ömrünü tüketmiş bütün düzenlerden yana olanlar, Platon'un bu öğretisini silâh olarak kullanmışlardı.

Platon ve Sokrat, sofistlere karşı savaşımlardı.

Sofistlere göre, herkes için zorunlu bir gerçek yoktur, ne kadar insan varsa, o kadar da fikir vardır. Sokrat ve Platon'sa, gerçeğin bizatihi var olduğunu ispat ediyorlardı.

Ne var ki, gerçeği savunurken Sokrat'la Platon, ona da hep o sonsuz ve değişmez fikirler, hayaller dünyasında yer vermişlerdi.

Bir zamanlar bilimle din bir bütündü. Sonraları bilim dinden ayrılarak kendi yolundan yürüdü. Platon, bunları yine birleştirip bilim şeklinde bir din yaratmak istedi. Aynı şeyi Pitagor da yapmak istemişti. Ama Platon, ondan da ileri giderek, mevcut olan her şeyin temeli fikirler olduğunu, doğanın da fikirler dünyasının sadece bir gölgesi olduğunu savunmakla, idealizmin temellerini atmıştı.

Felsefede bugün de devam eden idealizm ve materyalizm kavgası, Platon zamanında başlamıştı.

Platon'un yanlış öğretisi, defalarca düşünürlerin kitaplarında canlandırılarak bilimi, mevcut olmayan ruhlar dünyasına sürükleyerek, insanlığın ilerlemesine engel olmuştur.

Engels'in sözüyle, ruhun tabiattan önce var olduğunu iddia edenler... idealizm kampını meydana getiriyorlardı. Doğayı ilk unsur sayan öteki filozoflarsa, çeşitli materyalizm okullarına bağlı bulunuyorlardı.

*idealizmle materyalizmin savaşı
tanrısız ve eşitçi Demokrit*

Bir zamanlar insan, bir masal dünyasında yaşırdı. Bu dünyada, hayalmeyal sezilen mucizevî otlar, taşlar, ruhlar, sis içinde dönüyor gibiydi. Sanki her ağacın ruhu vardı, her taş dile gelip konuşabilirdi.

Zamanlar, insan doğayı kavramaya başlayınca, bilinen şeylerin aydınlık çevresi gittikçe genişlemişti.

Sonra, sis yeniden koyulaşmaya başladı.

Bilimin yurdu Yunanistan'da filozof Platon, ilkel çağda değil, m. ö. 4. yüzyılda, öğrencilerini yine ruhların hayalî dünyasına götürür. Sanki daha önce Tales, Anaksimandros, Anaksagoras ve birçok filozof, doğayı incelemiş gibi.

İnsanlık gerçekten geriye mi dönmüştü?

Doğanın sırlarını açan bunca cesur insanın emeği boşa mı gitmişti?

Hayır, sözgelimi, bir genç akademide Platon'la konuşurken başka biri de, Demokrit'in kitaplarını dikkatle okuyordu. Platon insanları bir yana, Demokrit'se başka bir yana çağırıyordu.

Platon'un yolu, gerçek dünya olduğunu söylediği hayalî ruhlar dünyasına gidiyordu.

Demokrit'se, doğadan başka bir şeyin mevcut olmadığını söylüyor ve öğrencilerini zaman ve mekânın sonsuzluklarına çekiyordu.

Her şeyin aslını, ne olarak kabul etmeliydi? Bu konuda tartışmalar dinmiyordu. Asıl olan, Tales'ten Demokrit'e kadar doğayı inceleyenlerin öğrettikleri gibi, madde miydi? Yoksa, her şeyin temelinde yatan sayıdır diyen Pitagor'a ve temel unsurun fikir olduğunu iddia eden Platon'a mı inanmalıydı?

Platon Demokrit'ten nefret eder. Onun kitaplarını, yaktak için arar, bulur, satın alır.

Demokrit'le tartışırken, karşı koyanının ölümsüzlüğüne yardım etmiş olmamak için, onun adını bile anmaz. Yine de Platon, halk arasında Demokrit'in öğretisinin yayıldığını acıyla görür.

Platon şöyle der: «Birçokları Demokrit'in öğretisini,

öbür fikirler arasında en doğru biliyorlar. Bunun içindir ki, gençler dinden yüz çeviriyor ve yasaların inanılmasını buyurduğu tanrılar yok diyorlar. İşte ihtilâllere sebep olan da budur.»

Platon, tanrılara ve öbür dünyaya eski inancı sarsan Demokrit'in öğretisine karşı ömrü boyunca savaşmıştır.

Demokrit, «Zeus her şeye ad verir, her şeyi bilir, her şeyi verir ve geri alır» diyen bilgilere hep gülmüştür.

Demokrit, başka bir dünya hakkında anlatılanları masal sayar ve şöyle der: «Ölümlü canlı doğanın yokolmaya mahkûm olduğunu bilmeyen kimi insanlar, hayatlarını öbür dünyaya dair yalan uydurmakla, sıkıntı ve korku içinde geçirirler.»

Platon «öbür dünya hakkında böyle masallar» uyduranlardan biriydi. Demokrit'in görüşleri hoşuna gitmezdi ve insanları yine «ilâhi kurucuya», ahretin, öbür dünyanın; çektikleri sıkıntıların ödülünü bulacakları, günahlarının cezasını görecekleri tek gerçek dünya olduğuna inandırmaya çabalardı.

Böyle olmakla birlikte, Platon sözlerinin gücüne herhalde kendisi de güvenmiyor olmalıydı ki, karşı koyanlarının yalnız ahret cezalarıyla korkutmakla yetinmeyip, yeryüzünde de hapisle, işkencelerle, idamla tehdit ederdi.

Platon, Demokrit'in izinden yürüyenler hakkında şöyle der: «Bunların bir kısmı idam edilmeli, bazıları kamçıyla dövülüp hapse atılmalı, bir kısmı yurttaşlık haklarından mahrum edilmeli, bazılarının da malı elinden alınarak devlet sınırlarından dışarı atılmalı.»

İki zıt öğretiyi, yani idealizmle materyalizm, birbiriyiyle işte böyle savaşıyordu.

Kimi zaman da, aynı filozofun kitaplarında birbirine uymayan fikirlerin çeliştiği ve savaştığı olurdu.

Platon'un öğrencileri arasında, hocasının izinden körü körüne yürümek istemeyen bir genç vardı. Bir hekimin oğlu olan bu genç, ruhun bedensiz yaşayabileceğine kolay kolay inanamıyordu. Kalpten sıcak kan çıktığını, bunun hayatı, dolayısıyla da ruhu devanı ettirdiğini babasından işitmişti bu genç. Ama taşın, ateşin, havanın nasıl bir ruhu olabileceğine aklı ermiyordu.

Ağaçta belki bitkilere özgü bir ruh olabilir. Bu ruh bilinçsizdir ve duymaz. Yine de ağacı yaşatır, büyütür, meyvelerdeki çekirdekleri olgunlaştırır ve bunlardan yeni ağaçlar yetiştirir. İyi ama, taş yaşamaz, toprağın sularıyla beslenmez, doğurmaz.

Bu şüpheli öğrenci Aristoteles'di.

Akademi'de yıllarca okuyan Aristoteles'in; kendisine soru sormayı ve cevap vermeyi, tartışmada gerçeği elde etmeyi, eşyalardan kavramlara yükselmeyi öğreten hocası Platon'a saygısı vardı. Platon da öğrencisini çok takdir ederdi. Ama Aristoteles için sık sık: «Öbür öğrencilere mahmuz gerekirken, ona gem gerekiyor» derdi.

Platon onu, bedensiz ruhların, eşya kavramlarının eşyalar olmadan, onlardan ayrı olarak yaşadıkları mevcut olmayan bir masal dünyasına götürürken, Aristoteles buna inatla direniyordu.

Cesur ve dürüst bir genç olan Aristoteles, yaşı ilerledikçe şu sözleri daha sık tekrarlıyordu: «Platon benim için değerlidir, fakat gerçek daha değerli.»

Aristoteles, akademiye bırakıp kendi yolundan yürümüştü. Dünyayı sadece akılla, kapalı gözle kavramanın imkânsız olduğu, Aristoteles'e gün gibi açıldı.

Bilmek için bakmak, işitmek, duymak gerek. Duymayan bir kimse, ne bir şey bilir, ne de bir şey anlar.

Aristoteles'e göre, hayvanlar da duyuyor. Kimileri, gördüklerini ve duyduklarını hatırlıyor bile.

Hayvan ateşin yaktığını bildiği için ateşe yaklaşmaz.

Demek oluyor ki, hayvanlarda da bellek ve sinama vardır.

Sanat ve bilim, ancak insanda sinamayla doğar.

Ateşin yaktığını, sinayarak bilen insan topraktan yaptığı çömleği ateşte pişirir ki, bu da artık sanattır.

Çömlekçi, bunu bir alışkanlık olarak yapar. Ateşin niçin yaktığını düşünmez. Bilginse, olayların sebeplerini bilerek hareket eder.

Ve Aristoteles şu sonucu çıkarıyor: bilim sebeplerin bilinmesi demektir.

Bilmeyen bir insanı, bilmeyen her şeyi şaşırtır. Çocuk, kurgulu oyuncak niçin hareket eder diye şaşar. Oyuncanın sırrını bilense, oyuncak asıl hareket etmezse şaşar.

Bilenle bilmeyen arasındaki fark işte budur.

Eşyaların «hikmet-i vücudu» nedir?

Aristoteles, bu soruyu ilk soranın kendisi olmadığını bilir. Sabırsız bir adam, kendisine miras kalan sandığı nasıl açarsa, Aristoteles de filozofların kitaplarını öyle açar. Bu kitaplarda altın gibi değerli, dünyayı aydınlatan ne kadar çok fikir var! Fakat altının yanında bakır da az değil.

Ve Aristoteles altını bakırdan, gerçeği yanlıştan ayırmaya koyulur.

Eski filozofların, daha her zaman açık ve doğru düşünemedikleri kanısına varır. Bunlar savaşmasını bilmedikleri halde, ara sıra isabetli darbeler indiren acemi savaşçıları hatırlatıyor.

Aristoteles, ilk filozofların her şeyin aslını madde

saydıklarını görür. Her şeyi teşkil eden madde, o madde ki, eşyaları doğurur ve yok edilince aslına döner.

Tales için temel unsur sudur, Anaksimenos için hava, Heraklit için de ateştir. Ampedokles, bu üç unsura bir dördüncüsünü, yani toprağı eklemiştir.

Anaksagoras'sa, bu unsurların sonsuz derecede çok olduğunu öğretir.

Aristoteles, maddesiz eşya olmadığını doğru bulur. Heykel yapabilmek için bakır, kâse içinse gümüş gerek. Fakat gümüş daha gümüş kâse değildir. Kâse olabilmesi için, gümüşe şekil vermek gerek.

Aristoteles, malzemeyi, şekli ilk plana alan düşünürler de bulunduğunu düşünür.

Pitagorcuların kitaplarını açar. Matematiği ilk olarak geliştiren, sayıların, çizgilerin, şekillerin gücünü anlamış olan bu insanlara Aristoteles hayran olur. Bunlar, matematiğin her şeyi izah ettiğini sanırlardı. Ve eşyayı, yalnız şeklin meydana getirmediğini unuturlardı. Bakır bir top için yalnız geometrik bir yuvarlaklık yetmez, bakır da ister. İşte pitagorcular, maddeyi hemen hemen ihmal etmişlerdi.

Aristoteles Platon'u, Akademi'yi, fikirler hakkında ki uzun sohbetleri hatırlar. Platon fikirlerin, dünyada her şeyi yaratan, ebedî şekiller olduğunu öğretirdi.

Fakat Aristoteles, Akademi'de yola getirilemez bir insan olarak boşuna ün salmamıştı. Aristoteles, sorularıyla öğretmenleri çıkmaza sokan öğrencilerdendi.

Kaç kez sormuştu Platon'a:

— Şekil, eşyalardan nasıl ayrı var olabilir? Hiç gümüşten ayrı kâse mümkün mü? Her şeyi ikiye ayırmakta, bir şu kâse, bir de genel olarak kâse, bir şu ağaçlar, bir de genel olarak, ne bileyim ben mevcut olmayan bir dünyada, genel olarak ağaçlar var, demek ne mânâ var?

Bunlar ağacın ne olduğunu, çekirdekten niçin yetiştiğini ve niçin meyve verdiğini anlamamıza yardım eder mi?»

Aristoteles, bu eski tartışmalara tekrar tekrar dönerek aynı sonucu çıkarır: şekli maddeden, kâseyi, yapılmış olduğu gümüşten ayırmak imkânsızdır.

Gümüş, kâse şeklini ustanın elinde alır. Yani kâseyi yapan ustadır. Ya dünyayı yaratan nedir?

Anaksagoras buna şu cevabı verir: ustanın kâseyi, heykeltraşın heykeli yaptığı gibi, doğada da dünyayı yaratan bir akıl vardır.

Fakat Anaksagoras kendisi, mümkün olan her durumda sorunu, varlığın bu nedenini, yani akıllı yok gibi sayarak çözmeye uğraşır. Ve ancak başka bir açıklama bulamadığı zamandır ki, dünyayı yaratan bir makine olarak akla yer verir.

Ampedokles başka türlü düşünür. Asıl sebebin, bir değil, iki olduğunu söyler: Nefret ve dostluk. Dostluk birleştirir, nefret de ayırır.

Levkipos'la dostu Demokrit'in fikrinde de, her şeyi yaratan atomların hareketidir.

O halde, maddeyle şekilden başka, bir de hareket gerek.

Fakat bu hareket nereden geliyor?

Aristoteles kitaplarda bu sorunun cevabını bulamıyor. Ve alabildiğine düşünmek sayesinde akıllı pek derinleşmiş olan Aristoteles görmek, dinlemek ve sezmek için orman ve kırlara çıkar. Kitaplar üzerinde uzun uzun duran Aristoteles'in gözleri daha da akıllanmıştır. Bu gözler eskiden görmediklerini de görebilir şimdi.

Aristoteles, sürülmüş tarlalarda dolaşarak çiftçinin nemli toprağa tohumları nasıl saçtığını görür ve bu tohumlardan yetişecek başakları düşünür. Her tohum bir

başak olabilir. Tane başağa benzemezse de, içinde onu başak olmaya zorlayan bir şey vardır.

Aristoteles, yuvada birbiri ardınca kabuğunu kırarak yumurtadan aç başlarını uzatan kuş yavrularını gördüğü zaman, yumurtanın içinde yavruyu meydana getiren kendi kendine bir hareket yer aldığını düşünür. Cıvının meydana gelmesi için, kuluçkanın tüylü vücuduyla yumurtayı ısıtması yeter. Ve alışmamış bir yol, Aristoteles'in düşüncesini yine özelden genele, taneden doğaya götürüyor.

Tanede başak olma imkânı bulunduğu gibi, doğada da bütün eşyaların, bütün varlıkların meydana gelme imkânı vardır.

İnsan, gümüşe kâse şeklini bilinçle verir. Doğaysa bilinçsiz olarak ve bir amaca ulaşmak için, iç eğilimle yaratır. Bazen doğa, istediğine erişemez ve hataları sonucunda ucube doğar. Aristoteles'in fikrinde, ancak bir gayeyle hareket eden yanılır.

Doğanın amacı nedir, neye erişmek ister?

Aristoteles, bu soruyu doğanın kendisine sorar.

Aristoteles'in ağaçların köklerine bakarken bunların, hayvanlardaki ağızdan farksız olduğunu düşünür.

Deniz kıyısında dolaşır ve içinde balıkların çırpındığı ağların önünde durur. Balık, ormandaki hayvanlardan ne kadar farklı! Ama o da solur: akciğer görevini gören solungaçları vardır. İnsanda kemik neyse, balıkta diken aynıdır. Balıklar sandalların kürek seslerini işitince kaçarlar. Zaten balıkçılar da bunun için küreklerini suya yavaşça daldırmaya çalışırlar.

Çoğu zaman Aristoteles, eline keskin bir bıçak alarak, herhangi bir hayvanı açar, onun kalbini, karaciğerini, akciğerlerini, dalağını inceler. Hayvanların iç organlarına bakarak, insan vücudunun yapısı hakkında bir fikir edinmeye uğraşır. Çünkü, bir ölünün kesilmesi ci-

nayet sayıldığından, insan vücudu hakkında çok az şey bilinmektedir.

Aristoteles hayvanları karşılaştırarak, en basit mollusklerden, deniz yıldızlarından, süngerlerden, dört ayaklı kılı hayvanlara kadar, uzun bir merdivenin basamaklarına yerleştirilebileceği kanısına varır. Maymunları daha yüksek bir basamağa koymak gerek. Çünkü maymunun yüzü insaninkine benzer, elleri, parmakları, tırnakları insaninkileri andırır. İnsansa, merdivenin en üst basamağında bulunmalıdır. Alt basamakta otlar ve ağaçlar bulunmalı, daha aşağıda da taşlar, toprak.

Aristoteles, bu eşyalar ve canlı varlıklar merdiveni ni aşağıdan yukarıya süzer.

Ve görür ki, basamaklar yükseldikçe, madde daha bileşik, daha sıcak, daha hareketli, daha faal ve daha bilinçlidir.

Doğa yorulmadan, yeni yeni varlıklar yaratır ve bunların her biri, kendisinden öncekinden mükemmeldir.

Doğa, mükemmelliğe birden erişemez. Çünkü madde buna direnir. Tıpkı mermerin, heykeltraş kalemine direndiği gibi. İnsan gerçekten son basamak mıdır?

Daha mükemmel, daha bilinçli bir varlık olamaz mı?

Aristoteles'e, doğanın neye yöneldiğini görüyor gibi gelir. Yani doğanın en mükemmel, en kusursuz şey olmaya, fikrin, aklın bizzat kendisi olmaya can attığını görür. Ve Aristoteles, farkına varmaksızın, gençliğinde Platon'un kendisini götürdüğü o eski yola döner.

Aristoteles, şekilsiz kâse olamayacağı gibi, bedensiz ruh da olamayacağını daha dün söylemişken, şimdi yine kendisi, dünyamız dışında bir yerde var olan maddesiz, bedensiz akla inanmaya başlar...

Aristoteles, canlılarla cansızları, yani toprağı, bitkiyi, hayvanı ve insanı sağlam bir zincirle sımsıkı bağlar.

Aristoteles, öğretmeni olan tabiata yeni sorular sorar: Toprak nedir? Çevremde gördüğüm su, hava, ateş nedir? Bunlar ayrı ayrı mı, yoksa birbirlerine bağlı olarak mı vardırılar?

Rüzgâr, bulutlar, yağmur, kar, demir ve taş, Aristoteles'i derin derin düşündürür.

Şirde dolaşırken, çalışanları seyretmek için başka meraklılarla birlikte içinden dumanlar çıkan bir demirci işliğinin önünde durur. Çekiçlerin sesleri, düşünmesine engel olmaz.

Ateşin demiri nasıl parlak dövülebilir bir hale getirdiğini görür. Ve demiri, toprağın doğurduğunu düşünür. Demek demir de topraktır.

Odunların, ateşte yanarak nasıl dumana çevrildiğini görür ve duman havaya uçar. Ama odunu da toprak ana doğurmuştur.

Köle, ustanın emriyle ateşe su serpince, göğe yükselen beyaz buğu bulutlarına dikkatle bakar ve yağmurun tıpkı bunlar gibi bulutlardan yağdığını düşünür.

Böylece, bir şey başka bir şeye çevrilir.

Yeni, eskinin parçalarından değildir, ondan doğar.

Daha Heraklit: «suyun ölümü, buğunun doğuşudur» dememiş miydi?

Aristoteles'in gözleri önünde, bir değişmeler zinciri belirir: Topraktan ağaçlar biter. Ateş ağaçları yakar, göklere uçan duman, buğu doğar. Buğudan da su.

Sudan yine, ırmakların dibine balçık halinde çöken toprak meydana gelir.

Zincir tamamlanmıştır: Toprak - ateş - hava - su ve yeniden toprak.

Dünya, dört ana unsurdan kurulmuştur. Daha Ampedokles de aynı fikirdeydi.

Bu dört unsur arasında, hep biri öbürüne çevrilir.

Bu, dünyadaki bütün eşyaların yapılmış oldukları o temel unsurun, ilk maddenin, başka başka şekillerde belirmesi değil midir?

İlk maddeden insana kadar uzayan ve dünyadaki bütün eşyaları, bütün evreni kapsayan büyük zincir kapamıştır.

Canlı varlığın ve cansız eşyaların derinliklerine inmiş olan Aristoteles, bütün evren yapısını kavramak ister.

Kendisinden önce Anaksagoras'ın ve birçok bilge kişilerin yaptıkları gibi, geceleyin yıldızlara bakarak evrenin kuruluşunu tespit etmeye çalışır.

Aristoteles, dünyanın bir tepsi gibi yuvarlak olmayıp küre şeklinde olduğunu sezer. Zaten daha Pitagor ve pitagorcular da aynı şeyi söylemişti. Aristoteles, denizcilerden Kutup yıldızının, kuzeye giderken ufukta yükseldiğini, güneşe giderken de alçaldığını işitmişti. Dünya yamyassı bir yuvarlak olsaydı, hiç böyle olur muydu?

Aristoteles, duvarla lamba arasına konulan bir elmanın gölgesi nasıl duvara düşerse, ay tutulması olayında da aya dünyanın dairevi gölgesi düştüğünü ve bunun için de dünyanın elma gibi toparlak olduğunu düşünür.

Öğrencilerinden bazıları, «dünyayı hâlâ bir küre şeklinde düşünemiyorlar. Akılları bunu bir türlü almıyor. İyi ama, diyorlar, dünya top şeklindeyse, demek alt tarafımızda insanlar baş üstünde yürüyorlardır. Sonra, gemiler de dünyanın eğri yamaçlarına nasıl yükselebilirler, niçin aşağı kaymazlar?

Aristoteles, öğrencilerinin bu safça itirazlarını gülümseyerek dinler. Öyle ya, biri için aşağı olan, başka biri için yukarıdır. Dünyanın küre şeklinde olduğuna, Aristoteles'in şüphesi yoktur.

Aristoteles, dünyadan yıldızlara giden yola koyulur. Demokrit'ten daha ihtiyatlıdır. O, daha evrenin bir tek olduğu kanısındadır. Evrenin ortasında hareketsiz duran dünya bulunur. Etrafında da ayın, güneşin, gezegen ve yıldızların çakılı bulunduğu gök kubbeleri döner.

Peki ama, neden gezegenler; akıntıya karşı giden gemi gibi, yıldızlarla beraber bir ileri bir geri dönüyorlar?

Çünkü evren, görüldüğünden daha bileşiktir.

Her gezegen saydam bir kubbeye çakılıdır. Bu kubbe ikinci bir kubbenin içindedir. Her hareket için, ayrı bir kubbe var. Biri gezegeni ileriye, yıldızların hareket ettiği yöne, biri de geriye götürür. Başka bir kubbe, gezegeni yükseltir, yine başka biri de alçaltır. Güneşle ayın, üçer kubbesi vardır. Bunlar ters yönde hareket etmezler.

En uzaktaki kubbe, yıldızlarındı, evrenin sınırını meydana getirir. Aristoteles, evren denen ve kendiliğinden yürüyen oyuncağı parça parça söküp sonra yeniden birleştirdiğini sanır.

Aristoteles düşünür: Göğü ve dünyadaki her şeyi harekete getiren sonsuz ve hareketsiz bir şey olmalıdır.

Böylece Aristoteles, sonsuz ve değişmez motörü, yıldızların kubbesi ötesine, göğün sınırları dışına yerleştirir. Bu, Aristoteles'in, başka bir dünyada bir yerde yaşıyor sandığı akıldır.

Aristoteles, daha doyurucu bir izah bulamayınca akıl makinesine başvuran Anaksagoras'la alay edeli pek fazla bir zaman geçmediği halde, şimdi asıl kendisi, bu eski makineyi ele alıp adına «ilk motor» diyor.

Yol onu yine mevcut olmayan bir dünyaya götürüyor.

Aristoteles, ayın altındaki dünyamızda her şeyin de-

ğıştığını düşünür. Ama ay kubbesinin ötesinde değişiklik yoktur. Orası sonsuzluk ülkesidir.

Aristoteles, yine Platon'un öğrettiklerini hatırlayarak dünyanın üstünde hayalî bir gök dünyası kuruyor. Burada aşınma, eskime, kaybolma yoktur. Orada hareket de dünyadaki gibi değildir. Hiç bir şey ne kalkar, ne düşer, ne sonsuz ve durgun bir dolaşım halindedir.

Aristoteles böylece, doğru yolu bir bulur, bir yitirir. Bir gün maddesiz ruh, maddesiz şekil olmadığını söyleyerek, Platon'un fikirler hakkındaki öğretisini amansız eleştirir. Ertesi gün de, onun izinden yürüyerek, içinde maddî hiç bir şey bulunmayan «ilk motörden» ve «başka bir dünyadan» söz eder.

Yunan bilgeliğini derlerken, Aristoteles'in, birleştirilmesi imkânsız olan şeyleri, yani Platon'la Demokrit'i, eski dinle yeni bilimi, idealizmle materyalizmi birleştirdiği de olur. Ama birçok şeyde yanılmakla beraber, antik dünyanın en büyük düşünürü olarak kalmaktadır.

5

dünyayı fethetmenin iki yolu

Aristoteles, Atina'nın jimnazyumlarından biri olan lisenin kapalı galerilerinde gezinerek öğrencileriyle konuşmaktan pek hoşlanır. Bunun için Atinalılar kendisine ve öğrencilerine «peripatesiyenler», yani «gezinenler» lakabını vermişlerdir.

Aristoteles ve öğrencileri, giderken durup geri döner, sonra yine ters yönde giderler. Tek bir sözünü kaçırmamak için öğrencileri geride kalmamaya uğraşırlar.

Dönüşlerdeyse saygıyla çekilip hocalarını öne bırakırlar.

Hiç de faydasız olmayan böyle gezintilerden sonra öğrenciler dağılır ve her biri kendi işine döner. Kimi bitki toplar, kimi hayvanların bünyesini inceler, bazıları da kum üstünde yuvarlaklar ve üçgenler çizerek geometriye dalar. Bir kısmı da var ki, etraflarına bir sıra papirüs tomarları yığarak bunlardan notlar çıkarırlar.

Öğrenciler hocalarına yardım ederler. Aristoteles, devlet hakkındaki kitabını yazabilmek için yüz elli sekiz Yunan devletinin düzenini incelemek zorunda kalmıştır. Yazdığı kitapların sayısıysa bine yakındır. Bu, ancak Aristoteles gibi bir devin yüklenebileceği muazzam bir iştir. Yine de öğrencileriyle yardımcıları olmasaydı, o bile bu işle başa çıkamazdı. Bu küçük ordu gerçek yolunda günden güne ilerledikçe ilerlemiştir. Bunların bu gezinmeleri askerlerin seferlerine benzer. Başkomutan askerlerine şu ödevi vermiştir: bilim adamlarının dünya hakkındaki ayrı ayrı gözlemlerini ve bunlardan çıkardıkları sonuçları bir araya getirip toplamak.

Bu bilim üç yüz yaşındadır. Ve altıncı, beşinci ve dördüncü yüzyıllardan beri geçen bu üç yüz yıldan, ne kadar çok bilim adamı gelip geçmişti. Bunların her biri bir temel atmış ve üzerinde bir şey kurmuştur. Yunan şehirleri gibi, bilim adamları da birbirlerine sık sık düşman olmuşlardı.

Bütün bu bilgileri karşılaştırıp yoklayarak, büyük bir bilgi imparatorluğu halinde birleştirmek gerek.

Bu güçlü imparatorluk sınırlarını durmadan genişletiyor. Burada bölgelerin sınırlarını, okulun başında bulunan skolarh çiziyor. Bölgelerden biri matematik, öbürü fiziktir, üçüncüsü bitkiler tarihi, dördüncüsü hayvanlar tarihi, beşincisi bilimler tarihi, altıncısı ahlâk, yedincisi politikadır... Bilgi imparatorluğunda bu eya-

etlerin sayısı çoktur. Ve bütün bu eyaletlere, en yüksek ilim olan felsefe hâkimdir.

Bitkiler tarihiyle, Aristoteles'in en iyi öğrencisi ve taraftarı Teofrast, bilim tarihiyle Evdem uğraşır. Aristoksen denge kanunlarını, Dikearh da coğrafyayı inceler...

Öğrenciler her gün lisede toplanır. Aristoteles onlarla konuşurken yetiştirdiği birinci ve belki de en iyi öğrenciyi, çoğu zaman üzümlere hatırlar. Bu öğrenci bilim adamının barışçı silâhını, askerin keskin kılıcıyla değiştirmişti.

İskender ve umut

Aristoteles, Makedonya kralı Filip kendisine şu satırları yazdığı zaman gençti: «Oğlum İskender'in, senin zamanında doğmasına izin verdikleri için tanrılara şükürler olsun. Çünkü senin eğitiminle, tahtımın layık bir mirasçısı olacağını umuyorum.»

Filip güçlü bir hükümdardı. Yunanistan'ın birbirine düşman olan şehirlerini tek bir imparatorluk halinde birleştirebilmiştir.

Özgürlükçü Atinalılar bile onun, kendi üzerlerindeki egemenliğini tanımak zorunda kalmışlardı. Kral Filip'in hayali, büyük fetihlerdi ve başladığı işi oğlu İskender'in sona erdirmesini istiyordu.

Bir hükümdar çocuğuna, hele bütün dünyaya hükmetmek isteyen bir hükümdar oğluna öğretmenlik etmek kolay değildir.

İskender'in Aristoteles'e ve bilime saygısı vardı. Öğretmenine sekiz yüz talant altın armağan etmişti. Bunlar o kadar çoktu ki, on arabayla taşınamamıştı. Aristoteles bu altınlarla birçok kıymetli elyazmaları satın almıştı.

İskender, hükümdar olmayıp da öğretmenini dinlemiş olsaydı, şimdi öbür öğrencilerle birlikte lisenin ağaçlı yollarında bilge kişilerin yolunda gezinirdi. Öğretmeni onu, yeryüzünün bir ucuna kadar götürmekle kalmayıp, gökte parıldayan uzak yıldızlara, uzayın ölçülemez derinliklerine götürürdü. Ve İskender dünyayı, yalnız kendisi ve Makedonya için değil, bilim için, bütün insanlık için fethetmiş olurdu.

Oysa İskender şimdi çok uzaklarda. Yeryüzünün bir ucunda, steplerin yakalanamayan atlılarıyla savaşıyor, Hint fillerinin baskısını önlemeye çalışıyor.

Kendisini oralara sürükleyen neydi?

İskender'in, sefer arifesinde bütün kölelerini, bütün çiftliklerini dostlarına dağıttığını söylerler. «Peki, sana ne kaldı?», diye sorduklarında da «umut» der.

Büyük orduyu Asya'ya sürdüren işte umut tanrıçasıdır.

İran şahlarının, servet dolu hazineleri oradadır. Yi-ne orada, dünyanın öbür ucundaki Hindistan'da, altınları arslan başlı, arslan pençeli masal kuşları, akbabalar korurlar.

İskender'in her askeri, hayalindekine doğuda kavuşacağını umut eder.

Birçok kölesi ve altını olan, servetini artırmak istemiştir. Hiç bir şeyi olmayanın emeli de, yoksulluktan kurtulabilmek için, eline bir şeyler geçirmek olmuştur.

Evde kalanlar ağlamamışlardı. Umut tanrıçası, onları da teselli etmişti.

Yoksulların çoluk çocukları, kocalarının ve babalarının kendilerine doğudan evlerine ayak basmamış olan mutluluğu getireceklerine inanmışlardı. Zenginler de, açların ve yoksul serserilerin kıskançlık dolu bakışlarından kurtuldukları için memnundular.

İskender'in sefer arkadaşları arasında bilim adamları da vardı. Gittikleri yerleri incelemek, hiç kimsenin bilmediği ülkelere varmak, bilinmeyen bitkiler ve karınları doldurulmuş hayvanlarla yurtlarına dönmek istiyorlardı.

Büyük İskender, bilim adamlarını beraberinde almıştı. Aristoteles'in öğrencisi değil miydi?

Umut, koskoca orduya ovalar ve dağlar aştırıyor, Bulucistan çöllerinde susuzluğu ve sıcağı unutturuyordu. Hindukuş dağlarının karlı geçitlerinde orduyu ısıtan umuttu.

Sayırsız savaşlarla, seferin bir türlü sonu gelmiyordu.

Ordunun yağma ettiği altınları binlerce araba batıya taşıyordu.

Ama ordu da gittikçe darmadağınık, muazzam bir perişanlar kalabalığına çevriliyordu. Askerlerde üstbaş paramparça olmuştu. Kılıçlar körleşmiş, atların nalları aşınmıştı.

İskender, başına yeryüzüne egemen olmak gibi çetin bir iş açmıştı. Yeryüzünün ne kadar büyük olduğunu bilseydi, onu fethetmeye kalkışmanın akılsızlık olduğunu anlardı.

Ordusunun geçeceği yolu çizdiği haritada, dünyanın ucu pek uzak olmayıp büyük Yaksarta ve Hint ırmaklarının hemen ötesindeydi. Bu haritada, Hazer denizi dünyayı çevreleyen Okyanus'un ince bir körfezi biçiminde uzanıyordu.

Sonunda İskender, bugünkü adı Sir - Derya olan Yaksarta'ya dayanmıştı. Avrupa'nın burada bittiğini, arkasında da Okyanus'un bulunduğunu düşünmüştü.

Irmağın kıyısında duran büyük İskender, ileride su deryası yerine, uçsuz bucaksız steplerle ot deryası gördü. Buraları İskitler, Saklar, Kasagetler adıyla bilinen,

cengâver göçebe kabilelerin yurduydı. Sovyetler Birliği'nde bu kabilelerin torunları bugün de yaşar. Sivri keçe külâhlı atlıların, ansızın belirip saldırmaları ve gözden kaybolmaları bir olurdu.

Aynı zamanda ordunun gerisinde, Orta Asya'daki kabileler de baş kaldırırlardı.

Böylece, yenilmezliğiyle ün salan, hep ileri gitmiş olan İskender, ilk olarak geri çekilmenin acısını yaşamıştır.

İskender Hindistan'a gider. Tecrübeli askerleri, yağmur gibi yağın okların ve Hint fillerinin ağır ayakları altında yokolurlar. Gökten gece gündüz boşanan yağmurların selleri içinde boğulurlar.

On yıldır yollarda süründükleri halde, dünyanın ucu daha görünmemişti. İnd ırmağının arkasında karşılarına yeni geniş topraklar bilinmeyen denizlere akan yeni ırmaklar çıktı.

Askerler, daha ilerilere gitmek istemiyorlardı. Kılıçlarını ve kalkanlarını bir yana atıp, artık başındaki-leri dinlemez olmuşlardı.

Umut onları aldatmıştı. Kendilerine bütün dünyayı vâdetmişti, ama ne verdi? Sakatlık ve yara, hastalık ve açlık. Askerler şikâyet ediyorlardı. Onları susturmak için büyük İskender, iâşecilerin getirdiği şarap fıçıları-
nın açılmasını emretmişti. Ve yenilmez ordular, zurna ve ney sesleri arasında sarhoş şarkıları söyleyerek, debelene debelene çekilmeye başlamıştı.

İskender dünyayı fethedemedi. Hattâ İtalya'dan Hindistan'a kadar fethetmiş olduğu uçsuz bucaksız kara parçası da, ölümünden sonra bir taş yığını gibi yıkılıp dağılıverdi.

İskender'in, birlikte götürdüğü bilim adamları da-
ha mutluydular. Bunların ele geçirdikleri bir, hattâ on

yıl değil, yüzlerce yıl kalacaktı. Yurduna döndüklerinde, bilimle uğraşan arkadaşlarına gördüklerini ve bulduklarını anlatmışlardı.

Teofrast, «Bitkilerin Tarihi» adlı kitabını yazarken, bunların notları gözünün önündeydi.

Teofrast, sıcak ülkelerde «ormanı andıran» bir ağaç bulunduğunu, bunlardan öğrenmişti. İnsan bu ağaca bakarken, ağaç bir değil, birçok gövdeli gibi görünür. Oysa bunlar, dallardan toprağa doğru sarkan köklerdir.

Sıcak ülkelerde, geceleri uyuyan bir ağaç var. Akşamları tüylü yapraklarını kıvrır, sabahlariysa uzun kirpikli göz kapağı gibi açar.

Orada ağaçlardan daha yüksek kamışlar biter. Oradaki bir ağacın, kuş tüylerini andıran yaprakları arasından salkım salkım sarkan uzun tatlı meyvelerden birkaç tane yiyerek insan, açlığını giderebilir.

Ve hep bunlar masal değildi. Her ağaç yaprağında ki en küçük dişçiklere kadar açıklanmıştı.

Gezginler yalnız yapraklardaki dişçikleri görmekle kalmamışlardı. Dikkatli bakışlarıyla, karşılarında açılan bütün bitkiler dünyasını kavramaya çalıştılar.

Büyük İskender'i bilgin yol arkadaşları, yüksek dağların eteklerinde hurma ağacı ormanları, muz ve bambu fundalıkları görmüşlerdi. Daha yükseklerde, onlara yurtlarını hatırlatan ve defne ağacıyla manolyaya benzeyen, yaz kış yeşil ağaçlar görmüşlerdi. Bunlardan da yukarıda, dağ yamaçlarında geniş yapraklı ve iğne yapraklı ormanlar sıra sıra yükseliyordu. İğne yapraklı ağaçların üst kısmında da toprak, yosun ve otlarla kaplıydı. Her dağ, sıcak güneyden, sert iklimli kuzeye kadar uzayan yeryüzüne benziyordu.

Büyük İskender'in seferine katılan bilim adamları, yurtlarına daha birçok bilgilerle dönmüşlerdi.

İskender, uzun seferleri sırasında kendileri pek az şeyle yetinen, ama bilim için çok şeye ihtiyaçları olan bu insanlara, belki de defalarca imrenmişti.

İskender'in, Asya seferine çıkmadan, Korint'te filozof Diyojen'i ziyaret ettiğini anlatırlar.

Diyojen, misafirini eve kabul edememiş. Sebebi de çok basitmiş, evi yokmuş, köpek gibi, eski bir fıçının içinde yaşarmış. Böyle olduğu halde, bu yoksul filozof, hükümdarlardan daha mutlu olduğunu söylemiş. Diyojen, dünyada hiç bir felâket karşısında boyun eğmemiş.

Bir gün Diyojen'i, köle pazarında köle olarak satılacak insanlar arasında görmüşler.

Diyojen müşteriye: «eğer kendine köle değil, efendi almak istersen, beni al» demiş.

Büyük İskender'in Diyojen'i ziyaretiyle, iki mağrur insan yüz yüze gelmiş. Biri cihangir İskender, öbürü de fıçısından başka bir şeyi olmayan Diyojen.

İskender Diyojen'e, «dile benden ne dilersen» dediğinde şu cevabı almış. «Gölge etme, başka ihsan istemem.»

Ve ayrılırken İskender: «Ben İskender olmasaydım eğer, Diyojen olmak isterdim» demiş.

Dünyanın fatihi, seferlerin tozları ve yangınların dumanlarıyla milyonlarca insanın güneşini gölgelemişti.

Dumanlar dağılmış, tozları yatmış, fetihler çökmüştü.

düşmanlık ve dostluk üstüne

İnsanlığın tarihi, ilk bakışta sonsuz, kanlı bir fetihler zinciriymiş gibi görünür.

Babil, Asur Mısır ve İran hükümdarları, dünyayı fethetmek için, kaç kez sefere çıkmışlardı! Tapınakların duvarlarına yazdıkları yazılarda, daha hiç bir şey yap-

mamışken, kendilerini «dünyanın dört bucağının hükümdarı», «şahlar şahı», «evren padişahı» olarak ilân etmişlerdi.

Bunlar, geçtikleri yerlerde, ileri ve kalabalık ülkeleri ıssız çöllere çeviriyorlardı. Eklüzleri açarak ırmakları zıvanadan çıkarıyor, bulanık sular şehirleri kumla basıyor ve eskiden şehir olan yerlerde, mezarları andıran kum yığınları kalıyordu.

Hangi cihangir dünyayı fethedebilmiştir?

Asur hükümdarları, Ermenistan dağlarından Nil kıyılarına, Kıbrıs'tan Elam'a kadar bütün ülkeleri hükümleri altına almışlardı.

Pers şahları, devletlerinin sınırlarını batıda Trakya'ya, doğuda Hindistan'a, kuzeyde Karadeniz'e, güneyde Arabistan'a kadar genişletmişlerdi.

Makedonya kralı İskender, hem İran'ı, hem Babil'i, hem de Mısır'ı fethetmişti.

Ama hiç biri bütün dünyayı zaptedemedi.

Dünya onların sandıklarından daha büyüktü. Ve onların «dünya imparatorluğu» dedikleri, uçsuz bucaksız yer yuvarlağında, ancak küçük bir yer tutuyordu.

Bu «dünya imparatorlukları», kurulur kurulmaz parçalanmaya başlar ve enkazları üzerinde, yeniden fetihlere girişilirdi.

Herkesin herkese düşman olduğu böyle zamanlarda bile, yaratma işleri durmuyordu.

Denizlerde bir kıyıda öbürüne gemiler işliyordu. Karada kervanlar çölleri, dağları aşıyordu.

Çiftçiler, duvarcılar, demirciler, madenciler yorulmadan çalışıyor, topraktan servetlerini çıkarıyorlardı. Bakır adası denilen Kıbrıs adasından bakır, Altın ülkesi Nubya'dan altın, Toros'lardaki gümüş dağlarından gümüş, Fenike'nin Sedre vadisinden gemi için kereste, Bal-

tık ülkelerindeki Kehlibar kıyısından kehlibar, İngiltere'deki kurşun adalarından kurşun elde ediliyordu.

Sağlam gemilere ve develere yüklü denklerde madden külçeleri, kumaşlar, papirüs ruloları, bir ülkeden öbürüne ulaştırılırdı.

İran'ın posta beygirleri, Efes'le Suza arasındaki Şah yolunda, turnaları geride bırakırlardı. Atlılar postayı birbirlerine devrederlerdi. Terli, ağızları köpüklü atların eyerleri çözülürken, kervansaraylarda ve hanlarda başka atlar zaten yola çıkmış, dörtlüye koşarlardı. Böylece sözgelimi sabahları Ege denizinde tutulan balıklar akşam üstü, Irak devletinin öbür ucundaki Suza'ya, şahın sofrasına taptaze yetiştirilirdi.

Çeşitli eşya ve haberler, töre ve inançlar, söz ve söylentiler ülkeden ülkeye dolaşırdı.

Harflerle birlikte, ağırlık, uzunluk ve zaman ölçüleri, günlerle ayların adları bir halktan öbürüne geçerdi.

Bugün bazı ülkelerde para bilimi olarak kullanılan «funt», eski Babil'de kullanılıp «mina» denilen altın paraya eşitti. Metre, iki Babil kulacından, ancak birkaç milimetre kısadır.

Para ilk kez doğuda görülmüştür. İlk parayı, Küçük Asya denilen Anadolu'da, bütün komşuları tarafından «dükkâncı millet» diye adlandırılan Lidyalılar basmıştır. «Çek» farsça bir sözdür. Rusların «çetverik» (çeyrek) dedikleri ölçü, Romalıların «kvadrantal»ına eşittir.

Ustaların yaptıkları araç ve gereçler, bahçıvanların yetiştirdiği meyve ağaçları, bir ülkeden başka bir ülkeye geçerdi.

Çevremizde gördüğümüz her şeyden, daha küçük-lükten alışıp bildiğimiz her eşyadan, uzak devirlere giden ipler uzanır.

Bugün sahip olduğumuz servetleri, «kültür» denilen

varlığı birçok halkların ve kuşakların emeği yaratmıştır.

Halkların elleri birbirine bakıyordu. Bir halkta olmayan, öbüründe vardı. Bir halkın yapamadığını ve bilmediğini başkaları yapıyor ve biliyordu.

Emeğin yarattığı servet artıyordu. Ama, çalışanların yanında çalışmadan yaşayanlar, başkasının sırtından geçinenler çoğalıyordu.

Yeryüzünde istilâcılar fırdönüyorlardı. Ama onlara asıl gerekli olan toprak değil, toprağı işleyenlerdi. İstilâcılar binlerce, yüzbinlerce insan kırmışlardı, sağ kollarını köle yapmak için. Ölenden ne çıkar! Ama yaşayan çalışır. İstilâcıların can attıkları ne altındı, ne de gümüş; Mısırlıların dedikleri «öldürülmüş canlılar», kölelerdi.

Emeğin gücü gittikçe artıyordu. Savaşlar ülkeleri yakıp yıkıyordu. Bu ikisi, madalyanın iki tarafı gibi birbirinden ayrılamazdı. Savaş, emeksiz olamazdı. Köleler, elleriyle kılıç yapar, bunlar da yeni yeni insanları köleleştirmek için kullanılırdı.

Köleler, kılıç kuvvetiyle bir ülkeleri dize getirirlerdi. Ve fatih, kendi şahsında dünyanın hükümdarını görürdü. Ama yalnız kılıç gücüne dayanarak kurulmuş, uzun ömürlü insan topluluğu, nerede görülür!

Makedonyalı Büyük İskender'in, kimsenin çözemediği bir kör düğümü, kılıcıyla parçaladığı söylenir.

Ama İskender, kılıcın kestğini bir daha, birleştiremediğini bilirdi.

Bunun için de, halkları birleştirmek, aralarında akrabalık bağları kurmak için, on bin askerini İranlı kadınlarla evlendirmiş, kendisi de aynı gün İran hükümdarının kızını almıştı.

Tarihte en büyük düğün bu olmuştur.

Filozof Diyojen, kendisine dünya vatandaşı derdi. İskender'se, dünya hâkimi ve tanrı olmak istemişti. Babilon'u başkent yapmış ve Mısırlı kâhinlerin, kendisini tanrı Ammon'un oğlu ilân etmelerine göz yummuştu. Onbinlerce Yunanlıyı Asya'ya göçürtmüştü.

İskender geçtiği her yerde birçok şehrin temelini atmış ve hepsine de Aleksandriya, İskenderiye adını vermişti. Bu yeni şehirlerden hayat da eski şehirlerdeki gibi değildi.

egemen sınıf düzeni

Bir zamanlar Atina büyük bir şehir sayılırdı. Atina, sadece bir şehir değil, on bin evli bir devlettir.

Bir gün bu şehir - devlet, insanlara dar gelmeye başladı.

Köle emeğiyle yapılan mallar yığılıyordu. Bu mallara şehir pazarında yeteri kadar müşteri bulunamadığı için, deniz ötelere sürmek gerekiyordu. Gemilerden, uğradıkları her limanda, boşaltılırsalar da boşaltılmasalar da, vergi alınırdı. Her yerde gümrük ve sınır karakolları vardı. O kadar ki, boğaz kıyılarında yaşayanlar boğazı keser, yabancı tüccarlar da ister istemez kıyıya yanaşıp vergi ödemek zorunda kalırlardı.

Başka ülkelerden gelip yabancı bir şehre yerleşmiş bir adam, en zengin ve en tanınmış insan da olsa, bütün haklardan mahrum bir yabancı muamelesi görürdü. Ev, toprak satın alamazdı. Haklarını, mallarını savunabilmek için, yerlilerden kendisini koruyacak bir adam bulması gerekirdi.

Tüccarlar arasında, birçok şehirle birden alış veriş eden ve filolar halinde gemiler işletenler de vardı.

Her küçük şehrin bile kendi gümrüğü, kendi parası, yabancılara karşı yasaları olması bu tüccarların işine gelmiyordu.

İşlerini genişletebilmek için bu zengin tüccarlara, yalnız bir şehir değil birçok şehir ve ülkeleri sınırları içine alan bir devlet gerekliydi.

Tüccarlara faizle para veren tefeciler, büyük atelye sahipleri de bunu istiyordu. Yüzlerce kölenin çalıştığı bu atelyelerde, hem kendi pazarları, hem de uzak şehirlerdeki pazarlar için mallar yapıldı.

Bir devletin sınırlarını genişletmek için fetihlere çıkmak gerekiyordu.

Bundan başka fetihler, istilâ edilen ülkelerde köleler elde etmek, yapağı, deri, demir ve bakır gibi hammaddeler ele geçirmek için de gerekliydi.

Akınlr, işte böyle başlar. Atinalı Alkibiyad, gemileri Sicilya adasına sürer. Emeli, batı ve doğu Yunanistan şehirlerini birleştirmektir. Ama savaş, Atinalıların yenilgisiyle biter.

Yıllar sonra Yunan şehirlerini birleştirmek işine, Makedonya hükümdarı Filip girişir. İskender de buna devam eder.

İskender'in ölümünden sonra, devleti parçalanır, ama parçalar da pek küçük değildir. Bunlardan her biri, Suriye olsun, Makedonya olsun, Mısır olsun; önceki gibi tek şehir - devlet değil, koca ülkelerdi.

İstilâlar için, büyük devletler kurabilmek için, köle sahiplerinin yığıldıkları servetleri korumak için; düzeni, memnun olmayanlardan korumak için kuvvetli bir idare, kuvvetli bir iktidar gerekiyordu. Egemen sınıflar, krallıklar kurmaya başladılar.

Mısır'da, Suriye'de, Makedonya'da, krallar vardı. Bunlar, tanrı gibi saygı görürlerdi.

Yeni devlet düzenine, yeni bir felsefe gerekti. İdare başındakilere itaatin, en yüksek erdem olduğunu, iktidarın, sayıca az kişilerin elinde bulunması gerektiğini, halkın sürü, yöneticilerinse birer çoban olduklarını, ikti-

darda bulunanların istedikleri gibi düşünmek gerektiğini, halka ispat etmeliydi.

Bilimin, insanlığı çıkmaza soktuğu anlatılmalıydı. Tek çıkar yol, tanrılara olan inanca dönülmesindeydi. Krala egemenliği tanrıları bağışlamışlardı.

Felsefe için bu, geriye, yeni bilimden tanrılara inanca ve hayali ruhlar âlemine dönüştü.

Tales, Anaksimandros, Anaksimenes, Heraklit, Anaksagoras, Demokrit... İlerleme yolunda birer ileri adımdılar.

Sokrat, Platon ve onların izlerinden yürüyenlerin öğrettikleri, artık bir gerileme, tersine yürüyüştür.

Ya Aristoteles? Kitaplarında Demokrit'ten birçok sayfalar bulunduğu halde o da geriye çekilir.

Ama tarihte, eskiye dönmek imkânsızdır.

İnsanlar ataların düzenine ve inancına dönmekten söz ederlerdi.

Oysa, Platon'un felsefesi «ataların inancı» değildi. Atalar, tanrılara, onların varlığını ispata kalkışmadan, ukalâlık etmeden inanırlardı. Platon'sa, öğretisine, gerçek bilimle savaşa dayanabilmesi için, bilim şekli vermeye çabalar.

Atalar, neyin iyi, neyin kötü olduğunu uzun boylu düşünmezlerdi. Atalarının iradesini yerine getirmeyi iyilik, buna karşı gelmeyi de, kötülük sayarlardı.

Sokrat'sa, ahlâk kurallarını, matematikçinin bir teoremi ispat ettiği gibi ispatlamak istemişti. Sokrat'ın öğretisi, eski dine aykırı gibi gelebilir. Sokrat'ı, yeni tanrılar getirmekle boşuna suçlamamışlardı. Ne yeni inanç, ne de yeni düzen öncekilere benziyordu.

Atalar zamanında işleri, kabilenin soylu kişileri idare ederlerdi. Şimdiyse iş adamları, tefeciler, bütün dünya ile ticaret yapan zengin tüccarlar soylu kişi olmuşlardır.

Öncelri şehirde yabancıya düşman gözüyle bakılırdı.

Şimdiyse öyle şehirler doğmuştur ki, burada yaşayanların hepsi yabancı, daha doğrusu, yabancı değil de, yerli Yunanlılar, Mısırlılar, Fenikelilerdi.

Yeni hayatın, ataların yaşayışına ne kadar benzediğini görmek için, İskenderiye'ye gitmek yeterdi.

bilim işçileri

Bir zamanlar Mısır, orada yaşayan halka dar, küçük bir ev gibi gelmişti. Deniz aşılmaz bir duvar, her yabancı, şeytanın oğlu, yani düşman sayılırdı.

Bu deniz, geniş bir kapı gibi dünyaya açılmıştı. Ve bu kapıda, dünyanın merkezi olan bir şehir doğmuştu.

İskenderiye daha uzakta. Etrafta sadece hışırdayan deniz. Denizcilerin keskin gözleri, uzaktaki feneri görmeye başlamışlardır. Fener yaklaştıkça yükseliyor. Biraz daha yaklaşıncı, onun kendisinden daha yüksek bir kulenin üzerinde bulunduğu iyice görülüyor.

Rüzgâr, geminin yelkenlerini şişiriyor. Kurşun gibi ağır yüzlerce kürek, iskarmozların içinde suları köpürterek hafif hafif kayıyor. Denizcilere, gemi kuleye doğru değil de, kule gemiye doğru yürüyor gibi görünüyor. Kulenin tepesindeki deniz tanrısı Poseydon da, yabancı misafirleri selâmlıyor gibi elindeki üç dişli zıpkını sallıyor.

İskenderiye'ye dünyanın dört bucağından onlarca gemi yanaşıyor.

Liman dar geliyor artık. Üç kat kürekli, hafif savaş gemileriyle yanyana hantal, binlerce ton hububat taşıyan gemiler de demir atmışlardı. Fakat bu büyük gemiler bile, çok katlı hükümdar gemilerine kıyasla ufacak görünürler.

Otuz sıra kürekli, dört dümenli, direk gibi uzun kürekli, bu süslü, yüzen sarayları, deniz ötesi ülkelerden misafirler hayretle seyrediyorlar.

Bazı gemiler limana giriyor, bazıları da çıkıyor.

Çıkan gemilerin daha ağır oldukları hemen belli. Bunların tekneleri, suya daha derin batmış olup daha ağır dönüyorlar. Anlaşıyor ki, yükleri ağır...

Nihayet misafirler kıyıda. Gürültülü ve rengârenk kalabalığa karışırlar. Bunları, kendileri gibi misafirler arasından seçebilmek kolay değil. Burada hangi dil konuşuluyor? Hangi dil konuşulmuyor ki?! Burada Yunanlılara da rastlanabilir, Musevilere de, Fenikeliye de, Romalıya da, İranlıya da. Sözgelimi şu, altın ve fildişi ülkesinden siyah bir Nubiyalı, bu da, mis kokuları diyarı Arabistan'dan ak sakallı bir şeyh.

İskenderiye'nin kendi dili de var. Bu dilde, çeşitli dillerin yani Yunancanın, Mısır dilinin, İbranicenin sözleri, kalabalıktaki insanlar gibi birbirine karışmıştır.

İnsan burada, dünyanın nasıl genişlemiş olduğunu gözleriyle görür.

Deniz yolları İskenderiye'yi, Meotiya gölünün (Azak denizi) kıyısındaki Pantikapeya ile, Bizans'la, Atina'yla, Sirakuza ve Kartaca'yla ve geleceğin Marsilya'sı olarak Masilya ile bağlamıştır.

Doğudan buraya ıtriyat, baharat, fildişi, deve kuşu tüyü, Hind çeliği ve filler getiriliyor. Nil batıyla doğuyu birbirine bağlamıştır. Gemilerin işleyebildiği geniş bir kanal, kızıl denizi Nil'le bağlıyor, Nil'den de gemiler İskenderiye'ye Akdeniz'e çıkıyorlar.

İskenderiye'den, üzerinde Mısır kralları Ptolomeusların başları bulunan altın paralar, Yunan vazoları, renkli cam kaplar, süs eşyaları Çin'e gidiyor, oradan da, deniz ve kara yoluyla, ipekli kumaşlar geliyordu.

İnsanlar Çin’de de çalışıyorlardı: doğayla savaşıyor, sulama kanalları açıyor, toprağı işliyor, şehirler, köprüler kuruyor, taş yollar döşüyorlardı.

İskender büyük devletini kurduktan yüz yıl sonra, Çin’de Sin prensliğinin hükümdarı, bütün öbür prensleri kendisine tâbi kılarak Sin Şi Huandi, yani ilk imparator Sin adını almıştı.

Bunun için Çin’e, sonraları «Sin’in ülkesi», yani Sinlerin ülkesi dendi.

İmparatorun başkenti Siyanyan’ı, yedi yüz bin köylü ve köle kurmuştu. Bunlar, ırmağın kıyılarında, ladin, defne ve mercan ağaçlarından saraylar yapmışlardı. İrmağın üzerinde kapalı bir köprü kurmuşlardı. Sarayları kapalı galerilerle birleştirmişlerdi. En şiddetli yağmurda imparator ve maiyeti, saraydan saraya geçebiliyor, sırmalı elbiselerine bir damla bile yağmur düşmüyordu.

İmparatorun yaşadığı bu başkenti kurmak için çok emek harcanmıştı. Ama mezarını yapmak daha güç olmuştu. Kutsak Lişan dağı, imparatorun mezarı haline getirildi. Ovadan akan ırmak kurutularak yatağı, yeraltından mezara giden uzun bir yola çevrildi.

Ustalar saraya benzeyen bu anıtkabri, evren’i örnek tutarak yaptılar.

Tabanına bronz döşeyip üstüne dağlar ve ovalar yığdılar. Tavanı gök kubbesi biçiminde yaptılar. Irmakların yataklarına döktükleri cıvayı, ustaca yapılmış tesislerle ırmak gibi akıttılar. Pırıl pırıl parlayan cıva ırmaklarının kıyılarına oyuncak yaptılar.

Böyle bir saray yapmak, büyük bilgi isterdi.

Çin, bilginleriyle övündüğü kadar, ustalarıyla da övünürdü.

Başastronom, başmühendis ve başkâtip, imparatorluğun en çok sayılan insanlarıydı.

Başastronomun asıl görevi, güneş ve ay tutulmalarını hesaplayıp bildirmektir. Hata ederse idam edilirdi. Çünkü böyle bir hata yüzünden, imparatorun ve bütün imparatorluğun, göğün gazabına uğrayabileceği sanılırdı.

Çok eski zamanlardan beri, her güneş yada ay tutulması, büyük bir olay olarak bambu levhacıklarından yapılmış bir tarih kitabına yazılırdı.

Yunanistan'da Anaksagoras, Demokrit, Sokrat gibi filozoflar yazarken, Çin'in de kendi filozofları vardı.

Filozof Mo - Çzi, insanların nasıl düşündüklerini ve doğru düşüncülerin yanlış düşüncülerden neyle ayırt edildiği üstüne bir bilim eseri yazmıştı. Mo - Çzi, maddeyi ve enerjiyi tarif ederek, enerjinin, hareket halinde madde olduğunu yazmıştı.

Mo - Çzi, sefahat içinde yaşayan soyluları açığa vurarak insanları, haksızlık ve zulümle savaşa çağırır. Savaşların halklara ne büyük felâketler getirdiğini görür ve insanlığın, ancak bütün halkların birleşmesiyle kurulabileceğini söyler.

Mo - Çzi, aynı zamanda büyük bir mühendisti. Kalleri mancınıklardan ve başka muhasara makinelerinden savunma usullerini bulan Mo - Çzi'dir.

Onun hakkında: «Gerekirse, devlet için derisini yüzdürüp verir» derlerdi.

Çin'de başka büyük filozoflar da vardı.

Lao - Çzi, dünyada her şeyin harekette olduğunu ve değiştiğini öğretir. Her şey, tek şeyden çıkar ve tek şeye döner. Geçici nimetler üzerinde titremekten ne çıkar? Bilge kişi, dünyada boş şeylere aldırmayandır.

Le - Çzi adında başka bir filozof da, eserinde egemenliğin olmadığı zulümsüz, hayalî bir ülke tasvir eder.

İskenderiyeli tüccarların, gezileri sırasında ilk kez işittikleri dünya işte böyleydi.

Öte yandan, uzak batı hakkındaki ilk haberler de Çin'e ulaşmıştı.

Yunanlıların dünyanın doğu kıyısı saydıkları yer, Çinliler için, onun batı kıyısı olmuştu.

Dağlarla çöllerin ayırdığı iki dünya, ilk kez olarak karşılaşmış ve birbirini tanımışlardı.

Dünya, batıya doğru da genişlemişti.

Eskiden insanlar, okyanusu, dünyanın kıyısı, ucu sayarlardı. Gün geldi ki, burayı aştılar, Herakles sütunlarını geride bırakarak kuzeye yöneldiler.

Marsilyalı denizci Pifey, Britanya'yı keşfetmişti. Antik dünyanın bu Kristof Kolomb'u, yurduna döndüğünde, Britanya'dan ötede, altı günde gidilebilen Tule adında bir ada bulunduğunu anlatmıştı.

Artık dünyanın ucu, Herakles sütun'ları değil, Tule adası sayılmaya başlamıştı.

İskenderiye atelyelerinde demirciler, Kıbrıs bakırlarıyla, Britanya kalayını eritip karıştırıyorlardı. İskenderiye pazarlarında kadınlar, Elba kıyılarından getirtilen ve «ırmak tanrıçalarının gözyaşları» denilen kehlibarlardan satın alıyorlardı.

İskenderiye limanından, bir sıra yol, atelyelerin, dükkânların yanından geçerek şehre giderdi.

Bu şehir eski şehirlere benzemezdi. Gelişigüzel değil, bir plana göre kurulmuştu. Her biri ellişer adım genişlikte iki ana cadde, dik bir açı halinde kesişirdi. Öbür sokaklar da o kadar genişti ki, arabalar ve atlılar, birbirine engel olmadan rahat rahat gidip gelirlerdi.

Bu sokaklara, çömlekçiler yada camcılar sokağı değil, yeni adlar, yani harflerin adları verilmişti; Alfa, Beta, Gama sokağı gibi...

Şehrin hemen hemen üçte birinde saraylar ve tapınaklar vardı. Tapınakların duvarları, eskiden olduğu gibi hiyerogliflerle süslüydü. En büyük tapınak olan Se-

rapeyon, artık eski tanrıların değil, çeşitli halklardan insanların yaşadığı İskenderiye'nin koruyucusu, tanrı Separis'in tapınağıydı.

İskenderiyeliler, hükümdar Ptolomeus'un bir düş gördüğünü anlatırlar: Hükümdara düşünde boylu boslu, çok güzel bir delikanlı görünür ve «emret de, Pontus kıyılarına, yaşadığım ülkeye, beni almak için bir gemi göndersinler» der.

Ertesi sabah Ptolomeus, hâkinlere düşünü anlatır, ama bunlar ülke hakkında bir şey bilmezler.

Ptolomeus, gördüğü düşü unuttur, ama delikanlı yine görünür ve isteğini tekrarlar. Ptolomeus, düşü yorması için Delf kâhinine elçi gönderir. Delf kâhini, delikanlının Sinoplu güzel bir tanrı olduğunu anlatır. Sinop'a hemen bir gemi gönderilir, Sinop hükümdarı, tanrının heykelini yabancılara vermek istemez. O zaman kocaman heykel, tapınaktan çıkıp gemiye biner ve görülmedik bir hızla üç günde İskenderiye'ye varır.

Böylece, çeşitli halklardan insanların yaşadığı İskenderiye'nin tanrısı bile, uzak bir ülkeden gelen bir misafir olur.

Bu Mısır şehrinde her şey yabancıdır. Mısır'da, bir Mısırlı değil, Büyük İskenderin komutanlarından birinin torunu olan Ptolomeus adlı bir Yunan hüküm sürüyordur. Doğma büyüme İskenderiyeliler arasında da Yunanlılar Mısırlılardan çoktur. Önceleri bir Mısırlı, bir Yunanlıyla aynı sofraya oturmaya asla razı olmazdı. Sonralarıysa İskenderiye'de Yunanlılar yarı yarıya Mısırlılar da Yunanlılardan birçok şey almışlardı.

Hükümdar Ptolomeus, kendine firavun derdi. Bir Yunan adı olan adına, Mısır dilinde «Ra»nın gözdesi, Ammon'un sevgilisi» anlamına gelen «Sotep-ni-Ra-Miammon» adını eklemişti. Yunanlılar Osiris'e kurban geti-

rirler, Mısırlılar da kendi tanrılarından Ptaya Hefestos, Tot adlı tanrılarına da Hermes derlerdi.

Böylece, bir zamanlar yalnız denizle değil, düşmanlık duvarlarıyla da ayrılmış olan halkların adları, inançları, dil ve töreleri, bu yeni şehirde birbirine karışmıştı.

İskenderiye dünyanın merkezi olmuştu.

Yabanî hayvanlar ve yabancı topraklar hakkında denizcilerin anlattıkları hikâyelerden bilgi edindiğimiz günler, daha pek o kadar geride değildi.

O günlerdeyse herkes, hükümdar sarayındaki hayvanat bahçesine gidip tropikal Afrika'dan getirilmiş gerçek filleri, zürafa ve kocaman yılanları gözleriyle görebilirdi.

Burada bir nebatat bahçesi de vardı ki, belki dünyanın ilk nebatat bahçesiydi. İskenderiye'deki Pan korusunda yetişen ağaçları, orman tanrısı Pan, yurdu Yunanistan'da hiç görmemişti.

İskenderiye kitaplığının raflarında yüzbinlerce papi-rüs rulosu korunmuştu. Yalnız «Bütün Bilgi Alanlarında Ünlü Eserlerin Katoloğu» denen bir kataloğ, yüz yirmi ciltti. Kitaplığın başında ünlü bilgin Eratosten bulunuyordu.

Platon'un Akademi'de çok öğrencisi vardı. Aristoteles, lisede daha çok öğrenci toplamıştı. Ne akademi, ne de lise, İskenderiye muzeumuyla, yani bugünkü anlamda üniversitesiyle kıyaslanamazdı.

Eskiden insanlar, yalnız tanrılara ibadet ocakları olan tapınaklar kurarlardı. İskenderiye'deyse muazzam bir bilim ocağı kurulmuştu.

Burada, hükümdarın çağrısıyla birçok şehirlerden İskenderiye'ye gelmiş olan bilim adamları yaşardı. Bunlar bilimden başka hiç bir şeyle uğraşmazlardı. Çalışmaları, gezi ve deney yapmak için gereken her şeyi hükümdar hazinesinden alırlardı.

Bilim adamları, her gün öğle yemeğini bir arada yer, sonra da bilim konuşmaları başlardı.

Mısır hükümdarları güçlü birer devlet adamlarıydı. Bilginin kuvvet olduğunu bilirlerdi. Matematikle mekânın kale inşasında, savaş araçları ve gemi yapımında; astronominin denizcilikte, hekimliğin insanları tedavi de gerekli olduğunu iyi bilirlerdi.

Ptolomeus hanedanından hükümdarlar, bilim adamlarından, şairlerden, filozoflardan armağan esirgemezlerdi. Çünkü bilim adamları, onların savaş güçlerini artırır, servetlerini çoğaltır; şairler onları över; filozoflar, hükümdarlara iktidarı tanrıların verdiğini ispata çalışırlardı.

Önceleri, felsefeyle doğa bilimi bir bütündü. İlk Yunan filozofları, aynı zamanda doğayı inceleyen birer araştırmacıydı.

İskenderiye'de bilimle felsefenin yolları artık ayrılmıştı.

Filozoflar hâlâ felsefeyi «bilimlerin üstünde bir bilim» sayarlardı. Ama buna hakları yoktu. Bunlar, hayatı ayrılarak gerçeği, sonuna kadar kavramaya çalışırlardı. Dünyayı kavramanın, ayrı ayrı insanların değil, sayısız kuşakların işi olduğunu anlamazlardı. Bilimi, kendi şemalarına sıkıştırmaya çabalarlardı. Bu, bilimin ilerlemesini engellerdi.

Astronomi, mekanik ve öbür doğa bilimleri gelişirken, felsefe İskenderiye'de gittikçe geriliyordu.

Buradaki filozofların çoğu Platoncuydu. Platon sağ olsaydı, memnun olurdu. Çünkü Ptolomeuslar onu, Atinalılardan daha iyi takdir etmişlerdi.

Demokritçilereyse İskenderiye'de şüpheyle bakılırdı. Demokrit'in İskenderiye kitaplığındaki kitapları tozlar içindeydi, kimse bunları okumazdı.

Bazı fizikçi, yada matematikçiler, bir teoremi çözmek yada bir doğa olayını izah etmek için Demokrit'i hatırlarlardı. Bu gizlice olurdu. Çünkü iktidardakiler ve muzeumun yüksek koruyucuları, tanrısız ve eşitlikten yana olan Demokrit'ten hoşlanmazlardı.

Muzeum, kurucularının tasarısına göre, dev ölçülerinde büyütülmüş bir Platon akademisiydi. Fakat ne Platon'un akademisine, ne de Aristoteles'in lisesine benzerdi.

Lisede bilim adamları okur, gözetlemelerde bulunurlar, teoriyi pratiğe indirmezlerdi.

Muzeumdaysa insanlar, yalnız kafayla değil, elle de çalışırlardı. Ölçer, tartar, bir şeyler kaynatır, karıştırır, eritirlerdi.

Burada yalnız kitap tomarları değil, çeşitli âletler de vardı. Astronomlar, göğe sadece bakmazlar, bu âletlerle astronomik ölçmelerde bulunurlardı.

Yuvarlak mermer bir sütun üzerinde, iki bronz halkadan «armilla» denen bir âlet dururdu.

Ötede «kvadrant» denen bir mermer duvar vardı ki, bundan dairenin dörtte biri kesilip çıkarılmıştı. Başka bir yerde de «armilla küresi» dururdu. Bundaki dört bronz halka, dönerek yıldızların hareketini taklit ederdi. Bir de «yıldız yakalayıcısı» denen «usturlap» vardı. Gökteki yıldızlar bununla «yakalanır» ve yerleri tespit edilirdi.

Muzeumda bilimsel araştırma yapanlar, çok eski zamanlarda yasak sayılan şeylerle uğraşmaya da cesaret ederlerdi.

Kütüphanede bilim adamları, İlyada'yla Odiseya'da, aslına uymayan mısralar olduğu düşüncesiyle, bizzat Homeros'u da düzeltirlerdi. Bazıları, Homeros'un yaşamış olup olmadığından bile şüphe ederlerdi.

Anatomi salonunda, Herofil adlı hekim, kutsallığa saygısızlıkla suçlanmaktan korkmaksızın insan cesetlerini teşrih ederdi. Böylece, düşünce organının, eskiden sanıldığı gibi kalp olmayıp, beyin olduğunu, damarların havayla değil, kanla dolu bulunduklarını açıklamıştı.

Daha Ampedokles zamanında Krotonlu hekim Alkmeon, hayvanın hareketlerini beynin yönelttiğini seziyordu. Fakat Alkmeon, yalnız hayvanları teşrih ederdi. Herofil'se, eski yasakları çiğneyerek insan vücudunun da otopsisini yapmıştı. Mısır'da bu cesareti göstermek, Yunanistan'a kıyasla daha kolaydı. Çünkü Mısırlılar öteden beri ölüleri mumyalamakla uğraşırlardı.

Laboratuvarsa, iğri birtakım boruların birleştirdiği acayip bakır kazan ve kürelerle donatılmıştı.

İskenderiye muzeumu, tecrübeye dayanan bir bilim kalesiydi. Filozoflar üç yüz yıl boyunca doğa üstüne kafa yormamış olsalardı bilim olmazdı.

Binyıllar boyunca çömlekciler, camcılar, demirciler ve bakırcılar atelyelerinde, tezgâhlarında çalışmamış olsalardı, yine bilim olmazdı.

kafa ile el

El, binyıllar boyunca kafaya hocalık etmişti. Eller, gittikçe daha ustalaşmış, kafa gittikçe daha akıllanmıştı. Ustalık, akli geliştirmişti. Kafa akıllandıkça da, ellerin yaptığı işe daha çok karışmaya başlamıştı.

Eller büyük bir taş bloku kaldıramazdı. Oysa, tapınak yada piramit yapmak için blokları kaldırmak gerekirdi.

İşte kafa ellere, blokun altına bir manivela sokmayı emretmişti.

Manivelâ bloku, yerinden ancak oynatabilirdi. Ya yukarı nasıl kaldırmalıydı?

Kafa işe yine karışarak eğik düzeyi bulmuştu. Yuvarlamak, sürüklemekten daha kolay olduğu için, taş blokun altına yuvarlak ağaç kütükleri sokulmasını tavsiye etmişti.

Ağır yükleri kaldırmak için eğik düzey yapmak çok emek isteyen işti.

Kafa, meseleye daha kolay bir çözüm yolu buldu. Makara yapmayı düşündü. Ekseni etrafında dönen ve çevresi bir ipin oturabileceği şekilde oyuk olan makaraya ip geçirilince yükler daha kolay kaldırılabilirdi. Kendi kendine hareket eden ikinci bir makaraya da ağırlık asıldığında, iki el, önceleri dört elin güç kaldırabildiği yükü kaldırabiliyordu.

Bu da az gelmiş ve elle yük arasına üç, dört, hattâ beş makara yerleştirilmişti.

Makaraların sayısı arttıkça insanın gücü de artıyordu. Artık ancak bir devin kaldırabileceği yükü bile kolayca kaldırabiliyordu.

Kafa ellere yardım ediyordu. Ama eller kafayı rahat bırakmıyor, yeni yeni işler istiyorlardı kendisinden.

Tarlaları sulamak için ırmaktan suyu elle çıkarmak zordu. Ve kafa ırmaktan suyu, uzun bir kaldıraçla çıkaran çıkırığı yapmayı düşündü.

Suya gittikçe daha çok ihtiyaç duyuluyordu.

Derken bocurgat belirdi. Bu, manivelayla döndürülen ve döndürüldükçe, su dolu kovanın bulunduğu urganı kendi üzerine saran bir dolaptı.

Bocurgatlı kuyu, çıkırlıklı kuyu! Bunlar mükemmel birer buluştu. Bunlar binlerce yıl yaşayarak, ellere yardım edecekti.

Suya ihtiyaç daha da artıyordu. İşler gittikçe yığılıyordu. İhtiyaç, insanlara akıl öğretiyordu.

Kafa, hiç elsiz de olamaz mı diye düşünmeye başlanmıştı. İnsan için, öteden beri yük taşımaya alışmış

olan dört ayaklı yardımcılar aklına geldi. Bocurgatın manivelası uzatılarak, dolaba at koşuldu. Beygir dönerek yürür ve bir dişliyi, dişli de, ucunda bir kova bulunan ipi saran mili çeviriyordu.

Beygir bacaklarının yapabileceği işten kurtulmuş olan insan elinin daha ince işlerle uğraşması, yani miler, tekerlek dişlileri yapması gerekmişti.

Kafa gittikçe daha zor problemleri çözüyor, eliere ise gittikçe daha ince ve zor işler düşüyordu.

İrmaktan suyu beygirle çıkartan insan, atsız da olmaz mı diye düşünmeye başlamıştı. Suyu, ırmak kendisi çıkarıp tarlalara akıtamaz mıydı?

Ellere yeni güç bir görev verilmişti: öyle bir çark yapıp ırmağa indirmeliydi ki, ırmak suyu kendisi çıkarılsın.

İrmak akarken çarkın kanatlarına rastlayıp bunları itiyor. Çark dönüyor, altındaki kovalara su doluyor, kovalar dönerek yukarı çıkınca da, su bir oluğa dökülüyordu. İnsana gereken de buydu zaten.

Böylece, ırmak tarlaları kendiliğinden suluyor ve tarlalarda tahıl yetişiyordu. Güzün ürünü toplama zamanı gelince harman yapılıyor, yani başaklar dövülerek taneler ayrılıyordu. Bunları öğütmek gerekiyordu.

Önceleri tahıl, küçük değirmenlerde elle öğütülürdü. Bir köylü ailesini doyurmak için böyle bir değirmen yeterdi.

Büyük ordular ve İskenderiye gibi büyük şehirleri beslemek için fırınlara birden çok un gerekince, büyük değirmenlere ve ağır değirmen taşlarına ihtiyaç duyuldu.

Böyle bir değirmen taşı, elle yerinden oynatılamazdı.

Ve kafa yeniden düşünmeye başladı.

İnsanlar yeniden, o zamana kadar birçok işlerde denenmiş olan manivelaya baş vurdular. Uzun bir mani-

velayı, iki değil, dört, altı, hattâ sekiz el birden çevirebilirdi.

Köleler, göğüslerini manivelaya dayayarak, daire şeklinde döne döne ağır değirmen taşlarını çeviriyorlardı.

Değirmen taşları gittikçe büyüyordu. Artık bunları sekiz el bile çeviremiyordu. İnsanlar bu kez de, elsiz olmaz mı diye düşünmeye başladılar.

Yine at akla geldi. Manivelaya at koşuldu. At, uslu uslu dönerek unu öğütüyor, insan ellerineyse atı yalnız kamçılarla kalıyordu.

Değirmen taşları daha da büyüyordu. Artık üç at bile bunları döndüremez olmuştu. İnsan attan da güçlü bir yardımcı bulmuş değil miydi? Irmağı kendisine hizmet ettirmemiş miydi?

İnsan su dolabının kovalarını çıkarıp yalnız kanatları bıraktı. Irmak, çarkı itiyor, çark bir mili, mil de bir dişliyi çeviriyordu. Bu dişlinin çevirdiği başka bir dişli de, üzerine değirmen taşının oturmuş olduğu mili döndürüyordu.

Mesele tıpkı bir Rus masalında olduğu gibi cereyan ediyordu: yani torunun büyükanneye, büyükanne'nin dedeye yardım edip bir turpu çıkardıkları gibi ağır yuvarlak değirmen taşları da dönmeye başlıyorlardı.

İlk su değirmenlerinin işlemeye başlaması, insanlar için ne büyük bir bayram olmuştu!

Su, köpüre köpüre çarka çarpıyor, un tozundan değirmen taşının üzerinde beyaz bulutlar yükseliyordu. Dişlerin gıcirtısı, suyun neşeli seslerine karışıyordu.

Bunu işiten kadınlar sevinç içindeydiler. Bu neşeli sesler onlara, el değirmenlerinin kederli gıcirtısından hoş geliyordu.

Ozanlar, su dolabına şiiirler düzüyorlardı:

«Elleriniz dinlensin kadınlar! Rahat uyuyun. Var-
sın horoz, tan yeri ağarıyor, diye bildirerek sizi istediği
kadar uyandırmaya çalışsın. İşinizi artık su görecektir.»

İnsanlar, kendi ağır işlerinin değirmenin yaptığına
seviniyorlardı. Ama, ne sihirli bir şey yarattıklarının far-
kında oldukları şüpheliydi. Su değirmeninin, yüzlerce
makineye model olabileceğini, bunların yalnız un öğüt-
memekle kalmayıp, demir döveceklerini, maden çıkara-
caklarını, bez dokuyacaklarını nasıl tahmin edebilirler-
di? Bu makineler, daha sonraları insanın işini görecektir,
onu giydirip doyuracak, havada ve yerde taşıyacaklardı.

Bununla beraber, eski çağda, geleceğin makinesini
hayalinde kurmuş olan bir adam vardı.

Bu Aristoteles'ti.

Aristoteles şunları yazar: «Eğer her iş âleti, Dedal'-
in yaptığı kendi kendilerine hareket eden âletler gibi,
bir emir üzerine, yada kendi arzusuyla kendi işini yapa-
bilse, sözgelimi, dokuma tezgâhının mekikleri kendi ken-
dine dokuyabilseler, o zaman ustaya çırak, efendiye kö-
le gerekmezdi.»

İnsanlar çok eski zamandan beri, büyümlü şeyler ha-
yal ediyorlardı. Halklar, büyümlü şeyler hakkında masal-
lar yaratmıştı.

Rusyada, sihirli sofra örtüsü, kendiliğinden kesen
balta, uçan halı hakkında masallar var. Yunanistan'-
daysa, kendini efsanevi Dedal ustanın soyundan sayma-
yan tek bir demirci yoktu.

Yunanlılar baltayı, bıçkıyı, gemi direğini, yelkeni
ilk bulanın Dedal olduğunu söylerlerdi. Girit adasındaki
lâbirenti de o yapmıştı. Dedal, balmumuyla kartal tüy-
lerinden kanat yapmış ve oğlu İkarus'la birlikte uçmuş-
tu. Fakat İkarus, çok yükseklere çıkmış, güneş balmu-
munu eritmiş, kanatlar dağılmış, İkarus da denize düş-
müştü.

Dedal, kendi kendine hareket eden birçok olağan-üstü şeyler daha yapmıştı.

İnsanlar yalnız masal anlatmakla kalmıyor, büyüü şeyler yaratmaya da çalışıyorlardı.

İnsanlara, tarlaları sulamak, yük kaldırmak, kaleleri kuşatmak için, ağaçtan, taştan, demirden, uysal yarıdımıcılar lâzımdı.

Dedal gibiler çoğalıyordu.

Kendilerini, efsanevî ustanın torunları sayanlar, artık yalnız demirciler, marangozlar, heykeltraşlar değildi.

Sirakuza'da, İskenderiye'de, ellerinden her iş gelen ustalar vardı.

Bir yapıya ağır taş blokları kaldırmak gerekirse, makaraları bileşik bir mekanizma halinde birleştirebilen «palanga ustası»nı çağırırlardı.

Su değirmenlerini, büyük derinliklerden su çekme tesislerini «makine ustaları», demir ve taş gülleleri uzağa atan mancınıkları da «mancınık ustaları» yaparlardı.

«Harika ustaları» da vardı.

İskenderiye tapınaklarında kapılar otomatik olarak açılırdı. Bir bronz kâhin heykeli, tören kürsüsünde ateşi yakar ve tanrılara şarap sunardı. Bayram günlerinde, medenî bir ses, duacıları tapınağa çağırırdı.

Bunlar hep «harika ustaları»nın işiydi.

Mekanikle yalnız ustalar uğraşmazlardı.

Daha Platon Güney İtalya'dayken, Tarentli bir Pitarorcu olan arkadaşı Arşit, makaraların özelliklerini incelemişti. Aristoteles mi, öğrencilerinden biri mi, mekanığe dair bir kitap yazmıştı. Bu kitapta, manivela, palanga, terazi ve dişliler söz konusuydu.

Yine aynı kitapta, bir dişli döndürülünce, ikinci ve üçüncü dişlilerin de dönebileceği söyleniyordu.

Sirakuza'da, bir matematikçi ve mühendis olan Arşimet, yalnız yapı işlerinde ve savaşta kullanılan araçlar yapmakla kalmamış, mekanikteki yasaları da açınla-mıştı.

Ünlü İskenderiyeli mekanikçi Heron, otomatlar yap-mış ve «hava, ateş, su ve toprak sayesinde, hayatta bize faydalı olan çeşitli, şaşılabacak makineler yapımına dair» kitaplar yazmıştı.

Kitaplarından birine Heron şöyle başlar: «Filozof-lar ve mekanikçiler, hava ve su sanatıyla uğraşılmasına yüksek bir değer verirlerdi. Mekanikçiler bu işi, suyun gücü ve kudreti için, filozoflar da, bu sanatların bizzat özü için takdir ederlerdi.»

Böylece, mekanikçilerin emeği bilimi, bilim de ça-lışmaları ilerletiyordu.

Eski zamanlarda Babil'le Mısır'da, bilimin doğma-sına insan emeği ve tecrübesi sebep olmuştu.

Bilim Yunanistan'da gelişti. Demokrit ve Aristote-leş, bilimi o zamana kadar görülmemiş bir seviyeye yük-selttiler.

Yüzyıllar sonra bilim, eski yurduna, Mısır'a döndü. Mısır'ın İskenderiye şehrinde, tecrübeye dayanan bili-min gelişmesi, Yunanistan'a nispetle daha kolaydı.

Maden ocaklarında, demirhanelerde, yapılarda öz-gür insanların yerini köleler alalı, Atina'da emek hor görölmeye, köle işi sayılmaya başlamıştı.

İskenderiye'deyse iş buna kadar varmamıştı. Orada ateliyelerde, özgür zanaatçılar, oğullarıyla ve ücretli iş-çilerle çalışıyorlardı.

İskenderiye'de kimsenin boş durmadığı söylenirdi. Kimi cam yapar, kimi papirüs hazırlar, kimi de keten bez dokurdu. Herkesin herhangi bir sanaatta tecrübesi vardı. Topallarla körler bile kendilerine bir iş bulur, kuvvetten düşmüş olanlar bile işsiz kalmazdı.

Böyle olunca, bilim adamlarının bile elle çalışmalarında şaşılacak ne vardı.

Muzeum bir bilim ocağıydı. Daha çok bir atelyeye benzerdi. Kaldı ki, tek bir atelye değil, başlı başına bir bilim sitesiydi. Bir yerde fizikçiler, ötede astronomlar, başka bir yerde de mekanikçiler çalışırlardı.

Bilim gelişmişti. Aristoteles'inki gibi bir kafaya bile sığmaz olmuştu. Aristoteles kendi, serpilip gelişen bilim imparatorluğunu, mirasçıları arasında bölmek zorunda kalmıştı. Muzeumdaysa bilimlerin bu bölme işi daha da ileri gitti. Her şey bir kafaya sığmaz, bir çift el de her şeyi beceremezdi. Muzeumda, binlerce öğrenci hocaların yönetimi altında coğrafya, astronomi, tarih, mekanik, matematik, felsefe öğrenirlerdi ve bunlar o zamanki bilimlerin tümüydü. Öklidis burada ders vermiş, Arşimet matematiği burada öğrenmişti.

Hükümdarlar bile okumak için buraya gelirlerdi. Hükümdar Ptolomeus, Öklidis'ten matematik öğrenmek için kolay bir yol göstermesini rica etmiş, Öklidis de: «matematikte hükümdarlar için ayrı bir yol yoktur» demişti.

bilgelerin yolu

Aristoteles öğrencilerini lisenin iki yanı ağaçlı yollarından, bilgiler yolundan uzaklara götürürdü.

İskenderiyeli bilim adamları daha da uzaklara gitmişlerdi.

Bilge kişilerin yolu, kendilerini dağların tepelerine götürmüştü. Bu yol, yeryuvarlağını bir kuşak gibi sarmış, sonra da aya, güneşe ve yıldızlara uzamıştı.

Bir zamanlar insanlar, dağları göklere değer sanırlardı. Olimp dağının bulutlu tepelerinde tanrıların oturduğu, Prometheus'un Kafkas dağlarında bir kayaya çivi-

lendiği söylenirdi. Bu kaya o kadar yüksekti ki, güneş battıktan sonra bile, dört saat daha gökte parlardı.

Dağların yüksekliğini kim ölçebilecekti? Karlı tepelere erişebilecek bir dev bulunacak mıydı?

Böyle bir dev bulundu.

İskenderiyeli bilgin Eratosten, acayip âletlerle açılar ölçüyor, üçgenler çiziyor, papirüs tomarlarını işaretlelerle dolduruyordu.

Eratosten, hiç bir dağa tırmanmadan, bunların yüksekliklerini yerden öğrenmişti.

Aristoteles'in öğrencilerinden Dikearh'ın, daha önce bulmuş olduğu bu usulü Eratosten de biliyordu. Dikearh'ın hesaplarını sonuna kadar ilerleterek, dağların, pek o kadar yüksek olmadığını öğrenmişti. Bunlar, ağaç kabuğu gibi pürütlü olan yeryuvarlağının üzerinde birer tümsecikti.

Ya yeryuvarlağı?

Bunu kim dolaşacak, kim kucaklayacaktı?

En cesur denizciler bile, dünyayı dolaşmayı akıllarından dahi geçiremezdi.

Eratosten, yeryüzünün böyle büyük bir yolculuğa, çıkmadan da ölçülebileceğini bilirdi. Bunun için İskenderiye'den Siyena'ya gitmek yeterdi. Güneş, Siyena üzerinde zenitteyken, İskenderiye üzerinde, zenitten dairenin ellide biri kadar uzaktır. Siyena'yla İskenderiye arasındaki mesafe beş bin stadyondur. Dairenin ellide biri beş bin stadyon olduğuna göre, demek bütün daire iki yüz elli bin stadyonu.

Böylece insan, gözle görmediği şeyleri bile ölçmenin yollarını bulmuştu. Yeryuvarlağının büyüklüğünü öğrenmek için güneşe bakmıştı.

İki yüz elli bin stadyon! İskenderiyeli coğrafyacılar, bu dairenin ancak Herakles sütunlarından İtalya'ya, İtalya'dan Yunanistan'a, Yunanistan'dan da Ganj ırma-

ğının ağzına kadar uzayan dörtte birinin yerleşik olduğunu söylerlerdi.

Ya «Öykümenin», yani yerleşik yerin ötesinde ne vardı?

Bazıları ta Hindistan'a kadar, yalnız deniz olduğunu düşünürdü. Bazıları Okyanusta, gökyüzünün daima masmavi ve insanların hâlâ Altın Çağ'da yaşadığı Mutlu adalar olduğuna inanırlardı..

Yol, dünyadan, deniz ve dağlardan dosdoğru gökyüzüne, aya ve güneşe gidiyordu.

Kim bu yoldan yürüyüp aya kadar kaç adım olduğunu ve güneşin ne kadar büyük olduğunu söyleyebilecek?

Bilim adamları, gözlemevlerinden ayrılmaksızın yine yola çıkmışlardı. Bu dünya sakinlerinde, göğü ölçmek için âletler vardı.

İşte gözlemevlerinde, âletlerden birinin önünde, hareketsiz bir astronom duruyor. Eli yavaşça bronz halkayı çeviriyor, gözleri dereceleri sayıyor.

Bu, Sisamlı Aristark'tır. Aristark, bilim alanında Aristoteles'in torununun torunudur. Aralarında yüz yıl vardır. Aristoteles, Teofrast'ın öğretmeni idi. Teofrast Straton, Straton da Aristark'a hocalık etmişti. Bilim tartışmaları meydana geliyordu. Öğrenci sık sık hocasına karşı duruyordu.

Aristoteles Platon'la tartışmıştı.

Straton, Aristoteles'in görüşlerini reddedip Demokrit'in öğretisini kabul etmişti.

Straton'un öğrencisi Aristark'sa daha ateşli bir Demokritçi idi. Demokrit gibi o da, dünyaların sayısız olduğuna inanır ve dünyamızın evrene kıyasla bir nokta kadar küçük olduğunu söylerdi.

Aristark, gece gündüz gökyüzünde dolaşır, yıldızlardan sayılara geçer, sayılardan da yine yıldızlara döner-

di. Aya ve güneşe kadar yolu ölçmüş ve güneşin bizden, aydan kaç misli daha uzak olduğunu öğrenmişti. Aristark, güneşi dolaşmış, sonra onu da ölçmek için aya yönelmişti.

Aristark'ın hesapları, henüz tam doğru değildi. Aya olan mesafeyi, hemen hemen doğru olarak tespit etmiş, fakat güneş kendisine, olduğundan daha yakın görünmüştü. Hesaplarına göre, ay çok daha büyük, güneşe çokdaha küçüktü. Ama o zamanki yarım yamalak ölçü âletleriyle hesaplarda tam isabet olabilir miydi?

Daha insan, ilk defa göğü ölçmeyi deniyordu.

Aristark, enine boyuna ölçtüğü gök evini, artık bir misafir gibi değil, o evin sahibiymiş gibi gözden geçiriyordu. Hattâ planını bile çizmişti bu evin. Ve evrenin merkezinde dünyanın değil, güneşin bulunduğunu git-tikçe daha açık bir şekilde anlıyordu. Pervanelerin lâmba etrafında döndükleri gibi, gezegenler de güneşin etrafında dönüyorlardı. Ve dünya, bu gezegenlerden ancak biriydi.

Bu, evrenin krokisini birden basitleştirmişti. Gezegenlerin karışık hareketlerini izah etmek için uydurulmuş olan birçok gök kubbesine artık lüzum kalmamıştı.

Aristark, kendi öğretisini insanların kolay kolay kabul edemeyeceklerini ve aradan yıllar geçeceğini biliyordu. Çünkü insanlar, dünyanın evrenin ortasında bulunduğu fikrine alışmışlardı. Dünyanın, güneş sistemindeki gezegenlerden biri olduğunu nasıl kabul edebilirlerdi.

Böylece dünya, bir sporcunun attığı gülle gibi, evrenin merkezinden çıkıverip yerine güneş geçmişti.

Fakat astronomlar, bu gerçeğin lâfını bile işitmek istemiyorlardı. Böyle olsaydı, diyorlardı, bir gemide giderken ağaçlar ve dağlar uzaklaştıkları gibi yıldızlar da dünyadan uzaklaşırlardı.

Aristark şöyle itiraz ediyordu: yıldızlar o kadar uzaklardalar ki, onların yer değiştirmelerini farkedemeyiz. Sözelimi, yalnız birkaç adım gerilediğimiz zaman, uzaktaki dağlar bizden uzaklaşıyor gibi görünüyor mu?

Aristark'ın delilleri kimseyi kandıramıyordu. Antik, dünyanın bu Kopernik'i, dünyaya çok erken gelmişti. Anaksagoras'ı, Sokrat'ı, Demokrit'i, Aristoteles'i suçladıkları gibi Aristark'ı da suçladılar.

Aradan yıllar, yüzyıllar geçti. Aristark'ın öğretisiyse insanlara şimdi bile çok yeni ve cesurca görünür.

Yine İskenderiye'de milâttan sonra ikinci yüzyılda Klaudius Ptolomeus adlı bir bilgin, yer ve gök hakkınca on üç ciltlik büyük bir eser yazmış ve buna, Tuna ve Ren ırmaklarından Hindistan ve Çin'e kadar uzayan dünyanın bir haritasını da eklemiştir.

Ayrıca yıldızların da bir listesini yapıp ayrı ayrı her birinin yerini göstermiştir.

Ptolomeus, evrenin krokisini yeniden çizmiş ve bir hayli düşünmüştü: iyi ama dünyayı ne yapmalı, nereye yerleştirmeliydi?

Aristark öleli yüzyıllar geçtiği halde Ptolomeus onunla tartışmaya devam ediyordu.

Aristark'ın fikirlerine karşı yeni yeni itirazlar bulunuyordu.

Ptolomeus şöyle diyordu: dünya, yerinde durmayıp hareket etseydi bulutlar geride kalır ve gökyüzünün bir yanında toplanırlardı. Yukarı atılan bir taş, altındaki dünya biraz kaymış olacağına göre, atıldığı yerden biraz öteye düşerdi.

Ptolomeus, yeryüzünde her şeyin kendisiyle birlikte hareket ettiğini ve geri kalamadıkları gibi duramadıklarını da bilmezdi.

Ptolomeus, Aristark'a karşı birçok deliller daha ile-

ri sürerek şu sonuca varır: dünyanın yerinde durduğunu düşünmek daha basittir.

Ne var ki, ölümler itiraz edemeyecekleri için, Aristark da itiraz edemez. Ama yıldızlar Aristark'ı savunur.

Muzeumun gözlemevinde, astronomlar her gece gezegenlerin hareketini gözetler, bunların bir ileri, bir geri gittiklerini görürler. Aristark'ın fikriyle bunu anlamak kolay. Ptolomeus'un düşünmesiyle ise, izahı imkânsız.

Ptolomeus görüşlerinde ısrar eder. Gezegenlerle tartışmaya girer. Tek yeryuvarlağı bulunduğu yerde hareketsiz dursun diye, gezegenlere gökyüzünde karışık şekiller çizdirmek lüzûmunu duyar.

Ayı, dünyanın etrafında değil, mevcut olmayan bir nokta etrafında döndürür. Bu noktayı da, merkezi dünyanınla bir olmayan bir dairede hareket ettirir.

Gezegenler için, daha acayip bir mekanizma uydurur. Ama yeni gözlemleri eski görüşlerin çerçevesine sığdırmak pek o kadar kolay değildir.

Şu soru astronomların hep kafasını kurcaladı: «Yıldızlar gerçekten pek uzaktalar mı?», «Evreni kim ölçebilecek?»

Bu meseleyi çözme işini, İskenderiye bilim ocağında yetişmiş olanlardan Arşimet üzerine aldı.

Arşimet, Sicilya'nın Sirakuza şehrinde yaşardı. Evrenin büyüklüğüne dair yazdığı eseri Sirakuza hükümdarı Gelon'a adamıştı.

Eserin adı «Kum Tanelerinin Sayısına Dair»di.

İnsanlar kum taneciklerini en küçük ölçü sayarlardı. Evrene ne kadar kum taneciği sığabileceğini ölçmeye uğraşmış olan Arşimet şunları yazmıştı:

«Ey Kral Gelon, kum taneciklerinin sayısız olduğunu sanan insanlar vardır. Sirakuza'da, yada Sicilya'daki

kumları değil, üzerinde insanın yaşadığı ve yaşamadığı, bütün kıtaları kastediyorum.»

Arşimet, yalnız dünyayı değil, bütün evrene sığabilecek kum taneciklerinin de hesaplanabilir olduğunu ispat etmişti.

Arşimet hâlâ daha, dünyanın sınırı yıldızlar kubbesi olduğunu düşünürdü. Ve hesaplarına göre, yıldızlar kubbesi on milyar stadyon uzaktaydı. Evreneyse o kadar çok kum taneciği sığabilirdi ki, bunların sayısı altmış üç sıfırlı bir rakamı bulurdu.

Muazzam bir sayıydı bu. Sonsuzluğun yanında ne önemi vardı?

Bir zaman gelecekti, insanlar bakışlarıyla öylesine uzaklara dalabileceklerdi ki, en hızlı yolcunun, yani ışığın bile böyle bir yolu geçmesi için milyonlarca yıl gerekecekti. İnsanlar, galaksimizin ötesinde başka galaksiler bulacak, yine de karşılarında hep sonsuzluk uzanacaktı.

Arşimet'in, ölçülemeyecek kadar büyük bir evreni düşünmesi zordu. O, gökyüzünü daha yer ölçüleriyle ölçüyordu. Böyle olmakla beraber, Arşimet dünyayı yıldızlardan ayıran mesafenin ne kadar büyük olduğunu artık biliyordu.

arşimet yasası

Bir yanda kum taneciği, öte yanda dağ. Bir zamanlar insan, böyle küçük ve dar bir dünyada yaşamıştı. Derken başının üzerindeki gök, on milyar stadyon yükseldi. Kum taneciğinin de başlı başına bir dünya olduğu anlaşıldı.

Arşimet, Demokrit'in gözle görülmez zerrecikler hakkındaki öğretisini bilirdi. Ve zerreciklerin yağlı oldukları yasaları anlayabilmek için, küçük dünyanın kapısını çalmıştı.

Bu kapıları açmak pek de kolay değildi.

Kum taneciği, taşın içine nasıl sokulmalıydı? Orada zerrecikler, birbirine sımsıkı bağlı değiller miydi? Ancak ağır bir çekiç, taşı parçalara ayrılmaya zorlayabilirdi.

Suya girmek daha kolaydı. Suda oynak ve hızlı zerrecikleri, el bile kolayca ayırabilirdi.

Arşimet, su âlemini inceliyordu. Ve bu âlemin, kendine özgü yasaları olduğunu gittikçe daha iyi anlıyordu.

Ağırlıksız cisimlerin olabileceği hârikalar âlemine girmek için, uzaklara gitmeye gerek yoktu, elini su dolu bir kaba batırmak yeterdi.

Bu olağanüstü âlemde her şey, ağırlığından bir şey kaybediyordu. Bazıları, batacak yerde suyun yüzüne çıkıyor, bazıları suyun ortasında kalıyor ve yalnız en ağır cisimler dibe çöküyordu.

Arşimet, dünyadaki bütün cisimlerin, görülmeyen zerreciklerden meydana geldiğini bilmeseydi, bu olayları zor anlardı.

Arşimet, suyun neden, içinde bulunduğu kabın şeklini aldığını anlamaya çalışıyordu. Kalabalığın, insanlardan meydana geldiği gibi, suyun da zerreciklerden oluştuğunu düşünüyordu. Meydanı dolduran bir kalabalık, o meydanın şeklini almıyor muydu? Suyun da, bulunduğu kabın şeklini almasının sebebi aynı değil miydi?

Arşimet suya bir ağaç parçası batırıyor, niçin dalmadığını düşünüyordu. Su, zerreciklerden oluştuğuna göre, diyordu kendi kendine, herhalde üstteki zerreciklerin ağırlığı alta basıyor.

Suya daldırılan bir ağaç parçasının alt zerreciklere basıncı, suyunkinden zayıftır. Çünkü ağaç sudan hafiftir.

Denge bozuluyor. Şimdi aynı derinlikte birbirinden farklı basınçlı zerrecikler toplanıyor.

Fazla basınçlı zerrecikler, az basınçlı zerrelere sıkıştırıyor. Bunlar da ağacı zorlayarak suyun üstüne atıyorlar.

Suya batırılan cismin ağırlığı, çıkardığı suyun, yani cismin hacmi kadar suyun ağırlığına eşit olunca denge kuruluyor.

Böylece Arşimet, cisimlerin yüzme olayı üstünde kafa yorarken, kendi adını taşıyan yasayı buluyor. Ve binlerce yıl sonra bu yasayı öğrenciler bile biliyor.

Arşimet, en zor matematik ve mekanik meselelerini çözüyor ve kendisinden çok daha önce, Demokrit'in bu meselelerden birçoğunu zaten çözmüş olduğunu görüyor.

Arşimet, İskenderiye'de yaşarken Demokrit'in adını işitirdi. Demokrit tanrısızlığıyla ünlüydü. Bilimsel tartışmalarda onun adını anmak, densizlik sayılırdı.

Sirakuza'ya döndükten sonra Arşimet, Demokrit'in kitaplarını okumaya koyulmuş ve onlarda en zor mekanik ve matematik meselelerini çözebilecek anahtarı bulmuştu.

Bu anahtar atomlara, yani bölünmez zerreciklere dair bilgiydi.

Arşimet piramit, koni, küre ve silindir hacimlerinin Demokrit usulüyle kolayca hesapladığını görmüştü. Bunun için cismi, küçükçük yassı dilimlere bölmeliydi. Bilindiği gibi, Demokrit'e göre, cisimler yüzeylerden, yüzeyler çizgilerden, çizgiler de noktalardan oluşurdu.

Arşimet İskenderiye'deki bilim ocağına, eski dostu Eratosten'e bir mektup yazmıştı.

Hükümdarın himayesi Eratosten için değer biçilmez bir şeydi. Tanrısız Demokrit'in düşmanıydı. Eratosten yalnız bir astronom ve filozof değil, aynı zamanda saraylıydı.

Arşimet bunu iyi bildiği halde, bilim için faydalı gördüğünü Eratosten'e söylemeyi kendisine borç saymıştı.

Arşimet şunları yazmıştı: «Ben seni ciddî bir bilgin ve seçkin bir filozof sayıyorum. Bunun için sana teoremlerin ispatında faydalı olan özel bir usulü izah etmek isterim. Bunu ilk kez olarak Demokrit teklif etmiştir. Ben bu usulü yazılı olarak anlatmayı kararlaştırdım. Çünkü bununla matematiğe oldukça önemli bir hizmette bulunacağıma inanmışımdır. Bu usulü inceleyecek olanlardan çoğunun, benim aklıma gelmeyen yeni teoremler bulabilecekleri kanısındayım.»

Arşimet, muzeumdaki öbür bilim adamlarının da bu mektubu okuyacaklarını biliyordu. Bilim için tek başına bile herkese karşı koymaktan korkmazdı.

Arşimet, hep böyle davranmıştı.

«Kum Taneciklerinin Hesaplanması» adlı eserinde de, İskenderiyeli bilginler kurulunca reddedilen öğretiyi hesaplarına temel olarak almıştı.

Bakın o zaman ne yazmıştı:

«Sisamlı Aristark, bir sıra varsayımların bulunduğu bir eser yazmıştı. Dünyanın, zannettiğimizden kat kat büyük olduğu çıkıyor bu varsayımlardan. Çünkü Aristark, yıldızların ve güneşin sabit oldukları, dünyanınsa güneşin etrafında döndüğü kanısındadır.»

Böylece Demokrit'in yolu, antik dünyanın en büyük bilginleri Aristark'la Arşimet'in yürüdüğü ana bilim yolu olmuştur.

Arşimet yalnız bilgin değildi, aynı zamanda mühendisti de.

Onun zamanında mühendislik zanaat sayılırdı.

Platon, dostu Arşit'i, mekanikle uğraştığı için kınamıştı. Arşit, ağaçtan uçan bir güvercin yapmıştı. Platon'a göre bu, filozofa yaraşmaz bir işti.

Mekanik bir zanaattı, varsın bununla zanaatçılar uğraşsındı.

Arşimet, bunda da Platon'a ve taraftarlarına karşı koymuştu.

Mekaniği dakik bir bilim haline getirmek için çok emek vermişti.

İnsanlar mekaniğe şaşıyor, fakat anlamıyorlardı. Kaldıraç yardımıyla, az bir güçle çok yük kaldırmak onlara anlaşılmaz bir mucize, büyü gibi geliyordu. Hattâ kaldıracın doğa yasalarına aykırı olarak işlediğini sanıyorlardı.

Arşimet'se kaldıraç yasalarını bularak, burada da doğaüstü yasaların değil, doğa yasalarının işlediğini gösterdi.

Arşimet, Arşit ve başka birçokları gibi, kendi kendine hareket eden oyuncaklar değil, gerçek makineler ve âletler yapıyordu. Bakırdan bir gök küresi yapmıştı. Bu gök küresini, suyla çalışan bir motör çeviriyordu. Gök küresi harekete gelince, ayın sabahları yerini güneşe nasıl bıraktığı, ay tutulurken dünyanın gölgesinin aya nasıl düştüğü, gezen yıldızların, yani gezegenlerin, gökte nasıl yer değiştirdikleri görülüyordu.

Arşimet İskenderiye'deyken, Mısır'da tarlaları sulamada kullanılan, «Arşimet burgusu»nu mükemmelleştirmişti. Daha sonraları Arşimet burgusu maden ocaklarında kullanılmıştı.

İspanya'da madenciler, sık sık yeraltı ırmaklarına rastlıyorlardı. Irmakların hızlı akıntılarına karşı, suları eğik hendeklere akıtarak savaşırlardı. Arşimet burgusu sayesinde madenciler, bütün suları çıkarıp derinliklerdeki ırmakları boşaltabilmişlerdi.

Arşimet, inşaatçılara yardım etmek için «Mesnetler Kitabı» adlı bir kitap yazmıştı. Bu kitabın yardımıyla, sütunların taşıyabilecekleri yük hesaplanabilirdi.

Her dülgerin gemi yapıp suya indirebildiği zamanlar geçmişe karışmıştı. Arşimet'in yaşadığı Sirakuza'da balkonlu, koridorlu, jimnastik salonlu, bodrumlu ve hattâ değirmenli, yüzer şehirler limana demirlemişlerdi. Geminin bordasında, bir şehrin kale duvarlarındaki gibi kuleler yükseliyordu. Böylesine büyük bir yüzen şehir yapabilmek için, usta olmak yetmiyordu, mühendis olmak gerekirdi.

Söylentiye göre, gemilerden biri o kadar büyük ve ağırmiş ki, suya indirilememiş.

Bütün Sirakuza halkı, gemiyi çekmeye koşulmuşsa da gemi yerinden oynamamış.

Arşimet'i yardıma çağırmışlar.

Arşimet için bu çözülemez bir iş değildi. Çünkü kaldırıcıla yasalarını kendisi bulmuştu. Onun, «bana bir dayanak noktası verin, dünyayı yerinden oynatayım» sözünü herkes tekrar ederdi.

Arşimet, dev geminin etrafına bileşik bir kaldırıcı ve makaralar sistemi kurmuş. Yüzlerce el, halatlara sarılmış ve ağır gemi, rahatça suya indirilmiş.

Yine söylentiye göre, bunu gören Sirakuza hükümdarı Hiyeron: «bundan sonra, Arşimet ne derse ona inanılmasını istiyorum!» diye bağırmış.

Bir zamanlar insanlar, dev Herakles'c, gökkubbeyi omuzlarında tutan Atlasa dair masallar çıkarmışlardı.

Daha sonralarıysa, yarı tanrı devler yerine bilim adamları, Herakles yerine, Arşimet hakkında masallar anlatılmaya başlamıştı.

Bir gün Sirakuza'da kuyumcular, hükümdara altından bir taç yaparlar.

Kuyumcuların, altının bir kısmını gizleyip, yerine taca gümüş karıştırdıklarından şüphelenilir. Hükümdar, Arşimet'i çağırtıp:

— İşte tacım, der. Bunda ne kadar gümüş olduğunu anla, yalnız tacı bozma.

Arşimet, bu zor meseleyi çözebilmek için geceli gündüzlü düşünür. Herkes uyuduğu halde, bu mesele kendisine rahat vermez. Yemek yerken, gezinirken, hattâ hamamda bile, akli fikri hep bu meselededir.

Bir gün de Arşimet'in hamamdan, çırılçıplak eve koşarak sevinç içinde: «evrika!», yani «buldum!» diye bağırdığı söylenir.

Gerçekten de meselenin çözümünü bulmuştu.

Arşimet yavaş yavaş banyoya girdiği zaman, su banyonun kenarlarından taşar. Bu da kendisine, bir defa da tacı, su dolu bir kaba batırmayı düşündürür. Taç suya batırılınca suyun bir kısmı taşar. Bunun üzerine aynı ağırlıkta bir altın külçesi bulup aynı şeyi tekrarlamayı düşünür. Eğer saf altının taşırdığı su, tacınki kadarsa, demek taç saf altındandır, fazlaysa, taca gümüş karıştırılmıştır. Çünkü gümüş, altından hafiftir.

Ve böyle de yapar.

Altına gümüş karıştırıldığı anlaşılır. Arşimet, her iki halde de taşan suyu tartarak, taçta ne kadar gümüş olduğunu hesaplar.

Böylece, hırsızlık ortaya çıkar.

Herkes şaşar. En çok şaşan, hırsızlar olur. Çünkü bunlar çok usta kuyumcular oldukları için, altına gümüş karıştırıldığının, dünyada kimsenin farkına varamıyacağını düşünmüşlerdi.

Belki bu sadece bir hikâyedir. Bunu anlatan Sirakuzalılar, cahil insanlardı. Cahiller içinse, bir bilginin nasıl düşündüğünü anlamak zordur. Arşimet'ten söz açılınca, akıllarına hep banyo geldiği gibi, bir gün Newton'un sözü olduğunda da, ağaçtan düşen elmayı düşünecekler.

Bir bilgin hakkında böyle hikâyeler anlatıldığına göre insanlar bilimin gücüne, aklın kuvvetine inanıyorlar demektir.

Romalılar Sirakuza'ya saldırdıkları zaman Arşimet, bilimin tüm gücünü düşmana karşı yöneltmişti.

Tarihçi Plutarkos, bu münasebetle şunları anlatır:

«Marcellüs, ordusuyla Sirakuza'ya doğru yürümüştü. Sekiz büyük geminin yanyana getirip bağlanmasını emretmişti. Bunlara bir mancınık yerleştirerek ve genişçe ve dikkatle yapılan hazırlıklara, bir de ününe güvenerek, Sirakuza surlarına doğru yönelmişti.

Bütün bunlar Arşimet ve onun savaş araçları karşısında oyuncaktı...

Vaktiyle hükümdar Hiyeron, mekaniğin önemini anlayarak Arşimet'ten, hem savunma, hem de kuşatmada hücum için kullanılabilen çeşitli makineler ve tesisler yapmasını istemişti. Şimdi bu makineler Sirakuzalıların işine yaramıştı.

Romalılar şehri iki yandan kuşattıkları zaman, Sirakuzalılar korkmuşlardı. Çünkü böyle korkunç bir kuvvete direnilebileceğini hiç ummuyorlardı.

Tam o sırada Arşimet, savaş araçlarını harekete getirmişti. Çeşitli oklar ve inanılmayacak kadar büyük taşlar, gürültüyle ve korkunç bir hızla düşman piyadesine doğru uçuyorlardı.

Bunların darbesine hiç bir şey dayanamıyordu. Düşükleri yeri yıkıp düşmanın saflarını bozuyorlardı.

Denizde duvarlardan ansızın eğri koçbaşılar havaya kalkıyordu. Bunlardan bazıları gemilere yukarıdan inip batırıyor, bazıları da demir pençeleriyle yada leylek gagası gibi çengelleriyle gemileri burunlarından kaldırıp ters çevirerek batırıyorlardı.

Marcellüs'ün gemilere yerleştirdiği mancınık, daha surlara yaklaşmadan, kaleden on talant ağırlığında bir

taş atılmış, arkasından bir daha, bir daha. Taşlar korkunç bir gürültü ve kuvvetle mancınığa isabet ederek parçalamış, somunlarını, cıvatalarını darmadağın etmişlerdi.

Ne yapacağını şaşırان Marçellus, donanmasıyla hemen denize açılmayı kararlaştırıp piyadeye geri çekilmek emrini vermişti.

Piyade bir hayli geri çekilmiş, ama oklar kendilerine ulaşarak ağır kayıplar verdirmişti.

Romalıların birçok gemisi tahrip edilmişti. Romalıların düşmana hiç bir zarar verememişlerdi. Çünkü Arşimet'in savaş araçlarının çoğu surları siper edinmişti.

Romalılar, fıçılar içinde gizlenmiş düşmana karşı savaşıyorlardı sanki. Başlarına belâ üstüne belâ geldiği halde, düşmanı görmüyorlardı.

Marçellüs, kendi mekanikçileriyle ve makinistleriyle alay ederek: «yani, diyordu, durduralım mı dövüşü bu dev matematikçiyle. Baksanıza, o deniz kıyısında rahatça oturmuş, gemilerimizi batırıyor ve bize bu kadar oku birden atarak yüz elli devleti gölgede bırakıyor...»

Plutarkos'un bu sözlerinde, bilime, yüz eli olan dev Briareus'u gölgede bırakan matematikçiye ne büyük hayranlık var!

Arşimet'in gücünün, yalnız bilimle olmadığını Plutarkos anlamamıştı. Arşimet'in yüz değil, binlerce eli vardı. Şehri bütün halkla birlikte savunmuşlardı. Kendisini dev yapan da buydu.

Plutarkos şöyle demişti: «Sanki Sirakuzalılar, Arşimet'in savaş makinelerinin yalnız bedeni, bunların hepsini harekete geçiren, yöneten ruh da, Arşimet'ti.»

Gerçek bir Platoncu olan Plutarkos, bedene değil de, ruha verir üstünlüğü: her şeyi yöneten ruhtur, yani krallar, hükümdarlar, başbuğlar, filozoflar ve bilginler; halksa, ruha itaat eden bedenden başka bir şey değildir.

Arşimet'i halkından, tüm insanlıktan ayırmak mümkün mü?

Arşimet Sirakuzalıydı, şehirler kuran insanların torunuydu. Tarih bunların adlarını yazmamıştır. Oysa, Arşimet'in bu kadar azimle savunduğu evler, sokaklar, rıhtımlar, gemiler, bağ ve bahçeler, hep onların çalışmalarıyla meydana getirilmişti.

Arşimet'in makinelerini yapan binlerce eldi. Arşimet'ten çok daha önce binlerce kafa, kaldıraçları, makaraları ve palangaları düşünmüştü.

Plutarkos, hikâyesini bitirirken, Romalıların uzun bir ablukadan sonra Sirakuza'yı ne yapıp yapıp, nasıl ele geçirdiklerini anlatır. Romalılara yardım eden ihanet olmuştu. Arşimet'in de bağlı olduğu halk partisine düşman olan zenginler Romalıları tutmuşlardır.

Romalılar şehre dalarak ele geçirdikleri herkesi kılıçtan geçirmişlerdi.

Eski bir mozayik resim, bu anı tesbit etmiştir. Resimde Arşimet yatağa yan gelmiştir. Önünde üç ayaklı bir masa. Masada, üzerine kum serpilmiş bir tahta. Arşimet, bu kumların üzerinde geometrik resimler çizerken, başının üstünde Romalı askerin kılıcı. Askeri gören Arşimet'in: «Dairelerime dokunma!» dediği söylenir.

Arşimet, kendini unutmuş, aklını fikrini hep bilime vermiştir.

Bilim, cahil Romalı askerin nesine gerekti!

Ve Arşimet, yaptığı resimlerin üzerine yüzüstü düşer.

Arşimet, dünyayı yerinden oynatabilirdi, ama bir kılıç darbesiyle öldürülmüştü.

Sirakuza, Roma'ya bağlı bir şehir olmuştu. Arşimet'in, yurdunda adını bile unutturmak için Romalıları, elinden geleni yapmışlardı. Çünkü onu, kendi can düşmanı saymışlardı.

Roma yazarı ve devlet adamı Çiçeron, Arşimet'in mezarını nasıl aradığını şöyle anlatır:

«Sicilya'dayken, Sirakuza'da, Arşimet'in mezarının nerede olduğu hakkında merakla bilgi topladım, fakat anlaşılan oralılar bu hususta o kadar az şey biliyorlardı ki, mezardan bir iz bile kalmadığını söylediler.

Araştırmalarımın devam ederek, sonunda Arşimet'in, deve dikenleri arasındaki mezar taşını bulabildim. Elimdeki bilgiye göre, mezar taşına oyulmuş olması gereken birkaç mısra ve bunların üzerinde yine bulunması gereken küre ve silindir şekilleri, mezarı bulmama yardım etti.

Sirakuza kalesinin dışına çıkınca, mezarlarla kaplı bir boşluk çıktı önüme. Dikkatle etrafa bakarken, birden tepesi çalılıklar arasından yükselen küçük bir sütun ilişti gözüme. Aradığımı küre ve silindir, bu sütunun üstüne çizilmişti.

Bana katılan Sirakuzalılara, bunun muhakkak Arşimet'in mezar taşı olduğunu söyledim.

Gerçekten de, dikenleri temizlemek üzere çağrılan insanlar işe başlar başlamaz, sütunun kaidesinde bir yazı gördük.

Mısraların bir kısmı okunabiliyordu daha ötekileri zaman silmişti.

Yani, bir zamanlar dünyaya nice bilim adamları veren en ünlü Yunan şehirlerinden biri, en dâhi yurttaşının nerede gömülü olduğunu bile bilmiyordu.»

Romalılar, Sirakuza'da Arşimet'in hatırasını bile si-
lebilmişlerdi.

Yüzyıllar geçince, Romalı fatihlerin, zaferleri de anıdan ibaret kaldı. Arşimet'in, insanlık için yaptıklarıysa kaybolmadı.

Arşimet'in kitapları, dostlarına yazdığı mektuplar, zamanımıza kadar kalmıştır.

Arşimet, matematik üstüne yazdığı eserlerinden birini, Dosifeus adlı bilim adamına gönderirken şunları yazmıştı: «Bu teoremler uzun zaman rahatımı kaçırmıştı. Çünkü bunları birkaç kez inceledim ve bunlarda birçok zorluklar buldum.»

Bu yorulmaz insan, güçlükleri yenmeyi bilirdi.

Arşimet, başka bir mektubunda, gelecek araştırmacılara yardım olsun diye, keşiflerini herkese bildirmeyi borç saydığını yazar.

Arşimet, bilimin ancak elden ele geçmekle gelişeceğini bilirdi.

Matematikçi Konon'un ölümüne acımıştı. «Sağ olsaydı, geometrinin sınırlarını muhakkak genişletirdi» demişti.

Arşimet, Konon'un başladıklarını bitirmeyi borç bilmiş, onun ispatsız bıraktığı teoremleri ispatlamıştı.

Arşimet'ten bize kalan kitaplar, kendi adını taşıyan yasalar hakkında anlatılan bütün hikâyelerden daha güzeldir. Arşimet, bir zamanlar sözünü ettiği o «geleceğin araştırmacı»larına şimdi bile yardım ediyor.

İnsanlar, her gemi yaptıklarında, gemi inşaatçısı Arşimet'ten faydalanırlar. Onsuz ne bina kurulur, ne de makine yapılır. İnsan, hangi kaldıracı baksa, aklına Arşimet gelir.

insan cansıza can veriyor

Arşimet öldürülmüştür. Başka mühendis ve bilim adamları, onun büyük eserini devam ettiriyor, doğanın başı boş kuvvetlerini yönetmeyi öğreniyorlar.

Bilim adamlarının eserlerinde, ilk su değirmenlerinin tasvirine rastlıyoruz.

Suya başka bir görev daha yüklüyor insanlar. Bir tulumbanın, iki bronz silindrinde pistonlar bir aşağı bir yukarı gidip geliyor ve suyun başka yere dağılmasına

engel olarak bir borudan geçirip, ateşe karşı savaşa sürüklüyorlar. Ateşin aklına esip de alevlendi mi? Su onun hakkından gelsin de görsün...

İlk gönüllü tulumbacılar, var güçleriyle kaldıraçlara basınca hortumdan çıkan parlak su fışkiyesi, fışış diye bir kavis çizerek çatıya ulaşıyor ve evin kızgın duvarlarını yalamaya başlıyor, sonra buhar haline gelip ateşi söndürüyor.

Su insana boyun eğiyor. Ya buhar? Ya hava?

Hava zaten çoktan donanmanın hizmetine girmişti ve kadırgaların yelkenlerini şişiriyordu. Ama buhar, daha işsiz güçsüz dolaşıyordu.

İnsanlar onu da işe alıştırmayı denediler. İskenderiyeli bilim adamlarından Heron, kazanda su kaynattı. Ama buharı boşa vermedi. Kazanın kapağını öyle kapattı ki, buhar, ancak istenilen yoldan çıkabiliyordu. Bu yol buharı, bir eksene tekerlek gibi oturtulmuş duran bakırdan bir küreye götürüyordu. Ve burada buhar, kürenin iki yanına lehimlenmiş olan eğri boruları iterek küreyi gittikçe artan bir hızla çeviriyordu.

Heron, küresini öğrencilerine ve dostlarına gösterdiğinde herkes, buhar fışkırtarak topaç gibi, ısılk çalarak dönen bu şeye hayretle bakmıştı. Bu henüz bir oyuncaktı, iki bin yıl sonra insanla rüzgârdan daha büyük bir hız sağlayan buhar makinesinin yolunu bu oyuncak açmıştır.

Böylece zerrecikleri havada darmadağın dolaşan buğu, insana her güç işinde sadık bir yardımcı olacaktı. Su çekecek, yük kaldıracak, bez dokuyacak, demir dövecekti. İnsana yerin derinliklerine dalmasına ve yeryüzünü yollar şebekesiyle kaplamasına yardım edecekti.

İnsan, maddenin küçük zerrecikler dünyasında, bir zamanlar olduğu gibi yalnız denizin değil, gezegenimizi saran büyük âlemin de anahtarını bulacaktı.

O zaman, yani M.Ö. ikinci yüzyılda buharın ve havanın görünmeyen zerrecikleri, yepyeni bir oyuncak gibi insanı eğlendiriyordu.

Heron, gözle görülmeyen bu zerreciklerle, kukla tiyatrosunda kuklaları hareket ettiriyordu. Tapınağın kapılarını otomatik olarak açan bir cihaz yapmıştı. Bir kabın içindeki havayı ısıtmak için tören kürsüsünde ateş yakmak yeterdi. Isınan hava suyu itiyor, su kovaya doluyor, kova bir ipi çekiyor, ip de kapıyı açıyordu.

Bu mekanizma görülmeyen bir yerde olduğu için, herkes kapı kendiliğinden açılıyor sanıyordu.

Heron, tapınağın giriş yerine de başka bir otomatik cihaz koymuştu. Cihaza para atılınca, ele kutsal su akardı.

Yeni bilim, daha eski tanrıların hizmetindeydi. İnsan, artık cansız şeylere bile can veren aklının gücünü anlamıştı.

BİRİNCİ CİLDİN SONU

İki Sovyet bilim işçisinin hazırladığı bu iki ciltlik kitapta, insanın insanlaşmasındaki evreler; insanın doğayla, insanın insanla savaşı; insanın yarattığı ortak kültür; toplumların yapısı ve düzenindeki değişmeler; sınıfların doğuşu; ortak mülkiyetin özel mülkiyete dönüşü; idealizmle materyalizmin savaşı; dinle bilimin anlaşmazlığı sosyalist açıdan sergilenmektedir.